

# MINDENES GYŰJTEMÉNY

V-dik N E G Y E D.

---

Mindennek tetfzeni lehetetlen, akarni  
eggyűgyűség.

---



---

KOMÁROMBAN,  
Wéber Simon Péter' betűivel. 1791.

301969

*Vég lehellésünk is Hazánknak hasz-  
náljon!!!*

M. ACADEMIA'  
KÖNYVTÁRA

F E L S É G E S  
LEOPOLD SÁNDOR  
É R T Z H E R T Z E G N E K  
M A G Y A R O R S Z A G N A K ,  
S O K V I R T U S O K K A L É K E S K E D Ö  
P A L A T I N U S Á N A K

' s a ' t .

Ö F E L S É G É N E K

V

mély alázatossággal  
ajánlja

Pétzeli Jó'sef.

FELSGES

LEOPOLD SANDOR

ERTZHERZOG

MAGYAR ORSZAGNAK

FOR VIRTU



PALATA SANDOR

OF THE

my library

of the

of the

FELSÉGES HERTZEG!  
NAGY KEGYELMESSÉGÜ URAM!



**H**ogy FELSÉGED' híre 's tudása nélkül Munkátskámat FELSÉGEDNEK ajánlani mérészlettem, eggy igen édes reménység biztat a' felől, hogy nem fogja azt bennem vakmerőségre magyarázni; hanem inkább úgy méltóztatik tekinteni, mint az én FELSÉGED eránt való mély tiszteletemnek, 's naponként nevedő hálaadó szeretetemnek újabb gyümölcset. —

Úgy ítéltém FELSÉGES HERTZEG, nagy Kegyelmeffségü Uram, hogy ezt a' Gyűjteményt, melly sok szép Könyveknek velejeket rövid summában adja-elő 's mellyben minden-féle rangú, hivatalú 's ízlésü emberek találhatnak valamit, a' mit haszonnal olvashatnak, senkinek sem ajánlhatnám méltóbb jussal, mint Ha-

zánknak közönségesen szerettetett PA-  
LATINUSÁNAK, a' ki tsak-nem a'  
böltsötöl fogva Nemzetünk eránt való  
szíves hajlandóságát nyilván ki mutatta;  
s nevezetesen anyai nyelvünknek szor-  
galmatos és épületes tanulása által nem  
tsak sok Mánásainkat meg-szégyenítet-  
te, hanem a' mi szíveinket el-válthatat-  
lanúl nagy lelkéhez kötözte. —

Eppen most esztendeje FELSÉGES  
HERTZEG, a' mikor nagy örömmel es-  
vén értésemre, hogy FELSÉGED ma-  
gyar nyelvünket tanulni el-kezdette, az  
eddig ki botsátott Munkátskáimmal 's a-  
zok között ezen Gyűjteménynek IV. el-  
ső Negyedjeivel FELSÉGEDNEK ked-  
veskedni bátorkodtam, mellyeket nem  
tsak kegyessen el-fogadni, hanem saját  
kezével írni 's hozzám küldött betsés Le-  
velé

velével meg is köszönni méltóztatott, a' melly drága Kegyelmeiségnek meg hála-lására, sőt tsak meg-köszönésére is elég-telen vagyok. —

Melly Szerentsésnek tartanám leg-alább magamat **FELSÉGES HERTZEG!** 's melly édes jutalma lenne az e' munkán töltött minden fáradtságomnak, hogy ha ez **FELSÉGED** előtt kedvet találhat-na, és sok terhes foglalatossági között avagy tsak egy két óráig tartó mulat-tatást 's gyönyörűséget **FELSÉGED** el-fáradott elméjének okozhatna!! —

Ama nagy és hatalmas **ÚR**, a' kinek szemei szüntelen néznek e' világra, 's a' ki mérő-fonttal méri minden népnek sor-sát, az az **ISTEN** a' ki **FELSÉGED-NEK** édes Atyját a' II-dik **LEOPOL-DOT** az egész Keresztyénységnek fejévé,

*fok millió embernek Atyjává, fok Or-  
szágnak böldegítójáva, magát pedig édes  
Házánknak PALATINUSÁVÁ tenni  
méltóztatta, nyújtsa FELSÉGTEK-  
NEK drága életeket számos esztendök-  
re, 's virágoztassa a' ditsőséges Aus-  
triai Házat nemzetiségről nemzetiségre!!  
Ezt kívánja tellyes szivéből*

## FELSÉGEDNEK

Komáromban Juliusnak 30-dik napján  
1791-ben.

leg-alázatosabb 's leg-hívebb  
szolgája  
Pétzeli Jó'sef.



## ELŐ-BESZÉD.

---

Sok volna elő számlálnom az okokat, mellyek e' Gyűjteménynek Postán való küldtetését meg állították: azért azoknak le írásokkal nem is kívánom terhelni az érdeemes Olvasókat. Tsak azt említem, hogy talán végképpen is megszűnt volna e' Gyűjtemény, hanemha némelly nemes szívé 's anyai nyelvünket bóldogítani igyekező Jó Urak, nevezetesen T. Hont Varmegyének nagy érdemű két Vitzé-Ispánjai 's több Te-kintetes Tisztjei ennek folytatására kérték volna. Ha azért a' maradék e' munkámnak valamelly hasznát fogja venni, tudja - meg, hogy azt az ilyen nemes szívé Hazafijaknak ösztönözéseknek köszönheti.

Fő tzélom ezután e' Gyűjteményben a' lesz, hogy avagy tsak némelly részből meg-esmértessem a' Hazával azokat a' felséges remek-munkákat, mellyek a' XIV-dik 's XV-dik Lajos szádjait el-híresítették, mellyeknek egyenként való meg-szerzések temérdek költséget, meg-olvasások ember' életénél hosszabb időt kívánnának. — De azonban helyet találnak ebben minden-féle bölts Projectumok, tanácsok, út-műtatások 's élő-adások, mellyek akármelly tekintetben kedves Hazánknak böldegülát eszközölhetik. —

A' IV. elfő Negyedekben találtatnak némelly Darabok, mellyek magokban ugyan ott helyet nem érdemlettek volna, de minthogy gyenge idejü 's magokat a' Pindus hegye felé való repülés-

lésben próbálgató ifjatskák által irattat-  
tak, 's azoknak Postán való küldések  
által magoknak költséget okoztak; bé-  
iktattak még is, hogy ezek is el ne ked-  
vetlenedjenek, mások pedig a' kiktől a'  
Haza többet vár, az ilyeneknek példá-  
jok által ferkentettefsenek. — De már  
most tudván az érdeemes közönségnek e'  
részben mutatott kedvetlenségét, sokkal  
keményebb vi'ssgáló lészek ezután a' hoz-  
zám küldendő Daraboknak meg-válasz-  
tásokban; annyival is inkább, hogy nem  
léfzen szükség arra, hogy a' velem le-  
velező érdeemes Hazafijak munkájoknak  
Postán való küldésével magoknak költsé-  
get okozzanak, hanem Pesti Váfar, és  
más elő-forduló alkalmatósággal azokat  
hozzám küldhetik. —

A' melly érdemes Hazafajak a' négy  
első Negyedeket meg-fzerezni kívánják,  
meg-találhatják azokat nálam ugyan ezen  
az árron, az az negyven öt xron egyy egyy  
Negyedet. —

Írtam Komáromban Júliusnak  
30-dik napján 1791-dik  
esztendőben. —

---

## V. NEGYEDNEK FOGLALATJA.

	Lap.
A' Görög Nyelvről - - -	1
A' Deák Poéfisről - - -	36
A' Magyar Nyelvről - - -	39
Az Indiai Mogorokról, avagy Magyarok- ról - - -	43
A' Frantzia Nelvről - - -	54
Az Olafz Nyelvről - - -	61
A' Spanyol Nyelvről - - -	62
A' Grammaticáról - - -	63
A' Históriáról - - -	68
Chronologia, <i>vagy</i> Idő-mérték -	71
Az Arundell, Márványjairól - -	73
A' Históriának Hafznairól - -	75
A' História Írásnak Réguláji -	77
Némelly Historikusoknak hibájikról	81
A' Literária Históriáról - -	83
A' Históriának rövid ki-húzásairól -	85
A' Szó-tárokról, (Dictionariumokról)	88
A' Móréri' Dictionariumja - -	90
Régifégek, <i>vagy</i> régi Oszlopok -	92
A' régi Pénzekről, 's azoknak hafznaikról	95
Más Túdós, ugyan ezen Mátériáról	99
A' Pénzekről - - -	103
Anthologie, ou Recuel d' Anciennes Epi- grammes Latines - - -	104
Némelly hafznos találmányokról -	106
Mennyire mehet a' Gyakorlás. -	112

A' Természeti Históriára tartozó talál- mányok - - - -	115
Mennyire szenvedheti-el az Ember a' hi- deget, 's meleget - - -	119
Prüszentés - - - -	122
A' Kereskedésről - - -	129
Les Progres du Commerce - -	137
Melon sur le Commerce - -	145
Illick-é a' nemességhez a' kereskedés	150
A' Prussziai Törvény Könyvről -	152
A' Búzáról, Örlésről, Lisztről, 's Ke- nyérről némelly Jegyzések -	156
Herculánum, <i>vagy</i> Heráclea Városáról	163
A' Politicáról - - - -	168
A' Mómiákról, <i>vagy</i> Bé-bal, famozott hóltt-testekről - - -	174
A' Párisi tudós Akadémiáról -	176
A' Tudós Társaságnak ki-nyomtatott Munkáiról - - - -	181
A' Fellyül-írásokról, <i>vagy</i> Inscriptiókról	183
A' Görög Históriáról - -	185
A' Plátó' Köz-társaságáról, <i>melly</i> Fran- tziául botsáttatott-ki - -	186
Mitsoda vígyázással kelljen élni az Órá- tornak a' Beszédben - -	194
A' Rómaiakról, <i>vagy</i> az ő Fel-emel- kedéseknek 's meg- aláztatásoknak okairól - - - -	206
Az Indulatoknak fel-gerjesztésekről	231
Mit Tselekedjenek azok az Ifjak, a' kik Prókátorfágra készülnek - -	248

	Lap.
A' Prókátorban meg-kívántató miné- műégekről - - - -	254
A' Római Literátúráról - -	266
A' Rómaiaknak ékefen-szóllásokról	275
A' Római Tsászárokról - -	277
Plutárchusról - - - -	279
Ciceróról - - - -	286
Tacitusról, és az ő Munkájának fordí- tásáról - - - -	289
Tibériusról némelly Jegyzések -	298
A' Selyem-Bogarokról - -	305
A' tüzet Okádó hegyekről - -	312
A' Vestfáliai frigy-kötésről - -	317
A' Politica Históriáról - -	331
A' Szomszéd népeknek Históriájok- ról - - - -	334
Ámerikáról - - - -	338
Némelly Jegyzések arról, mint kellene a' Históriát írni - - -	339
A' Meféről, <i>vagy</i> Poética Históriáról	342
Ovídius' Metamorphosifáról -	349
A' Mefékről, <i>vagy</i> Költött-beszédek- ről - - - -	352
A' Frantzia Literátúráról némelly Jegy- zések - - - -	355
A' XVIII - dik Száznak böltsefsé- géről - - - -	357
Követni kell a' nagy Példákat -	361
Az Ízlésről - - - -	362
Más Jegyzések az Ízlésről - -	368
A' Szépről - - - -	369

	Lap.
Fontainé' Meféjiről - - - -	378
Sévigné Asszonyfágnak leveleiről - -	379
Fontenelléről - - - -	384
De la Mottéről - - - -	394
Az Akadémiában Szokásban lévő Dí- tséretekről - - - -	401





ÖRVENDEZŐ VERSEK,

M B L L Y B K

A' FELSÉGES

LEOPOLD SÁNDOR

ÉRTZ-HERTZEGNEK

'S M A G Y A R O R S Z Á G'

KEDVES PALATINUSÁNAK

EÖ FELSÉGÉNEK,

OLASZ ORSZÁGI ÚTJÁBÓL

LETT SZERENTSÉS HAZA JÖVETELE UTÁN,

PEST VÁRMEGYEI FŐ-ISPÁNYSÁGÁBA

LEJENDŐ BÉ-IKTATTATÁSÁRA.

R. KOMÁROM ALATT

LETT EL-MENETELEKOR SIETVE KÉSZÍTETTER

PÉ T Z E L I J Ó ' S E F

R. KOMÁROMI PRÉDIKÁTOR

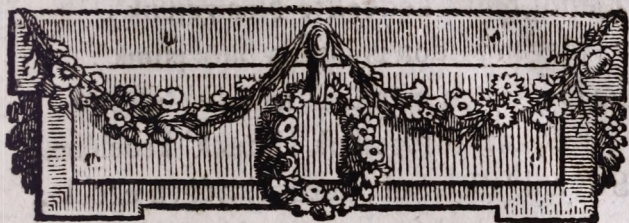
Á L T A L.

Augusztusnak 6-dik napján 1791-ben.

*Cher fils de ce grand Roi que l'Univers révère,  
Que la postérité toujours admirera,  
Ressemblez seulement à Votre auguste Pere  
Et personne jamais ne Vous ressemblera.*

**Kedves fiya ama bölts és nagy Királynak.**

**Kit áld a' föld. 's kit fog maradék tsudálni,  
Tsak Te élő képe légy e' jó Atyának,  
Úgy soha másodat nem fogjuk találni.**



Mit jelent e' vigfág, 's ágyúk' ropogása?

Az *Éljen* kiáltás' sürü harfogása?

Mellyel zeng Komárom, Győr, 's egész  
enyézfet,

Úgy hogy reng az ezen bámuló természet.  
Az utak el-teltek roppant sokasággal,

Melly tapfol kezével, 's kiáltoz vigfággal,  
Zúgnak a' trombiták, 's Mu'sika-szerszámok,  
A' szép lovaglóknak nints végek sem  
számok.

Nyilván itt jö a' kit Hazánk várt óhajtva.

Kedves Hertzegünket köszöntsük térd-  
hajtva.

Elébb szerelmére minket le-kötözött,

Mint eggyesítő lántz lett Király 's Nép  
között.

Elei-

Eleitől fogva kedvelte Nemzetünk',  
Idegen földön is hordja öltözetünk'.  
Ímjő, jertek menjünk tapsolva elébe,  
Két kézzel fogadjuk Hazánk' kebelébe.  
Szívünk' oltáriról, mellyek régen égnek,  
Vigyünk drága tömént e' kedves Vendég-  
nek.

Előre az útra virágokat hánnyunk,  
Mellyen megy Kegyelmes 's bölts Nádor-  
Ispányunk. —

Természet' remekje gyönyörű termete,  
Meg-tette benne azt, a' mit tsak tehete.  
Földi Istent mutat ígésző formája,  
Méznél édesbb szókat buzog betses szája.  
Ékes ajakira kedveltség öntetett,  
Ezt vallja minden, ki vele beszéllhetett.  
De még sokkal nagyobb lelkének szépsége,  
Mint remek testének ritka ékessége.  
Eggy szóval Ő a' bölts LEOPOLD' Magzatja,  
Szép termetű, nyájas, jó, 's szelíd mint  
Atyja.

Oh! míg távol jártak e' kegyes Felfégek,  
Sok sóhajtásinknak érttek nem vólt végek.

Ha

Ha ollykor valamelly szomorú hír' szele

Délről fútt, minden szív 's száj azzal el-tele.

Jaj! oda lész' mondánk, jó Atyánk 's szerelmünk.

Jaj! nyavalyát kapott kegyes Fejedelmünk.

ISTEN! a' miénkből éltét inkább tóldd-meg,

Tsak hogy betegsége' köteleit óldd-meg. —

Mint ama Nap-kelet felől eredtt szelek,

Mellyek fojtó bűdös-követ hoznak velek,

El-seprik a' fákat, a' füvet el-sütik,

Valakiket érnek, lábokról le-ütik,

Míg el-menttek után egy friss levegőnek

Bé-szívása által, az életre jönnek:

Így hogy Királyunknak hallatott hidege,

Minden szívet fagyalt itt is annak jege.

Hogy Nádor Ispányunk esett ájulásba,

Egész Hazánk merült mély gyászba 's sírásba;

Míg egy kedvesbb hír e' gyász hirt el-széleszté,

'S a' bú miatt fél-hóltt lelkünk' fel-éleszté.

Az ÚR meg-hallgatta a' fok kérő szókat.

Békével meg-hozta e' nagy útzókat.

Mel-

Melléjek állítván Égi-seregeket,  
Kik őrzék e' nemes lelkű Hertzégeket;  
Úgy hogy jó Kiralyunk már a'kormányt fogja,  
'S Ím közzénk jött Képe, 's szerelme' zá-  
logja,  
Hogy mint Nádor-Ispány tiszttibe bé-álljon,  
Hazánkal egyg testté és egyg szívvé váljon.  
Örülj 's nyisd-meg kapud' pompás Buda Vára;  
Öleld-meg kit Népünk szív-fzakadva vára.  
Vezefsétek oda Ortzy' szép Vitézi,  
Kiknek a' szemeket pompájok ígézi.  
Ti Matyás' falai vígan fogadjátok,  
Hazánk' szerelmére szívét úgy bírjátok,  
Hogy mindennek majd úgy forogjon szájában,  
Mint az kinek lakni fog Palotájában —  
Tapsolj örömdben Nemes Pest Vármegye,  
Vigfágod' echózza Buda' magas hegye.  
Mu'sikád' 's ágyúid' vig harfogásfára,  
Refzkefsen szerentsés Hazánk' négy határa.  
Eddig is tartattál a' Megyék közt Főnek,  
De méltán ezután hívatol elfőnek,  
Mert szert tettél egyg bölts Hertzeg' Fő  
Ispányra,

Kit

Kit a' Virtus 's nem a' rang téfz a' Kór-  
mányra;

S hogy ki-ki öt inkább hív szívéhez köfse,  
Maga iktatja-bé Hazánk' örököfse,

FERENTZ a' kit Hazánk úgy néz mint szem-  
fényét,

'S jó Királyunk után leg-édesbb reményét.

\* \* \*

Melly kegyesen az Ég néz Magyarok! rátok,  
Eggy szívvel 's szájjal hát velem kiáltjátok,

Éljen jó Királyunk Felsőéges Párjával,

Minden gyermekivel 's kedves Sándor-  
jával.

Bóldog Birodalma ár-víz' módra nőjjon,

Semmi kár, baj, romlás, soha rá ne  
jőjjon,

A' föld' két széléig menjen ditsőfége,

Mint a' Nap ragyogjon híre' fényesége,

'S elébb láfssa a' föld le-folytát fok Száznak,  
Mint végét a' ditső Austriai Háznak!!!

---

Kir a Város a nem a tang téla a Kőr

nyáry;

S hogy kir, öt inkab hiv. hivészek köze,

Maga künje-bé hazán, önköze.

Farrant a, aie kizsán, ögy néz mintsem-

nyáry éj,

S jó künjünkün, aie leg-ödebb reményér.

Melly kegyelen az é g néz hígyvokl. önk,

Egy tavval, a künjünkün, aie leg-ödebb

Ején jó künjünkün, aie leg-ödebb

Minden kegyemkivel, aie leg-ödebb

nyáry éj,

Boldog büvödelm, aie leg-ödebb

Szani kir, aie leg-ödebb

nyáry éj,

A föld, két künjünkün, aie leg-ödebb

Mint a, aie leg-ödebb

S ebbé kir, aie leg-ödebb

Mint vöge, aie leg-ödebb





A'  
MINDENES GÚJTEMÉNY-  
N E K

Vdik N E G Y E D J E.

---

A' Görög Nyelvről.

**T**udva vagyon a' Tűdófok előtt, hogy lehetetlen az Európai Nyelvekben ki-tenni a' Görög Nyelv' hathatós kík fejzeifeinek erejeket. Gyakorta egyy vonáskával, vagy egyy szóval, ki - teszi a' Görög Nyelv azt, a' mi más Népeknek Nyelvekben sok szókat kíván. P. o. egyyetlen egyy szó elég a' Görög Nyelvben arra, hogy előnkbe terjesszen egyy olyan hegyet, a' melly sok leveles élő-fákkal béborított; egyy olyan Istent, a' ki a' maga nyíllait messzére hajigálja; 's az olyan kö-szíkláknak tetejeket, mellyek a' mennykövektől gyakorta meg-üttetnek. De nem

A

tsak

ttak az a' nagy hafzna 's ditsőfége vólt a' Görög Nyelvnek, hogy gyakorta egyetlen egy szóval a' képzelődést egészen bé-töltötte; ezen kívül különös hármóniájok 's kedves hangjok vólt a' szóknak is, mellyek a' füleket gyönyörködtették akkor, mikor más felől édesdeden mosolygó rajzolatokat mutattak-meg az elmének. És ez az oka annak, hogy a' Poétáknak, fordításak többnyire mindenkor erőtelenek, 's elevenfég nélkül valók. A' ki valamelly felféges népzélődésekkel tellyes költeményes munkát más Nyelvre által-tesz, tsak nem hasonló ahoz az Építő-mesterhez, a' ki égefett téglákkal 's holmi közönséges kövekkel akarjá majmolni a' *porfirius* vagy alakástrom kövekből építettett pompás palobákat.

Ezen-kívül, vagynak még a' Görög Nyelvnek fok egyéb különös ditsőfégei is. Minden Nyelvek felett bővölködik ez a' szóknak öfzve-rakásokban való külömbfégekkel 's változtatásokkal, a' Diálectusoknak fokfágokkal, de mindenkor ékes külömbfégekkel. Semmi-féle Nyelven nem lehet könnyebben mindenféle ízléseket megelégiteni, minden-féle munkákat írni, minden féle elmékhez, temperamentumokhoz, 's természetekhez magát embernek alkalmaztatni. Ide tartozik még ennek a' Görög

rög Nyelvnek az a' ritka ditsfősege is, hogy a' maga uralkodását fok száz esztendőig fel-tartotta; még pedig úgy, hogy megőrzötte magát az öszve elegyedéstől, a' rossz ízléstől, és a' felettébb való tzifrafágnak vadászásától. Ide tartozik az is, hogy még ma is él ez a' nyelv számos monumentumokban, az emberi elmének bámúlásra méltó remekjeiben, mellyek ma is a' Túdós embereknek leg-nagyobb gyönyörűsegeik.

Ennek a' szép Nyelvnek szorgalmatos tanulása az, a' melly bé fogja hozni kö-zinkbe a' valóságos böltseséget, tudományt, nemes ízlést, és a' szép mesterfégeket. E' nélkül, a' Póéták, és Órátorok, a' meglett dolgoknak Irójik tsak holmi vájogból vagy téglákból épültt munkákat készítenek; vagy a' mi ennél is rosszabb, tsak holmi szalmával és 'súppal fedett kunyhókat. Úgy járnak, mint azok a' metszők és Építő mesterek, a' kik ez előtt öt hatszáz esztendővel a' régiségnek remekjeitől el-távoztak, 's azonban a' régiséggel ellenkező otsmány munkákat készíttetek. — A' kik kivált Szomorú-játékokat, még pedig ollyakat akarnak írni, mellyek a' halhatatlanlágnak bélyegeit homlokokon vigyék, szükség hogy ezt a' Nyelvet jól meg-tanúlják, minekelötte a' régi Trágikusoknak nagy tsizmájokat fel-húznák, vagy

az ő reájók néző Theátrumban meg-jelen-  
nének. Sophoclest és Euripidest kellene  
az ilyeneknek minden fordítás' segítségé-  
nélkül olvasni 's érteni, a' mellyre nem le-  
het rá menni, hanemha ifjú korunkban  
nagyobb szorgalmatosfággal tanuljuk ezt a'  
szép Nyelvet, mint rend-szerént tanuljuk  
azt mintegy ötven esztendőktől fogva. Hi-  
hetetlenségnek tetszik ma fokak előtt,  
melly nagy tökéletességre emeltetett lé-  
gyen ez a' Görög Nyelvnek tudása a',  
XVI-dik Században, 's a' XVII-diknek  
elején, kivált Hollandiában, Angliában, 's  
Frantzia Otfszágban. Akkor vólt az, mikor  
az igazi nyomos Tűdófok virágoztak Euró-  
pában: de már ma az Ifjak könnyű mun-  
kával akarnak fokat tudni; mindenhez kap-  
nak, minden tudománynak meg-szemlélge-  
tik külfő színét, de a' mélyére igen ke-  
vésnek erefzkednek-bé. Scaliger nem tsak  
tökéletesen értette a' Görög Poétákat, ha-  
nem többnyire mind könyv-nélkül tudta  
azokat. A' Homérus' Íliását kezdetétől  
fogva végéig, minden botlás és akadozás  
nélkül folyvást el-mondotta. Azután a'  
fűrű fetétfég és nagy tudatlanfág után,  
melly egész Eururópát a' Xdik XIIdik XIIIdik  
XIIIIdik, XIVdik XVdik Századokban el-  
borította vólt, a' Görög Nyelvnek ta-  
núlása vólt az a' fetétben tündöklő fáklya,  
melly

melly a' tudományoknak világosságokat meg-  
 gyújtotta. Alkalmatofságot szolgáltattott  
 erre Konstantinápolynak a' Törökök által  
 lett el-foglaltatása, a' mikor sok Tűdófok  
 onnan ki-üzettetvén, Olasz Országban,  
 Frantzia Országban és egyébütt el-térjedtek,  
 's a' Görög Nyelvet nagy haszonnal tanítot-  
 ták. Tökéletességre vitte pedig ezt a' böl-  
 dog Reformáció, melly a' józán okofságot  
 a' maga székébe vissza-ültette, a' jó ízlésre  
 utat nyitott, a' tisztességes mesterfégeket 's  
 tudományokat lassánként egész Európában  
 el-terjesztette. Hogy most a' Protestáns  
 Országokról ne szólljak, a' Görög Nyelv-  
 nek szorgalmatos tanulásának köszönheti  
 Frantzia Ország azt a' böltsétséget 's ditső-  
 féges hírt, mellyet nyert magának minden  
 Catholicus Országok felett. — Tudni-való  
 dolog, hogy a' Párisi Akadémia menedék  
 helyül szolgált sok Görög Tűdófoknak,  
 a' kik a' Nap-nyúgoti Birodalomnak le-  
 rontattatásakor Konstantinápolyból ki-üzet-  
 tettek. Ezen bölts Mesterek alatt nevelked-  
 tek azok a' bölts Férfiak, a' kiknek ne-  
 veik mind örökké betsben léfznek. Ezek  
 alatt tanúltak, a' Rotterdami Erasmus,  
 Gesner, Budéus, és az Istvánok, a' kik-  
 nél tűdósbab Római Nyomtatók soha sem  
 vóltak, talán nem is lesznek. Tsak az  
 egy Budéus mitsoda kintsekkal gazdagító-

ta-meg Európát? E' vólt a' többek között, a' ki minekutánna Laſcaris nevű Görög Böltsőtől a' Görög Nyelvet tökéletesen meg-tanulta vólna, azt a' Frantzia Ifjakkal annyira meg-kedveltette, 's olly közönfégeſtette, hogy akkor igen könnyen rá mehetet vólna Európa, hogy a' Deák helyett a' Görög Nyelv vétetteſékbé a' Túdófok között fenn forgó közönféges Nelyvnek, a' mellyen írjanak 's tanítsanak; a' mellyet is ha tselekedett vólna, ezerſzerte nagyobb hafznára 's bóldogítáſára ſzolgált vólna, mint a' Deák Nyelvnek fel vétettetése.

Nem lehet bámulás nélkül olvasni, melly könnyen és gyorsan el-terjedett legyen a' Görög Nyelvnek ſzeretése, 's tanuláſa egész Frantzia Országban. Minthogy még akkor alig vólt több Akadémia egész Frantzia Országban a' R. Catholicufok' réſzéről a' Páriſinál; a' Fő Nemeſek mind abban tanúltak, 's a' Görög Nyelvnek édeſségét annyira bé-ſzívták, hogy ugyan vetekedtek azonn, mellyik viheti azt közzülök nagyobb tökéleteségre. Sok ifjú Grófok, Bárók, 's egyéb Nemeſek, a' múlatſágra adott órákat azzal töltötték, hogy a' Görög Poétákat olvasgatták, 's azokat úgy értették, mintha ſzületett nyelveken íratattak vólna. Ama híres *Præſes Meſmes Henrik*, így ír a' többek között a' maga Ifjúſágának ide-

idejéről: „ Az én Atyám Tanítóúl rendelte  
 „ vólt nékem *Limosint* gyermekfélegemben,  
 „ a' ki mind tudományáról, mind ártatlan  
 „ életéről igen nevezetes ember vólt. Az  
 „ én testvér ötsemmel Jakabbal, 's az én  
 „ Tanítómmal együtt küldtettem a' *Bour-*  
 „ *goguni* Collégiumba, a' hol töltöttem  
 „ tizennyóltz Hónapokat. Meg tanúltam itt  
 „ vetélkedni, 's közösféges helyen óralni;  
 „ meg-esmerkedtem sok nemes Ifjakkal, a'  
 „ kik már mind el-haltak mellőlem, meg-  
 „ tanúltam az időmet meg-betsülni, úgy  
 „ hogy mikor onnan ki-jöttem, eggyne-  
 „ hány száz Deák, és hét ezer Görög ver-  
 „ feket könyv-nélkül tudtam, mellyeket  
 „ magam készítettem; Homérust pedig úgy  
 „ meg-tanúltam, hogy akármelly Énekét  
 „ parantsolták, azt eggy szó vétek nélkül  
 „ el-mondottam. 1545ben küldéttünk To-  
 „ lusába, eggy öreg Nemes embernek  
 „ gondvifeléfe alatt, a' Törvénynek tanú-  
 „ lófára. Minden reggel rend-szerént fel-  
 „ keltünk négy órakor; leg-első gondunk  
 „ a' vólt, hogy az Istennek imádkozzunk,  
 „ azután hónalljunk alá vévén könyvein-  
 „ ket, kezeinkbe gyertyánkat 's kalamári-  
 „ funkat, fel-mentünk a' Collégiumba, ott  
 „ tíz óráig folyvást hallgattuk a' Letzkéket.  
 „ Akkor haza menvén, fél-óráig könyve-  
 „ inkbe jegyzettük-fel azokat a' leg-neve-

„ zetesebb dolgokat, mellyeket hallottunk.  
 „ Tizenegyedfél órakor egy rövid és  
 „ mértékletes ebédhez ültünk, melly ben-  
 „ nünket soha meg nem terhelt. Ebéd-  
 „ után magunk mulatságára elő-vettük Ari-  
 „ stophanest, Sophoclest, vagy Euripidest,  
 „ néha Demosthenest; néha pedig, mikor  
 „ a' Deák Nyelvhez inkább érkezett ked-  
 „ vünk, Cicerót, Virgiliust, vagy pedig  
 „ Horáciust. Egy órakor ismét fel men-  
 „ tünk a' Collégiumba, 's hallgattuk a' letz-  
 „ kéket öt óráig. Akkor haza menvén,  
 „ egy órát szántunk arra, hogy fel-jegyezzük  
 „ 's elménkbe bé nyomjuk azokat, mellyeket  
 „ hallottunk. Hat órakor vatsorához ültünk;  
 „ melynek fél óra alatt vége lévén, a'  
 „ több időt rész-szerént a' Görög és Deák  
 „ könyveknek olvasásokra, rész-szerént a'  
 „ Musikára, rész-szerént a' sétálásra fordí-  
 „ tottuk. — Ki ki által-láthatja ebből az  
 „ egy példából, ezen mi el-puhúlt Száza-  
 „ dunkban, melly messze járának az Ifjak az  
 „ ilyen nehéz tanulásnak modjától. De ha  
 „ igazat akarunk mondani, meg kell valla-  
 „ nunk, hogy az igazi nyomos Tűdósok a'  
 „ XVIIdik 's XVIIIdik Századokban éltek; a'  
 „ maiak pedig, keveseket ki-vévén, nagyon  
 „ kezdenek hasonlítani a' lepkékhez, mellyek  
 „ szüntelen repdesnek egyik virágról a' másik-  
 „ ra, és minden dolgaikban álhatatlanok. Nem is  
 tar-



tartatott akkor Túdós embernek az, a' ki a' Görög Nyelveket tökéletesen nem értette, mellyet a' Tudománynak 's jó-ízlésnek fundamentomának lenni esmértek.

Mi vitte a' régi Római Nyelvet, és a' közöttök fel-állított Mesterfégeket arra a' tökéletességnek pontjára, mellyben voltak ezek Augufius Tsáfár alatt? mi vitte magát a' Birodalmat arra a' nagy ditsőfögre, a' mellyre fel-hágott? Nem egyéb, hanem a' Görög Nyelvnek tanulása, és az által a' jó ízlésnek el-terjedése. — *Terentius* vólt a' leg-első, a' ki a' Görög Nyelvnek kedveltségét 's gyönyörűségét a' Római Nyelvbe által-töltötte, a' melly még az előtt igen vad és durva vólt. Menánder Görög Poétának víg-játékjait olly fzerentséfen által-tette Deák nyelvre, hogy közönséges vélekedés lett Rómában, hogy az ő Víg-játékjain *Lélius* és *Scipio* dolgoztak, kik akkor leg-híresebb emberek voltak közöttök, mind elméjéről, mind ki-pallérozott erköltseikről. Ekkor kezdődött a' jó-ízlés a' Rómaiak között, a' kik *Terentiust* hallván és olvasván, szégyenleni kezdték azt, hogy *Enniusnak* és *Pacuviusnak* vadfágát és durvaságát az előtt ditsérték, 's el-pírultak azon békelséges-türefeknek meg-gondolására, mellyel Plautusnak motskos tréfáira figyelmeztek.

Tsak-nem ezen idő tájban esett az, hogy három Athénásbéli Fő-emberek köveifégbe küldettettek Rómába, kiknek Fejek vólt *Carneades*; a' kik is mind a' Főembereknek házaiknál, mind a' Tanátsban, olly különös ekelsen-szóllással beszélltek Görögül, hogy az ő hallásokra tsak nem magokon kívül ragadtattak a' Rómáiak; az Ifjak pedig minden egyéb gyönyörűségről el-felejtkeztek, és egyedül a' Görög ekelsen-szóllásnak tanuláfará adták magokat. Annyira ment ez a' tanulni kíváno nemes indulat a' Római Ifjákban, hogy *Cáto*, a' ki Cenfor, vagy Erköltsöknek vizsgálója vólt, attól kezdett félni, hogy az Ifjúfág egészen fel ne hagyjon a' katonafággal; s a' tselekedetekkel, tsak hogy tudós és ekelsen-szólló lehessen. De *Plutárchus*, a' ki ezt írásban hagyta, azt jegyzi-meg, hogy éppen ellenkező esett-meg azzal, a' mitől *Cáto* félt, és hogy Róma soha sem vólt virágzóbb, és az ő Birodalma hatalmasabb, mint mikor a' Görög Nyelv betsületben vólt.

Az az idő-szakasz, melly le-folyt *Terentius* közt, és *Cicero* között, a' melly állt minteggy nyóltzvan esztendőkből, arra való vólt, hogy a' Rómaiaknak elméjeket a' Görög Nyelvnek szorgalmatos tanulása által meg érlelje, és e' tette Cicerót is alkalmatosá

tofsá azoknak a' fok remek munkáknak készítésekre, mellyek a' következő Századoknak kintseik és gazdagágaik lettek. Az időtől fogva Görög Ország lett az a' közönséges Oskola, mellybe a' nagyra menni igyekező Ifjok tanulni mentek; és ezen dicsősége meg-maradt Görög Orzágnak fok ideig a' Tsászárok alatt is. Noha Ciceró a' maga Mentő-beszédeivel, vagy Órátiójával is közönséges tapsolást nyert légyen magának Rómában; de észre-vette még is, hogy van még valami híjja az ő ékesen-szóllásának. Bár híres Óratornak tartattott légyen is Rómában, de még is nem szégyenlett újra Tanítványok lenni a' Görög Óratoroknak 's Böltseknek, a' kik alatt tanult vólt Ifjúágában. Áthénás Várofa, a' ki eddig úgy nézettetett, mint minden Tudományoknak félszke, 's az Ékesen-szóllásra nézve az egész Világnak Anya-várofa, tsudáلكozással, de egyersmind fájdalommal nézte, hogy ez az Ifjú Római Polgár Ciceró, a' győzödelemnek eggy új neme által el-ragadozza tőle mind azt valami hajdani dicsőségéből meg-maradhatott, hogy Róma' Várofat Görög Orzágnak 'fakmányjaival meg-gazdagítsa.

Igy lészzen ez a' következő Századokban is. Valaki valósággal Túdós akar lenni, Görög Országba kell annak utazni,  
vagy

vagy a' Görög Írókkal kell meg-esmérkedni, és minden-féle Tudományokban 's tisztefséges Mesterfégekben a' nemes ízlést méríteni. — Ezen jegyzéseknek azt lehetne talán ellenekbe tenni, hogy már minden Görög Írók Deákra 's más Nyelvekre levagynak fordítatva, a' mellyekkel megelégedhetünk. De mellyik az a' fordítás, melly a' Görög Nyelvnek erejét 's elmét tsiklándoztató ízépségét akár melly Nyelvre is tökéletesen által-tehetné? Többnyire a' Fordítások csak úgy hasonlítanak az eredeti Görög munkákhoz, mint a' *Skeletonok* vagy *bőr-tsontok* az élő emberhez. Igen fok hibákat lehetne elő-hordanom, mellyek még a' leg-jobb Fordításokban is találtnak; némellyek pedig rakvak nyomtatásbéli hibákkal, mellyeket a' Görög Nyelvnek csak közönséges tudása is meg-jobbíthatna. Így p. o. *Aelianusnak* Deák fordításából, melly *Basileában* 1555-ben nyomtattatott-ki, a' 431dik levélen azt olvassuk: „Omnium Græcorum clarissimi „ præstantissimique Viri, per totam vitam „ in extrema, *mendacitate* versati sunt. „ E' helyett *mendacitate*, így kell olvasni, *mendacitate*; mert a' Görögben így van, \* *Penestatoi*

---

\* Mivel még Görög betűk Typographiánkban nintsenek; kénytelenek vagyunk Deák betűkkel pótolni azoknak nem léteket.

*statoi* Aristotelesnek Deák fordításában, melly Párisban 1629ben bortsáttatott-ki, ezt olvassuk az 1169dik levélen. Quidam autem *ex moribus a Parentibus*; a' melly is fok rossz magyarázatokra szolgáltatott alkalmato'ságot: holott így kellene olvasni; *ex moribus apparentibus*; mert Görögül így van: *Ek ton epiphainomeuon ethon* A' Bölts Plátonak *Ἰό* nevezetű Dialogusában, vagy Beszéllgetésében, a' Basileai kiadás szerént, a' Deák fordításban ezeket olvassuk „ Músa *minime* afflatos ipsa facit. „ Per hos *minime* afflatos alii afflantur. Bo- „ ni Poetæ, non ex arte, sed *minime* affla- „ ti, poemata dicunt. A' *minime* helyett, „ mindenütt ezt kellett volna tenni *Numine*; mert a' Görögben ez a' szó vagyon, *Entheos*.

Homérus' Iliásának első Énekében ez a' Vers, *Autar egoge lissom Achillei methemen Cholon* így van által téve a' Deák fordításban: *sed ego precabor Achillem deponere iram*: holott így kellene fordítani: Ego supplex rogo te, ut iram tuam contra Achillem dimittas. Kérlek tedd le Achilles ellen való haragodat. — Még fokkal nagyobb hiba az, a' mellybe esett *Rápin* tudós Jéfuíta, a' ki az Aristoteles' Poeticájára tett jegyzéseiben ezt a' Históriat beszéli-elő, hogy Homérusnak felséges képzelődése szerént

rént akarván egy Euphranor nevezetű Poéta a' Jupiter' képét le-rajzolni, Áthénásba ment egy Túdósnak meg-kérdezésére, a' ki Homérust fejtegette vólt Tanítványinak: 's a' mint Jupiter Homérusban fekete szemöldökökkel, felleggel bé-vonatott homlokkal, egy igen ditsőséges 's egyszer'smind rettenetes fővel adattatik-elő, a' szerént rajzolta-le őtet, úgy hogy ez a' kép a' következő Századoknak bámúlásokra lett. Ezt a' Históriát elő-beszéllvén *Rapin*, ezt veti utánna, a' mint le-írta *Appió Grammaticus*. *Eustathius*, a' kiből vétettetett ez a' História, azt mondja Görögül, *Kaj apion egrapie és el-menvén le-rajzolta*; az az, hogy ez a' Festő tellyes lévén azokkal a' nagy képzelődésekkel mellyeket ez a' Homérust fejtegető Bölts elméjére adott, mihelyt kiment, mindjárt hozzá fogott Jupiternek le-rajzolásához. De a' tudós *Rapin* ezt a' szót *Apion*, ember' nevének gondolta, 's abból lett ez a' nevetséges hiba, hogy *Appió Grammaticus* írta-le. — Többeket is lehetne e' féle hibákat elő-hordani: de elég légyen ez annak meg mutatására, melly szükséges légyen a' Görög Nyelvnek tudása mind azoknak, valakik Túdósnak akarnak neveztetni. Ennek nem tudása okozza azt is, hogy némelleyek a' Hieráchiát *Hyerarchia*

*chidnak*, a' *Protocollumot*, *Prothocolumnak*, a' *Mechanicat*, *Moechnicának* írják.

Soha sem vólt, talán nem is lesz', femmi-féle Nyelv sem bővebb, sem a' dolgoknak ki-fejezésekre alkalmatofabb, mint a' Görög Nyelv; a' minthogy nem tsak a' Deákot, hanem a' több Európai Nyelveket is leg-inkább e' gazdagította 's ékesítette-meg. Éppen neveléséges az, mennyire el-foglaltatott légyen még a' Bölts Ciceró is a' bal-vélekedésektől, 's született Nyelve eránt való vak ízeretettől, és miképpen igyekezi sok helyeken a' maga munkáiban azt mutogatni, hogy a' Deák Nyelv bővebb a' Görögnél. „ Ita sentio, „ & sæpe differui, latinam linguam non „ modo non inopem, ut vulgo putarent; „ sed locupletiozem etiam esse quam Græcam. „ 1. Lib. de fin. bon. & mal. n. 10. „ A' Tusculánumi kérdésekben, a' második könyvben, azzal mutatja-meg, hogy bővebb a' Deák nyelv a' Görögnél, hogy a' Görögök tsak egy szóval teszik-ki ezt a' két dolgot, *labor* és *dolor*, munka és fájdalom, t. i. ezzel *ponos*. Tsuda hogy eszébe nem jutott a' bölts Cicerónak, hogy a' Görögöknek több szavok is van a' fájdalomnak ki-fejezésére; mint p. o. *odüne*, *lüpe*, *odis*, *achos*. De még is, mintha már ez meg-tzáfolhatatlan erős-  
ség

fég lett volna, nevetéges hanggal tsúfolja a' Görög Nyelvet, 's illyen gyözödelmi éneket énekel. *O! verborum inops interdum, quibus abundare te semper putas, Græcia!*

*Quintilianus* nem engedte magát a' Deák Nyelvnek szeretetétől ennyire megvakíttatni; azért is a' Görög Nyelvnek bőségét, hathatóságát, és csak nem követetetlen édeségét fok helyeken megvallja a' maga munkájában.

Nagy segítségére voltak a' Görög Nyelvnek, a' négy különböző *Dialectus* fok, a' mellyek mind fundamentomosan ki dolgozott szóllásnak formáji valának, úgy hogy Homérus és a' több Poéták, mindenikkel egy formán éltenek. De ezek között még is leg-tsínosabb, leg-szebb, 's leg-édesebb volt az *Attica Dialectus*, vagy az Áthénásbéli szóllásnak formája, úgy hogy bár ha valaki született Görög volt 's bár Görögül tökéletesen írt 's beszéltt légyen is, de még is mindjárt rá ésmértek az Athénásbéliek, hogy nem az ő Városokban született. Ezért mondja rólok Ciceró; *Atticorum aures teretes, & religiosæ*. E' tselekedte, hogy az Órátorok olly szorgalmatosan reá vígyáztak, hogy csak egy szót is ollyat ne ejtsenek, mellyben ezek a' kényes fülek megbotránkozhattak volna.

Ez



Ez a' nagy vígyázás és szorgalmatofság tselekedte, hogy *Demosthenes* és *Pericles*, leg-híresebb Órátorok voltak mind azok között, valakik valaha éltenek.

*Theophrastus*, a' mint kezeink között lévő munkája is meg-mutatja, egy volt Görög Országának Böltsei és ékes Íróji között, 's noha tsak nem egész Ifjúságát Áthénásban töltötte, hogy az Áthénásbéli szóllás' formáját tökéletesen meg-tanúlja; de még is el nem titkolhatta azt, hogy nem Áthénásban született. Egyszer a' többek között, mikor már fok esztendőket Áthénásban töltött volna; egy gyümölsös vén asszonyt meg-szóllítván a' piatzon, azt kérdezte tőle, mennyin adja azt a' gyümölsöt? A' vén asszony azt tudakozza tőle; *hol van lakása az Úrnak?* Mellyen el-tsudálkozván *Theophrastus* tudni kívánta a' vén asszonytól, miről esmerte légyen-meg, hogy ő nem Áthénásbéli ember? Arról, úgymond a' vén asszony, *hogy igen tzifrán igyekezik az Úr beszélni, es erőltetett szépségekkel él.*

Mi vitte *Racint*, *Corneillét*, *Boileaut*, és más Frantzia Poétákat arra a' tökéletesfégre, a' mellyre ezek a' fellyebb való Században emelkedtek? Az, hogy a' Görög Nyelvet tsak nem született-nyelvvekké tették, és éjjel nappal a' Görög Poétáknak szépségeik-

kel hízlalták képzelődéseiket. — Már most a' mi időnkben, eggy Ország sints Európában, a' hol a' Görög Nyelv jobban virágozna, mint Angliában. Ma sem ritka itt olyan Lordokra vagy Grófokra találni, (nem szólok a' Belső emberekről) a' kik a' Görög Poétákat tökéletesen értik 's fejtegetik. A' mostani híres Ministernek Pittnek Nagy-atyja, hétszer fordította-le Angliai Nyelvre Demosthenesnek Görög Órátióit, és mindenkor talált azokban valamelly el-rejtetett szépséget, melyet elébbi fordításaiban nem fejezhetett-ki. De meg is tetszik az Anglusokon, mert nyomosabb 's fundamentosabb Tűdők, hathatósbabb 's ékefebben szólló Órátorok nintsenek ma az egész Világon, mint ő nállok; úgy hogy ha ma Ciceró fel-támadván, 's az Angliai Nyelvet meg-tanúlhatván, a' Parlamentumban meg állana, kétség nélkül bámúlással 's nagy tsudálkozással szemlélné, mire mentek legyen ezek a' Britannusok mind a' Böltsekedésben, mind az Ékefen-szóllásban, a' kiket ő a' maga munkáiban úgy adott elő, mint leg vadabb, leg-durvább, leg-tudatlanabb embereket.

Ha azért azt akaruk mi is, hogy Póp-jaink, Racinjaink, 's több ilyen felesleges képzelődésű Poétaink legyenek; el-műhatatlanul tsükleges erre, hogy a' Görög  
Nyelv

Nyelv a' mi Fő-Oskoláinkban 's Acade-  
miáinkban virágzásban légyen.

### A' 'SIDÓ NYELVRŐL.

Nagy részént úgy vélekednek ma az emberek, hogy a' 'Sidó Nyelvnek tudása éppen nem szükséges másoknak, hanem csak a' Theologusoknak; és hogy ennek a' Nyelvnek tanulásából a' Históriára, Régiségekre, 's Literátúrára nézve, kevés fejedelmeket költsönözhetünk; holott könnyű meg-mutatni, hogy a' 'Sidó Nyelvnek fundamentomos esmérte, nagy hasznokra 's elő-mozdítáfokra szolgál a' tisztefséges vagy jó Tudományoknak. Haszontalan' mondják némelleyek, hogy a' 'Sidó Nyelvnek tudása csak éppen egy könyvnek értésére szükség, és hogy az a' Nép is, mellynek Históriája abban elő-adattatik, a' földnek egy kitsiny szugolyájába szorított-bé. Így okoskodik a' bal-vélekedés, és a' kedvetlen munkákat örömet kerülő púhalág. Mindazáltal lehetetlen tagadni, hogy ez a' Nép, bár reá nézve olly kitsiny légyen is, de valósággal mindennek kút-feje: ennek kezeiben vagynak azok a' leg-régibb Isteni monumentumok, mellyekhez kéntelenítetünk folyamodni, ha ki akarjuk nyomozni a' különböző Népeknek, Nyelveknek, a' Bálványozásnak, és a' Mythológiának ere-

deteket, egygy szóval, mind azokat, valamelyeket a' régi időknek le-írások felől tudni kívánunk.

Hogy a' Népeknek eredeteken kezdjük, mit nem tselekedtek ebben a' Században a' Sz. Írásnak ellenségei e' részben? mitsoda képtelen 's hihetetlen vélekedéseket hintegettek könyveikben tsak azért, hogy ettől a' régifégtől az Isten' Népét a' 'Sidósfágot meg-foszthassák, és azt más Pogány Népekre ruházhassák? Altal-látták tudni illik ezek a' Sz. Írásnak ellenségei, melly nagy hasznára és ditsőfégre szolgáljon az a' Vallásnak, 's a' 'Sidó Népnek, hogy e' tartatik leg-régibb Népnek mind azok között, valamelyek valaha e' Világon éltenek; azért is semmi munkának 's fáradságnak nem kedveztek, tsak hogy ezt a' közönségesen bé-vett igazságot meg-erőteleníthessék. Leg-először is az Egyiptombélieknek akarták által adni ezt a' régifégnek ditsőféget; mindenütt keresgéltek a' régi monumentumokat, hogy azokkal vélekedéseket gyámolíthassák. De mire mentek minden keresgélésekkel és szorgalmatosságokkal? Tsak holmi meséken, és az okos emberek előtt nevetéséges monda mondákon építették ezen vélekedéseiket, mellyeknek summájok ez, hogy az Egyiptombéliek magok beszélik, hogy ők leg-régibbek, és  
 hogy

hogy először magok az Istenek, azután pe-  
 dig a' Fél-Istenek uralkodtak ö rajtok húsz  
 ezer esztendőig. Be szép Mesék! be de-  
 rék erősségek! Hogy az Égyiptombéliekkel  
 nem bóldogúlhattak, azután a' Görögöknek  
 akarták adni ezt a' régiféget, a' kik azzal  
 ditsekedtek, hogy ök egygy időfök a' Nap-  
 pal, és hogy mint a' fűvek, úgy nőttek ki  
 a' földből azon a' helyen, a' mellyben  
 lakoztak. Hogy ezen vélekedéseket is ki-  
 nevették a' Túdófok; már most azon dol-  
 goznak, hogy a' Chínabélieket tegyék a'  
 földnek leg-régibb Lakoszaiknak; de itt is  
 még eddig semmire sem mentek minden  
 szorgalmatóságokkal. Magok a' Chínabéli  
 Histórikusok meg-vallják, hogy minden ö  
 könyveik tűz által meg-égettettek, mint-  
 egygy kétszáz ötven esztendővel Kristus  
 Úrunk' születése előtt, a' mi számlálásunk  
 szerént. Nem régiben egygy *Fréreth* neve-  
 zetű Túdós Frantzia, nagy böltséfséggel  
 írott munkájában a' meg-győződésig meg-mu-  
 togatta, hogy a' Chínabéliek' minden His-  
 tóriabéli monumentumaik nem emélked-  
 nek-fel tsak annyira is, mint az Égyiptombé-  
 lieké és a' Káldeussoké. Melly nagy örö-  
 mökre szolgálhat az minden Túdófoknak,  
 valakik szeretik, és kerefik az igazfágot,  
 hogy ez a' mély elméjű Criticus, az Ó  
 Testamentomi Sz. Írásnak adja a' Régifég-

nek ditsőségét, e' Világon találtatható minden régiségek között! De ez a' belfő megelégedés és öröm még nagyobb akkor, mikor tulajdon szemeikkel nézhetik 's olvashatják ezeket a' monumentumokat, a' mi Vallásunknak eredeti könyvében. Tsalhatatlan erősségeit találjuk abban a' Népeknek eredeteknek; mert többnyire ott a' Tartományoknak neveik ugyan azok, a' mellyek vóltak azoknak Fundálójiknak neveik, mellyek leg-többször a' Fordításokban el-változtattatnak. Így p. o. a' *Jóniusokban*, a' mint régenten minden Görögök neveztettek, szemléli Jávánt, a' Jáfét' fiját; a' *Cethimekben*, a' melly névvel neveztettek fok Nap-keleti Népek, latja *Cethimet*, vagy *Chittimet*, a' *Jáván'* fiját. A' *Mitzraimban*, a' melly névvel neveztettek a' régi Egyiptombéliek, szemléli *Mitzraimot*, a' Cham' fiát; a' Kananéusokban, Kanaánt, 's hasonlóképpen más több Népeket, a' kiknek neveik fok ezer esztendőktől fogva felvagnak, hogy légyenek a' Népeknek eredeteknek monumentumaik. Mindnyájan tudják a' Tűdősök, hogy az Ó Testamentomi Sz. Írásnak világánál fedezte-fel a' tűdős *Bochárt* fok Népeknek eredeteket, mellyeknek már semmi nyomaik is nem láttatnak; minteggy a' semmiségből hívta azokat vissza az ő betses munkájában, melly

*Kanaad-*

*Kanadának és Phalegnek* neveztetik. Megmutatta, hogy a' Fenitziai Colóniák vagy lakosok, el-terjedtek lassanként *Cyprusban*, *Ciliciában*, *Kréta-szigetében*, a' *Cyclades* Szigetekben, *Görög Országban*, *Áfrikában*, *Siciliában*, *Sárdiniában*, *Spanyol Országban*, *Galliában*, sőt *Britanniában* is, 's meg-győzte a' tudós Világot arról, hogy az Ó Testamentomi Sz. Írás szint-olyan nagy világofságot terjeszt a' külfő Világi Tudományokra, valamint a' szent dolgokra.

A' Népeknek eredeteken kívül, a' melly már maga is olly meg-jegyzésre méltó dolog, fel-találjuk a' Szent Írásban a' Nyelveknek eredeteket is. Tudni való dolog, hogy a' Nyelvnek régifége meg-jelenti annak a' Népnek régifégét, melly azt beszéli. Ezek a' két bizonyfagok egymást támogatják, 's egymásnak bizonyfagot nyújtanak. Azért is újra meg vetették itt a' ki jelentetett Vallásnak ellenségei minden m-sterfégeket, hogy ettől a' ditső légtől az Ó Testamentomi Írásokat meg-foszt-hassák. De minden ő erőlködéseik nem szolgáltak egyébre, hanem hogy az igazfag annál inkább ki-tündökölhessen; mennél inkább versengettek 's disputáltak, annál inkább meg-győzték a' tudós Világot a' felől, hogy a' 'Sidó Nyelv volt a' több Nyelveknek szülő anyjok. A' ki mind

azokat figyelmetes vi'égálódásra húzza, meg-  
 esméri, hogy mind azok úgy szívárognak-  
 le a' 'Sidó Nyelvből, mint a' fok - felé el-  
 ágazott patakotskák a' kút-főből; mint-  
 egygy szemeinkkel kísérhetjük azokat, 's  
 észre - vehetjük benne a' változásokot,  
 mellyeknek alájok vettek. A' régi Nap-  
 keleti Nyelvek kiváltképpen annyira ha-  
 sonlítanak hozzá, hogy mindjárt első tekin-  
 tettel meg - esmérhetjük, hogy ezen kút-  
 főből eredtek. Tsalhatatlan igazság tehát,  
 hogy a' régi Nyelvek a' 'Sidótól származtak,  
 's hogy most a' Görög 's Deák Nyelvek-  
 ről ne szóljunk, mellyekben fok 'Sidó  
 szók talátnak; alig van egygy Nyelv is  
 ma Európában, mellyben annak több vagy  
 kevesebb nyomai ne talátnának. Melly  
 távol láttatik lenni a' Frantzia Nyelv a' 'Si-  
 dótól! még is fok szóllásoknak formaji  
 vagynak benne, mellyek 'Sidó eredetűek;  
 ezek pedig *Ambassadeur*, *Laquais*, és  
 egyebek, valólagos 'Sidó szók. Melly igen  
 hasonlítson főképpen hozzá a' mi Magyar  
 Nyelvünk, senki sem tagadhatja, a' ki  
 mind a' kettőt csak kevelsé érti is.

Nagy kérdés a' Túdófnoknál még az is,  
 hol vette légyen a' Bálványozás a' maga  
 eredetét, 's hol vette a' szókat, mellyek-  
 kel a' maga Isteneit nevezte? Nem meg-  
 jegyzésre méltó dolog é e' részben is az,  
 hogy



hogy a' régi Pogányok, nevezetefen pedig a' Fénitziaiak, ugyan azon nevekkel nevezték az ő Bálvány Isteneiket, a' mellyekkel hívták a' 'Sidók az eggy igaz Istent. Így p. o. a' Fénítziusoknak, a' mint olvassuk, Fő Istenek vólt az *Adónis*; e' nem egyéb, hanem az *Adonaj*, melly az igaz Istennek tulajdonítatik az Ó Testamentomi Sz. Írásban. Jupitert a' Thébánusok *Elien* név alatt tisztelték; ez is nem egyéb, hanem az *El*, melly az eggy igaz Istennek neve a' Szent Írásban. Tudjuk hogy sok Pogány Népek úgy nézték a' Napot, mint az Istenfégnek valóságos képét, és azt Isteni-tisztelettel imádták; úgy de ennek neve is a' Görögöknél *Elios* nem egyéb, hanem a' 'Sidó *El*. Szent Irenéusnak és Sz. Epiphánusnak munkáikban olvassuk, hogy sok Pogány Népek a' magok Fő Isteneknek eggy *Jáhó* nevezetű Istent tartottak; úgy de ez nem egyéb, hanem az a' nagy és szent név, a' melly különösen az Istennek tulajdonítatik az Ó Testamentomi Szent Írásban. Ama híres Pogány Író *Sanchoniaton*, a' mint Eufébius megjegyzi róla, a' Pogányoknak leg-nagyobb Isteneik közzé számlálja, az *Eloeimeket*; úgy de ez is nem egyéb, hanem az *Elahim*, melly a' Szent Írásban sok száz helyeken az igaz Istennek tulajdonítatik.

Hogy azért most a' Bálványozásnak más egyéb okait ne keresgéljük, a' millyenek, a' Népeknek könnyen hívőfégek, a' szívnek romlottsága, 's egyebek; avagy nem újjal lehet é tapogatni annak igaz okat a' 'Sidó Nyelvnek tökéletes esmerete által? Nem nyitván látjuk é tsak az említett példákából is, hogy a' leg-első Bálványozók nem tsináltak egyebet, hanem az eggy igaz Istennek nevét ruházták olyan teremtetésekre, a' millyeket vetett elejekbe az ő képzelődések 's hajlandóságok. Maga Áron, mikor az arany borjút tsinálta az Izraelitáknak kérésekre, így szólott: Imé a' ti Istenetek, a' ki titeket ki-hozott Egyiptomból. E' mellett igen könnyen képzelodhetünk úgy, hogy a' testi tudatlan és durva Népek, az olyan Isten helyett, a' melly Lelek, és láthatatlan, inkább gyönyörködnek a' testből álló Istenben, a' kit ők sokkal könnyebben képzelhetnek. — Tagadhatatlan dolog tehát, hogy a' 'Sidó Nyelvnek tudása mutat nekünk olyan nyilatokat, mellyeken a' Balvanyozásnak eredetet meg-láthatjuk; a' melly is sokkal nagyobb dolog, mint-sem első tekintettel látzík, azokra a' következesekre nézve, mellyek abból származnak, 's mellyeket itt emlitenem nem szükfég, minthogy azok akárkinek is szemeibe tűnnek.

Ezen

Ezen kívül, a' 'Sidó Nyelvnek esmé-  
 rete meg-fejthet fok régi meséket, mellyek  
 annak segítségé nélkül meg-fejthetetlenek,  
 's tellyefek nevetfeges képzelődésekkel.  
 Van é p. o. egy egy tsudálatosabb és  
 nevezetesebb Mese, mint az Argonautákról  
 való? Valami ebben beszéltetik, mind  
 merő tsuda és titok az. *Jáson*, hogy az  
 arany gyapjat Colchisból el-vihesse, olyan  
 hajót tsináltat, a' millyen még soha sem  
 láttatott. Rend-kívül való nevet ad néki;  
 's a' mellett olyan hájó ez, a' melly be-  
 széll. El-hallgatom ennek a' hajózásnak  
 több környül-állásait, minthogy azok min-  
 denek előtt tudva vagynak. Valami ebben  
 a' Históriában lihetetlen és képtelen va-  
 gyon, mind az el-tünik a' 'Sidók' Nyelvek-  
 nek esmérete által, a' melly az ő funda-  
 mentomában egy vólt a' Fénitziái Nyelv-  
 vel, mellyen ez a' História elő-adattatik.  
 A' 'Sidó Nyelvet híván itt segítségül, meg-  
 mutatja ez, hogy az *Argó* nem egyéb, ha-  
 nem egy hosszú hajó, es a' Histórikusok-  
 nak bizonyságok után, e' vólt a' leg-első  
 hosszú-hájó, melly a' tengeren láttatott.  
 Hogy erről a' hajóról az íratatik, hogy  
 beszéllt, okozta ezt az a' két értelmű szó,  
 melly a' 'Sidó Nyelvben *hajót*, és *beszél-  
 lést* is jelent. Az arany gyapjú nem  
 egyéb, hanem egy gazdag kints, a' mint-  
 hogy

hogy a' 'Sidó Nyelvben mind a' kettő azon szóval fejeztetik-ki. Azok a' bikák, mellyek ezt a' kintset őrzötték, nem egyebek voltak, hanem vastag kő-falak, mellyekben a' kints tartatott: mert valamint a' 'Sidó, úgy a' Fénitziai Nyelven is, azon egy szó tészen *kő-falat és bikát* is. Vagyon még itt szó *Járkányról* 's réz kapuról; ezt a' két dolgot is egy szó fejezi-ki a' Fénitziai és 'Sidó Nyelven, vagy pedig lehet ezen érteni azt a' tőle készítettett külsőt, mellyel az értz kaput meg-nyitotta, a' mint ezt Diodórus az ő negyedik könyvében elő-beszéli.

Vagynak még több ilyen képtelenségek 's mesék is, mellyek a' 'Sidó Nyelvnek rosszul való értéséből származtak, 's a' mellyeket annak tökéletes értése könnyen meg-fejthetne. A' Görögöknek egész Mythológiájok, a' Hérokról, vagy Fél-Istenekről költött Meséjok, többnyire mind a' 'Sidó régifégekben költönöztek. Egy szóval, a' Régifégekben jártas Böltsék, éppen nem tagadják, hogy többnyire minden régi Históriák Fénitziai Nyelven íratottak vólt, a' melly is a' maga fundamentóban nem egyéb vólt, hanem a' 'Sidó Nyelv.

## A' DEÁK NYELVRŐL.

Valamint a' Görögöt, úgy a' Deák Nyelvet is leg-nagyobb tökéletesfégre viték a' Túdókok a' XVI-dik 's XVII-dik Századokban. Erásmusnál és Calvinusnál, senki sem írt semmi Országban tisztább és ékefebb Deákfággal, az ő idejektől fogva. Maga a' bölts *D' Alembert*, a' kinek bizonyágát nem lehet részre való hajlásnak tartani, azt írja Calvinusról, hogy a' XVI-dik Században senki sem tudott nála jobban sem Deákúl, sem Frantziáúl. A' ki a' Ciceró' és Plínius' Levelei után a' Calvinus' Leveleit elő-vezzi; 'tsak nem hasonlő gyönyörűséggel 's édes bámúlással olvashatja azokat, 's alig vezzi észre, hogy azok a' Deákfágnak *arany idejében* éltek, e' pedig XV. Száz esztendőkkel utánnok akkor kezdett írni, mikor a' tudatlanfágnak sűrű fetétsége után eggy kis világofság kezdett tündökölni. A' mi Európának mostani állapotját nézi, sohol sem víszik a' Deák Nyelvet nagyobb tökéletesfégre, mint Angliában, Hollandiában, és Frantzia Országban; a' kik valamint egyéb Mesterfégekben, úgy ebben is első Mesterenk lehetnek. Igaz az, hogy nem beszéllnek olly folyvást Deákúl mint mi Magyarok; de ha pennára kél a' dolog, akkor megmutatják, hogy ők Ciceró' Tanítványjaik.

Nem

Nem is a' végre kellene a' Deák Nyelvet tanulnunk, hogy azonn beszélljünk, mert hólta Nyelven folyvást és jól beszéllni tsaknem lehetetlen; hanem a' végre, hogy a' Görög Nyelv után e' légyen az a' második kút-fő, mellyből a' valófágos böltsefséget és nemes ízlést merítsük. E' végre szükség vólna, azokat a' felléges remek munkákat, mellyeket a' Rómaiak Augustus' Századjában írtak, tökéletesen értenünk, 's azoknak elevenítő nedveségjeket ki-szíván, magunkkévá tennünk. Hány százan beszéllnek Deákúl Magyar Országon, a' kik soha talán Tacitust, Horátiust, Juvenálist, Perfiust, Líviust kezekbe se vették? hólta ezekben, 's az ezekhez hasonlókban van el-rejtve a' Deák Nyelvnek valófágos szépsége. Meg is kell vallani, hogy fokaknak nem tsak Deákúl való beszédjek, hanem még Írások is fok Barbarismussal 's egyéb hibákkal bővölködik. Innen van, hogy az Ánglusok és Frantziák, mikor valamelly rossz és konyhai Deákfágot említnek, azt egy szóval Magyar Deákfágnak szokták nevezni. Ennek orvoslására nem keveset használnának e' következendők. íször. Ha a' Nagyobb Oskolákban 's Akadémiaokban meg nem elégednének azzal a' Tanítók, hogy az ő Tanítványaik tsak Cornéliust, Phedrúst, Cicerónak egynehány

Le-

Leveleit 's Órátióit értsék, hanem azokat  
 a' többeknek olvasásokra és szorgalmatos  
 fejtegetésekre is köteleznék. 2szor. Mikor az  
 Ifják a' Philosophiának tanulására botsáttat-  
 nak, akkor is eggy órát leg-alább minden  
 nap' a' Deák és Görög munkáknak olvasá-  
 sokra kellene fordítani. Nevezetesen olvas-  
 ni kellene illyenkor Cicerónak minden  
 Philosophiai munkáit; ezt pedig olly szo-  
 rofsan meg kellene kívánni, hogy senkit a'  
 Philosophiáról, sem a' Theologiára, sem a'  
 Törvény tanulásra által nem kellene addig  
 botsátani, valamíg Cicerónak minden mun-  
 káit, Tacitust, Líviust, és minden Deák  
 Poétákat, ott a' hol előttök a' könyv meg-  
 nyittatnék, tökéletesen nem tudnának for-  
 dítani és fejtegetni. Így téznek a' böls  
 Anglusok; 's ha mi is így tselekednénk,  
 úgy tíz húsz esztendőök alatt a' valóságos  
 Deákság köztünk lábra kapna, 's arra a'  
 végre tanúlnánk Deákúl, a' mellyre kellene,  
 3szor. Nem kellene a' Gyermekeket mind-  
 járt az alsó Clafsifokban arra szorítani,  
 hogy Deák Stylusokat írjanak; mert hogy is  
 írhatnának addig jól, a' míg tsak igen kevés  
 Deák szókat szedtek elméjékbe? 4szer An-  
 nyival inkább nem lehet egészen helyben  
 hagyni azt a' szokást is, melly szerént a'  
 tanuló gyermekek arra kényszerítetnek,  
 hogy egymással szüntelen Deákúl be-  
 szél-

szélljenek. Azon-kívül, hogy ez a' gyermekeknek képzelődéseket nagyon megfzorítja, úgy hogy gondolatjaikat ki nem fejezhetik, azt az alkamatlanfágot is okozza, hogy a' gyermekek meg-szokják ilyenkor azt az alá-való konyhai Deákfágot, melyet egész életekben is alig vetkezhettek-le. Innen van, hogy még Vármegyék Gyűléseikben is lehet ilyeneket hallani, *Deus libere*, e' helyett, *Deus avertat*, vagy *absit*, és más hasonlók szólásoknak formáit, melyek a' tiszta Deákfához szokott fülekben kedvetlen hangot tsinálnak. 5ször Már az alsóbb Clafsifokban, de kivált a' felsőbbekben, szorgalmatosan kellene a' Tanítoknak az úgy nevezett *Synonimáknak*, vagy egyet jelenteni látzó szóknek külömbfégeiket meg-jegyezni, a' melly nélkül senki sem a' tiszta Deákfára el nem juthat, sem pedig a' régi Deák remek munkákat tökéletesen nem értheti. Így p. o. meg kellene mondani, miben külömböznek ezek egymástól, *amare*, és *diligere*; miben külömböznek ezek, *apex*, *altitudo*, *fastigium*, *culmen*, *cacumen*, és *vertex*; miben külömböznek ezek. *Crimen*, *culpa*, *peccatum*, *delictum*, *vitium*, *vitiositas*, *noxa*, *facinus*, *nequitia*, *scelus*, *flagitium*, *maleficium*, *nefas*, *malitia*. Tudni való, hogy a' gyermekek ezekben kevés külömbfőget



féget tesznek, hanem a' mellyik először nyelvekre jő, azzal szoktak a' beszédben élni, holott nagy köztök a' külömbfég. Nem sokára egy könyvet fogok e' részben közre botsátani; mellyben a' Deákságnak arany idejében élt Írókból minden Synonimáknak erejek meg-lészen határozva; 's ha ez a' könyv a' Nagyobb oszkolákba bé-vé-tettetnék, nem keveset fog szolgálni a' tizta Deákságnak köztünk lejendő virágoztatófára.

Sokan vagynak olyanok, nem tsak mi köztünk, hanem más Országokban is, a' kik a' Görög és Deák Nyelvet örömet számkivetésbe küldenék. A' Görög és Deák Nyelv vólt az a' két emlé, a' mellynek tejét szopta eddig Európa, és a' mellynek a' Tudományoknak virágzásokat közfönheti. Ezek azok a' jó ízlésnek ki-apadhatatlan két kút-fejeik, a' mellyekből tsergedeznek-ki minden Országokra a' valófágos böltsefségnek folyamati; és ha mi arra a' háládatlanfágra vetemednénk, hogy ezeket a' minket tápláló 's meg-itató forrásokot önkent örökre bé-temetnénk, valóban félő, hogy két három Nemzetfégnek el-halása után, a' jó ízlés és fundamentomos böltsefség talán végképpen ki-fogyna közzülünk, 's vissza esnénk abba a' setétségbe, mellyben ez előtt öt száz esztendőkkel mint-

egy el vólt temettette Európa. — Ha  
 szükfég vólna, 's ha az idő engedné; kön-  
 nyű vólna meg-mutatni, hogy minden Szá-  
 zadokban tsupán tsak azoknak az Íróknak  
 munkájik érdemlették-meg a' halhatatlan-  
 ságnak petsétjét, a' kik a' Görög és Deák  
 Ékesen-szóllásnak, avagy tsak némelly rész-  
 ben, bírtokában vóltak. Meg-lehetne ezt mu-  
 tatni azokról a' fok szép munkákról, mel-  
 lyek a' Törvény-tudásban, Históriában, 's  
 Theológiában a' XVI-dik 's XVII-dik Szá-  
 zadokban készítették. Melly ditsőféges  
 munkák, 's melly felséges Írók vagynak  
 ezek között! úgy hogy a' kik már  
 ma, kivált Német Országban, olly számo-  
 san írnak, többnyire tsak ezeket lopják,  
 prédálják, fejtegetik, 's tsonkázzák; néha  
 egy Dissertációból egész könyvet ki-tsinál-  
 nak, tsak hogy a' könyv-nyomtatónak, a'  
 ki árkufook szerént fizet, annal drágábban  
 adhasák-el. A' ki az emberi elmének azo-  
 kat a' felséges szüleményjeit tsak nagyjából  
 is esméri, mellyek a' XVI-dik 's XVII-dik  
 Századokban tsak Angliában, Hollándiá-  
 ban, 's Frantzia Országban világosságra jöt-  
 tek; el-hal egészen a' tsudálkozásban, 's  
 azt mondhatja Salamonnal, hogy valamint  
 egyéb dolgokra nézve, úgy a' könyv-íráfra  
 nézve is, alig lehet többé új dolog a' Nap  
 alatt. Sok mai Német 's egyéb munkák,  
 mellyek

mellyek egy két hét alatt firkáltatnak, olyanok mint azok az egy nap'-élő - állatok, mellyek délben szaporítanak, 's már estvére meg-halnak; vagy mint a' levegő-égben támadott bolond tüzek, mellyek egy kevés tsillámlás után hirtelen el-alufznak: a' XVI-dik 's XVII-dik Századnak remek munkái pedig, mellyeknek szerzőjik a' Görög és Deák Íróknak succusaikkal vagy velejekkel hízlalták Ifjúságokban elméjiket, meg-maradnak mind addig, míg az igaz böltsefség 's jó ízlés ki nem fogy e' Világból, 's hasonlók lesznek azokhoz a' fényes tsillagokhoz, mellyek az Égnek bóltzatján tulajdon fényjekkel tündökölnek. Illyenek a' Poéfisben, *Milton, Pop, Tung, Corneille, Moliere, La Fontaine, D'espreaux*, és egyebek, a' kiknek szép munkájikon meg-tetszik, hogy a' Görög és Deák Nyelveknek szorgalmatos olvasójik és értőjik vóltanak. Nem nehéz ki-esmérni a' bölt Criticusoknak a' mai Írók között is azokat, a' kik a' Görög és Deák ékesen szólásnak kisebb vagy nagyobb mértékben bírtokosaik. A' munkának hosszabb vagy rövidebb élete függ attól az elevenítő lélektől, mellyet belé lehellett a' bölt Régiég. E' nélkül még a' leg-magafsabban repülő elméség is, nem lévén gyámolítója, mintegy, a' maga terhétől le - felé

nyomattatik. Ha pedig ezzel bír az Író, akkor a' jó ízlés ő benne az elmétségnek híjánosságát nagy részént ki-pótolja. — Igaz az hogy Horátius kárhóztatta a' maga idejében a' Régieknek tsak nem szolgai követéteket, és méltán is: de azonban ő is meg-kívánta, hogy az Írók esmerjék azokat, 's igyekezzék őket az ő nyomdokaikon menvén fellyül-haladni. Ezért adja ezt a' szükséges tanátsot a' maga idejébéli Íróknak. *Nocturna versate manu, versate diurna.* De éppen ez az, a' mit nem szeretnek azok, a' kik igen könnyű munkával akarnak Tűdósok lenni. Mind ezekből tsalhatatlan következés az, hogy a' kik olyan munkákat akarnak készíteni, melyek a' halhatatlanfágra által-adattásanak, leg-alább szükséges azoknak a' régi Görög és Deák Írókat úgy követni, a' mint a' mai Festők és Metszők követik az ő Festőiktől 's Metszőiktől reánk maradott remek munkákat.

### A' DEÁK POÉSISRŐL.

A' fellyebb való Században ditséretet nyertek azok, a' kik jó Deák Verseket írtak. A' leg-nagyobb 's leg-híresebb emberek sem szégyenlették ezekben magokat gyakorolni; mint p. o. ama híres Cancellarius l' Hopital, Thuánus, és egyebek, 's  
fenki-

fenkinek sem jutott akkor eszébe, hogy az ilyen Férfiak haszontalan vesztenék idejeket, és hogy egyebekkel is minden gyümöltk nélkül vesztegettetnék azt, Már ma sok Országokban másképpen kezdenek gondolkozni: úgy tartják a' Deák Poésist, mint haszontalant, ezt az okát adván, hogy lehetetlen jó Verseket írni idegen Nyelven, annyival is inkább holt Nyelven. De nem lehet é az ilyeneknek e' következendőket felelni: 1ször. Noha a' mi mai Deákságunk 's Poésifünk éppen nem hasonlítottatható a' Virgiliuséhoz 's Horátiuséhoz; noha meg kell vallanunk, hogy akár mint igyekezzük is őket követni, de még is mindenkor megelégytettek valamely ró'sdával ez a' tiszta arany, melly onnan származik, hogy a' Nyelv többé nem élő: mindazáltal ez éppen ellent nem állhat, hogy a' régi Poétáknak figyelmes és szorgalmatos tanulások után, ne lehessen őket valamely elő-menetellel követni. Igaz az, hogy soha se lesz' többé a' Deák Nyelvben Virgilius; de lehet legalább az ő követésében annyira menni, a' mennyire mentek a' Római Birodalomnak hanyatlása felé, ámbár azoknak született nyelvek vólt a' Deák nyelv. A' tudós Scaliger azt az ítéletet hozta *Fracastorról* és *Sannazárról*, hogy ezek leg-közelebb jártak Virgiliushoz. Bár ha némely ki-fog-

gáfokat szenvedhet is Scaligernek ez az ítélet-tétele; de minden egyenesen ítélni kívánó Criticusnak meg-kell vallani, hogy *Fracastor* és *Sannazár* jobb Poéták voltak, mint mind azok, valakik a' negyedik Századtól fogva éltek a' Reformátióig. Tagadhatatlan dolog, hogy sokkal nagyobb gyönyörűséggel lehet őket olvasni, mint *Siliust*, *Statiust*, és *Lucanust*. Úgy de csak az is nagy dítőfőségünkre szolgálhat, hogy leg-alább a' mi Poétáink meghaladják azokat, a' kik a' magok született nyelveken nem tudták *Virgiliust* követni. Ilyen. Noha a' Deák Nyelv idegen és holt Nyelv; de még is a' kik egyenesen arrafánják magokat, hogy szüntelen a' leg-szebb Deák könyveket bújják, néminéműképpen született nyelvvekké tehetik azt. Ilyenek voltak a' két fellyebb való Századokban, *Murétus*, *Manutius*, *Sadolet*, *Lipfius*. A' Poéták között *Vida*, *Sannazár*, *Fracastor*, *Rapin*, *Vanierius*, és mások, a' kik úgy írtak, mintha valósággal az *Augustus*' Századjában éltek volna, és szüntelen a' *Ciceró*' és *Virgilius*' nyelvén beszélettek. Meg-tetszik az ő munkájokból, hogy ugyan azon kövekből 's meszekből enyvezték-öszve gondolatjaikat.

A' fellyebb valókból foly ez a' következés, íszor, Hogy a' mai Deák Poétáknak

nak lehetetlenfég Virgiliusfal 's Horátiusfal érkezni. De azért 2szor, a' kik Deák Nyelven olyan verseket írnak mint Sannazar, Scaliger, 's a' Magyarok között Janus Pannonius, azok éppen nem házontalan munkát tselekefznek, mert igen fokot szolgálhatnak a' Deák Nyelvnek szépítésére. A' jó ízlés, a' mint fellyebb mondottuk, fundáltatik a' régi Görög és Deák könyveknek tökéletes értéfeken: hogy pedig azokat értjük, azzal mutathatjuk-meg leginkább, ha igyekezzük őket az ő Nyelveken követni. Felette fok szépségek talán mind örökre el-rejtetve maradtak vólna, ha a' Deák Poéták, mint fáradhatatlan bűvárok, ezekből a' szélefen ki-terjedő aranybányákból azokat ki nem keresték vólna.

## A' MAGYAR NYELVRŐL.

Fellyebb azt mondottam, hogy tsak-nem minden Európai Nyelvekben találtatik a' 'Sidó Nyelvnek némelly maradványa; hát hogy lehetne ezt tagadni egygy átaljában a' Magyararról, a' mellyről közönfégesen azt tartjuk, hogy Nap-keleti Nyelv? Valóban nints egygy Nyelv is Európában, melly a' 'Sidóval jobban meg-eggyezne, mint a' Magyar Nyelv. Azon kívül hogy a' *Pronomenjei, affixumjai*, és *Conjugatióji* 'Sidó eredetűek, nem

kevés szók vagynak benne ollyak is, a' mellyek valósággal a' 'Sidó Nyelvből vétettek, mint p. o. *Bakar, gohér, ökör, szamar, kitsiny, pajta, kanász*, és egyebek. Nem tzelem nékem itt a' Magyar Nyelvről, annak híjánofságiról, szépségeiről, tulajdonságairól, 's annak bővítésének módjairól hosszasán beszélnem. Tsak ezeket jegyzem-meg rövideden. 1ször. Felette különös dolog a' Magyar Nyelvben az, hogy nints a' Férfji és Asszony nemű szók közt semmi külömbség benne. Ez ugyan a' Nyelvet tanulni kívánó Idegeneknek nagy könnyebbségekre szolgál; de meg kell vallani, hogy ez által fokot el-veszt a' Nyelv a' füleket gyönyörködtető hármóniájából. Ezen kívül mikor valaki Magyar Nyelven valamelly hosszú Orátziót mond, azok a' kik a' beizédnek közepére érnek, mellyben valamelly személy le-írattatik, meg-dítsértetik, vagy gyaláztatik, alig vehetik észre, Férfjiről beszéll e' vagy Asszonyról a' szólló személly. 2ször. Minden Nyelvet, kivált pedig az azon való Poéfist, a' hármóniának nagyobb vagy kisebb része teheti kedvesse, vagy kedvetlenebbé. Erre pedig leg-többet szolgálnak a' *Vocalisok*, vagy magokban hangzó betük. Mennél többek tehát valamelly Nyelvben a' magokban hangzó betük, és mennél jobban  
vagy-



vagynak öfzve - mérve , vagy mérfékelve , annál nagyobb annak a' Nyelvnek hármóniája , 's következés-képpen annál szebb Poéfise is. Különös ékességekre szolgál ez az Ánglus és Frantzia Nyelveknek. A' mi Nyelvünkben pedig kedvetlen hangot tsinálhat az , hogy az e betű igen gyakran fordul-elő ; azért is , kivált a' Poétáknak , vígyázni kell arra , hogy ez által a' jó ízlésű fülek meg ne fértettefsenek. 3szor. Alkalmatlanfág Nyelvünkben talán az is , hogy némelly dolgoknak ki-fejezésekre talán többek is kelletinél *Synonimáink* , némellyeknek ki-nyomásokra pedig tellyesfággal nintsenek szavaink. 4szer. Nagy szépségére szolgál Nyelvünknek ezen rövideden említett híjánofságok 's alkalmatlanfágok mellett az , hogy itt minden szónak hosszúsága vagy rövidsége , olly tökéletesen meg van mérettetve , hogy e' részben Nyelvünk minden Európai Nyelveket fellyül-halad ; főt a' Görög és Deák Nyelvekkel vetélkedik. Ez a' tökéletes *Profódiája* tselekeszi Nyelvünknek azt , hogy mi ezen mind azokat a' különböző mértékre vett Verseket nagy elő-menetellel 's kedvesfággal írhatjuk , valamellyekkel éltek a' Görögök és Rómaiak. 5szor. Hogy most fok hathatós ki-fejezéseinket el-hallgassam , a' melyekről meg kell vallani , hogy tsak-nem

---

a' Görög Nyelvnek szíveket által-járó szólalásaival vetekednek ; különös kedvességet adnak Nyelvünknek a' *kitsinyítő* szók, vagy *Diminutivumok* , mellyekkel olly igen kevéykedik az Olasz Nyelv. Mint p. o. *kertetske*, *gyermeketske*, *rójdtška*. 's a' t. Tsak hogy ezekről is azt kell megjegyezni , hogy nem kell ezeket az Íróknak felette igen öszve-halmazni , hanem tsak úgy kell velek élni , mint a' Szakátsok élnek a' fűszerfzámokkal. Ólzor. Azt mondtuk oda fellyebb , hogy a' Görög és Deák Nyelvnek el ragadozott 'fákmányjaival gazdagúltak-meg tsak nem minden Európai Nyelvek. Nékünk is , ha a' szükfég arra kényszerít , e' két eredeti kútfekhez kell folyamodnunk , 's azoknak szavaikkal eggy kevés el-változtatással Nyelvünket gazdagítani.

---

*Minthogy a' Magyarokról szóllunk, ide  
iktatom e' még tavaly hozzám küldet-  
tett tudós Jegyzéseket.*

## AZ INDI AI MOGOR OKRÓL, AVAGY MAGYAROKRÓL.

**A'** Magyaroknak mind nemzetek, mind pedig nevezetek, meg-vagyon még ma is, a' mennyire tudhatjuk, leg-alább négy Tartományokban úgymint 1., Ásiának Északra és Napkeletre hajló részeiben, Khínán fellyül, a' hol lakoznak a' Mogor Scithák, kiket némelyek Tatároknak-is neveznek. 2., A' Volga vize körül Astrakánnak szomszédtságiban. (a). 3., Északi Indiában, a' Nagy Mogol, vagy helyesebben, Mogor Birodalomban. 4., Európában, a' mi Magyar Hazánkban. — A' többieket el-hallgatván, tsak az Indiai Mogolok felől tévzek némely Jegyzéseket. Hogy ezek mi velünk Európai Magyarokkal azon egy régi Scitha Nemzetfégből valók, meg-tetvzik e' következendökből;

1ször.

---

(a) Az Astrakáni Birodalomban, a' Volga vizén alól, Kúma nevezetü kis folyó-víz mellett látszatnak még ma is egy Magyar nevezetü régi nagy Városnak romlott épületei, mellyeknek formáját le-festve

1ször. Származásoknak helyéből. Származtanak tudni-illik a' Khínán fellyül szélfelen ki-terjedő Mogor Scithák Tartományából, a' hol laktanak a' mi régi Eleink is a' Hunnufok, vagy Hunnus - Magyarok, a' mint a' Khínai Hístorikusok után tudjuk.

2ször. A' Nyelvekből, mellyben még ma-is igen fok ollyatén szók talaltatnak, mellyek a' mi Nyelvünkben-is hasonló értelemben meg, vagynak. Láthatni eggy illyetén szókból álló Laistromot T. Pray György Úrnak azon munkájában, mellynek titulusa; *Dissertationes Historico Criticæ in Annales veteres Hunnorum, Avarum, & Hungarorum.* 1775. Fol. Némellyeket onnan ide ki-írok:

A' mi Magyar nyelvünkön.	Indiai Mogor nyelvüen.	A' mi Magyar nyelvünkön.	Inoiai Mogor nyelven-
--------------------------	------------------------	--------------------------	-----------------------

Árók.	- -	Árk.	Lyuk	- -	A' Luku.
Árpa.	- -	Arba.	Pufzta,	- -	Puztoi.
Ötse.	- -	Atsie	Szakáll	- -	Sakol.
Alma.	- -	Alema.	Teve.	- -	Teuve.
					Orosz-

---

lehet látni Búsbhing Úrnak ezen munkájában: *Magazin für die neue Historie und Geographie 5ter Th.* Hamburg 1771, 4o. — Meg-jegyzést érdemel az is, hogy a' Volga vizének régi neve volt *Atal*, *Etel*, *Etil*, az hoggyan vette hihető képen *Atilla* is, vagy, némellyek szóllások' formája szerént, *Etele*, a' maga nevezetét.

Oroszlán - Arslan. (a) Ökör. - - Uker.  
 Búza. - - Budza. Üstök. - - Ustek.  
 Eme. - - - Em. Dara. - - Tara.  
 Köpönyeg - Khöbnek. Dfida. - - Tzida.  
 Kalpag. - . Kalpak. Tsür. - - Dsür. (a)

3szor. A' Nagy Mogor Birodalomban lévő fok ollyatén Helyfégeknek neveikből, mellyek épen Magyarosan hangzanak. *Péld.* ok. *Várada* ( nálunk Várda, Várad ) *Nár-vár*, *Kar-vár*, *Abád*, *Balag* ( Balog ) 's a' t. Sőt meg-jegyzik némelly *Histórikusok*, hogy vólt a' *Mogorok* között 1620dik esztendő tájban egy *Váradi* nevű *Vitze-Fejedelem*-is, a' ki felől ezen nevezet miatt úgy vélekedtek némellyek, hogy talán a' mi Magyar Országunkról származott *Índiákra*.

4szer. Világos bizonyfága ennek az ő nevezetek, melly szerént magokat *Mogoroknak*, a' *Királyjokat* pedig *Nagy Mogornak* nevezik. (c) Igaz ugyan, hogy némelly *Európai Histórikusoktól Mogoloknak*

---

(a) Azon régi Magyar Énekben is, mellyet T. Dugonics András Úr a' maga *Etelka* nevezetű jeles munkájában (2. könyv. 310 Lev. ] közönségesé tett, így olvassuk ezen szót: *Baathor znyek minth Arzlaanhnak.*

(b) Vid. Opus cit. pag. 42.

(c) Vid, *Cluverii* Introd. in Geógráph. Lib. V. Cap. x. p. 541. edit. Amstel. 1729.

nak neveztetnek; de ennek oka csak az, mert a' szomszéd Khínabéliek, az R. betűt, igen nehezen, vagy éppen nem is tudván ki-mondani, őket felypésen *Mogoloknak* mondják, kiknek példájokat követték az Európaiak közzül is fokban. De a' helyesebb *Histórikusok* őket *Mogoroknak* írják; a' mint nevezik ők magok is magokat. Már pedig bizonyos az, hogy *Mogor* és *Magyar* mind egy; a' mint e' következendőkben meg-tetűzik: - - -

A. Mert a' mi régi *Histórikusaink*-is a' Magyart rend szerént így szokták írni, *Mogor*. Péld. ok. Kéza Simon beszéllvén a' Magyarok' eredetéről, a' többek között e' képpen ír: *Menroth - - duos filios Hunor scilicet & Mogor ex Eneth sua conjuge generavit, ex quibus Huni sive Hungari sunt exorti.* Ismét alább. *Sciticum regnum comprehensione una cingitur; sed in regna tria dividitur, principando scilicet in Barsaciam, Dentiam, & Mogoriam. Habet etiam Provincias C et octo, propter C & octo progenies, quæ dudum per filios HUNOR & MOGOR, quando Scitiam invaserunt, sunt divisæ.* (a)

Így

---

(a) Pag. m. 30. & 35. — Túroczai Jánosban már ezek így vagynak: *Bostardiam, Dentiam & Magariam*, Ismét: — *per filios Hunor & Magor.*

Így íratik ez a' Budai és más régi Krónikákban is. A' többek között azon Krónika, melly Elő Károly Király' uralkodásának mint egy közepéig terjed, le-befszéllvén azoknak a' hét Magyaroknak büntetéseket, a' kik Toksus Fejedelem' idejében az Augusztai szerentsétlen hartzról fülök nélkül jöttek vissza, ezt írja felölök: *Quidam septem, ob offensam hujusmodi, Mogorick sunt vocati.* az az: Ezek a' hét személyek ezen botránkoztató tselekedetekért *Mogyorkáknak* (vagy, a' mint Túróczi János írja, *Magyorkáknak* (a)) nevezettek. Maga is az említett Túróczi János (b), és ő utánna Verböczi István, (c) a' Magyaroknak eredetek felől azt írja, hogy azoknak két első törfök Atyjaik vóltanak, *Hunor* és *Magor*, (vagy is, *Hunor* és *Magyor*) a' kikiről vették a' Hunus és Magyar nevezetet. *Magor* pedig és *Mogor* valósággal mind egy. Ez tsak olyan, mint *szamos* és *szomos*.

A' Béla Király' nevetlen Notáriusza, a' Magyarokat mindenütt *Mogereknek* írja. 's így szól a' többek között felölök: *Per idioma alienigenarum Hungarii, & in sua lingua propria Mogerii vocantur* (d)

az az:

(a) Chronic. Hung. Part. 2. Cap. 9. Conf. Georg Pray Diss. in Annal. vet. Hunnorum &c. pag. 240.

(b) Part. 1. Cap. 2. & 10. (c) Trip. P. 1. T. 3. s. 5. (d) in Prologo,

az az : Az idegen nemzetek őket *Hungarufok*nak, magok pedig magokat *Mogerek*nek hívják. De ha a' mai szóllásunk' 's írásunk' forinájával, az ő benne előlforduló több Magyar szótát öszve-vetjük: egyenesen az jön - ki belőle, hogy ő néki a' *Magyart* szükséges - képen *Mogornak* ( az az *Mogyornak* ) kellett írni, mint írt a' Havast *Hovosnak*, a' Farkast, *Forkosnak*, 's a' t. hanem, hihető, hogy az ő *Históriájának* le-íróji hibásan írták *Mogerek*nek.

B.) A' régi Írásokban, az olyan Magyar szótát mellyeket ma rövid *a.* betűvel írunk 's mondunk, rend szerént *o.* betűvel találjuk; ha az *a.* nem végfő betű valamely szóban. Jól tudják ezt azok, a' kik a' régi Írásokat forgatják. Fel-tészek mindazáltal ide egynehány példákat: - - -

1. Az említett Béla Király Notáriusá így ír: *Bolotun, Borona, Byhor, Colgoucy, Forcos, Gron, Holmu, Hovos, Morout, Morus, Oba, Olpár, Topulucea, Uduor, Zobolsu, Zogena, Zoloucu, Zomus, Zotmar* 's a' t. ezek helyett: *Balaton, Baranya, Bihar, Galgócz, Farkas, Gran* vagy *Garan, Halom, Havas, Maróth, Maros, Aba, Alpár, Tapólcza, Udvar, Szabólts, Zagyva, Szalók, Szamos, Szathmár* 's a' t.

2. T.



2. T. Sajnovics János Úr közönségesé tett egy Halotti Oktató Beszédet (a), mely a' XII-dik vagy XIII-dik százban íratott. Ebben ilyen írás' 's szóllás' formája vagon: *Chomuv, vola, volov, nopum, oz, ozchuz, holz, hotolm, Urot, Zocoztia, Zoboducha, oggun 's a' t.* ezek helyett: *Hamu, vala, való, napon, az, ahöz, halsz, hatalom, Urat, szakasztja, szabaditsa, agygyon 's a' t.*

3. A' Váradi Káptalannak régi Protokollumában, mely 4dik András Király alatt íratott, és ilyen titulus alatt: *Ritus explorandæ veritatis per iudicium ferri candentis*, (a) ki-nyomtatott, ilyen írás formáját találjuk:

Bertholon	-	Bertalan	Olberth	-	Albert.
Bogus	- -	Bagos.	Orod	- -	Arad.
Boynuc	- -	Bajnok.	Popi	- - -	Papi.
Bihor, és Bichor-Bihar.		Potok	- -		Patak.
Fonchol	- -	Fantsal.	Solemun	<sup>2</sup> / <sub>N</sub>	Salamon.
Forcos, és Forkos Far-		Vduor	- <sup>2</sup> / <sub>N</sub>		Udvar.
- - - -		kas.	Náduduor		Nádudvar.
Gormot(c)	<sup>2</sup> / <sub>N</sub>	Gyarmat	Vlozyghaz		Olafzegyház
Horogus	- <sup>2</sup> / <sub>N</sub>	Haragos.	Vylok	- -	Ujlak.
		D			Hotuon

(a) Ioan. Sajnovics Demonstratio Idioma Ungarorum & Lapponum idem esse, pag. 4.

(b) Editio 2da in Matth. Belii Adparatu ad Historiam Hungariæ. Pofon. 1735. Fol. pag. 191.

(c) §. 112.

Hotuon	-	Hatvan.	Zeploc	-	Széplak.
Modoros	-	Madaras.	Vofos	- -	Vafas.
Mogos	-	Magas.	Vosvár	- -	Vasvár.
Nog,és	Nogio	a) Nagy.	Zigholm	- -	Szegha-
Hodnog	és	Hodnogio.	- - - -	- -	lom.
- -	(b)	Hadnagy-	Zobolch	-	Szabolts.
Várnog	és	Várnogio	(c)	Zothmar	Szathmár.
- - -	-	Várnagy.			
Olodár	- -	Aladár.			

Sok hasonló példákat lehet találni más régi Írásokban is, ilyenek a' többek között: *Bocon*, *Goron*, *Kokos*, *Ozor*, ezek helyett: *Bakony*, *Garan*, *Kakas*, *Azar*. Még Silvester János is a' Magyar Új Testamentomban így ír: *magodot*, *magokot*, ezek helyett: *magadat*, *magokat*.

A' melly példákból világos az, hogy a' régi Magyarok számtalan fok szókban *O* betűt mondottanak ottan, a' hol ma rövid *a* betűt mondunk; vagy pedig, hogy a' rövid *a* és *O* betűkkel eggyaránt éltenek többnyire az ollyatén szókban, a' mellyekben az meg lehetett a' szó értelmének kétfélegsé való léte 's öfzve-zavarodása nélkül. És innen van már az, úgy itélem, hogy néha azon eggy helyen, ugyan azon eggy szó kétképpen is íratik: mint péld. ok.

az

---

(a) §. 102. 156 (b) §. 79. 157. 128. 158. 183. 808. (c) §. 110. 157. 329.

az említett Várad Protokollumban, *Mo-  
yad*, és *Mayad* (a) *Forcos*, *Farcas*, és  
*Forcafus*; *Zothmár* és *Zathmár*. — De  
hiszem még ma is csak-nem eggyaránt  
mondjuk: *Borbély*, *Barbély*: *bolha*, *bal-  
ha*: *horgos*, *horgas*; *lugos*, *lugas*: *ma-  
gos*, *magas*: *mondola*, *mandola*: *morha*,  
*marha*: *orsó*, *arsó*; *rovas*, *ravás*: *szö-  
mos*, *szamos*: *szovára*, *szavára*: *tollú*,  
*tallú*: *tolmdts*, *talmdts*: *topló*, *tapló*:  
*Város*, *Váras*. 's a' t. — A' Dunán túl  
pedig igen sok szóknál ő betűt mondanak  
ottan, a' hol mások rend szerént a betűvel  
élnék, péld. ok. így mondják: *Angyol*,  
*Borotzk*, *kokas*, *olma*, *szolma*, *áltol*,  
*házot*, *ládábo*, *oskolábo* 's a' t. ezek  
helyett: *Angyal*, *Baraczk*, *kakas*, *alma*,  
*szalma*, *által*, *házat*, *ládába*, *oskolába*  
's a' t. — Így, a' XVI-dik és XVII-dik  
százban, némellyek írták: *Apostol*; má-  
fok, *Apastal*.

Külömben, az eddig le-írtt betűbéli kü-  
lömbőség, éppen csak olyan, mint hogy a'  
régiek Ū betűt ejtettének ottan, a' hol  
ma O betűt mondunk, péld. ok. *Musun*,  
*Tulna*, *Turda*, *Tumur*, *pukul*, *pur*, *tú-  
lú*, *latiatuk* 's a' t. ezek helyett: *Moson*,  
*Tólna*, *Torda*, *Tomor*, *pokol*, *por*, *tó*,  
*lő*, *látjátok* 's a' t. Hasonlóképpen, sok  
D 2 helye-

helyeken ottan, a' hol ma rend szerént e betűt mondunk, i betűt mondottanak. Péld. ok. iggy, il, inek, ides, nip, sziginy 's a' t. ezek helyett: eggy, él, ének, édes, nép, szegény 's a' t. a' melly beszédnek formája néhol még ma is meg-vagyon.

A' mi pedig a' gy betűt illeti ezen szóban, Magyar; a' felől fokot szólani éppen nem szükség: mert azt a' régiek tsak eggy magános g betűvel írták, minden lágyító jel nélkül, így péld. ok: hog, nog, Hodnog, Várnog, Gormot, gimils 's a' t. (a) ezek helyett: hogy, nagy, Hadnagy, Várnagy, Gyarmat, gyümöls 's a' t. A' több gyengén hangzó betűk is, ly, ny, ty, többnyire minden lágyító jel nélkül írtak. Még a' XVI-dik század közepe tájján is éppen tsak eggy fellyül való vonáskával jegyzették - meg azon betűket, így: g', l', n', t', a' mint láthatni, a' többek között, a' Silvester Új Testamentomában, (b) főt helyel helyel még a' Bártfai Magyar Bibliában is, (c) a' melly 1607-ben nyomtattatott.

Valamint tehát a' régi szó-lás' és írás, formája szerént, ezen szó, Hodnog, vagy Hodnogy, eggyez ezzel: Hadnagy; Gormot

(a) Lásd a' többek közt a' T. Sajnovits János Úr fellyebb említett munkájában elő-forduló Halotti oktató Beszédet.

(b) Ő a' Magyart így írja: Magar.

(c) Nyomtattatott azon Biblia Klósz Jakab által,

mot mind egygy ezzel: — *Gyarmat*: úgy szükfégesképen ezen szó is *Mogor*, éppen egygy ezzel: *Magyar*.

Ezek fzerént már, úgy ítélem, nem lehet semmi kétség a' felől, hogy az Indiai Mogorok azon egygy régi szélesen kiterjedő Scitha Nemzetfégből származtanak, a' mellyből származtunk mi is Európai Magyarok. Meg-jegyzésre méltó dolog pedig felölök a' többek között az is, hogy ő nálok a' régi Scitha Magyar Betük még ma is meg-vagynak (a)

Meg-látogatta vólt őket a' XVI-dik százban egygy a' Töröktől el-fogatott Hufzti György nevü bújdofó Magyar, a' ki a' maga útaazását le-is írta (b); de a' mellyet én még eddig nem láthattam. Ő belöle írt által fok Indiai Mogor, vagy is Magyar szókat a' maga Laistromába T. Pray György Úr, kit már fellyebb is különös tisztelettel említettem. Hogyha valakinél még több illyetén szók Jegyzésben vólnának, kár vólna azokat közönfégesé nem tenni. Én ugyan, ha tsak írásban közöltetnének is velemfzerentsémnek tartanám. Írtam Sáros-Patakon. Sz. Iván Havának 26-dik napj. 1790. Efst.

Szombathi János.

Profefs.

D 3

A' FRAN-

Foliant formában. Meg-vagyon nálam némelly darabja.

(a) *Büschings neue Erdbeschreibung. Erst. Theil. -- das Königreich Ungarn. Seit. 1317.*

(b) *Vid. Isthvanffy Histor. Lib. XI. ad ann. 1517.*

## A' FRANTZIA NYELVRÖL.

A' Frantzia Nyelv egyy azok közzül az Európai Nyelvek közzül, a' mellyek leginkább meg-érdemlik hogy meg-tanúltassanak. Hasznos, sőt szükfeges mind azoknak, valakik a' Tudományokat szeretik: alkalmas minden-féle matériájú könyvnek íráfára: nyájas, de egyyszer'smind nemes és felfeges; víg és mosolygó még a' komor matériákban is, de mindenkor böltsésséggel van meg-elegyítettve az ő enyelgése. Egy szóval, a' Tudományoknak 's tisztességes Mesterfégeknek mintegy anyai Nyelvek ez: még a' leg-kisebb munkákban is olyan formát 's ábrázatot ad a' dolgoknak, melly azokat sokkal szembe - tűnőbbekké 's kedvesebbekké téski. Valamint a' Deák Nyelvnek vóltak *Arany és Ezüst Századjaik*; úgy lehet mondani, hogy hasonlókeppen a' Frantzia Nyelv is XIV-dik 's XV-dik Lajos alatt érte-el az *Arany és Ezüst idöket*. „ Sok Íróink vóltak né-  
 „ künk, így ír egyy bölts Frantzia, a' kik  
 „ a' magok munkájikban a' Nyelvnek min-  
 „ den szépségét 's kedveségét egyyefítették.  
 „ Nevezetefek ezek között *Saint-  
 „ Réal, Saint Evremond, Vertott,*  
 „ *Bouhours,* és egyebek, a' kiknek munkáik tökéletes szépségét tsergedeznek.

„ A'

„ A' Spanyolok , úgy mond ez a' Frantzia ,  
 „ a' kik a' mi Nyelvünket nem akarják  
 „ meg-ízéltetni , ha az e' féle munkákat  
 „ olvasnák , bizonyosan meg- barátkozná-  
 „ nak a' mi Nyelvünkkel. „

Az ékes- beszédnek hathatósága valamely Nyelvben , függ leg-inkább annak elméségétől 's tehetfégeitől , a' ki ír vagy beszéll valamely Nyelven ; az Írónak tehetfége pedig abban mutatja - ki magát , ha azokat a' szóllásoknak formájit keresi-ki , mellyek leg-inkább meg-eggyeznek a' dolognak természetével , és azt az Olvasónak vagy Hallgatónak elébe leg-tisztábban terjeszti. Ebben a' tekintetben a' Frantzia Nyelv többnyire minden egyéb Nyelveket meg-halad : igen szerentsés abban , hogy a' gondolatokat természeti módon fejezi-ki , elevenen rajzolja-le a' dolgokat ; és az ő rajzolatjai meg-tartják az ő tökéletes proportiójokat , vagy egymástól való függéfeket.

Igaz az , hogy igen nehéz dolog valamely Nyelvnek hármóniájaról tökéletesen ítéletet hozni : minden ember leg-édesebbnek és leg-hangzóbbnak tartja a' maga születtett nyelvét. Mi úgy gondolkozunk , hogy a' Német Nyelv igen kemény , és hogy nem tsak azoknak torkokat nyúzza , a' kik azt beszéllik , hanem azoknak fülei-

ket is, a' kik azt hallgatják: de a' születt Németség a' nyelvnek ezen keménységét nem érzik, 's meg sem is vallják. Némelly Portugalliai szóknak ki-mondások igen alá-valónak 's nevetlégesnek tetszik a' Castiliaiaknak: a' Frantziák nem szenvedhetik a' Castiliai beszédnek hangját: azonban egy Nemzet lints ma Európában, a' melly örömet hallgathatná azt a' beszédet, mellyet az ő Eleji ez előtt két száz esztendővel beszélltek. VII-dik Károly alatt élt Frantzia Országban az ő híres Titoknokja *Chartier*, a' kinek ékefen-szóllása akkor az egész Nemzet előtt bámúlást érdemlett: már ma pedig senki lints az egész Országban, a' ki azt örömet olvasná. Noha a' Nyelveknek keménységek vagy nyájafságok csak a' szerént vagyon, a' mint azok vagy ki-pallérozottabbak, vagy nem; és noha azoknak elmebéli tehetségeiktől is fok függ, a' kik azokat beszéllik: de még is közönségesen el-lehet azt mondani, hogy a' Frantzia Nyelvnek ki-mondása igen ékes és kellemetes. Szereti a' tsínofságot, de gyűlöli a' mutogatást, vagy kerkedékenységet, 's nem szenvedheti a' nagy munkával kerésett ékesgetést. Nintsenek benne azok a' fok tsapodár és enyelgő ki-fejezések, mellyeket annyira vadász az Olasz Nyelv. Vagyon édesége a' Frantzia Nyelvnek;

de



de olly édefsége, a' melly illendő, a' melly tetfző, a' melly hasonló a' Görög Nyelvnek édefségéhez, és a' melly igen fokot különbözö a' lágy puhaágtól. A' Cassiliai Nyelvnek hathatós ereje és nagyfága vagyon; de az ő nagyfága egész Óriási nagyság, és kevélykedő pompa. Ezen kívül a' Frantzia Nyelv bővölködik minden-féle szóllásoknak formájival: illendő szókat adhat a' Poésisnek, a' Mesterfégeknek a' Tudományoknak, a' Papi és Törvény-széknek, a' hartznak, kints' bé-gyűjtő Tudománynak, a' Madarászatnak, 's Vadászatnak: úgy hogy más Nyelvek sokszor csak rebegek akkor, mikor mind ezekben a' Frantzia nyelv a' maga ékesen-szóllását mutogatja. Végezetre, a' mi a' Frantzia Nyelvnek örökös ditsőségére szolgál ez az, hogy mindenütt beszélik azt; közönséges ez Spanyol Országban, Angliában és Olasz Országban: ez a' Királyi Udvarokban *bé-vett uralkodó Nyelv.*

### RÖVID KI-HÚZASA AZON EKES BÉ- SZEDNEK,

mellyet tartott *Saint Galaie*, mikor a' *Frantzia Académiába* 1758ban bé-vétettetett.

„ Mitsoda vólt a' Frantzia Nyelv  
„ az ő eredetében? így szóllt ez a' Bölts,  
„ mitsoda vólt az ő első nevelkedésében

„ ez a' Nyelv, melly ma egy tökéletes  
 „ Grammaticának Törvényeire húzattatott,  
 „ melly az elmétségnek útát szab, de an-  
 „ nak fel-emelkedését nem gátolja? ez a'  
 „ szép és ékes hangú Nyelv, melly a' rövid-  
 „ séget a' világossággal, a' kedvességet a'  
 „ hathatósággal egyyefíti, a' melly min-  
 „ den-féle dolgoknak 's hangoknak ki-feje-  
 „ zésekre alkalmas, 's a' melly eleget  
 „ téfzen mind a' józan-okofságnak, mind  
 „ az elmétségnek, mind az indulatoknak?  
 „ Nem egyéb ez az ő kezdetében, hanem  
 „ sok-féle elegy belegy ki-mondásoknak  
 „ zür-zavarja, némelley durva és vad szó-  
 „ nak öszve-hangzása, mellyeknek sem le-  
 „ írásoknak módja, sem ki-mondások,  
 „ sem értelmek, soha meg nem határoz-  
 „ tatott: nem egyéb vólt, hanem egyy  
 „ minden régula és princípium nélkül való  
 „ paraszt *Dialectus*, a' melly állott némelley  
 „ képtelen 's díztelen allegóriákból, 's  
 „ hasonlatosságból.,

Minekutánna ezekre a' kérdésekre meg-  
 felel a' bölts Író, mellyek inkább tartoz-  
 nak a' Frantziákra, mint sem mi reánk;  
 egyy jó tanátsot ad annakutánna a' Nyelv-  
 nek pallérozáfára, mellynek mi is hasznát  
 vehetjük „ Az élő nyelveknek úgy mond,  
 „ őrizni kell magokat a' rossz ízléstől, és  
 „ a' helyes élésnek jussáival való vissza-  
 „ éléstől; őrizkedni kell a' felettébb-való

„ pom-

„ pompának keresésétől; mert ez a' nép  
 „ között el-hatalmazott ruhában való pom-  
 „ pa, minekutánna meg-vefztegeti az er-  
 „ költsöket, meg-vefztegeti lalsanként a'  
 „ gondolatokat is, 's a' gondolatok után  
 „ az ékesen-fzöllást is. E'képpen fajúlt-el  
 „ amaz ékes Római Nyelv, a' melly tsak  
 „ nem követhetelen szépségre vitettetett  
 „ Augustus alatt. „ *Seneca* vólt az első,  
 „ a' ki a' Deák Nyelvnek tisztaságát el-ron-  
 „ totta. Igen együgyünek látszott néki a'  
 „ Cicerónak ékesen-fzöllása abban az időben,  
 „ mellyben az ő Tanítványa Néró, a' Ly-  
 „ sippus' álló képeit meg-aranyoztatta. Nem  
 „ fokára a' következett ebből, hogy az Au-  
 „ gustus' idejében élt Római Írókat tsak  
 „ azok értették a' Rómaiak közzül, a' kik  
 „ őket mesterféggel tanúlták. „ Felső, így,  
 „ szöll ez a' bölts Író, hogy még jövendő-  
 „ ben erre ne juszanak a' tziaraságnak felet-  
 „ tébb való vadászása által a' Frantzia Írók  
 „ is; felső hogy annyira le ne eszen a' tö-  
 „ kelletességnek azon póltzáról, a' mellyen  
 „ most vagyon, hogy a' Frantziák ma-  
 „ gok is, mint valamely idegen nyelven  
 „ íratott munkákat, úgy fogják tanulni a'  
 „ *Bossvéteket*, *Fenelonokat*, 's a' XIV-dik  
 „ Lajos alatt élt egyéb Böltsöket.

Ez az egész Beszélletés rakva van  
 böltsesféggel, és inkább szöll a' józan okos-  
 ságnak, mint a' képzelődésnek, melly sze-  
 reti

reti a' kettős értelmű szókat, a' pompás stylust, az Őriási 's fel-fútt hasonlításokat, mellyeket a' jó ízlésű okos Olvasók nem szenvedhetnek.

Egy más Bölts, *Vatelet* nevű Frantzia, a' Párisi Akadémiában 1761-ben tartott elmés Beszédében így szól a' többek között:

„ A' mi Nyelvünket három idő szakokban vagy állapotokban kell gondolni. Az első volt merő vadfágnak 's tudatlanságnak ideje. Ekkor még nem állt a' Nyelv egyébből, hanem a' különböző szóllások' formáinak öszve-egyedésekből. A' mi Literatúránk meg volt fosztattatva minden jó ízléstől; bizonyos princípiumokhoz vagy törvényekhez való köttetéstől, minden mély és az ő kertjében termett szép gondolatoktól, és nem vezéreltetett egyébtől, hanem a' Régiségnek remek munkájának szolgai követéséktől. Valami egyszer régi volt, mind azt vakúl tsudálták a' mi Íróink, 's nem tudtak semmi különbséget tenni azok között a' motskok között, mellyek a' régi munkákat is némiképpen meg-undokitották, 's azok között a' felséges szépségek között, mellyek azokat a' halhatatlanságra által-botsátották. A' mi Nyelvünknek ez az első

„ fő ideje, melly a' tudatlanfágnak homály-  
 „ jával bé vólt vonattatva, el-tűnt akkor,  
 „ a' mikor a' Frantzia Akadémia fel-állít-  
 „ tatott. „

„ A' második ideje a' Frantzia Nyelv-  
 „ nek, vólt a' termékenylégnek, világofság-  
 „ nak, hármóniának, és minden Nemben  
 „ való szépségeknak Századja; a' melly  
 „ szűlte minden-féle Tudományokban a'  
 „ még ma is betsben lévő remek munká-  
 „ kat. — A' harmadik Századja az ő gyö-  
 „ zödelmeinek 's más Országok' meg-hódo-  
 „ lásaiknak ideje. Tsak nem az egész  
 „ Európában élő Böltsek született Nyelvek-  
 „ ké tették ezt, 's nints a' földnek olly  
 „ része, a' mellyen ezt nem beszélnék. „

A' Frantzia Nyelv fok kietlen pufztá-  
 kon ment kerefsztül, minekelötte el-ért vól-  
 na arra a' helyre, a' mellyen most vagyon.  
 Már most ez a' Nyelv tiszta, világos, bi-  
 zonyos mértékre vétetett; meg-tartja azt  
 a' rendet a' beszédben, a' mellyet követ az  
 elme a' gondolatban. Ez a' tökéletessége  
 tselekedte e' Nyelvnek, hogy ez a' Köve-  
 teknek 's *Királyi* Udvaroknak Nyelvek.

---

## AZ OLASZ NYELVRŐL

Ez a' Nyelv tsak nem egészen meg-  
 tartotta a' Görög és Deák Nyelvnek színét,  
 folyá-

folyásának módját, 's minden szabadságait. Kedvére meg-háborítja ez a' természeti és a' Grammaticán épült rendet, tsak hogy a' fülekben nagyobb harmóniát, vagy kedvesebb hangot szerezhessen. Tellyes ez a' Nyelv azokkal az erőszakos vakmerő hasonlításokkal, a' mellyek inkább láttattatnak származni az Olaszoknak heves indulataikból, hogy sem mint a' mesterfégből.

### A' SPANYOL NYELVRŐL

Ez a' Nyelv is eredetét vette a' Deák Nyelvből 's a' Visi-Góthufoknak, Vandalufoknak, 's Maurufoknak fok pusztításaik között is meg-tartotta a' maga nemességét 's fel-emelkedését; a' melly meg-bizonyítja azt, hogy az a' hosszas szolgafág, mellynek járma alatt nyögött vólt a' Spanyol Nép, ennek a' Nyelvnek belső valóságát meg nem vesztegethette: a' mellyet nem lehet egyébnek tulajdonítani, hanem a' Spanyoloknak nagy lelküfégeknek. Talán száz más Népek a' semmifégnék örvényébe merítették vólna, ha hasonló nyomorúságokkal 's változásokkal ostromolattak vólna. A' bölts *Seneca*, *Lucánus*, *Martialis*, Spanyol Országból plántáltatván által Rómába, a' magok Nemzeti characterjeket vagy bélyegeket ott is meg-tartották. Hát  
le-

lehet é azon tsudálkozni, hogy a' Spanyolok, a' kik az ő Hazájokban benn maradtak, ott a' már példa - beszéddé váltt Spanyoli kevélységet 's fenn-héjazást megtartják?

Az *Ánglus Nyelvről* azt mondja egy Frantzia Bölts, hogy ők olly fok időt töltenek a' mélyen való gondolkozásban, hogy még eddig Nyelveknek pallérozására femmi üres idejek nem maradtott.

A' *Német Nyelv* eléggé fel-emelkedett, a' Poésisre alkalmas, és gazdag Nyelv is: de más Országoknak Böltsaik még igen kevéssé adták magokat ennek megtanulására. Eggy különös tulajdonfága vagyon ennek a' Nyelvnek, mellyet a' Németek éppen nem szégyenlhetnek; e' pedig az, hogy ez a' Nyelv nem tud tsúfolódní, vagy a' nevetéséges dolgokat festeni. Szerentsés hiba! bóldog tudatlanság! a' melly a' jó erköltsöknek bóldogításokra, és a' békéségnek fel-tartására szolgál, és a' közönféget fok botránkoztató otsmány munkáktól meg-őrizi.

---

## A' GRAMMATICÁRÓL.

Observ. sur la *Grammaire Philosophique* Geneve, 1760.

A' Gondolkozásban és szólásban áll.  
né-

némelly tekintetben az emberi léleknek élete. Gondolkoztak az emberek, minekelölte Logica lett volna; beszélltek, minekelölte Grammatica lett volna; az az, minekelölte e' két Tudományok bizonyos régulák alá vették volna. Sok munkákat írtak már a' gondolkozásnak mesterfégéröl, úgy pedig hogy még sints tökéletes Logicánk: úgy szintén véghetetlen számú könyveket írtak már a' Frantzia Nyelvröl, úgy hogy még sints tökéletes Grammaticánk; leg-alább ebben az értelemben vagyon az a' tudós Frantzia, a' ki ezen munkát ki-botsátotta. A' lenne tökéletes Grammatica, melly a' mi Nyelvünknek természetének meg-felelne, és a' Nemzeti beszédnek egész Logicáját magában foglalná. Már ma olly állapotban vagyon a' Frantzia Nyelv, hogy annak változásától nem igen kell félni, minekutánna ollyan fáradhatatlan munkával igyekeztek azt a' mi Elejünk tökéletességre vinni. Élünk tehát a' mi jelen-való gazdagfágunkkal; de végyük hasznát a' jó tanátsnak is, rész szerént azért, hogy meg-tartha'suk, rész szerént azért, hogy öregbithessük jelen való kintseinket! Minden Nyelvre szükfégések a' szók, az öfzve - rakás' módja, a' helyes írás, a' hang-mérték, vagy *Profodia*, az Etymológia, vagy helyes ki-mondás, az

ábrá-



ábrázolások, vagy Trópufok. De ha ezek szerént meg-vi'sgáljuk az embereket, keveseket találunk, a' kik jól tudnák a' magok Nyelveket. Némellyek jól beszéllnek, de csak történetből, vagy szokásból; jól fejezik ki magokat de nem tudják okát adni, miért szólnak így inkább, mint másképen; a' kik rosszul beszéllnek, azok sem tudják okát, miért beszéllnek úgy. Eggyik rendbélieknek sintsen bizonyos princípiumok, mellyhez mint valamelly réfhez vagy sínór mértékhez mérnék a' helyes és hibás ki-fejezéseket. Nagy részént az emberek azért múlatják-el ennek helyesebb meg-tanulását, mert az nékik született nyelvek: úgyde éppen azért kellene jobban meg-tanúlniok, mert született Nyelvek.

Annakutánna hosszan elő-adja az Író a' Frantzia Nyelvnek szépségét és ditsőséget. Öszve-vetvén azt a' Deák Nyelvvél; alig tudja meg határozni, mellyiknek adja az elsőféget. De ezt a' kérdést részre való hajlás nélkül az igazságnak tökéletes szeretével kell meg-vi'sgálni. Meg-lehet, hogy ditsekedhetik eggyik olyan minéműféggel, mellyel a' másikat fellyül-haladja: de ismét lehet a' másiknak olyan tökéllétefsége, mellyel e' híjánofságot ki-pótolja. A' Frantzia Nyelv p. o. tisztább, világosabb, régulásabb, 's nyájásabb, mint a' Deák Nyelv: de ez

fokkal erősebb, nemesebb 's felfégesebb. A' Frantzia Nyelv különösen alkalmas a' Philosophiai kérdéseknek meg-fejtésekre: a' Deák ellenben mintegy rá születt a' Históriara 's ékefen - szóllásra , alkalmatofabb amannál a' Poésisre is; de a' mellett vagyon a' Frantzia Nyelvnek olly édes nyájafsága 's érzése , mellyel helyre-üti azt, a' minek híjjával vagyon a' magafsan való fel-emelkedésben. Ha a' két Nyelvnek bőfégét kellene öfzvetni, talán ebben is a' Frantzia lenne a' gyözödelmes; 's valamint a' Deák Nyelv az első Századokban , úgy a' Frantzia Nyelv a' mai idökben tsak-nem egész Európának közönséges Nyelvévé lett.

Minekutánna a' Nómenek' vagy Neveknek külömbfégeikről 's változáfaikról szóllott volna, azt jegyzi-meg, hogy ezeket ugyan a' gyermekek szokásból könyv-nélkül meg-tanúlják , de nem értik ; úgy hogy mi légyen a' *Nem*, *Szám*, 's az *Öfzve-hasonlítás' gráditsai* , tsak akkor tanulhatják-meg igazán, mikor Philosophufok - léfznek , 's annak segítségé által vizsgálják-meg mélyebben az e' féle ki-fejezéseket.

Ezek után szóll a' bölts Író a' *Synonimákról* , vagy ugyan azon eggy dolgot jelentő több szókról, 's nagyon hajlik arra az értelemre, a' melly tsak-nem minden

Túdó-

Túdófoké, hogy egy Nyelvben lintsenek *Synonimák*; mert a' szorosabb vi'sgálódás meg-mutatja, hogy noha két három szó csak egy dolgot láttatnak jelenteni, de valósággal vagyon köztök valamely különbség. — De tegyük-fel, hogy vagynak ilyen *Synonimák* a' Nyelvben, 's vallyon a' *Synonimáknak* fokfágok lehet é valamely Nyelvnek bőségének bizonyfága? Igaz az, hogy ha fok egy dolgot jelentő szó vagynak valamely Nyelvben, azok azt szebbé, de egyszer'smind nehezebbé 's bajosabbá is tsinálják: szebbé, mert nem lenne szükség arra, hogy ugyan azon egy szóval gyakran éljen az ember; de nehezebbé is, mert ha p. o. mint az Arabs nyelvben, két száz szó vagyon az Oroszlánnak, és öt száz a' kígyónak ki-fejzésére, úgy számos dolgoknak illy fok neveik lennének, csak egynehány dolgoknak megtanulások már fok esztendőket kívánna. Igaz az is, hogy a' *Synonimák* meg-fokasítanak valamely Nyelvben a' szókat: de kérdés, elég é a' szóknak fokfágok a' Nyelvnek gazdagítására? vagy pedig meg-kívánatnak azoknak minéműségek is? Tegyük-fel két Nyelvet, melyek között mindenikben van öt ezer szó: de ha ezek között egyik csak két ezer öt száz dolgot fejze-ki, már ez csak fél annyi gazdagfágú mint a'

másik. Nem a' hangokban áll a' Nyelv, hanem az ideákban, és azokat ki-fejező hangzatokban. P. o. ha tíz hang egy dolgot fejez ki, az a' tíz hang nem ér többet egy hangnál, melly azt a' dolgot tökéletesen ki-nyomja. Minden Nyelveknek tzieljok az, hogy a' mi gondolatinkat azok által, mint valamely canálifok által, egyebekkel közölhefsük.

---

### A' HISTÓRIÁRÓL.

Description Geographique & Histórique de la Chine, & de la Tartarie *Chinoïse*, par le P. de Halde. 1736.

Semmiféle Tudományhoz lints a' közönségnek nagyobb ízlése, mint a' Históriahoz: igaz az is, hogy mind a' Világi, mind az Erköltsi, mind a' Hazafiúji életre nézve, ez igen nemes és jó ízlés. A' História egy valóságos oskola. A' ie-folytt Századoknak példájok mindenkor bé-folyást tsinál a' jelen való időben; a' nagy bűnöktől való iszonyodás fel-ébredt bennünket a' jeles tselekedetekre. A' História egy valóságos *spectaculum*, a' melly gyönyörködtei külömbféle scénáknak szemlélésekkel az olvasókat. Nagy haláadással tartoznak azért minden Országok, nevezetesen pedig

pedig Frantzia Ország, azon fáradhatatlan Írók eránt, a' kik először ugyan jó fordítá-fokkal mint *Vaugelas*, *Dablankourt*, és egyebek, a' Tudománynak ezt a' részét meg-gazdagították, annakutánna pedig eredeti munkákkal is meg-bővítették és erőfítették. Illyenek vóltak, *Mezerai*, *Daniel*, *Vertott*, *Dorleau*, *La Bletterie*, és egyebek. Tsak az a' kár, hogy ezeknek a' nagy embereknek példájok, véghetetlen fok béres Írókat serkentettek-fel álmokból, a' kik a' nyereségnek vadászá-fáért fok tsekély munkákkal a' Világot bé-töltötték.

Végtére a' fok munkák után, Európának mind régi mind mostani Históriája, főt Ásiának, Áfrikának nagy részének Históriája is annyira ki vagyon merítettve, hogy ezekről már semmi újat nem lehet mondani. Igen szerentséfen eseti tehát a' mi telhetetlen gondoskodásunknak gyönyörködte-tésére, hogy ez előtt két száz 's egynehány esztendőkkel az új Világ fel-találtatott; a' melly is új matériákat ad a' Históriának, 's újabb spectaculumokat a' régi dolgoknak nézésekben gyönyörködő szemeknek. — Mi az oka, hogy Nap-nyúgot mindazóltá-tól fogva is nem egyéb előttünk hanem tsupa fetétség, szintén úgy az erköltsökben, mint a' természeti dolgokban? Az oka ez,

mert mi itt nem láttunk egyebet, hanem az ő gyermeki állapotjában fetregő Természetet, minden tudomány 's ki-pallérozás nélkül való embereket, aratás nélkül való mezőségeket, bírtokosok nélkül való kintseket, minden rend nélkül való Társáfágokat, erkölts nélkül való Lakosokat, máfoktól meg-győzöttetett 's törvény nélkül igazgattatott ember hússal élöket; a' kiket nem hogy a' Keresztyének tökéletesebbekké 's jobbakká igyekeztek vólna teni, hanem százszorta nyomorúltabbakká 's szánakozásra méltóbbakká tették azokat. Néminémű gyalázatjoknak tartván azt, ha ezeknek a' tőlök fel-találtatott, de nékik semmit nem vétő nyomorúltaknak vérekbe mártják kardjaikat, a' szelindekeket tanították - meg azoknak széllyel szaggatásokra. Szörnyű és síralmas látás! mellyről ezerszer el-fordítottuk vólna szemeinket, hanem ha a' *Perou* 's *Potosi* aranyja a' gyözödelmeseknek ezen szörnyűségeket el-fedezte vólna a' mi szemeink előtt.

Nap-keletnek, vagy Ásiának Nap-keleti részének fel-találása, eggy világosságot gyújtott a' Históriában. Ki hitte vólna, 's ki gondolta vólna, hogy az Indusokon, Tatárokon, 's Moscovitákon túl, vagyon még eggy hatalmas Ország, a' mellyről a' Világot meg-hódoló Róma semmit sem tudott?

tudott? a' mellyről amaz Ásiát vérben feresztő Nagy Sándor, még mikor az Indufok között járt is, semmi hírt nem vett vólt, és a' melly, mintha egészen más Világ lett vólna, a' Perfiáknak, Görögöknek 's tsak nem egész Ásiának változáikban semmi részt nem vett vólt. Ez az Új-Világhoz hasonló Ország, a' melly a' Tudományokat 's tisztességes Mesterlégeket gyakorlotta, szép Törvények által igazgatott, és a' maga igazgatásának módját számos esztendőig fel-tartotta, ez az Ország mondom vólt Chína Birodalma. Úgy látszott, hogy semminek híjjával sem vólt ez az Ország, hanem tsak annak, hogy a' Keresztényen Vallás el nem jutott vólt hozzá; mert így leg-tanúltabb 's leg-ki-pallérozottabb vólna talán most a' földnek színén.

---

### *CHRONOLÓGIA, vagy IDŐ-MÉRTEK.*

A' Históriának két Vezérjei közzül egygyik a' Chronológia, vagy Idő-mérték, mellyek töle el-válhatatlanok. De ez a' Chronológia tellyes minden félől szúró tövisekkel, úgy hogy kevesen kívánkoznak vele barátkozni. Ritkán esik-meg, hogy valaki ennek alkalmatlanfágait el-szenvedje; kivált olyan dolgokban, mellyek éppen nem főben-járók.

A' Római Chronológiában való külömbözés p. o. onnan származik, hogy Róma' fundáltatásának esztendejét nem tudják a' Böltsek meg-határozni. Az Olympiai Játékok voltak azok a' közönséges mértékek, mellyekkel mind a' Régiek, mind az Újak éltek annak meg-határozásában: de hogy lehetne azt tökéletesen meg-határozni, ha először abban nem egyeznek-meg, mikor lett légyen kezdete és vége egy Olympiai esztendőnek? Némellyek azt mondják, hogy Róma' Varósa Áprilisnek 21-dik Napján fundáltatott: de ez sem elég, hanemha tudjuk azt is, mellyik esztendejének felelt meg az Olympiai-játéknak ez a' nap; mert látni való, hogy Áprilisnek 21-dik napja, lehetett a' VII-dik Olympiásnak első esztendeje, ha az Olympiai esztendő Április' havában kezdődött, mikor Róma fundáltatott. De lehetett ez a' VI-dik Olympiásnak IV-dik esztendeje is, ha az Olympiai esztendő a' Nyári Solfiti-ummal, vagy Nappalnak és éjnek egyenlőségével kezdődött.

Ezen szövevényes kérdésekbe igen mélyen be-ereszkedett a' többek között *Rothe*; a' melly vi'sgálódásaiból meg-tetfzik az, 1-ször, hogy Iphytusnak leg-első Olympiai-Játékjai tavasszal kezdődtek. 2-ször. Hogy ez a' szokás meg volt még Róma' fundál-



fundaltatásának idejekor. *3szor.* Hogy nem lehet semmi esméretünk a' felől a' LXXV-dik Olympiás előtt, hogy az Olympiai - Játékok, a' Nyári *Solstitiumban* gyakoroltattak volna, 's következésképpen, hogy az Olympiai esztendő is onnan számláltatott volna. *4szer.* Hogy a' Consuloktól vett Idő - mérték, nem tsinal magának Systemát, hanem meg-eggyez a' Római *Chronológiának* több Systemaival.

### AZ ARUNDELL MÁRVÁNYJAIRÓL.

A' kik a' Históriákban gyönyörködnek, többnyire mindnyájan tudják, hogy az Arundell' Márvány-kövei igen szép gyűjtemények az Idő' mértékére, és hogy ez a' betses régiség Oxoniumban tartattatik, és hogy a' Páros Szigetben lévők ennek egy részét tézlik: de azt talán kevesen tudják, hogy mind azzal a' drága kinttsel, melly Oxoniumban van, mind pedig azzal is, melly még Páros Szigetében volt, Frantzia Ország' kárával gazdagította-meg magát Anglia. Valósággal ama híres Túdós Peyreschk reá bizta volt egy emberre, hogy szedje öszve Görög Országban mind azokat a' régi márványokat, 's egyéb kövekre tett Iráfokat, valamellyek tsak abban találtathatnak: öszve is szedett az az

ember fok régifégeket, 's azokat el-küldötte Smyrnába, hogy valamely hajó által Frantzia Országba szállíttathassa. De elébb hogy sem hajót találhatott volna, valamely dologért törvénybe idéztetett, tömlöztbe vetetett, 's egyéb jószágával együtt ezek a régi márványok is kótyavetyéltettek. Szerentsére éppen ott járt akkor Smyrnában egy Ánglus, a' ki azokat meg-vette, 's Arundell Grófnak által-adta. Lásd Peyrefehk' életét, melyet Gassendi írásban hagyott.

Némellyeknek kedvekért igyekezem egy kevéssé meg-világosítani, mik légyenek ezek az Árundell' márványjai. Tudniillik Árundell' Tamás tudós Gróf, és Angliának Marschalja, a' XVII-dik. Századnak elején Nap-keletre küldötte a' Régifégeknek vi'sgálásokra *Petrei Vilhelmet*, a' ki is Páros Szigetében találta azokat a' fellyül-írásokkal telyes márványokat, melyek Arundell' márványjainak neveztetnek. Ezek a' betses kövek magokban foglalják az Áthénásbéli Históriának nevezetesebb Epocháit, Cecropsnak első esztendejétől fogva, melly 1582-tővel esett Kristus Urunk' születése előtt, a' három-száz hatvan-negyedik esztendőig a' Jéhus' születése előtt. Gróf Arundell' ezeket a' betses márványokat helyhezette vólt a' maga nyári palotájában,

jában, melly feküdt a' Tamefis' partján. *Seldénus János* böls jegyzéseket nyomtattatott-ki ezen kövekről 1629-ben. Azután 1677-ben *Prideaux* eggy nevezetes munkájában le-írta mind ezeket a' márványokat, mind pedig azokat, mellyek Oxoniumban taláztatnak illyen tzm alatt, *marmora Oxoniensa*: A' leg-szebb 's leg-pompásabb munka ezekről az, melly 1763-ban Foliánton botsáttatott-ki. Ezeknek a' Márványoknak nagy hasznokat vette Petavius, Salmasius, Voffius, és egyebek, a' kik az Időnek mértékéről írtak.

## A' HISTÓRIÁNAK HASZNAIRÓL.

A' História' tanulásának fő tzelja az, hogy az embereket meg-esmérhesük; 's nem is lehet ennek a' Tudománynak ennél nagyobb hasznát venni. Igen tsekélly dolog az, hogy valaki a' maga emlékezetét a' fok Századoknak, Olympiáknak, Epocháknak, Királyoknak, Tsászároknak, Hada-kozáfoknak, Ekklesiái Gyűléseknek 's Szakadáfóknak Históriajokkal bé-töltse. Ha tsak ebben áll a' mi Históriai esméretünk, az a' Tudománynak nevét sem érdemli-meg. A' Histórianak helyes tudása tehát abban áll, hogy esmérjük jól meg az embereket, a' kik annak matériáji, és azokról helyesen tudjunk ítélni. Azért kell a' Históriat tanul-

tanúlnunk, hogy ki-tapogathassuk 's tökéletesen láthassuk az embereknek indulataikat, vélekedéseiket, indító okaikat; hogy lássuk azokat a' rúgókat, mellyek az erköltsi Világban dolgoznak: eggy szóval, hogy egyéb emberekben mi magunkat tökéletesen esmérhessük-meg.

De hogy erre rá-mehessünk, nem elégés arra, hogy az Országoknak közönséges fordulásaikat 's vizfontagfágaikat tudjuk. Azok a' hasznos jegyzések, mellyek bennünket az embereknek igaz esméretek-re vezethetnének, mintegy el-temettetve hevernek azok alatt a' fok történetek 's vizfontagfágok alatt, mellyeket az ilyen munkák előnkbe terjesztenek. Az ilyeneknek Írójik nem terjeszkedhetnek - ki az olyan magánosságokra ( particuláritásokra ) mellyek olly igen oktatók és olly szükségesek az emberi gondolatoknak helyes esméretek-re. Az ilyen magánosságokat 's anekdotákat, mellyek minden Századnak természetét 's ízlését, és az emberi szívnek indulatit írják-le, leg-jobban előnkbe-adhatják nekünk az ollyan emberek, a' kik rész-szerént születésekre, rész-szerént hivataljok-ra nézve olly állapotban éltek, mellyben az emberi szívet leg-jobban meg-esmérheték; ki-tapogathatták a' magános embereknek indulataik miképpen munkálódtak légyen

légyen egész Országoknak boldogságokat, vagy le-rontatásokat. Valósággal nagy dítséretet 's háládatosságot érdemelnek tehát azok, a' kik némelly nagy embereknek életekben az emberi indulatoknak játékjokat szorgalmatosan fel-jegyzik.

### A' HISTÓRIA ÍRÁSNAK RÉGULÁJI.

Ama híres Ánglus Cancellarius Bacó, az el-múlt Századnak elején azt mondotta, hogy a' Históriának helyes íráfára el-múlhatatlanul szükséges az, hogy a' történetekkel együtt azoknak okaik is meg-írattassanak: az az, hogy szükséges igazán le-írni minden Népnak természeti bélyegét, a' Valóságban fel-forgó kérdéseket, minden Törvényeknek hasznaikat, vagy káraikat, a' virtusoknak 's bűnöknek bé-folyásokat, mellyek a' közönséges dolgoknak ábrázatjokat változtatják. Valósággal eggy igen hasznos oktatás ez, mellyet sokkal jobban követtek a' régi Görög és Deák Historicusok, hogy sem mint a' maiak. Sokan panaszkodnak, 's méltán is, hogy a' mai Historicusok, meg-elégesznek azzal, hogy a' Fejedelmeknek, Ministereknek, 's Generálisoknak tselekedeteiket elő beszélik: de nem vizsgálják jól meg azokat a' belső rúgókat és eszközlő okokat, mellyek a' Nemzetiségeket

rész-

rész-szerént fel-emelték, rész-szerént le-nyomták, 's a' mellyek a' földnek színén hol a' bódogfágot, hol a' nyomorúságot eszközlötték. Nimsen eggy eggy dolog, mellyet nehezebben esmérhetnének az emberek, mint azt a' földet a' mellyen laknak, a' mellynek alig van már olly részetskéje, a' melly nagy változafokat ne szenvedett vólna. A' különböző Népekkel eggyütt, mellyek a' Tartományokba bé-plántáltattak, el-veztek a' régieknek monumentumaik, neveik, minden hírségek, 's még emlékezetek is. A' gazdag anya-városok, kunyhókká, az alá-való pázfatori kalyibák pedig pompás anya-városokká változtattattak. Azokat a' kik a' régi Népeknek esmérteket 's le-írásokat fok nemzetiségeknek el-enyészéseken keresztül közlik velünk, úgy nézhetjük mint megannyi Óriásokat a' Literátúrában; mint ezekről az Óriásokról olvasuk a' régi mesékben, hogy a' hegyeket öszve-hordták, úgy ezek is fel-forgatják a' Tartományokat; a' most elő népeket el-hordják mint eggy a' földnek színéről, hogy az ő épületeiknek falaik alatt fel-keressék a' régi Népeknek nyomaikat, a' régi öszve-omlott kőfalak között tébolyognak, hogy a' tudós Régiféget, 's a' mindeneket le-rontó pufztításokat tudakozzák meg. Az Írók eggy-szer'smind Geographusok, Historicusok, Genealogisták, Criticusok, Calculátorok, 's

egye-

egyebek. Az ilyen munkák felette nagy fáradságba kerülnek, a' mellyet a' közönségnek háládatósága igen ritkán szokott elegendőképpen ki-pótolni. Ilyen nagy munkával írta - le a' régi Belgiumnak Históriáját *Vastelain* tudós Jésuita, a' mellyben böltsen fejtegeti a' régi Frantziáknak, Flamanusoknak, Németeknek 's Hollandusoknak régifégeiket.

A' másik Régula, mellyet némellyeknek értelmek szerént követniök kell a' Historicusoknak, ez, hogy úgy írjak - le a' történeteket, a' mint azok valósággal estenek; 's ne keressenek abban semmi ditsőséget, hogy a' virtusokat is szebbekké tegyék, mint sem a' millyek azok valósággal. Igaz az, hogy ha a' História mindenkor tsak közönséges virtusokat adna előnkbe, úgy kevesebbé ébresztené az fel az olvasónak figyelmes-ségét; de tsak ugyan a' középszerű virtusok is szint olyan hasznos és előmeneteles letzkéket adhatnak néki. Nem is kell a' História Írónak tsak abban megállapodni, hogy az embereknek virtusaiukat 's bűneiket rajzolja - le; hanem azoknak munkájikat, szerentsés vagy szerentsétlen előmeneteleiket, eggy szóval, mind azokat, valamellyeket tudnunk, követnünk, vagy kerülnünk szükséges. Így lehet a' História az okofságnak oskolája, mellyben meg-

tanúl-



tanúlhatjuk mind azokat, mellyeknek a' tapasztalás által lehető ki-tapogatásokra a' mi rövid életünk nem elégséges. Ha a' Historiát a' maga egész bőségében 's tökéletességében tudni kívánnánk, és azt az idő meg-engedhetné, úgy minden Századnak Historiáját, a' leg-régibbeken el-kezdvén, figyelmetesen által kellene olvasnunk. De melly kevesen vagynak olyanok, a' kik e' terhes, hosszú de hasznos munkát fel-vállalhatnak! Ennek néminémüképpen lehető ki-pótolására, igen jó volna némelly rövid methodusok vagy rajzolatok által segíteni e' nagy munkában, először ugyan a' Papfágra készülő Ifjakat, azután a' Politicának 's Törvénynek tanulóit, 's úgy szintén azokat is, a' kik katonafágra, vagy más hasznos életnek nemére törekednek.

Közönséges, vagy Univerzális Historiát írni, felette nagy munka. Eggy kevés elmebéli elevenféggel, jó ízléssel 's képzelődéssel, le lehet írni valamelly különös hadakozásnak elő-beszéllését: de mikor eggy egész Országnek fok száz esztendőkre ki-terjedő Historiáját kell elő-adni; már erre nagy böltsefség és tökéletes ízlés kívántatik-meg. Nagy vigyázással el kell illyenkor kerülni a' haszontalan ki-tapogatásokat, a' fok külömb-féle dolgokból 's változásokból eggy testet kell össze-állítani,

hoggy





hogy az Olvasó észre se vehesse, mikor egyik dologról a' másikra vezéreltetik; e' mellett pedig, egy felől az ékesen-szóllásnak édetségével, más felől pedig újabb igazfágnak fel-találásának reményfégével kell azt tsalogatni, hogy az *Olvasásban* meg ne tsüggedjen.

### NÉMELLY HISTÓRIKUSOKNAK HÍBÁJKRÓL.

Akkor nyeri-el a' História a' mi helyben hagyó vokfunkat, a' mikor valóságos igaz dolgokat terjeszt-elönkbe, meg-határozván a' helyet és időt, a' hol azok estek. Az Írónak ragyogó ékesen-szóllása, 's magát kedveltetni tudó mesterfége, tsak mellesleg való ékességek. Kevés emberektől telhetik az ki, hogy tökéletes Históriaírtjanak, 's a' régi meg-lett dolgokat olly mesterfégesen 's olly észre-vehetetlen kötelekkel egy testté kötözzék, hogy annak minden részetskéji, mint azon egy embernek tagjai, tökéletesen öszve - illjenek. A' természet és a' jó ízlés, ugyan azon régulákat követik: a' szép proportió 's helyes, öszve-illés az, a' melly tsinálja mind a' testi mind az erköltsi szépségeket.

Lehet é tehát úgy néznünk mint Historicusokat, az olyan Írókat, a' kiknek igen eleven elméjük a' História-írásnak minden törvényeit, mint valamely jármat, le-ráz-zák magokról? a' kik holmi tsekély rajzolatokat, el-végzett képek gyanánt árúlnak? a' kik némely vagdalódzásokat a' dolognak szoros meg-kérődzése 's meg-vi'ssgálása helyett terjefztenek előnkbe? Igen nehéz itt a' közép-utat a' beszédnek 's elő-adásnak módjában is meg-tartani: némelyeknek Stylusok igen fonnyadt és hús nélkül való; másoké pedig felettebb is bővölködik kövérféggel. Engedjük a' Poétáknak azt a' ditsőség' kívánását, melly szerént inkább magokat igyekezik halhatatlanokká tenni, mint sem azokat a' Hérókat, a' kiknek vífeltt dolgaikat éneklik. Kitsoda az, a' ki az ilyen munkáknak olvasásokban inkább ne betsülné Homérust, Virgiliust, és Vóltairét, mint Ákhillest, Éneást, és IV-dik. Henriket? De a' Históriaban ellenkezőképpen kell ennek lenni; úgy hogy az olvasó ne is gondolkozzon az Íróról, hanem egész figyelmetességét a' dolgoknak adja.

A' LITERÁRIA HISTÓRIÁRÓL,  
's a' Tudományoknak eredetéről.

Ángliának bõlts Cancelláriusfa Bácó, nagyon kívánta vólt életében, hogy a' Literaria História, vagy a' Tudománybéli dolgoknak le-írások nagyobb nagyobb virágzásra lépjen. Azt szokta mondani, hogy e' nélkül az emberi Nemzettségnek Históriája mindenkor olyan lészén, mint a' *Polyphémus*' oszlopa, mellynek szeme ki-tolattott; az az, hogy mindenkor híjjával lész' annak, a' mi valamelly képen leg ki-tetfőbb, leg-elevenítõbb, és leg-szóllóbb. Ez a' hasonlatofság, melly talán maga is egy kevésbé óriásos, valamint a' Polyphémus' oszlopa, nagy igazfágot terjeszthet elõnkbe. E' Világnak Históriája valófággal hasonlónak lenne egy meg-tsonkított 's el-rútított oszlophoz, az emberi elmének Históriája nélkül, a' melly nem egyéb, hanem a' Tudományoknak 's Mesterfégének Históriájok. Ezek azok a' dolgok, mellyeken gyakorolja magát eleitõl fogva az emberi elme, ezek esmértetik-meg velünk annak tehetségét, erejét, munkásfágot, bátorfágot, 's ki-terjedését; fõt mondhatjuk, annak vakmerõségét, bolondfágot, 's ki-tsapongárait. De ezek is hasonlóképpen bé-foglaltatnak az emberi elmének le-rajzo-

lásában, 's meg-mutatják azt, hogy ennek az okofságnak is, mellyel fel-ruháztattunk, vagynak bizonyos határai, főt hajó-törései; hathatósan emlékeztetnek ezek bennünket a' mi köteleléseinkre, mellyek között leg-első 's leg-fő az, hogy ez a' mi okos de véges elménk attól a' nagy Valófégtől vette eredetét, a' ki mindeneket tud, mindeneket igazgat, és semmi vizontagfégot nem szenved. Azt kívánta nevezetesen az említett Cancellárius Báció, hogy minden Tudománynak le-írása, annak első eredetétől kezdettéfék, 's úgy hozattáfék - le Századokról Századokra, hogy így egy tekintettel meg-láttáfésanak annak bóldogítói, háborgatóji vagy üldözöji, egy szóval, annak szerentsésvagy szerentsétlen történetei a' mi időnkig. Ha ez a' nagy ember a' mi időnkben élne; úgy ezen kívánféágának bé-tel-lyesfedéfék tökéletesen meg - láthatta vólna. Igen fok jeles elmék és tudós pennák fáradoztak a' Históriának ezen részének le-írásában. Mellyik az a' Tudomány vagy Mesterfék, a' mellynek már eredete, nevedéfé, vizontagfégai, szerentsés és szerentsétlen történetei, homályofságának vagy tündökléfének, esetének 's újra lett fel-elevenedéfének Históriája böven elő ne adatott vólna?

A' Tudományok' le-írásának az a' nagy hafzna is vagy on, hogy előnkbe-terjeszti az Erkölsöknek táblájit; meg-örizvén egyfzer'smind a' könyveknek és azoknak Íróiknak emlékezeteket. Valakik könyvet írnak, mind azok le-festik magokat az ő munkáikban; meg-esmértetik a' közönséggel az ő ízléseket, elméskégeket, 's belfő hajlandóságait. Le-írják ezek észre-vehetetlenül az ő lelkeknek állapotját is; meg-mutatják, kevélyféggel vagy pedig magok meg-alázásával tellyesek é ő; egy szóval, ha vallyon az ő természeti hélyegek ditsőfégekre vagy gyalázatjokra szolgál é a' Tudományoknak.

---

## A' HISTÓRIÁNAK RÖVID KI-HÚZÁSAIRÓL.

*Eloge & Analyse de l' Abrégé Chronologique de l' Histoire de France, du President Hainaut.*

A' Római Birodalomnak és a' Tudományoknak virágzásoknak utólsó haldoklásokkor lett az, hogy a' tudatlanfág a' Históriáknak rövid ki-húzásait szerzette: de már ma, a' mikor a' mi esméreteink olly fok-felé el-ágaztak, és a' könyvek minden tekintetben olly igen meg-szaporodtak, el-

múlhatatlanul szükségesek a' rövid ki-húzáfok. A' Római Birodalomnak le-rontat-tatása után, az ilyen rövid munkák a' na-gyobbaknak híjánofságokat pótolták-ki: már ma pedig meg - mentenek bennünket fok idő veszteségetéstől, mellyet a' temérdek és nagy munkáknak olvasáfok kívánna. Az első ki-húzáfok néminémű orvofság gyanánt szolgáltak a' tudatlanfág ellen; a' maiak pedig meg örzenek bennünket attól az ösz-ve-zavarodástól, a' melly némelly részben talán még a' tudatlanfágnál is ártalmasabb. A' Túdófokra nézve olyanok ezek, mint az útafoknak a' *Földnek-abroszai*, 's azok-nak a' Várofoknak neveik, mellyeken né-kik kerefsztül kell útafniok. Az e' féle se-gedelmekkel eggy tekintettel láthatja mind a' kettő azokat, mellyeket a' leg-hűfége-febb emlékezet is, igen fok munka és gon-dolkozás után terjeszthetne újra elejekbe. De nem tsak a' Túdófoknak, hanem a' tu-datlanoknak is nagy hasznokra szolgálhat-nak az ilyen rövid ki-húzáfok. A' jól ké-szültt 's böltsen el-intézett ki-húzáfok, ke-vés idő alatt, nagy könnyűséggel bé-metszik az ő elméjekbe azoknak a' Tudományoknak velejeket, mellyeket annak utánna a' szor-galmatosabb tanulás minden nap' bővíthet, úgy hogy az ő elméjü hasonlitanak némi-némüképpen azokhoz az állatokhoz, mel-lyek-

lyekben először majd minden hús nélkül voltak a' szükséges tagok, de azután a' hízalás által napról napra kövérítették-meg. Kiváltképpen pedig a' történeteknek egybe foglaltatásokra, az esztendőknék az emlékezetben lehető meg-tartásokra, igen szükségesek az ilyen rövid ki-húzások.

Ha valaha valamelly *Históriának* rövid ki-húzása, valósággal a' Hainaut Úr' munkája meg-érdemli a' dítséretet. Nem áll ez a' munka tsak az idő-számlálásnak fikeretlén tábláiból. Nem is tsak a' nevezetesebb történeteknek nagy választással, renddel és hathatósággal való le-rajzolása ez. Nem is tsak a' Nemzetnek elméjének, erköltseinek és szokásainak hathatós le-festése ez, úgy hogy e' részben hasonlíthatna *Bossvétnek* nagy ékesen-szóllásál írtt munkájához: hanem mindezeket a' tökéletességeket ez a' munka magában egyyefíti. Valami egyy Országnek *Históriájában* az Olvasót gyönyörködtetheti, úgymint annak első fel-állíttatása, igazgatásának módja, híres Királyjai, Törvény-tévői, Bírái, kapitányjai, Nagy emberei; a' Politicában, Vallásban, Mesterfégekben 's Tudományokban történtt fő változásai, a' Királyi-Házaknak egymás után való következéseik, egy szóval mind azok, valamellyeket a' Frantziának a' magok Hazájokról tudni szép, hasz-

nos, és szükséges, ebben 'a' rövid munkában bé-foglaltatnak.

## A' SZÓ-TÁROKRÓL, (DICTIONÁRIUMOKRÓL.)

A' Szó-tárok ma igen közönségesek kezdenek lenni. Az ilyen könyvek hízelkednek eggy részről a' tanulás' kívánfágának, más részről pedig a' henyélésnek vagy púhafágnak, a' melly két indulat ma igen közönséges. Minden ember kíván tudósnak tartattatni, 's azonban igen könnyű munkával akarnak arra el-jutni; t. i. hogy tsak egyéb Világi dolgaiktól 's gyönyörűégeiktől meg-maradott üres óráikat szentelik a' tanulásra. Nem akarják az el-fáradáfig üzni azt a' munkát, a' mellyet tsak magok' mulatására, 's únalmoknak el-üzésére kezdetek-el. A' Szó-tárok felette hasznos és kedves könyvek lehetnek az ilyen embereknek. Az Ábécének rendje szerént fel-találtatnak ebben mind azok, mellyeket nagy munkával kellene fok száz könyvekből ki-keresni, a' mellyek nem minden embernek könyv-tárjában találtatnak-fel. A' kinek jó Szó-tárjai vagynak, bár ha keveset tanúlt is, mindent tud az a' szerént, a' mint valamire szüksége vagyon. Ez az oka,



oka, hogy e' mi Századunkban az ilyen ki-húzott Szó-tárok nagy kedvességet találtak. Minthogy pedig a' História majd minden Tudományoknál leg-szükségesebb, úgymint a' mellyben áll a' beszéllgetésnek 's társalkodásnak lelke: innen vagy on, hogy a' Históriai szó-tárok vagy Dictionáriumok a' többek között leg-nagyobb kedvességet nyertek.

A' tudós Régiség majd semmi követségre méltó példát nem hagyott nekünk e' tekintetben. Az ő szó-tárjaik csak abban határozódtak-meg, hogy magokat a' szókat fejtegetik, de a' Tudományokat nem mértik-ki. Eggy bizonyos István nevű Író kézfizett hajdan egy Föld mérésre tartozó Szó-tárt mellynek rövid ki-húzáfa ma is meg-vagy on: de abban is többnyire csak a' Nyelvnek Tudományát vagy Grammaticáját sürgeti. Az eggy *Svidás* az, a' kiről el-lehet mondani, hogy ilyen közönséges Szó-tárt tsinált. Abban találatnak helyel helyel fok Históriaik, de a' mellyek gyanús és kétféges kút-fejekből merítették.— A' XVI-dik. Században, mellyben a' nagy fetétség után fel-derült a' böltsefségnek ege, ama híres könyv-nyomtatóknak az *Istvánoknak* Famíliájokból származott *István Károly* írt eggy Poétai vagy költeményes Szó-tárt, mellyben elő-adta a' régi meséket

ket, mellyek a' Poétáknak meg-értésekre szükségesek. Ezen munkának következendő ki-nyomtatásaiban, elegyített a' Túdós Író abba sok régi históriákat, és újakat is *Fuigne* Frantzia Nyelvre le-fordítván é munkát, sok új Históriaknak belé való iktatásokkal meg bővítette azt. *Lhoyd* túdós Ánglus két ízben ki-nyomtatván Ángliában *István Károlynak* Szó-tárját, két harmad résszel meg bővítette azt, belé elegyítvén sok szép dolgokat a' régi mesékből, históriákból, és a' Földnek le-írásából.

---

## A' MÓRÉRI' DICTIÓNÁRIUMJA.

A' Móréri' Szó-tárja egygy olyan munka, mellynek nem lész' egyéb határa, hanem az emberi nemzetiségnek határa; mert mind addig lesznek születések nézve híres emberek, a' hartz' mezején magokat ki-jegyző Kapitányok, magoknak nagy nevet szerző Könyv-írók, és azoknak elméjüknök olyan szüleményjeik, mellyek az embereknek figyelmeteségeket meg-érdemlik. Ebben a' nagy munkában, melly Abéce szerént intéztetett-el, mint valamelly Néző-színben sorra meg-jelennek minden Írók; elbeszélik nevezetesebb tselekedeteiket, 's az-  
után

után a' hallgatásnak homályjába vissza térnek. Mind azok a' híres személyek, kiknek tselekedeteik 's munkájik elő-hozattatnak már régen porrá váltak, 's nem hagytak magok után egyebet, hanem az ő neveket, 's a' magok dítséretjeket vagy gyalázatjokat. Melly bőféges kút-feje ez az elmélkedésnek mind azokra nézve, valakik magokat nézik e' tükörben! Ebben a' nagy és széles ki-terjedő Gyűjteményben találtnak mindennemű grádusú meritumok vagy érdemek; találtnak olyan felséges elmék, mellyek nekünk a' követésre fel-tétettettek, 's olyan másod rendbeli elmék is, mellyek a' közönségesebb úton inkább meg-maradtak. Találtnak benne olyan munkák 's elő-menetelek, mellyek az embereknek tehetségeikhez 's bátorságokhoz vóltak alkalmaztatva, és hogy ez a' rajzolat néminémű árnyékok 's homályosítások nélkül ne maradjon, találtnak benne olyan emberek is, a' kik tsak az ő gonofzfágaik által tették magokat nevezetesekké; találtnak olyan Írók, a' kik az igazságnak útáró önként ki-tértek, azért is magoknak gyalázatnál egyebet nem fzerzetek. Melly bőv matéria ez ismét a' mi oktattatásunkra, 's melly nagy oskolája a' böltsefségnek és az igazságnak. Tovább is folytathatnánk még ezeket a' philosophiai gon-

gondolatokat, mellyek mind inkább inkább meg-esmértethetnék velünk e' Világi dolgoknak hijábavalóságokat, és hogy mindnyájan olly fel-tétellel születtetünk hogy ezen a' Világon kerefszül-menjünk, 's azután a' feledékenységnek helyére le-taszítassunk.

### RÉGISÉGEK, vagy RÉGI OSZLOPOK.

Vagynak a' Régifégnek tanulásában némely olyan tzélok, mellyek 'a' Túdófoknak lelkeiket fel-emelik, mellyek azoknak fok fáradságaikat meg-jutalmaztatják; ezek a' dolgok pedig mindenkor azok, mellyek a' leg régibb 's leg-híresebb Nemzeteknek történeteikről valamely ritkaságot terjesztenek előnkbe. Különös tisztelettel vagyunk az Egyiptombéliek, Görögök, és Rómaiak eránt. Az ő igazgatásoknak módja, az ő törvényeik, hadakozásaik, 's egész históriájok, különös gyönyörűséggel tölti-bé elméinket. Ha a' földnek gyomrából valamely márvány-kő vagy oszlop áfattatik -ki, melly az itt előttünk élt 's lakott Pogányoknak neveket vagy történeteiket adja-elő, az igen kevésé illet-meg bennünket. De ha Egyiptom, Görög Ország, vagy Róma, és ezeknek régifégek tűnik szemünkbe valamely márványon, melly

melly szerentsére a' földből áfattatott - ki; már erre egészen fel-buzdúl az örömtől szí-  
 vünk; a' *Sesoftris*, *Nagy Sándor*, *Cæ-  
 far*' és *Augustus*' neve el-foglalja elmén-  
 ket, 's úgy nézzük mint betses kintset, azt  
 a' darab követ, mellyre metszve látjuk az  
 ő neveiket. Talán, valamint egyéb dol-  
 gokban, úgy itten is a' mi magunk szere-  
 tete kívánja magát ki-elégíteni: talán mikor  
 mi azoknak bírtokokba esünk, mellyeket  
 hajdan a' leg-híresebb emberek bírtak, az  
 által is láttatunk hozzájok közelíteni, az  
 ő híreket meg-oltsani, 's azt reményleni,  
 hogy mint ők, úgy mi is a' halhatatlanfágra  
 el-juthatunk. A' Rómaiaknak nagyra-vá-  
 gyások e' tekintetben, nagyobb vólt talán,  
 mint azoké a' tudatlan népeké, a' kik a'  
 Birodalomnak hanyatlása felé Róma Városát  
 és annak Tartományjait el-borították: de a'  
 Cæsar, és Augustus' idejében éltt Rómaiak,  
 betsülték a' tisztesleges mesterlégeket min-  
 denütt, valahol azokat találták. Abban  
 az értelemben vóltak ők, hogy Róma' Vá-  
 rosá örökké meg-marad, és mind végig a'  
 Királyoknak Asszonya vagy Királynéja lesz';  
 azért is az egész Világnak 'fákmányjait  
 annak kö-falai közzé akarták bé-gyűjteni,  
 's abban a' hiedelemben vóltak, hogy min-  
 den meg-hódoltt Népek boldogságoknak  
 esmérik azt, ha e' Városnak ditsőségét  
 öreg-

öregbíthetik. Illyen gondolatokkal lévén tellyesek a' *Proconsulok*, vagy a' Tartományokba ki-küldetett *Igazgatók*, a' Hadi-seregeknek Generálisaik, és egyéb Római nagy emberek; az egész Ásiának, Görög Országának 's Égyiptomnak Régifégeiket Rómába gyűjtötték. Mikor Jéru-sálem erőszakosan meg-vétettetett, a' Templomnak leg-nagyobb ritkaságai hasonlóképpen Rómába vitettek, a' Vespasiánus' és Títus' győzödelmi szekere előtt.

Mindenkor e' léssen szokások a' Tartományokat meg-hódoltató Fejedelmeknek, a' kik böltsefséget ragasztottak magokban a' kevélységhez, és eggy kis ízlést a' Tudományokhoz: igazságtalanok és fősvények lésszenek ezek, de leg-alább az elmének 's mesterfégnek remek míveit védelmezni fogják. Ellenben pedig azok a' vad és tudatlan Hérók, a' kik a' hadakozásban való vitézségen kívül minden egyéb virtust meg-tapodnak; le - vagdalják a' Túdófokat, a' Míveseket, és azoknak leg-szebb és leg-betsefebb munkáikat is ízre porra török.

Augustus Tsafzár vólt a' leg-első, a' ki a' Római járom alá hajtattatott Égyiptomból az Obeliscusokat e' pompás Városba vitettette. Felette szép vólna tudnunk ma, mitsoda mesterfégnek 's machinák által vitettettek ki-helyekből ezek a' rettene-

tes magasságú kő oszlopok; mitsoda formájúak voltak azok a' hajók, mellyekre rakták őket az Alexandriai ki-kötő helyben? miképpen vehették ki ezekből a' hajókból, 's miképpen rakták ismét más hajókba az Ostiai ki-kötő helynél, és miképpen vitték fel-felé a' Tiberis' vizén egész Rómáig? mitsoda mechanismus által állíthatták-fel Rómában, egyiket ugyan a' Circusban, a' másikat pedig a' Márs' mezején? mert ezek voltak azok a' két megkülönböztetett helyek Rómában, mellyekbe az Augústustól által-hozattatott két Obeliscusok helyhezttettek.

---

A' R É G I P É N Z E K R Ö L ,  
's azoknak hasznaikról.

*Extrait d' un Discours sur ce sujet & prononce dans l'Assemblée de l'Académie des Médailles, en 1702.*

A' Régifégnek különböző monumentumai vagy oszlopai között, nints egy is, mellyből a' Régieknek Theológiájokat, vagy az ő Isteneiknek históriájokat jobban ki lehetne tanulnunk, mint a' régi pénzekből. Ezeken meg-találjuk azoknak neveiket, tulajdonfágaikat; azokat a' Városokat, mellyek-

lyekben tiszteltettek, és azokat a' különböző formákat, mellyek által elő-adattak. Meg-lehet azokon különböztetni a' sokféle Papokat 's Papnékat: lehet rajtok szemlélni a' Papi öltözeteket, Templomokat, óltárokat, három lábú asztalokat, edényeket, 's az áldozásnak egyéb eszközeit. A' régi pénzek tanítanak-meg bennünket arra, mitsodás betűkkel éltek az emberek minden Században, mitsoda változások estek a' kimondásokban: ezekből láthatjuk, miképpen kellene ki mondanunk sok régi Királyoknak 's Tsászároknak neveiket, mellyek a' Históriákban nagy változásokat szenvedtek. A' régi pénzek továbbá azok, mellyeken találjuk a' régi Cárthágóbéli, Fénitziái, Pálmyriái, és Spanyol Nyelveknek maradványaikat.

Igen sokat használnak a' régi pénzek arra is, hogy a' Plántáknak 's Állatoknak Természeti Históriájokat világossítják. Hol is találhatnánk egyébűtt a' Régieknek *Hieroglyphiai* vagy Mefés állatjaikat? A' régi pénzek előnkbe - terjesztik az Igazgatásnak különböző formáit, mellyek egymás után következtek Rómában, Görög Országban, és egyébűtt: azoknak a' Magistrátusoknak neveiket, a' kik a' felső hatalom alatt a' Városokat 's Tartományokat igazgatták, és a' Népeknek igazságot szolgáltatattak.



tattak. Minteggy szemeinkkel láthatjuk a' régi pénzeken azokat a' különböző Játékokat, mellyek a' Görögöknél 's Rómaiaknál szokásban vóltanak: látjuk azokat a' szokásokat, mellyekkel éltek ők a' Fiúvá való fogadásban, a' házasságban, temetségben, a' Tsászároknak fel-szentelésekben, öltözetekben, 's fegyvereikben: látjuk azokban az ő *Amphitheatrumaikat*, győzödelmi íveiket, obeliscusaikat, bányáikat, templomaikat, és egyéb közönféges munkáikat.

A' régi pénzeken találjuk minden virtufoknak példájikat. Ott látjuk az erőnek 's bátorságnak bámulásra méltó tsudáit, a' jól tévő Fejedelmeket, vígyázó Magistratufokat, igaz Bírákat, a' jó Atyákat 's Anyákat, a' kegyes és háláadó Gyermeket, a' szíves Barátokat, engedelmes Jobbágyokat, eggy szóval mindazokat, mellyek az embereket a' szükségés virtufokban tsak nem a' tökéletességre vihetik. A' régi pénzeknek köszönhetjük azt, hogy a' Syriai és Égyiptomi Királyokat esmérhetjük, és sok olyan Tsászárokat, a' kikről a' Historiában nints semmi emlékezet.

A' régi pénzeknek formájok 's matériájok mutatja még meg a' Római Birodalomnak fel-emelkedésének vagy hanyatlásának gráditsait, 's úgy színtén a' Mesterfége-

ket. Mikor Görög Ország és Róma az ő leg-nagyobb virágzáfában vólt, akkor még a' pénzek is olly jó értz nemből és olly nemes ízléssel verettettek, hogy azok minden Mívefeknek például szolgálhatnak.

A' *Chronológia*, vagy az Idő - szám-lálásnak mestérsége igen fokot köszönhet a' régi pénzeknek, a' mellyekből már fok hibákat meg-jobbítottak a' Túdókok. Sokat köszönhet a' régi pénzeknek a' *Geographia* is, vagy a' Földnek le-írása, mellyekből fok régi folyó-vizeknek s Városoknak igaz Neveiket ki-tanúlhatjuk, a' mellyek az Íróknak hibájok miatt a' *Históriában* nagyon el-változtattattak.

Ezen kívül, mikor a' régi pénzek tsak-nem minden Századokban élt nagy emberek le-rajzolnak előttünk, az ő ábrázatoknak 's test-állásoknak formájában, le-rajzolják eggyfzer'smind az ő erköltseiket 's hajlandóságaikat; 's e' tekintetben többet tselekedeznek, mint a' tsupa *História*, a' melly le-írja ugyan azoknak nemesebb tselekedeteiket, de nem képzelte velünk olly elevenen az ő formájikat. Ezen kívül, az építésnek mestérsége, a' metszés, és egyéb mestérségek, meg-találják ezekben azokat a' példákat, mellyeket kövefsenek.

De nem tsak a' Tudományokra nézve nagyon illyen nagy hasznok a' régi pénzeknek

vagy

vagy Numismáknak, hanem nagy hasznok  
 vagyon azokra a' személlyekre nézve is a'  
 kiknek képeket vífelik. A' márvány osz-  
 lopok, temető kripták, győzödelmi Ívek,  
 's más hasonló monumentumok, mellyek az  
 ő ditsőségekre emeltetnek, csak egy bi-  
 zonyos helyhez vagynak köttetve; de a'  
 pénzek minden felé el-hordják a' Nagy em-  
 bereknek Nevüket, és halhatatlanokká té-  
 fizik azoknak emlékezeteket.

---

## MÁS TUDÓS, UGYAN EZEN MÁTÉRIÁRÓL.

Vagynak még fokban az idegeni Nem-  
 zetek között, kik a' régi pénzeknek tanú-  
 láfokban gyönyörködnek; de úgy látszik,  
 hogy a' Frantziák kezdik unni ezt az íz-  
 lést, melly oly eleven vólt ez előtt hat-  
 van éztendőekkel. Nemi az é ennek az  
 oka, hogy a' fok bagatellek 's alá-való Ro-  
 mánok, már egész idejeket úgy bé-nyelik,  
 hogy mint más hasznos Tudományokra, úgy  
 erre is semmi idő nem marad. Szint úgy kel-  
 lene nekünk az ilyen haszontalan könyvek-  
 nek el-áradásoktól félnünk, a' miképpen  
 félnek a' Vesúvius' hegye mellett lakó em-  
 berek annak tüzes hamvaitól. Ugy látszik,  
 hogy el-vesztettük szemünk elől azt a'

nagy hafznot, mellyet a' régi pénzeknek esméréfektől költsönözhet a' História, úgy-mint a' mellyeknek bizonyfágok tsalhatatlan, egygyüü, és maradandó. Ezek az értz nemek eggynéhány száz esztendőktől fogva, híven meg-örzötték a' képet és a' betüket, mellyeket rájuk metszettek; azért is az ő bizonyfágok fellyebb való a' História-kufokénál, a' kik néha tsalnak, néhány-szor meg-tsalattatnak, vagy ha magok igazat írtak is, de az Íróknak vígyázatlanfágaik által az ő munkájikban fok hibák estenek.

Ezen kívül, a' régi pénzek olyan nagy Könyv-tárok vagy Biblióthékák, mellyekre másoknak is ugyan, de kivált a' Királyoknak nagy szükségek vagyon. Kevés idő alatt, és könnyű munkával meg-tanulhatják azokból azokat a' dolgokat, mellyek leg-nevezetesebbek vóltak az el-múlt Századokban; a' már régen porrá váltt Királyoknak 's Királynéknak, Tsászároknak 's Tsászárnéknak neveiket, 's leg-szebb tselekedeteiket; a' Városoknak fundáltatóknak idejeket; a' Vallásnak különböző tiszteletét, a' hadi és polgári öltözeteket, és fok egyéb tudásra méltó dolgokat. Ha a' Symbolumokat 's tzímereket úgy lehet nézni mint a' Nagy embereknek Philozóphiájokat; fokkal méltóbb jussal lehet azt mon-

mondani, hogy a' régi pénzek az ő életeknek Históriajik. Nagyon illendő dolog a' Királyokhoz 's más Fő-emberekhez, hogy e' tudományban egészen járatlanok ne legyenek.

Nagy dítséretet 's háládatofságot érdemelnek tőlünk az el-múltt két Századoknak némelly Túdósaik, a' kik nagy munkával 's szorgalmatofsággal le-írták nekünk azokat a' régi Numismákat, mellyek a' mi figyelmetefségünket inkább meg-érdemlik. Az ő betses munkájikban le-rajzolva találjuk azokat a' fok régi pénzeket, mellyek az Európai Fejedelmeknek kints-tarjaikba nagy szorgalmatofsággal 's költséggel gyűjtettettek-bé, 's az Olvasó színt úgy gyönyörködtetheti magát benne, mintha azokat magaszedegette volna öszve. Mindazáltal nem kell úgy vélekednünk, mintha ezeknek a' Túdófoknak munkajik egy formán szerentsések lettek volna. Melly fok régi pénzek vagynak olyanok, mellyeknek betűjik rosszúl o'vastattak, hibásan íratattak, 's fejtegettetek, rész-szerént azért, hogy a' fok Századokban rajtok keresztül mentt változások, olvashatatlanoká tették a' betüket, rész-szerént azért, hogy nem mindenkor lehetett egy régi pénzt más hasonlóval öszve vetni, hogy a' kettőből a' betüket jobban ki lehetett volna tapogatni:

rész szerént pedig azért, hogy a' régi pén-  
 zeket vi'ssgáló Túdós valamely különös és  
 ritka ideától úgy el foglaltatott, hogy annál  
 fogva éppen ellenkező szokásokat tulajdoní-  
 tott a' régi Népeknek, mint-sem a' mellyek-  
 kel azok éltenek. Eggy olyan veszedel-  
 mes kö-fizikla ez a' különöségnek szeretete,  
 mellyben a' régiségnek vi'ssgálóji gyakran  
 meg-ütköznek. Mikor az ember magát va-  
 lamely Syftémától el-foglaltatni engedi, az-  
 után semmit sem lát és semmit sem tart  
 igaznak, hanem csak azt, a' mi az ő meg-  
 rögzött bal-vélekedésével meg-eggyez, és  
 annak mindenütt nyomait láttatik magának  
 találni. Mivel az ilyen ember csak a'  
 képzelődés után indul, azért is többnyire  
 hibásan nézi azokat a' tzelokat, a' mellyek  
 elébe tűnnek. A' lehetőségeket valófagos  
 erősségeknak véli. Semmivel sem fíttet-  
 hetjük azért inkább az emberi elmének és  
 a' Históriának tökéletesítését, mint ha a'  
 régi pénzekről való tudományt az abba tsú-  
 szott hibáktól meg-tisztítjuk, és azt nagyobb  
 nagyobb grádusra vinni igyekezzük. De  
 hogy azt szerentséfebb elő-menetellel tsele-  
 kedhesünk, szükséges e' végre azzal az esmé-  
 rettel s bõltsefséggel bírunk, a' mellyek  
 kel bírt Abbás Barthelemi. A' Párisi Akadé-  
 miának ez a' tudós tagja, eggy nevezetes  
 munkájában derék jegyzéseket tett némelly  
 régi

régi pénzekről, mellyekről a' leg-híresebb Írók emlékeznek. Szorgalmatosan ki-jegyzí azokat a' hibákat, mellyekbe estek a' leg-tudósabb Írók; p. o. *La Bastie, Vailant, Spanhémius, Jóbert, Harduinus, Froelich,* és egyebek. Nem azért tselekedte pedig ezt Barthelemi, mintha ezeknek a' nagy tudományú embereknek érdemeiket akarná kitsinyíteni, a' kik ezekbe a' hibákba estek, a' mellyeket bizonyosan elkerültek vólna, ha azokkal a' fejedelmekkel bírtak vólna, a' mellyekkel ma mi bírunk.

## A' P É N Z E K R Ö L.

A' különböző Országoknak pénzeik, fok tekintetekben lehetnek a' mi gondolkodásunknak tzeljaik. Láthatjuk ezeken a' Fejedelmeket a' kik e' Világnak Urai vóltak. Az ő tzimerek, titulussok, 's Symbolumjok, meg meg-annyi vi'sgálolásnak tzeljai a' Tudosok előtt. Gyönyörűséggal látják gyakorta azokon az ő Frigy - kötéseiket, praensiojokat, szélesen ki-terjedő tzeljaikat, és a' Vallás eránt való indúlatjaikat, Láthatjuk ezeken le-festve a' *Bochold'* vak buzgófságot, a' ki fejek vólt az *Anabaptisták*nak, a' kik 1534-ben *Münstert* meg-

vet ték ; *Cromwel'* kevélységét, az I-fő Péter' új országot fundáló böltsétségét, Angliának változásait, Portugalliának vizontagságait, sok Familiáknak 's Házaknak, rész-szerént virágzáfokat, rész-szerént elenyészéseket. De egyedül Frantzia Ország az egész Európában, a' melly tizen két száz esztendőktől fogva meg-mutathatja a' pénzekben a' Királyi méltóságnak szakadatlan folyását. A' Német Orzági Birodalom nem ditsekedhetik ezzel a' ritkasággal; de csak ugyan 1757-ben egy igen nevezetes Könyv botsáttatott-ki, a' mellyet a' Tsászári 's Apostoli Felsőég a' maga kints-tárjában találtató sok régi monumentumokról botsáttatott-ki.

---

## ANTHOLOGIE, OU RECUEL D'

Anciennes Epigrammes Latines Amster-  
dam. 1759.

A' könnyebb tanulás' módjának megízeltése nagy részent el-óltotta az emberekben a' Régiségnek szeretetét. Miólta némelly Tűdósok csak a' végre tanúlnak hogy másokkal való táralkodásokban mutogathassák elmésségeket, az ólta a' leg kedvesebb munkába kerülő tudománnyal elégesznek-meg. Ollyan fundus ez, mellynek megszer-



fzerzése könnyű, miveltetése gyönyörűleges,  
 's a' jövedelme tisztelséges. Az olyan Tú-  
 dós, a' ki el-fárgúl a' Régifégnek kereséfé-  
 ben, a' ki a' régi kéz-írásoknak vesztegeti  
 szeme világát, a' ki meg-jobbítja az Idő  
 számlálásban esett hibákat, a' ki fok fáradt-  
 fággal igyekezi ki-tapogatni a' régi pénzek-  
 re metfzetett betűket, a' ki a' fok külömb-  
 külömb-féle olvasásokból kívánja a' régi  
 Íróknak munkájikat tökéletesekké tenni;  
 az olyan Túdós olyan a' mai Világban,  
 mint valamelly idegen, és mintha egészen  
 más Országról jött vólna. Úgy látszik,  
 mintha a' régi réz pénzeknek, mellyeket for-  
 gat, ro'sdájók bé-fogná őtet, és tsak-nem  
 olyan Gothus módon néz-ki, mint azok  
 a' kéz-írások, a' mellyeket forgat. Az ő  
 tudománya és maga-vifelése kevés kedvet  
 talál a' Világi emberek előtt.

De valósággal nagyon hibáz e' folyó  
 Század abban, hogy a' Tudománynak nevét  
 annak adja, a' mi annak tsak virágja; a'  
 gyümölsét pedig el-múlatja: a' mai Tú-  
 dósoknak minden tzéljok az, hogy tetfzhes-  
 fenek, azzal pedig keveset gondolnak, hogy  
 valamelly Tudománynak fundamentomára  
 lépjenek, és egyebeket is fundamentomo-  
 san oktasanak. De azok a' kik igazán  
 Böltseneknek akarnak tartattatni, nem gon-  
 doznak semmit a' mai embereknek ítélet-

tételekkel, hanem a' Scaligereknek, Vos-  
sufoknak, Grótiufoknak, és más nagy em-  
bereknek nyomdokaikat örömet követik.

---

## NÉMELLY HASZNOS TALÁLMA- NYOKRÓL.

Eggy Drieslein nevű Dünkelsbühli la-  
kos ez előtt két eszendőkkel azt hirdettet-  
te - ki az Újágokban, hogy száz arany ju-  
talomért meg-mondja, miképpen kellesték  
minden tűz-támadást eggyszeriben el-óltani,  
csak - hogy az égő, és a' még meg nem  
gyúltt ház közzé lehessen menni. A' Pe-  
tersburgi Akadémia meg-próbáltatta ezt a'  
találóval, meg-gyújtatván olly házat, melly-  
nek fedele a' szomszéd' házához igen közel  
vólt, de nem vólt hozzá ragasztatva. Ezt  
a' találmányt helyesnek 's hasznosnak talál-  
ta; azért is a' száz aranyat Driesleinnek ki-  
fizettette. —

Eggy Párisi lakos azt találta-fel, mi-  
képpen kelljen a' nyúlaknak 's tengeri nyú-  
laknak szőreiket meg-hosszabbítani, hogy  
szintúgy valamin a' selymet, meg-lehessen  
azokat fonni. Készítettett is belőlök haris-  
nyákat, kesztyűket, 's egyéb ruhákat is,  
mellyek a' Perúviai gyapjúból, szőtteket  
meg-haladjak. —

Ugyan

Ugyan ott Párisban egy Mester ember olyan malmot talált-fel, melly a' tűznek melegségétől forgattatik, 's egy nap' örül annyi lisztet, melly harmincz-ezer embernek egy napra elégséges.

Ugyan Frantzia Országban egy elmés Mester ember olly hajótskát készített, mellyben négy öt emberek akármelly széles folyó vízen által-mehetnek; 's azonban úgy öszve-lehet hajtogatni, hogy más-fél lábnyi négy-szegnél nagyobb helyet nem foglal-el, és egy ember oda viheti a' hová akarja. Nagy része áll gummival bé vonattatott vászonzól; de azonban van árbotz-fája, vitorlája, kormánya, és minden szükséges részei, még is mind-öszve tsak száz fontot nyom. Az el-múltt esztendőben Móguntziánál mentek által rajta négy emberek a' Rajna vizén, ellenkező szélben; még is semmi kár benne nem esett, sem semmi víz belé nem folyt.

Egy Leorier Del' Isle nevezetű Frantzia azt találta-fel, hogy lehessen a' Bánkó tzedulákat olly bátorfágosokká tenni, hogy semmi tsalárdfággal hasonlókát ne lehessen tsinálni. Tudniillik a' Bánkó-tzedulára, íratott betüket tündöklökké 's külömb-kü-lömb féle színekkel ragyogókká tudja tenni. Már fok helyeken meg-próbálták, még pedig nagy elő-menetellel.

Egy

Eggy Bétsi Mester ember, minek-utánna már mások által fel-találtatott, miképpen kelljen a' Platina nevű értz-nemet meg-olvasztani; azt ígéri, hogy ő ezen Platinának más értz-nemekkel való egyelítéséből, olly kemény és próbáltt atzélokat fog-készíteni, mellyek az Ángliai atzélt fellyül fogják haladni.

A' híres Wálcker Oxfordban, a' ki már az aranyon fok hasznos próbákat tett, a' kénéföt úgy meg-tudja keményíteni, hogy mint más értz-nemeket kalapáts alá lehetesen venni. Ez annál nevezetesebb találmány, hogy még eddig a' kénéföt tsak a' rend-kívül való hidegekben lehetett meg-keményíteni; Wálcker pedig nyárban is meg-keményíti, még pedig minden hó és jég nélkül, egyedül a' hidegítő nedvességek által.

Eggy *Baini* nevű Olasz Orvos azt találta fel, miképpen kelljen a' puska-por erejét eggy harmad résszel öregbíteni. Így t. i. hogy minden font puska-porba négy lat porrá törtt óltatlan meszet kell keverni. Különösen hasznos ez az ágyúzáfokra: ha pedig flintákkal 's más apró fegyverekkel él az ember, a' töltest lehet illyen elegyített puska-porból tenni; de kívül a' serpenyőjébe ollyat kell hinteni, melly mésszel meg nintsen keverve.

Egy Frantzia Mester ember Bourgesben olyan kézi malmot készített, mellyben a' malom-követ nyóltz ember igen könnyen el-hajthatja, 's egy nap' elegendő lisztet öröl három ezer ember' számára.

Ez előtt két esztendőkkel a' rothasztó hideg nagyon uralkodván a' Bánátban, egy Kólb nevezetű Plébánus Úr egy ártatlan orvofságot talált ez ellen; melly áll szalonnából, puska-porból, forrás-vízből, 's hús lévből. — Tudniillik, végyen elő az ember egy darab szalonnát, főzze - meg jól, azután hasítsa olyan forma vastag darabokra, mint egy réz krajtzár, 's készítsen belőle eggnéhány apró falatokat, mellyeknek hosszúságok 's szélességek egy hüvelyknyi légyen. A' puska-port apróra kell törni, mint a' fájín lisztet, 's azután ezeket a' szalonna darabokat mind addig kell benne forgatni, míg leg-kisebb nedveség is belőlök ki nem jő. E' meg-lévén, a' rothasztó hideg-lelésben lévő ember nyújtsa-ki nyelvét, valamennyire tsak ki-nyújthatja, ezen szalonna darabokból tégyenek egyet a' nyelve' gyökerére, melly egy fertályig 's tovább is rajta maradhat. Ez sok rút nedveségeket fog ki-húzni a' testből, mellyeket a' betegnek nem kell le-nyelni, hanem valamennyire tsak lehet, ki kell a' száján botsátani. Eggnéhányszor napjában meg kell

vízben tartattatnak. Az óltott méznek leve, mellyben meg-puhítottak, leg-alkalmatosabb eszköz továbbá a' földi balhának ki-vezztésekre.

Eggy Orvos Doktor azt találta fel az el-múltt esztendőben, hogy mikor hó esik, ha akkor az aszony téztás ételt akar főzni, hasznosan élhet a' friss hóval tojás helyett. Ha p. o. nyóltz tojással akar téztát gyúrni; ne üsön belé többet négy tojásnál, hanem a' többi tojás' helyett két két kalán friss havat tégyen a' lisztbe, és szint olyan jó lesz mintha nyóltz tojással gyúratott volna.

---

## MENNYIRE MEHET A' GYAKORLÁS.

Némelly Indusokról azt olvassuk, hogy a' nyilazást olly nagy tökéletességre viszik, hogy nem tsak a' repülő madarakat halálra sebefítik, hanem még részeg korokban is ki-állítanak gyakorta valamelly gyermeket tzelül, 's jó forma mellzéfégről a' feje tetején lévő haj-szálakat lövöldözik. — Eggy bizonyos *Sordrius* nevű emberről azt olvassuk, hogy abban szokta magát gyakorolni, hogy eggy nyilat fel-lőtt az ég-felé, 's mikor le-felé jött, azt eggy másikkal keresztül lötte: — *Suntónius* azt írja

írja Domitiánusról, hogy a' repülő légyeket lövöldözte nyíllal, 's többnyire mindenkor el-találta; némellykor pedig valamely gyermekkel fel-tartatta kezét, és az egymástól el-húzott újjai között, bizonyos messzeségről Izerentséfen el-lőtt. — Mikor a' Nagy Sándor' Atyja Filep Methóna Városát ostromlotta, az ostrom alatt a' jobb szemé ki-lövettetett egy nyil által, mellyen ez a' Görög írás találtatott: *A' Filep' jobb szemébe.*

*Gregorás* azt írja, hogy a' XIII-dik. Században eggynehány Égyptomi emberek jártak Konstantinápolyban, a' kik mindnyájan bámulásra méltó gyorsaságot, és külömb-közümb-féle mesterfélégekben való gyakoroltatást mutogattak. Némellyek a' febesen nyargaló lovaknak hátaikon tántzoltak; némellyek egy búzogányt egyenesen állítottak -fel fejeken, 's annak tetején vízzel tellyes poharat, 's azzal eggyütt tántzoltak; úgy hogy a' pohárból semmi víz ki nem omlott. Vólt olyan is köztök, a' ki egy lándfát tett feje-tetejére, mellyen egy kis gyermek fel-felé mászott, 's azonban járt kelt, 's még is sem a' lándfa, sem a' gyermek fejeről le nem esett.

*Myrmécides*, a' mint olvassuk róla, egy négy lovas kotsit kotsifostúl olyan kitsiny helyre ki-metszett, mellyet egy légynek

H

szár-

szárnyával egészen bé-lehetett takarni. Ugyan ez a' metsző, eggy hajót minden szükfleges eszközeivel eggyütt olly parányi formában adott-elő, hogy azt eggy méhnek szárnyaival egészen bé lehetett fedezni.

*Urbín* Printz viselt eggy gyűrűt az újában, mellyben ütő óra vólt. Azt beszél-li róla *Cardanus*, hogy nem tsak a' mutatató minden órát helyesfen meg-mutatott, hanem azon kívül valamikor óra vólt, mindenkor tett eggy ütést.

A' *Nerlinger*' kitsiny poharatskája, melly eggy bors szemből készítettett, magában foglalt még ezer hét száz apróbb poharakat, mellyek elefánt tetemből készültek, meg-aranyozott széleik vóltak, és mindeniknek lába is vólt: még is ebben a' bors szemből készültt pohárban, az említett tizenkét százakon kívül el-fértek vólna még négy száz illyen poharak,

*Galienus* írja, hogy eggy bizonyos Mester eggy gyűrűre le-rajzolta Phaétont ülven eggy szekérben, mellyet négy lovak húztak, úgy hogy a' lovaknak hámszajkat, fogaikat, 's mozgásaikat is meg-lehetett külömböztetni.

Quintiliánus írja, hogy eggy bizonyos ember jelentette eggyfzer magát Nagy Sándor előtt, ki a' borsó szemeket jó tavolról, eggy ollyan lyukatskan, mellyen rendszerént

eggy



egy borsó szem által-fér, úgy tudta által hajigálni, hogy soha sem hibázott. Nagy Sándor ezt látván, parantsolt egy Tiszjének, hogy ezen halzontalan tálentoméért mérelesen néki két véka borsót.

## A' TERMÉSZETI HISTÓRIÁRA TAR- TOZÓ TALÁLMÁNYOK.

Az el-múlt esztendőben készített *Divini* egy különös jófágú nagyító-üveget. (*microscopium.*) Mikor ezzel tzelba vétet-  
tettek a' sürü szítán papirosra által-szítált fő-  
vények, találatott közöttök egy állatots-  
ka, mellynek fok lábai vóltak, a' háta pe-  
dig fejer vólt; de olly szörnyü kitsinyfégü,  
hogy noha a' nagyító-üveg minden fővenyet  
olly nagynak mutatott, mint egy dió, az  
állatotskát nem mutatta nagyobbnak, mint  
a' millyen egy szem fővény a' mi szeme-  
ink előtt.

Tapasztaltatott, hogy ha az Európai  
kutyák *Nigrítziába* vitettetnek, el-vesztik  
ott az ugatásra való tehetfégeket.

*Hook* a' maga nagyító-üvege által azt  
tapasztalta, hogy egy secunda, vagy per-  
tzentés alatt, az apró legyetskének szár-  
nyaikban nyóltz száz mozdulásoknál többek  
esnek. Ez alkalmatofságot szolgáltattott a'

Böltseknek arra, hogy az éltető nedvességeknek majd képzelhetetlen sebefségekről ítéletet hozzanak.

*Swammerdám*, a' Természetnek ez a' nagy bűvára, a' pilléket 193. nemekre, vagy fajokra osztja. Úgymint, a' nagyokat tizen-háromra, a' közép-szerűeket huszon-háromra, a' kitsinyeket nyóltzvan-hat-ra, az igen kitsinyeket pedig hatvan-hatra.

*Löwenhoek*, a' maga nagyító-üvege által hat ezer két száz tükröket mint megannyi apró szemeket olvasott-meg a' felyembogárnak két szemeiben, hat ezer három száz hatvan-kettőt a' tserebogáréban, a' légyében pedig nyóltz ezeret.

Az orofzlán, valamint a' matska, nagyon ki-terjesztheti szeme' világát; azért is a' leg-nagyobb fetétségben messzére el-láthat. — A' Strutz madárnak, és a' nagyobb nemű Sas-kefelyűnek szem-héjjai olyan hajakkal vagynak körül-fántzolva, mint az embereké. A' négy lábú állatok között csak a' majmokban 's elefántokban találtatik ez.

Azok között a' madarak között, melyek nappal járnak, egyedül a' kakas és a' fülemüle az, melyek éjjel is hallattatják az ő szavokat. — Ámérikában vagyon eggy állat, melyet a' lakosok *Ahinak* neveznek, mellynek hangja hasonló a' két három napi matskának hangjához, 's a' melly minden-

kor

kor ezt mondja: *i, i, i, i*; de úgy hogy a' következő *i*-ket egygy egygy hanggal mindég fellyebb mondja. A' honnan Clúfius azt mondja tréfából, hogy az *Ahi* madar vólt a' mu'sikának találója.

A' madarakat meg lehet különböztetni egymástól, nem tsak repüléseknek, hanem járásoknak is különböző módja által. Némellyek lépve járnak, mint a' pávák; mások futnak, mint a' foglyok; mások ugranak, mint a' szarkák; némellyek egygyik lábokat a' másiknak elébe teszik, mint a' tyúkok és pujkák. Vagynak ollyak is, mellyek a' járásra alkalmatlanok; azért is, vagy szüntelen repülésben vagynak, vagy legalább igen kevés ideig pihennek egygy helyben.

Mikor a' *Ceylon* Szigetbéli hangvák, mellyek ott *Bakos*nak neveztetnek, szárnyokra kelhetnek, ollyan nagy sűrűséggel és sebességgel repülnek fel-felé, hogy mint valamelly fekete fellegek, a' Napnak világát el-fogják. Olly nagy magasságra fel-emelkednek, hogy az emberi szem el-veszti őket a' levegő-égben, 's meg nem szűnnek ott mind addig repdesni, valamíg a' fáradtság miatt el nem vesznek, és holttan le nem hullnak. Ekkor léznek ők a' madaraknak gazdag lakadalmaik; kiváltképen

ban égész télen; a' mint ezt írja rólok *Krantz*, az ő *Útazásában*. Mi tsak egy nap' is ezt a' hideget ki nem állhatnánk. — *Udsonsbeiben* is rend-kívül valók télen által a' hidegek. Azt írja *Middleton*, hogy még a' minden nap' fűtött szobákban is darabba fagy az égett-bor, úgy hogy tűznél kell meg-olvasztani, ha inni akarnak; az ágyakon pedig négy öt hüvelyknyi vastagfágú jegek találatnak. Még is ezt a' nagy hidegséget is el-szenvedheti az ember, ha szüntelen mozog.

Pallás az ő *Siberiában* tett *útazásáról* írtt könyvében mondja, hogy mikor ott *útazott*, vagy két nap' olly rendkívül való hideg vólt, hogy a' levegő-égbe ki-tétettetett tiszta kénese jéggé fagyott, úgy hogy azt kalapálni lehetett volna. Szörnyű nagy hideg vólt az is, mellyet *Gmelin* tapasztalt 1735-ben *Jéniseiskben*. Azt írja róla, hogy a' kénese a' meleg-mérőben egézen a' 126-dik grádusig szállt - le. A' verebek és egyéb madarak meg fagyva hulltak - le a' levegő-égből; azonban még is ezekben a' *Tartományokban* emberek laknak, és e' nekünk majd képzelhetetlen hideget veszedelem nélkül szenvedik.

A' mi a' nagy melegséget illeti; ezt is a' bámulásig el-szenvedheti az ember, ha neki szokik. Azt írja ama bölts *Ánglus*

*Adán-*

*Addnson*, hogy mikor Áfrikában a' *Senegál* mellett múltatott, olly szörnyü hévfég volt, hogy az árnyékre helyezettettet meleg-mérőben, a' száz nyóltzadik grádusra hágott-fel a' kénéfő, *Färenheit* szerént. Igaz hogy nálunk az illyen hévfég fokának halált okozhatna; de tsak Siciliában is van ollykor olly melegség, a' melyben a' kénéfő a' száz huszadik grádusig fel-megy. A' izokás mindent türhetővé téfzen. — *Braun* Úr azt írja, hogy a' Mulzkák annyira bé-fütik télen a' magok szobájikat, hogy a' kénéfő a' meleg-mérőben a' száz tizenhatodik grádust mutatja benne. Sőt ama híres Profefsor *Richmann*, a' ki a' gyantás folyamatra próbálgatásának áldozatja leve, kedvére dolgozott ollyan szobában, melyben a' kénéfő a' száz huszon-ötödik grádusra ment-fel. — *Tillet* azt írja, hogy tulajdon szemeivel látott egy leányt, a' ki egy ollyan bé-fütött kementzében, melyben a' húst főzték, tíz minútaig maradott-benn veszedelem nélkül. Az mondja pedig, hogy mikor Reoumür' meleg-mérőjét a' kementzébe bé-tette akkor, mikor a' leány benne vólt, a' kénéfő a' száz tizen-kettődik grádusig fel-ment benne.

Ez előtt öt esztendőkkel két tudós Ánglus Utazók fordúlván-meg nálam igen nagy nyári hévfégben, 's beszéllgetésem es-

vén velek a' hévfégről; magok mondták, hogy Angliában két emberek minden veszedelem nélkül ki-álltták azt a' hévféget, mellyben a' melléjek egy fazékba tétett víz kevés minúták múlva nagy buzgással forni kezdett.

## PRÜSSZENTÉS.

Mitsoda annak eredete, a' Vallás-é, vagy a' babonafág, testi-é, vagy erköltsi-ök, hogy mikor valaki prüßszent, azt szoktuk néki mondani: *adja Isten egészfégre?* — A' mese azt beszéli, hogy mikor *Prometheus* az első embert fából ki-tsinálta, egy ikatulyába zárta-bé a' Napnak sűgárait, 's azokat az embernek órra alá tartotta; mellyek is hirtelen az embernek inait ereit úgy el-járták, hogy prüßszenteni kezdett. Mellyen *Prometheus* meg-örülvén, egészféget, vagy jó szerentsét kívánt a' maga emberének. Az első ember úgy a' fejébe nyomta *Prometheus*nak ezen jó kívánását, hogy azt soha többé el nem felejtette, hanem minden maradékinak általadta. Valamint többnyire majd minden Pogány Mefék a' 'Sidó Históriából vették eredeteket; úgy ez is vagy onnan származott, hogy a' Teremtő lehellett az első embernek

nek órrába, vagy, a' mint némellyek tartják, de a' melly előttem kevesebbé hiteles, onnan, hogy az Élifeustól fel-támasztatott gyermek kétfzer prüßszentett. — A' Pogány mese tehát itt bennünket el nem igazíthat: halljuk-meg mit írnak róla a' Rabbínusok. Ezek azt mesélik, hogy az Isten a' teremtés után azt rendelte, hogy az ember egész életében tsak egyet prüßszentsen, 's mihelyt egyet prüßszent, mindjárt meghaljon, bár ha az előtt semmi betegsége nem vólt is. Ez is vólt azt mondják, az embereknek rendes haláloknak módja Jákób Pátriárkáig, a' ki a' maga könyörgése által megnyerte Istentől, hogy bár ha prüßszent is, azért ne légyen vége életének. Az Isten meg is hallgatta őt a' Rabbínusoknak értelmek szerént, mert prüßszentett, és nem halt meg; a' melly is mindenekben nagy tsudákozást szerzett, a' honnan vette eredetét ez a' szokás, hogy a' prüßszentőnek ezt mondták: *egészségedre váljon.*

Némelly Keresztyén Írók azt mondják, hogy Kristus Urunk' születése után a' VI-dik Században, Sz. Gergely' idejében, olly dögleletes nyavalya uralkodott Olaszországban, hogy valakik prüßszentettek, azok szörnyű halált haltak, 's ekkor hatalmazott volna el az a' szokás, melly szerént a' prüßszentőnek azt mondták: *adja Isten egészséged-*

*ségedre.* Ez az értelem sem állhat-meg; mert a' Históriákból tudjuk, hogy már Nagy Sándor' idejében *Aristóteles* maga is törte abban a' fejét, hol vehette az a' régi szokás a' maga eredetét, melly szerént a' prüsz-szentőnek jó egészséget kívánunk? *Olympiodorus* a' Plátó' Phaedonjára írt jegyzéseiben azt jegyzi-meg, hogy a' Görögök a' prüsz-szentőnek ezt szokták mondani: *Elj!* vagy *Jupiter segítsd!* valamint a' Rómaiak ezt; *Salve!* Ezt pedig nem csak másoknak kívánták, hanem mikor valaki magánosan vólt is, és prüsz-szentett, magának is kívánta. Leg-alább ezt mutatja ama régi mérges *Epigramma*, melly egy *Proculus* nevű embert azzal tsúfolt, hogy olly messzére esett az órra vége a' fülétől, hogy nem hallhatta-meg a' maga prüsz-szentését, 's nem mondhatta ezt: *Jupiter segíts!* *Apulejus* írja, hogy mikor a' feleségének, szeretője a' ruha között rejtettetett-el, el-prüsz-szentette magát, 's Tibérius azt gondolván, hogy talán a' felesége prüsz-szentett, maga kiáltotta: *Jupiter segítsd!*

Más egyéb pogány Népek is, a' Világnak majd minden részében közönségesen bé vették ezt a' szokást, a' kik talán a' Görögökről 's Rómaiakról soha semmit sem hallottak. Mikor *Monomotapán*nak Királyja prüsz-szent, bizonyos jelek által az egész Város.



Városnak tudtára adatik az, úgy hogy az egész Város ezt kiáltozza: *Éljen a' Király!* Mikor a' Spanyolok Ámérikát fel-találták, már akkor meg-volt köztök az a' szokás, hogy a' prüszzentőnek jót kívántak. Azt írják a' Histórikusok hogy mikor a' *Caciqu* prüszzentett, az előtte állók mind meg-hajtották magokat, kezeiket a' Nap felé kiterjesztették, 's kérték azt, hogy az ő Fejedelmeket óltalmazza.

Aristóteles és mások ennek a' szokásnak fundamentomát keretik abban a' tiszteletben, mellyet a' régiek a' fő eránt mutatnak, melly az emberi testnek leg-nemesebb része; mellyben lakik a' gondolkozó lélek, mellyből minteggy Királyi-székből, az egész testet igazgatja. Innen lett, hogy a' régi emberek a' főre esküdtek, az agy-velőt sem illetni, sem meg-enni nem merték, hanem azt böltsefség' velejének hívták. Illyen nagy betsületben tartván a' főt, nem tsuda hogy a' prüszzentésre, melly az egész agy-velőnek meg-mozdulását jelentette, különösen figyelmeztek. De minthogy a' babona-fág, soha az llendő határookban meg nem marad, annakutánna az Egyiptombéliek, Görögök, és Rómaiak, a' prüszzentésben nagyobb dolgokat keresték, 's úgy tartották azt, mint az Istenektől adattatott jelt valamely dolognak tselekedésére, vagy nem

tsele-

tselekedésére. Sok példákat lehetne előhozni, mellyekből ki-tettség, hogy a' prüszentést úgy tartották, mint az Istenektől botsáttatott jelt. Mikor Xenophon a' maga Hadi seregét valamelly nagy veszedelemmel járó, de szükséges lépésre kényszerítette, szerentfere egy katona el-prüszentette magát, mellyet mind Xenophon, mind a' Hadi-Sereg úgy vett, mint az Istenektől adattatott jelt, hogy fel-tett zéljokban szerentségek lesznek. Mikor *Penelope* az ő fok kérőjinek ösztönözéseket el-útván, könyörgött az Isteneknek, hogy Ulysses hozzák vissza, akkor *Telemach* a' fija egynéhányat igen erősen prüszentett; mellyből mind *Penelope*, mind minden tselédjei azt hozták-ki, hogy az Istenek meg-hallgatták az ő kérését, és hogy Ulysses vissza-fog jöni. — A' szeretenek dolgában is tsak-nem tsalhatatlan jelnek tartattatott a' prüszentés. Mikor ama híres Görög Dáma *Párthenis* az ő szeretőjének *Sarpedonnak* levelet írván, azon szókat írta, melly igen szeresse őtet, éppen akkor talált prüszenteni; a' mellyből nagy örömmel azt hozta-ki, hogy *Sarpedon* őt szívesen szereti, és hogy abban a' a' szempillantásban is ő róla gondolkozott. A' Görög és Deák Poéták különös dítséretnek tartották azt, ha a' Szépeknek azt

mon-

mondották, hogy az ő születésekkor a Szerelem' Istene prüszentett.

Annakutánna különösen kezdettek vigyázni az emberek arra is, mitsoda időben és alkalmatossággal prüszent az ember. Mikor valaki ebéd felett akkor prüszentett, mikor új tál ételt vittek-bé; az rossz jelnek tartattatott. Ha valaki reggel prüszentett, annak azon a napon jól magára kellett vigyázni. Déltől fogva éjjfélig szerentsét hozónak tartatott a prüszentés; más egyéb időben nem olyan szerentsésnek. Vigyáztak arra is, mitsoda jel alatt prüszent valaki. Látni való azért, hogy ehez a szokáshoz igen fokot elegyített a babonafág: de azért nehéz vólna meg-állítani, hogy egyedül a babonafág lett vólna ennek eredete.

*Montagne* is fel-teszi ezt a kérdést a maga munkájiban: *Miért kívánunk jó szerentsét a prüszentőknek?* 's azt az okát adja; mert a prüszentés olyan szél, melly a főből jő, és semmi dísztelenfég nints benne. *Clemens Alexandrinus* Keresztyén Atya keményebben ítélt a prüszentésről, és azt a púhafágnak, 's embernek maga meg nem tartóztatásának jelének tartja, 's szükségesnek ítéli, hogy kivált egyebekkel való társalkodásban az ember magát a prüszentestől meg-tartóztassa.

Nem

Nem hihetőbb-é, hogy ennek a' közönségesen bé-vett szokásnak eredete a' testnek alkottatásában legyen? 's minthogy a' prüszzentés az agy-velőről jő, némelly betegségekben orvosság lehet ez; a' honnan megérdemli, hogy a' jelen-valók a' prüszzentő embernek örüljenek, 's néki egészségét kívánják. — Némelly Doktorok ellenben, mint *Olympiodórus*, *Avicenna*, és *Cardanus*, ezt az agy-velőnek igen erős és veszedelmes munkájának tartják, melly is a' szívet annyira meg-szorítja, hogy ha ez a' szorítás fokáig tartana, az ember meghalhatna belé. Ezek talán nagyíjják a' dolgot; de ha igaz a' mit mondanak, úgy is nem helytelenül mondjuk a' prüszzentőnek, hogy az Isten adja egészségére.

Minthogy ezen mi meg-világosított Századunk már is fok hafzontalan szokásokat és tzerimóniákat el-töröltt, mint p. o. azt, hogy minden vendégnek egészségéért egy egy pohár bort igyunk, 's mikor valamelly kompániából haza akarunk menni, a' Gazdától, Gazdasszonytól, 's azután a' vendégektől forra bútsúzzunk, hihető nem fokára véghez-vízi azt is, hogy mikor ránk érik, minden közöntgetés nélkül szabadon prüszzenthetünk.

## A' KERESKEDÉS RÖL.

Alig van a' földnek olly része, melly a' maga lakofainak minden szükségés jókat bőven teremjen. Az Isteni gondviseles olly böltsen intézett-el minden Tartományokat, hogy eggy fints ollyan, a' ki a' szomszéd Tartományoknak bőfégekben fel ne találja azt, a' mire néki szüksége vagyon, 's alig van a' földnek olly szegény része, melly a' gazdagoknak is valamit tserében ne adhatna. A' bölts Teremtő ezen helyes elintézése által azt akarta, hogy a' földnek népei eggy viszsonos függésben légyenek egymástól, a' melly légyen a' Tárfalkodásnak 's Kereskedésnek kötele. — Az embereknek valófágos és igaz szükségék nints egyébire, hanem az eledelre 's öltözetre: ezeket könnyü vólna ki-elégíteni, ha az emberek a' szükségéssel meg-érnék. De szeretik a' commoditást, vagy jó életet is: főt itt sem állapodnak-meg, hanem szerfelett valót is kívánnak. Ha az emberek a' szükségéseket meg-szerzették, 's magoknak tsendes és jó lakást ígérhetnek; akkor eggy-máshoz kezdik magokat hasonlítani, a' vetélkedés fel-gerjed, a' pompa és a' bújálkodás mind inkább inkább nevededik.

Az embereknek ezen szükségék, jól élések, 's pompájok szerént nevededett eleitől fogva az emberi nemzetségnek munkás-

fága, a' mesterfég, és a' kereskedés. — A' fázantás vetés 's a' munkásfág a' kereskedésnek veleje. Az elfő nélkül a' kereskedésnek kútfejei bé-dugattatnak; a' második nélkül pedig a' földnek minden gyümöltsei bets nélkül valók. A' melly Országban mind a' kettőnek betsülete vagyon, mindenkör elég ember van ott, a' kik az őket gazdagító Ország-nagyobb erősfégeik: e' fzerént, a' melly Ország gazdag, fzükféges - képpen eggyfzer'smind hatalmas is az. — Két nemei vagynak valamelly Országban a' gazdagfágnak. Az elfő abban áll, ha az ő valófagos fzükfégeire nézve nem tartozik folyamodni más Országokhoz, hanem annak bőfégéből adhat is egyebeknek: a' másfík, mellyet relativa, vagy hafonlítás fzerént való gazdagfágnak nevezhetünk, az, mikor más Nemzeteknek többet ad ki, mint-fem a' mennyit azokból bé-veszen. — A' bőfégnek más Országba való kí-hordáfa leg-nagyobb hafzna 's nyeresége valamelly Tartománynak, kivált mikor a' maga földjénekteríméseit, 's a' maga Fábrikájiban készített gyapjait 's egyéb portékájit hordjaki. Nagy hafzon van abban is, mikor eggy Tartomány valamelly termékén vagy jófzágán, más forma jófzágot tserél; ts. k hogy a' fellyebb említett principium a' ne ellenkez-

kezzen. A' külfő Országokról bé-hozattott jószágok, vagy a' valóságos szűkfégre, vagy tsak a' pompára tartoznak. Az elsőb-  
 bek nintsenek kárára a' Népnék, bár ha  
 űzegényítik is azt: de a' második rendbéliek  
 valóságos vesztelések. — Az ilyen Ország  
 hasonlő azokhoz a' Kereskedőkhez, a' kik  
 a' magok hajójikat bérben adják az idege-  
 neknek, a' kiktől tartoznak azután magok  
 is váfárolni.

A' kereskedés továbbá vagy belső, vagy  
 külfő, a' melly külömbfég a' fellyebb említett  
 principiumokon épül. A' belső az Orzágnak  
 tulajdon lakosai között megyen-véghez,  
 melly szerént a' földnek termése 's a' mun-  
 kálodásnak haszna, mint a' vér az emberi  
 testben, a'képpen oszlik-el az egész Or-  
 szágnak. Mennél népesebb valamelly tarto-  
 mány, 's mennél bővebben meg-termi a'  
 leg-szűkfégesebb jókat, annál elevenebb  
 ott a' belső kereskedés. Míg a' költség  
 és pompa tsupán tsak a' benn termett jó-  
 kat emészti, a' Hazafijak közt osztattatik-  
 el: mindazáltal a' sem vólnajó, ha a' pom-  
 pa és bújafág úgy meg-öregbedne, hogy a'  
 földnek minden termését el nyelné, 's az  
 Ország szűkfégtől félhetne. — A' népnek  
 nemes vólta, szépsége, 's ékes Városai, Tu-  
 dományai 's Mesterlégei, meg meg annyi  
 árkok, mellyeken a' szomszéd Nemzetek-  
 nek

nek pénzek a' lakosoknak ládájokba foly. Az ilyen tudós és virágzó Népet, nem csak fok ezer idegen Utazók meg-keresik, a' kik ott temérdek kintset költenek - el, hanem ezen kívül az ő Fábrikájiknak v. Műhelyeiknek, 's mesterfégeknék szüleményeikre más Nemzetek is áfítóznak.

A' külfő Kereskedés az, mellyet egy Kereskedő - Társaság tsinál más idegennel. Ennek munkája abban áll, hogy más népeknek adja, a' mire nints szükfége, 's azoktól ellenben bé-hozza, a' mi nélkül szükölködik. Mennél többet ád-ki, 's mennél kevesebbet hoz-bé, annál tökéletesebb ez a' kereskedés. E' szerént, mennél termékenyebb valamelly Ország, mennél dolgozóbbak annak lakosai, 's a' magok műveikben mennél inkább tudnak az idegeneknek ízléseiknek hízelkedni, az ilyen Ország annál nagyobb függésben tartja magától a' szomszéd Tartományokat. A' kiket a' belső kereskedés el nem tarthat, azok a' külfő kereskedésben hasznos foglalatofságot találhatnak, melly őket tisztességesen táplálhatja.

Hogy valamelly Orzágból fok jószág ki-takarodhaszon más Országokba, meg-kívántatik erre, hogy a' Nép azokat a' termékeket, mellyek más Országokban is teremnek, azon az árron, sőt ha lehet még oltsóbban



tsóbban adja, mint-fem a' mint ott kelnek. Erre pedig meg-kívántatik, hogy a' szántóvetők jutalmak által ösztönöztesenek, az emberek az ő külömb-külömbféle fáradságaikban, iga-barmok, vagy mesterféges machinák által könnyíttesenek, a' kevés költséggel való ki-hordásban, hajókázható folyó-vizek, vagy víz-árkok által segítetttesenek, ' a' pénznek interefse mennél alább szállittasék. Ezek azok az eszközök, melyek által valamelly Nép véghez-viheti, hogy az ő búzája 's más egyéb termései más Országban óltsóbban adattasanak.

A' kereskedésnek két serpenyőji nem egyebek, hanem az az eggy-arányúság vagy külömbfég, melly vagyon a' ki-hordás, és bé-hozás között: míg ezek eggy-formán állanak, az az, míg az Ország ki-adhat annyit, a' mennyit be-vez; addig a' mérték meg-marad, mert ő is annyi kélz pénzt vez-bé, a' mennyit másoknak ki-adott.

A' szántás-vezés a' kereskedésnek leg-szükségesebb fundamentoma: azért is soha sem lehet a' földet elegendőképpen termékenyíteni, hogy annál több szükségeseledeket hozhasson. A' kereskedőnek haszna szorofsan öszve vagyon köttetve a' föld-mívelőnek hasznával, 's a' közönféges társaságnak bóldogfága a' föld-míveléstől függ. Ha valamelly Ország nem terem annyi ga-

bonát, a' mennyi meg-kívántatik a' lakofoknak tartásokra, ott soha az emberek erősek, munkások, 's virtufokkal ékeskedők nem lesznek; vagy a' púhafág, vagy a' korhelység meg-vesztegeti őket, vagy pedig el-öfzolnak más Tartományokra, a' hol mindenkor munkát találhassanak; és így az Országnek nem lenne belfő ereje a' maga ellenlégeinek való ellent-állásra. Mindezekből a' következik, hogy soha sem lehet a' föld - mivelést eléggé gyámolítani, 's az embereket erre ösztönözni. Ha ezen principiumokat, vagy fellyebb említett igazságokat Magyar Országra alkalmaztatjuk; azt mondhatná valaki ellenek; mi hasznunkra lenne az minékünk Magyaroknak, ha a' földnek termékenyítésére törekednénk? Így majd a' lenne belőle, a' mi az al-földön kivált százszor meg-esik, hogy egy Pofonyi mérő tiszta búza hét vagy nyóltz garafon adattatna, és így ha valaki száz mérő búzát tíz garafsával el-adna, semmivel sem venné több hasznát, mint ha tsak ötvent adott volna el egy forintjával. Ezen nagy és tapasztalható fogyatkozásnak el-hárítására szükfég volna, hogy az Országnek minden részei közt a' belfő kereskedés meg-könnyítették, 's azonban a' külfő Országokban való kereskedésre is út készítették. Leg-hasznosabb volna erre, ha

Caná-

Canálifok , vagy víz-árkok áfattatnának hely-  
lyel az Országban , melly talán eggy Or-  
szágban is jobban meg nem eshetne , mint  
Magyar Országban. Igaz , hogy a' költség-  
nagy lenne először ; de tsak húsz éltendő  
alatt is a' haszon vissza - adná azt. Ezek-  
nek a' Canálifoknak pedig , mellyek a' *Ti-  
szából a' Dunába* , a' *Drávából a' Szává-  
ba* szakadhatnának , olyanoknak kellene  
lenni , mellyekben a' víz ne folya , hogy  
a' leg-terhefőbb hajót is két három ló el-  
húzhatna ; a' millyenek a' Hollandusoknak  
Tsatornáik , mellyeken fokszor láttam ,  
hogy két három asszony a' Colóniából ter-  
hefen le - ment hajót az egész Városon ke-  
refztül húzta , minthogy ott lóval nem le-  
het vontatni. Bóldog lenne ezenkívül Ma-  
gyar Ország , ha a' maga terméseit a' *Dunán*  
szintén a' *Fekete-tengerig* szabadon vihet-  
né , 's azonban a' Szávából Fiuméig készít-  
tetett Canálison a' ki-kötő helyig , a' hon-  
nan mind a' Frantziák , mind más Nem-  
zetek , terméseiteket jó pénzen el-hordanák.  
A' málik mód , melly által Magyar Ország-  
nak termései jobb áron adattathatnának ,  
úgy hogy a' szántó-vetők egymással vetél-  
kednének földjeiknek művelésekben , e' len-  
ne , hogy az Ország népesedjen. A' né-  
pesedés pedig úgy lenne leg-hasznosabb , ha  
minden szükséges posztó és matéria mű-  
helyek

helyek benn a' Hazában állíttatnának -fel, melyek a' mi nyájjainknak gyapjaikat benn a' Hazában készítenék-meg. Az ilyen benn lévő Fabrikákban 's Műhelyekben harminzt negyven ezer emberek szüntelen dolgozván, 's nem lévén ennél egyéb életeknek módja, a' mi gabonáinkat 's egyéb terméseiteket jó pénzen meg-vennék, 's mi is a' mi ruhá-jinkat tőlök illendő árron vásárolnánk. De most a' mi gyapjainkat, nyúl-bőreinket 's egyebeket, idegeneknek adjuk -el nagy óltson; azok külfő Országon posztókat 's matériákat készítenek be öle; a' kik készítik, nem a' mi búzáinkat eszik, 's azonban még is a' mi gyapjainkból készítettett posztót nyóltzfizoros árrával is fizetjük ö nekik.

Ha egyszer az Országban szükséges Canálifok áfattatnának, a' millyeneknek készítésekre ez előtt eggynehány esztendőkkel némelly gazdag Hollandusok ajánlották magokat, 's ha ezeken a' Canálifokon az Orzágnak termései eggyik részéből a' máfik-ba, 's a' bővebb termés' idején más Országokra is hordattathatnának; akkor nem lenne nehéz az Orzágnak bizonyos árrt szabni a' gabonának minden nemeinek, mellyel a' szantó-vetők is meg-elégedhetnének, 's azonban a' Mester-emberek is nem tsapnák fellyebb a' magok munkájoknak 's mesterfégeknek betsét, azt az okát adván,  
 hogy

hogy ők most a' búzat drágábban veszik ,  
 mint az előtt vették. Lehetne a' végre  
 helyel helyel az Országban gabonás tsűrö-  
 ket építtetni, mellyekben eggy esztendőre  
 való elegendé késsen tartatnék, hogy ha  
 valamely esztendőben vagy a' rend-kívül  
 való szárazság, vagy más tsapás miatt  
 semmi nem teremne is, még is az Ország-  
 népe szükségre, 's annyival inkább éhség-  
 re ne jutna. Így gyakoroltatik ez Angliá-  
 ban és Hollandiában, a' hol a' búzának arra  
 mind a' szük, mind a' termékeny időben  
 keveset szokott különbözni. Ugyan ezt  
 javasolta a' Frantziáknak is a' föld-mivelés-  
 nek ama nagy szeretője 's munkás böldegí-  
 tója *Dühamel*, az ő betses munkájának  
 egyik darabjában.

Látsunk némelly nevezetesebb mun-  
 kákról, mellyek a' kereskedésről íratattak.

---

LES PROGRES DU COMMERCE.  
 AMSTERDAM. 1761,

Ha valaha, valóban a' mai időkben  
 igen nagy befolyása van a' kereskedésnek,  
 Európának Politikai fenn állásába. Mint-  
 hogy a' kereskedés gyűjtia' kintset; mélt-  
 tán azt lehet mondani; hogy ez a' népek-  
 nek 's az Országoknak virágzásoknak egyik  
 kútfeje. — A' kereskedésnek első kezdete

a' földnek művelése volt. A' ki leg-először meg-fzántotta 's bé vetette a' maga földjét, hogy abból bővebb eledelt vehessen; fundamentomot vetett egyszer'smind a' kereskedésre is, a' mikor azt a' részt, melly nélkül el lehetett, más szükféges dologgal tserélte-fel. A' kereskedés tehát szint olyan régi, mint az emberi társaság: mert mihelyt fel-teszük, hogy csak két emberek laktak egy mezőben, lehetetlen fel-tennünk rólok, hogy valamiben egymásra ne szorúltak volna. A' szántó-vető a' melly gabona nélkül el-lehetett, olajjal vagy borral fel-tserélte azt, a' mint t. i. minden jószágot meg-betsültek mennyit érjen. Látni való, hogy még ez a' kereskedésnek néminémű tsetsemősege volt. Azután a' kereskedőknek könnyebbségekre fel-találtattak a' bizonyos fontok 's mértékek, 's egyszer'smind olyan jegyeket is gondoltak - ki, mellyek a' tserében lévő dolgoknak betseket előnkbe terjesztették.

A' mellyek a' földnek és a' folyóvizeknek természeti szüleményjeik voltak, azok lettek a' tserélésnek leg-első tzeljai. Azok a' népek, mellyeket a' Természet kevés javaival áldott - meg, azzal igyekeztek ezt a' híjánofságot ki-pótolni, hogy az ő földjöknek kevés adományjaikat kedvesebb formákba öltöztették, hogy azokon a' szom-

széd

széd népek inkább kapjanak. E' vólt eredete az elmés munkáságnak, a' melly szülte a' külömb külömbféle mesterfégeket, műhelyeket, 's Fábrikákat. Minthogy a' tengerekkel határos Tartományoknak vizen kellett által-hordani az ő terméseiteket; tsak hamar fel-találták az emberek a' hajókázást. Minthogy ez a' hajókázás nagy haszonnal is járt ugyan, de sok szerentséltenségekre is ki vólt tétetve; találkoztak olyan kereskedők, a' kiknek ha bizonyos sumrát fizettek előre, a' hajóban lévő portékákhoz-képest, az egész kárnak megfordítáára ajánlották magokat, hogyha a' hajó szerentséltenségből el-füllyedne. Ebből származott a' kereskedésnek egy másik ága, melly *Bátorságnak Társaságnak*, vagy *Afsecurdtiónak* nevezetik. Sok száz esztendőig tsak a' Tartományoknak széleiken hajókáztak a' Kereskedők, 's nem mertek a' Tengernek mélyjére erőszkedni; azért is Európának, 's kivált Áfrikának, tsak némelly széleit esmerték: de minekutánna a' *mágneses-tő*, melly az Északi pontot akárhol meg-mutatja, fel-találatott, 's minekutánna ennek segítségével által, nem tsak egész Áfrikát kevés híján meg-kerülték, hanem még a' földnek esméretlen részét Ámérikát is fel-fedezték: akkor a' kereskedő nemzetek a' leg-messzebb lévő

tar-

tartományokban is sok földeknek bírásokra jutottak, mellyekből igen nagy hasznokat húzhattak. Ezeket az Ámerikában 's Áfiában lévő Birtokokat nevezték ők *Colóniáknak* azért, mert mindenik Nemzet a' maga Hazafijai közzül küldött oda számos lakosokat; a' kik azokban minden szükséges plántákat a' föld' természetéhez képest tenyésztesenek. — Ez által az Európaiaknak kereskedések olly elevenné 's szélesenkiterjedővé lett, hogy a' szükséges tseréléseknek fiottetésekért kénytelenítették az arany és egyéb értz nemek helyett, mellyek eddig a' portékáknak betseknek jegyeik voltak, papirofsal élni; 's ez a' papirosból álló jegy szintügy megnyerte a' közönséges bizodalmat, mintha minden Kereskedő készpénzzel fizettetett volna ki. Ezen papiros jegynek bé-hozása alkalmatofságot szolgáltatott a' kereskedésnek ismét eggy ágára, melly neveztetik pénzzel, vagy fel-váltással való kereskedésnek.

Ezek voltak azok a' nevezetesebb lépések, mellyeket úgy nézhetünk, mint megannyi gráditsokat, mellyeken Európának kereskedése igen nagyra nevedett, — Ámerika Columbus által fel-találtatván, Spanyol Ország birtokába esett a' Mexikóji és Potosi arany-bányáknak. Ámerika, kivált eleinten, nagy bőféggel adta nékie a' kintset,



tset , melly által Spanyol Ország Európának szabadságát magának akarta meg-váfarolni. Arra törekedett t. i. ekkor Spanyol Ország, hogy egész Európát magától függővé tegye, és minden Országoknak ő parantsoljon. Meg is kell vallani, hogy fellette nagy hatalomra lépett Spanyol Ország V-dik Filep alatt: de az ő hatalma a' szerént kifsebedett, a' mint az ő kintsefok részekre oszlott. A' Spanyolok nem látták ezt el előre; meg-útálták a' föld-mívelést, mesterfégeket, 's egyedül tsak Ámérikanak aranyját haláfták; holott pedig, minthogy az arany és ezüst nem egyéb, hanem a' búzának 's egyéb szükfeges elefégeknek bellő betseknek jegye, természet-szerént azoknak kellett idővel is az ő kintseikkel bírni, a' kiknél a' búza, 's egyéb szükfeges eledelek és öltözetek találtattak. Külömben is ezek az Ámérikából bé-hordatott értz-nemek szüntelen fokasodván, és nem eméftödvén, szükfegesképpen azoknak betseknek alább kellett szállni, a' mikor ellenben a' föld-mívelésnek és mesterfégeknél gyümöltseik az ő betsekben mindenkor nevedtek. A' minthogy mihelyt Ámérikanak arany-bányái fel-találtattak, tsak hamar két annyi árronmentt mindenütt a' gabona, Spanyol Ország pedig néminémű árendálsa lett a' több

Nem-

Nemzeteknek, a' kik néki az ő valóságos szükségzeit jó drága pénzért helyébe hordták.

Mikor a' kis Hollandiai Társaság negyven egész esztendeig hartzolt az egész Spanyol Birodalommal, mi volt az ő arany-bányájok, melly nekik e' végre költséget szolgáltatott? Nem egyéb, hanem a' kereskedés és a' halászat. Nevezetesen a' hering halászás fok esztendeig volt ennek a' kis Társaságnak arany-bányája, úgymint a' melly három ezer hajóknak, és száz ötven ezer embereknek dolgot adott. Ez a' halászat nagyobb hasznára volt Hollandiának, mint Spanyol Országának az ő arany-bányái; mert azon kívül, hogy elegendő költséget szolgáltatott néki a' hadnak folytatására, néminémű veteményes kertje 's oskolája volt a' hajós legényfégnek. E' tselekedte, hogy ez a' kis Társaság ama temérdek kinttsel bíró Spanyol Országának jármát negyven esztendeig tartó hadakozása után nyakából ki-vetette.

Tsak-nem mindenkor e' volt szerenstétlensége Frantzia Országának, azt mondja a' bölts Író, hogy későre kezdett a' Mesterféghez, Tudományokhoz 's kereskedéshez; de még is az ő természeti elevenfégnek és találós elméjek által tsak hamar utól érték a' több nemzeteket. Ama mély bé-látású Minister Colbert, a' ki semmit

el nem mellőzött mind azokból, mellyek az Ország' javára 's a' XIV. Lajos' dítőfége- nek öregbítésére arányoztak, gazdag jutalmaknak fel-tételekkel bízatta a' találós el- méket, bődögította a' külömb-külömbféle műhelyeket, virágzóvá tette a' hajókázást, 's az Ország egészen új ábrázatot öltözött magára ő alatta.

Nints egygy egygy hatalmasabb eszköz, azt mondja ez az Író, melly által az Ország' gazdagfága 's ereje öregbítettethetne, mint ha a' föld-mívelés betsületben tartat- tatik, és a' szántó-vetők jutalom által a' ferény munkára ösztönöztetnek. Minden mesterfégek között ez a' leg - inkább, melly a' lakofoknak szereztséjek között azt a' mindég óhajtott *propertiót*, vagy a' bír- tokhoz alkalmaztatott egygy-arányútságot fel- állítja: ez az továbbá, a' melly egygy szün- telen munkában lévő, és minden nap' újú- ló erőt tart benn az Országban, a' mikor a' munkákat, elefégeket, 's embereket szapo- rítja. Azok a' gazdagfágok, mellyek a' föld-mívelésből származnak, valótságos kin- tsei valamelly népnek, a' mellyet más Or- szágoknak fel-fordulásai meg-nem változ- tathatnak; a' mellyből a' következik, hogy a' melly Ország leg-több elefégre 's öltö- zetre tartozó jókat terem, egygy-szer'smind leg-hatalmasabb lehet; ellenben pedig a' melly

melly Ország tsak a' külfő kereskedésből él, annak minden kintse bizonytalan, mert más Országoknak változáfaiktól van fel-függesztve.

Ugyan ez az Iró azt mondja továbbá, hogy ha szorgalmatosan fel-jegyezzük, mitso-da grádusfonként nevelkedik a' munkáság, 's minden nevezetesebb mesterfég Európának majd minden Orzágaiban; nem nehéz meghatározni az esztendőt, mellyben Anglia a' maga töménytelen adótságának terhe alatt le fog rogygni, és annak interestsét többé nem tudja ki-fizetni. Úgy lehet gondolni Angliát, mintegy árendást, a' ki már a' meg-fizetésre elégtelen, 's a' ki még is újabb adótságot szed-fel mindenkor, nem mutathatván az ő költsönözőinek egyéb fundust, hanem tsak azt, a' melly már az eddig gyültt adótságnak ki-fizetésére is elégtelen, 's a' mellynek belső betse a' szerént kifsebbedik mindennap', a' mint más egyéb Országok is a' tengeren való kereskedésben bóldogúlnak. Az ő föld-mívelése, kereskedése, olly nagyra ment már, hogy alig lehet annak fellyebb hágni, és így szükfégesképpen alább fog szállni. Azért mondotta ama híres *Húme* a' maga nemzetéről, hogy idővel vagy az Anglus Nemzet lefogja rontani a' közönséges hitelt, vagy a' közönséges hitel le fogja rontani a' Nemzetet. — Mennyivel bóldogabb ennél Frantzia Ország,

a' hol még a' kereskedés, noha most is virágzik, de minden nap' nevelkedhetik, 's a' hol a' hajózás, halászás, 's a' Colóniák tízferte többet hozhatnak-bé, mint-sen a' mennyit az ő adótságának interefse kíván.

Hát ha most írná ez az Író ezen munkáját, miket nem mondhatna Frantzia Országának virágzáról, a' mikor annak adótsági tsak eddig is a' Klastromoknak 's Papoknak el-adattatott jószágaikból ki-fizettek, 's a' Törvénynek óltalma alatt a' leg-utólfó 's leg-alább való Frantzia olly szabad embernek kiáltatott, a' fel-állított új Confitutio szerént, mint a' leg-első Gróf? Melly erős indító ok ez a' Hazának szeretéfére! melly hatalmas ösztön a' föld-mívelésre, katonai vitézfégre, 's minden tiszteféleges mesterfégeknek gyakorláfokra, melyek a' Hazának virágoztatatáfára tzélozhatnak!

---

### MELON SUR LE COMMERCE. 1735.

Minden tudja azt, hogy a' virágzó kereskedés teszi az Országának erejét 's fényeskedését: de mitsoda rúgókon 's principumokon áll a' virágzó kereskedés, már ebbe igen kevés emberek látnak-bé olly mélyen, a' mint kellene. Hogy azért va-

K

lamelly

lamelly tsalhatatlan principiumot meg-állít-hatsunk; tegyük-fel ezt, hogy négy Szigetek kezdenek egymással kereskedést üzni, mellyek közzül eggy tsak hamar a' többek felett fel-emeli magát. Mitsoda okai lehetnek annak a' több Szigetek felett illy hamar lett fel-emelkedésének? Elfő ez, hogy az a' Sziget leg-több gabonát terem. Másodszor, hogy a' maga jó törvényei és igazgatafanak módja által, meg-tudta szaporítani a' lakosokat. Harmadszor, hogy a' halznos kereskedésre meg-tudta tanítani a' Szigetnek tagjait, hogy az ő jószágaiknak feltserelésekben többet vegyenek-bé, mint-sem a' mennyit ki-adnak. E' szerént látjuk, hogy a' Fejedelemnek három dolgokra kell vigyázni a' kereskedésre nézve. Először a' gabonára, melly annak fundamentoma, másodszor a' népesítésre, harmadszor a' pénzre, és a' kereskedésbéli portékáknak belső betseknek más egyéb jegyeire. — Ha ezekre szorgalmatosan vigyáz, ezekből a' következik, hogy a' szegényebb Országoknak lakosaik, e' termékenységnek 's gazdaglagnak földére által mennek lakni. Másodszor, ez a' termékeny Ország, vagy Sziget, mindenkor böldegíthatja azoknak a' Szigeteknek kereskedéseiket mellyek néki hasznára vagnak, meg-gátolhatja pedig azokét, a' kiknek gazdaglagnok néki arnyéket kezd tartani.

Ezen

Ezen principiumok szerént, a' búza tartó-házak vagy magazinok, nagy hasznokra vagynak nem csak a' kitsiny, hanem a' nagy Országoknak is; azután pedig fel-kell állítani a' kereskedésnek szabadságát, és azt óltalmazni kell. — I-ször. A' mi a' Colóniákat illeti, ezekről azt mondja az Író, hogy az a' Nemzet, melly a' maga lakosainak némelly részét másuvá küldi, szükségesképen meg-szegényedik, 's el-erötelenedik. Hogy erről az igazságról meg győzettesünk, elég arra ha Spanyol Országot e' tekintetben Hollandiával öszve - hasonlítjuk. Az elfők mennyire el-fogytak a' colóniák által, a' hová új lakosokat küldöttek, még pedig akkor, mikor már a' Maurufoknak ki-üzések által nagyon meg-erötelenült? Ez okozta, hogy Spanyol Ország a' maga régi hatalmáról 's gazdagfágáról nagyon alá esett. Hollandia ellenben csak azokat küldötte - ki a' Colóniába, a' kik nélkül könnyen el-lehetett, úgy hogy *Cejlonban* és *Jávánban* együtt, alig vagynak mind öszve nyóltzvan ezer Hollandusok, de a' kik elégségesek az ő erőseiknek, magazinjaiknak, 's hajójiknak óltalmazásokra.

2ször. A' mi a' különös és egyebeket ki-rekefztő kereskedésbéli Társaságot illeti, azok két esetekben lehetnek szükségesek: úgymint először a' kereskedésnek kezdeté-

ben, hogy a' hasznos találmány megjutalmaztassék, 's az emberek néki bátorítassanak; másodszor pedig akkor, mikor a' fok-felé el-ágazott kereskedés magának a' Nemzetnek vezedelmes lehet.

3-szor. A' lakosoknak munkáságok egy leg-nagyobb kút-feje a' kereskedésnek. Ide tartoznak minden hasznos találmányok, mesterfégek, kivált pedig azok, mellyek által egy két ember véghez-viheti azt, mellyekre fok ezer kezek kívántattatnának. Ez ellen ugyan majd mindenütt hartzol a' balvélekedés, melly a' tudatlanfágból vette a' maga eredetét. Így okoskodnak fokban, ha p. o. az egész Városban egy mesterféges machina által minden nap' elegendő víz helyekbe küldtetik, hogy élnek majd a' víz-hordók? ha Tsatornák v. víz-árkok áfattatnak kereftül az Országban, hogy élnek majd a' szekeresek 's kocsifok? ha a' Király 's más Nagy emberek az ő fok haszontalan inaszaiknak felét útra botsátanak, hogy élnének majd ezek? De erre könnyű a' felelet; mert némellyek közzülök lehetnének föld-mívesek,] mások katonák, vagy hajós legények, mások pedig a' műhelyekben 's Fábrikákban dolgot találnának.

4-szer. A' mi a' pompát vagy bújafágot illeti; ezt is fordíthatja a' bölts Törvenyt-tévő a' közönféges Társaságnak hasznára.



nára. Hogy a' pompa, vagy öltözetekben való bújálkodás a' Keresztyénfégnek természetével ellenkezzen, a' bizonyos: de legalább a' pompának nevezetét szükfég jól meg-határozni. Az a' mi a' mi öreg Atyáinknak pompának tetszett, már most közönféges; hasonlóképpen a' mi ma pompa, nem fog az annak tetszeni a' mi unokáink előtt. *II-dik.* Henrik Frantzia Király alatt pompának tartatott a' felyem harisnya, 's szint olyan nagynak tartattatott akkor fejez mázú tserepekről enni, mint ma portzelánokról. Természeti következése lévén a' pompa minden Országoknak, a' melly bővölködő és gazdag; a' böls. Törvény-tévő regulázhatja ugyan azt, de ha egészen megtiltja, úgy az Országoknak kárt okozhat. Mikor elégféges ember van valamelly Birodalomban, mind a' föld-mívelésre, mind a' hadra, mind a' mesterfégekre 's fábrákára; jobb hogy azok, a' kik ezekben dolgot nem találhatnak, a' pompára tartozókban fáradozzanak, hogy sem mint idegen Országokra, vagy Colóniákra utazzanak, a' hol hasonlóképpen a' pompán fognak munkálódni; mert a' tzúkor, kává, 's dohány, tobak, nem egyéb, hanem új pompázásnak neme. Azt mondhatja ugyan valaki, hogy a' pompa el-púhítja a' nemzeteket. Meg-engedem ezt, ha a' pom-

pán ama korhelységgel s' dologtalanfággal együtt járó Ásiai pompát értünk; de ha azon nem értünk egyebet, hanem tsak a' gazdag köntöföket, meg-rakott házakat, 's tsínos asztalokat, így a' pompa ki fogja inkább üzni, hogy sem mint nevelné a' korhelységet. Tudjuk a' Históriákból, hogy a' komor Latzedémonbéliek minden pompát gyűlöltek, az Áthénásbéliek ellenben mód-nélkül is pompáztak; de azért sem a' tudományokban, sem a' vitézfégben nem vóltak amazoknál alább-valók. Mindazáltal tsak ugyan illendő, hogy ezek a' politika jegyzések a' Keresztyénfégnek tudománya által mérfékeltesenek.

5-*ször*. A' mi a' pénzt illeti, szüklég hogy ez jó legyen, 's a' maga belfő betsénél fellyebb ne emeltésék.

---

## ILLIK-É A' NEMESSÉGHEZ A' KERESKEDÉS?

A' kereskedés éppen nem teszi a' Nemességet alább-valóvá. Ha kivált a' szegényebb rendű Nemesség Fábrikákra, tiszteséges mesterfégekre, 's a' kereskedésnek egyéb nemeire adná magát: így elejétettetnék annak a' dologtalanfágnak 's henyélésnek, melly az Országának valófágos nyavalyája, 's a' jó erkölts' meg-veszteget-

tegettetésének egyik kút-feje. Így mind a' békeféségnek mind a' hadakozásnak idejében, a' Köz-Társaságnak minden tagjai a' közjóban együtt munkálódnának. — Noha e' Hazában fokkal jobban műveltetik a' föld, mint némelly Európai Országokban; de még is nem műveltetik úgy, a' mint kellene 's lehetne. Ha egyszer a' Nemesség nem szégyenlené a' kereskedésnek tisztességes ágait; csak tíz húsz esztendő múlva is más forma állapotban lenne a' föld-művelés. — Különös haszna lenne ennek az Országnak népefedésére is; mert ez által, a' kik most nem találván semmi dolgot bújaságra adják magokat, attól lassanként el-vonattatnának. Ez által tétettethetnék nagyobb virágzásra a' vízen való kereskedés is. Tudjuk hogy Cárthágót, Áthénást, Hollándiát 's Angliát a' tette virágzóvá, hogy a' legnagyobb Familiából való emberek is a' tengeren való kereskedést nem szégyenlették. Az a' régi bal-vélekedés, hogy a' kereskedés gyalázatjára van a' Nemességnek, a' régi tudatlanfágnak idejében vette eredetét, a' mikor a' Nemések Országokról Országokra jártak, és az ember ölé vitézfégnben tartották minden ditsőségeket. Ha ez nem illetlen a' Nemességhez, hogy idegen Országokban eladják a' magok erejeket 's véreket; hát

ez mimódon szolgálna gyalázatjokra, ha posztó és más szükleges Fábrikák által boldogítanak Hazájokat?

---

## A' PRUSSZIAI TÖRVÉNY KÖNYVRÖL.

Ángliának ama nagy Böltsé *Bdco*, ilyen következendő rangba helyezettte a' föld' Fejedelmeit. Az ellő rangot érdemlik azok, a' kik valamely Országnek felállítójik voltak; a' másodikat a' bölts Törvény-tévők; a' harmadikat az Országnek Vitéz óltalmazóji; a' negyediket azok, a' kik Birodalmokat más Tartományokkal is öregbítették; az ötödiket azok, a' kik a' Hazának Atyjai, az az, a' kik igazság által vezérelnek, és a' népnek boldogításában éjjel nappal fáradoznak. Azután ez a' nagy Bölts külömb-külob-féle okokkal erőlti ezen el-intézésnek helyes voltát. Nevezetesen hogy a' Törvény-tévőket második rangban helyezettte, azt az okát adja, mert azokat úgy kell nézni, mint az Országnek második fundálójit; 's hogy ez az ok helyes legyen, azt az egész História tele torokkal kiáltja. Mitsoda volt Róma Numa nélkül, Áthénás Sólón nélkül, Lacedé-

cedémon Lycurgus nélkül, 's közelébb a'  
mi időkben Moscovia I-fő Péter nélkül?

A' Törvény-tévőn, pedig nem csak azt  
értjük itt, hogy valamelly Király Törvé-  
nyeket tsináljon. Többnyire minden Ki-  
rályok hoztak Törvényeket, 's az ő rende-  
léseiknek egybe-szedéseik olly fok kötete-  
ket tsinálnak, hogy azokban a' leg-világosab-  
ban látó értelem is l-tévelyedik. Sokkal hasz-  
nosabb már a' régibb Törvényeket jó rendbe  
szedni, mint újakat tsinálni; jobb a' Törvé-  
nyeknek velejeket, lelkeket, 's tzéljokat rövid  
munkákban előnkbe terjeszteni, mint azok-  
nak különböző vélekedéseiket hosszan elő-  
számlálni, a' kik valamelly Törvényt így  
vagy másképpen magyaráztak: sokkal jobb  
némelly világos 's változhatatlan princi-  
piumokat meg-erősíteni, mellyekből önként  
folyjanak azok a' következesek, mellyek  
minden külömb-külobmb-féle esetekre alkal-  
mazzathatók. E' szerént illy fok Századok-  
nak le-folyások után is, 's illy temérdek  
Törvényeknek közönségessé lett tétettetések  
után is, ha valaki egy helyesen el-intézett  
Törvény könyvet botsát-ki, melly minden  
részeiben a' helyes Lógikán fundáltatik,  
méltán meg-érdemli a' Törvény-tévőnek  
nevezetét, 's egyszer'smind azt is, hogy  
az emberi Nemzetég' Jól-tévőjének -esmér-  
tessék.

A' Törvény' tudománya még ma is fok fogyatkozások alá vagon vettettetve. — A' régi Rómaiaknak lok esztendőig nem volt semmi írott Törvény-Könyvek, hanem minden dolgok a' Királyoknak szabad tetszések szerént intéztettek-el. Ezeket a' rendeléseket *Paptrius* öszve-fzedte vólt: de a' közönséges-Tarlaság a' Királyoknak ki-üztetések után még tsak nevét sem szenvedhetvén a' Királyfágnak, egy átaljában meg-vetette azokat, 's készebb vólt a' Görögök közzé menni Törvényt keresni, 's onnan az úgy nevezett XII. Tábla Törvényeket ki-hozni, mint sem a' Papírius-tól öszve-fzedetett rendeléseket bé-venni.

De mint-hogy azok a' Törvények nem tehettek eleget minden-féle esetekben 's környül-állásokban; azért is néha a' Tanáts, majd a' Nép, néha a' Tribúnusok, majd az Aedilisek és Prætorok, külömb-külob-féle rendelésekkel pótolgatták azokat, a' mellyekből egy olyan nagy öszve-zavarodása következett a' Törvény-Könyvnek, mellyben nem tsak a' lakosok, hanem még a' Törvény-tudók is el-tévelyedtek. Ciceró már a' maga idejében belé akart botsátkozni ebbe a' Törvény-tanulásnak mélységebe, 's egy okos Systémába akarta azt venni; de a' dolog nem felelhetett-meg jó igyekezetének. Azután Július Cæsar

far akarta jobb rendbe venni a' Törvényeket; de hamarabb meghalt, mint sem jó tzeljét el-végezhette volna.

Eggy a' leg-nagyobb vissza-élések közül e' volt, hogy a' Törvény-tudóknak valamelly kérdésre adott feleleteiket úgy tartották, mint tsalhatatlan oraculumokat. Ez a' Törvénybéli zavarodás mindenkor jobban nevedett minden Keresztyén Tsáfzárak alatt; a' mikor a' Törvény-tudók mind az oskolákat, mind a' Törvény-székeket, sőt még a' Királyi Udvarokat is az ő lármájokkal bé-töltötték. — *Justinianus* Tsáfzár nagyon szívére vette volt azt, hogy a' Törvénynek ki-szolgáltatását jobb lábra állítsa. Ilyen tzelből tétette közönségesekké, először a' *Codexet*, azután a' *Digestákat*, azután a' *Novellákat*: de ezekben a' munkákban sem a' szükféges principiumok, sem az azokból helyesen folyó következesek nem találatnak. Igaz az, hogy a' *Digesták* láttatnak mutatni a' Törvény-Könyvnek valami ábrázatját: de nintsen úgy szölván semmi formájok, 's ez a' híjánofság ezt a' különben szép és temérdek Gyűlyteményt tsak-nem hafzontalanná teszi. — Tulajdonképpen szölván, egyedül az *Institutumok* azok, mellyek jól vagynak dolgozva; mert ott a' józan-okofság a' finór mérték, 's azonban a' személyek és a' Törvényes

vényes dolgok Syftemában vétettetnek-elő. Eleitől fogva így ke'lett volna a' Törvény Könyveknek készíttetni; 's e' fzerént készült a' nagy Frideriknek Törvény - Könyve is.

### A' BÚZÁRÓL, ÖRLÉSRŐL, LISZT- RŐL, 'S KENYÉRRŐL NÉMELLY JEGYZÉSEK.

Mellyik búza legyen leg-jobb, azt a' szem és tapogatás is alkalmasint megmutatja; de leg - igazabb' mértékje annak a' nehézség vagy a' meg - fontolás; mert mennél nehezebb valamelly búza, annál jobb az, és leg - alkalmasabb kenyér készül belőle. Ezen az okon nem jó volna é az, ha az Ország közönségesen meghatározná, hogy a' búza 's a' gabonának neme ne mérő számra, hanem font vagy má'sa számra adattatnék? Ennek ezen következendő hasznai lennének. *1-ször.* Hogy a' kinek leg - tömöttebb szemü, leg jobban tápláltt, 's leg - nehezebb búzája lenne, annak mindenkor leg - több pénzt adnának érte: mert van olyan mérő búza, melly alig nyom többet nyóltzván fontnál, van ismét olyan, melly tiz fonttal is nehezebb. *2-ször.* Így meg - előztetnének azok a' fok féle



féle tsalások, mellyek az egyenetlen vékák, a' helytelen tsapások, és más módok által esnek. Sokan a' vékákat mesterfégesen vagy meg kitsinyítik, vagy meg nagyobbítják; de ha nem nagyítanak is, mellyik az a' bodnár, a' ki tsak két tökéletesen meg-eggyező vékát is tudjon készíteni? 3-szor. Hány-féleképpen változik a' mérésnek neme a' Hazában? itt Pofonyi mérőre, amott pestire, itt szapura, amott köbölre, itt Kílára, amott vékára szólnak, úgy hogy egyk Vármegyebéli ember a' másikat alig érti-meg. Ha egyk Országból a' búzának óltsóságát vagy drágaságát írják, ott sem tudnak az emberek helyes ítéletet hozni róla, nem esmévén millyenek légyenek mértékeink; de ha má'fával adattatnék a' gabona, úgy ha azt írnam p. o. hogy Pesten harmintz garafon ment a' tiszta búzának má'fája, húszon a' ro'sé, 's a' t. úgy nem tsak az Orzágnak minden tagjai ezt egy hallásra meg-értenék, hanem egész Európa is tudna a' drágaságról vagy szükfégről ítéletet hozni. 4-szer. Magyar Orzágnak nagy része szántásból 's vetésből él; soha sem lesz' addig az Ország virágzó, míg a' búza óltsó lesz', 's a' Haza' gazdagodásának egy nevezetes eszköze 's pontja lenne az, ha a' szemen szedett szép tiszta búzának fontja egy krajtzár, ehez-ké-  
pest

pest a' kétszeresnek eggy német pénz, a' ro'snak, kölesnek, árpának, fél-krajtzár lehetne az árra, 's e' szerént a' többeket is meg lehetne határozni. 5-ször. Igaz az, hogy ha fonttal mérettetnének is a' gabonák, még sem lehetne minden tsalárdfágnak elejét venni. Találtatnának ollyanok, a' kik meg-vizeznék a' búzát, hogy többet nyomjon, vagy apró követseket elegyítnének belé: de még is könnyebb vólna így minden-féle tsalásfoknak elejeket venni, kivált eleinten az el-adásra bé-vitt jólzágoknak el-vesztésekre, 's az Ispotályok' szamokra lejendő confiscáltatásfokra büntetvén azokat, a' kik valamelly tsalárdfágban találtatnának.

A' mi a' búzának épen való meg-tártását illeti; szükséges ezt ollyan helyen tartani, a' melly híves, nedveség nélkül való, és jól bé-záratott légyen. A' partos helyeken, a' hol nem lehet attól félni, hogy a' vermekbe víz fakadjon, és ha fellyülről azokat erősen bé-tsinálják, úgy hogy semmi-féle levegő-ég a' búzához ne férhessen, az e' féle vermekben száz ezten-deig is el-lehet a' búzát épségben tartani. A' hol vermeket nem lehet ásni, ott sokan a' ház-héjjára szokták a' búzát nagy vastagon fel-tölteni: de a' kinek módja van benne, jobb ha azt a' ház'hejján 'fákokban tartja,

tartja , de úgy hogy a' 'fákok egymást ne illefsék , se a' kő-falhoz ne érjenek , hanem úgy állongattasának fel , hogy a' szél szabadon el-fúhafson közöttök. Ennek az a' nagy hazna is lehet , hogy a' tűz támadásokban leg-alább valamelly részét búzájának a' Gazda könnyebb móddal meg-tarthatja. Azonban ki ki által-láthatja , hogy nem terjesztetik-ki ez a' jegyzés az olyan Hazafijakra , a' kiknek tehetségekben áll gabonás tsüröket építeni , hanem csak az olyanokra , a' kik hetven nyóltzvan , vagy valamivel többetske köből búzával bírnak.

A' melly búza igen nedves , és híves nyárban készült , ártalmas lehet az egészségnak , ha mindjárt élnek vele : az ilyen búzát tehát , vagy a' napon , vagy gyengén bé-fütött kementzében jól meg kell elébb szárasztani , minekelöte meg-öröltetnék. Némellyek azt tartják , hogy a' régi búzából sültt kenyér jobb , mint az új búzából sültt : de valósággal ha az új búza annak rendje szerént jól ki szárasztatik , mindenkor jobb az a' tavalyi búzánál , 's menél tovább tartattatik a' búza , annál inkább el-veszti azt a' jó ízét , mellyet gyümölts íznek nevezhetünk.

Minekutánna a' búza illendőképpen meg-szárasztatik , arra kell vigyázni , hogy ilyen szárazon ne küldetessék a' malomba ;  
külfö-

külömben a' lesz belöle, hogy a' búzának külfő héjja felette száraz lévén, olly apró porotskára törettetik a' kö által, hogy a' leg-fürübb szitán is annak nagy része általmegyen, 's a' lisztet meg-feketíti. Minekelölte tehát a' malomba küldettetnék a' búza, meg-kell azt gyengén nedvesíteni, még pedig úgy, hogy minden búza szemek egy formán nedvesedjenek-meg. Az e'féle meg-nedvesítésre leg-alább tíz font víz meg-kívántatik minden köbölre, vagy két Pofonyi méröre. Az e'képpen meg-nedvesített búzát leg-alkalmatosabban lehet örölni hufzon négy óra múlva. Ha a' gazdasszony ezt el-múlatja, az okos mólnár meg fogja öntözni, de a' lisztből annyit magánál tart, a' mennyi vizet fog adni vissza a' gazdasszonynak az ő lisztjével együtt. — Igaz az, hogy ezt csak az ollyan gazdasszonyok tselekedhetik, a' kik akkor öröltethetnek, a' mikor akarnak; mert ha, a' mi gyakorta meg-esik, hetekről hetekre állna az illyen meg-nedvesített búza a' malomban, úgy a' lisztje nem ollyan egészséges. Hogy azért közönségesen fel-álthatna ez a' szokás, nem jó volna - é közönséges törvényvé tenni azt, hogy minden mólnárok má'fa számra vennék-bé az örölni való búzát, 's ugyan má'fa számra adnák vissza a' lisztje. 'S minthogy pedig a'

gazd-

gazd-asszony nem tudván az őrlés' idejét, a' maga búzáját meg nem nedvesíthette; tehát ez a' munka lenne a' Mólnáré, de úgy hogy leg-alább öt vagy hat font minden köbölre vagy két Posonyira fellyül számláltatnék, úgy hogy ha száz nyóltzvan font vólt a' búzá, úgy adattatnék-bé, mint-ha száz nyóltzván hat font vólna. De igaz mindazáltal, hogy ha eggyfzer a' mólnár rossz lelki esméretű, így is tsinálhat ő magának hasznot, felebárátjának kárával; mert ekkor a' búzát felettébb is meg-vizezi, hanemha a' Bírák minden helyeken szorgalmatosan vígyáznak erre. — A' régi Rómaiak nem híjában nevezték a' hasznot a' malomtól emolumentumnak. — Ha a' búza vagy üszögös, vagy penészes, azon is fokot lehet segíteni; ha vízben jól meg-dörgölte-tik, 's azután szárazon meg-rostáltatik.

Némellyek azt tartják, hogy ha a' liszt korpástól eggyütt tartattatik, úgy még tovább dohóság nélkül meg-lehét tartani. De ez hamis vélekedés, mert a' tapasztalás bizonyítja, hogy a' korpa hamarabb öszve-melegszik mint a' liszt, és így a' lisztnek is rossz szagot okozhat. Tsak addig kell tehát a' meg-örlött lisztet a' korpával eggyütt tartani, míg könnyen el-vál tőle a' szítálás által: erre pedig nyári időben elég nyóltz nap, téli időben tizenhat nap; fel-

tésszük mindenkor, hogy a' gazd-asszony a' malomból haza hozatott lisztjét, minthogy onnan vízesen került-ki, először jól megszáraztja, minekelőtte élés-ládara vagy 'fákokra töltené. Vigyázni kell a' gazd-asszonnak arra is, hogy nedves időben ne szitáltatson; mert akkor a' korpa fokkal nehezebben válik-el a' lisztől, mint száraz időben.

A' jó lisztet leg-inkább meg-lehet abból esmérni, ha világos fárgás, száraz, és nehéz, 's az ember a' maga újjai közt könnyen egy kis golyóbist formálhat belőle. De leg-bizonyosabb jele az, ha két három tsepp vízzel egy kis tésztát tsinálván belőle, ez a' tézta hamar keményedik, 's az embernek két kezei által húztatván, mellzére el-nyúlik, 's el nem törrik: e' mondom tsalhatatlan jele, hogy a' liszt jól van őrölve, 's a' búza is helyes volt, a' mellyből készült.

A' lisztet is leg-könnyebben meg lehet úgy épen tartani, ha azt tselekefzi vele a' Gazd-asszony, a' mi fellyebb a' búzáról mondatott. Ha a' malomból haza hozattott lisztjét jól megszáraztja, 's nyóltz kilentz nap múlva megszitáltatja, azután töltesse 'fákokra, 's állongattatja fel azokat úgy, hogy a' 'fákok egymást ne éjék, se pedig a' falhoz ne düljenek. A' nyári nagy  
hévle-

hévfégekben óldva tarthatja a' 'fákokat; sőt hogy a' lisztnek meg - hevülését vagy forrását meg-előzhesse, egy vastag botot dugafson-le minden 'fákba szintén fenekéig, hogy annak néminémü fzelelő-lyuk gyanánt szolgálhafson.

A' korpának semmi haszna nints a' kenyérben, mind azért, mert magában nints tápláló erő, mind pedig azért mert nagy akadály a' jó kenyérnek készítésében is. — Egy font tiszta lisztből készítettett kenyérnek mindenkor van annyi tápláló ereje, mint más-fél font korpás lisztből készültnek,

---

## HERCULÁNUM, vagy HERÁCLEA VAROSÁRÓL.

Herkules Spanyol Országból vissza-felé jöven, mikor a' maga Hajós-serege Sarnó folyó-víz mellett meg-állapodott, 's ott az Isteneknek ajánlotta a' nyertt prédának tized részét, ugyan azonn a' helyen, a' hol hajós-serege meg-pihent vala, épített egy Várost, *Nápoly* és *Pompéja* között, által ellenbe a' Vesuvius hegyével, két folyó vizek közt, 's nevezte azt a' maga nevé-ről Herculanumnak, vagy Herkules' Városának. A' Város' építettetésének ideje leg-

alkalmatofabban határozthatik Kristus Urunk születése előtt az 1278-dik. észkendőre. Azután lakták e' Varost az Oskufok, Etruscufok, Pelasgufok, a' kik idővel a' Rómaiak által a' Város' birtokából ki-verettet-tek, Kristus Urunk' születése előtt 293-dik. észkendőben. Száz észkendő múlva azután, több más Olasz Városokkal együtt el-szakadt Herculánium a' Rómaiaktól: de Didius Pro-Consul által régi hűségére vissza-haj-tattatott. Azután lett ez a' Város a' Rómaiaknak Colóniájok' 's egy igen gazdag és nagy tekintetű Város nevedett belőle. Plinius és Flórus Campániának egy majd leg-főbb Városának nevezik azt. Ez a' Herculánium felette nagy romlást szenvedett abban a' nagy föld-indulásban, melly esett Néró alatt, Kristus Urunk születése után 63-dik. észkendőben, és a' melly Pompéja Városát le-rontotta. De főképpen végképpen el-temettetett ez a' Város Títus alatt, Kristus Urunk' Születése után a' 79-dik. észkendőben, Augustusnak 24-dik. Napján a' mikor a' meg-gyúladott Vesúvius' hegye olly nagy fűrűféggel okáda ki magából a' meg-ólvasztatott köveket, hogy azok özön-víz módjára folytak-bé a' Városba, 's annak minden épületeit úgy el-temették, hogy semmi leg-kisebb jelenfége is nem látta-



látatott, minekutánna majd 1400 esztendőig fenn állott völgye.

Ezen rövid le-írásból meg-tetszik, hogy mind azok a' régiségek, mellyek ma a' föld alatt fel-fedezettett Herculanumban találtnak, leg-alább is ez előtt 1700 esztendővel készítették. Ezen folyó Századnak hatodik esztendejében Printz *Elboeuf*, a' ki azután Lotharingiai Dux vólt, fedezte fel leg-először ezt a' Várost, mikor a' Porticiban lévő majorjában egy kútat áfatott. Sokképpen áfogatták azután is, míg végre Don Carlos, Siciliának Királya lévén 1736-ban, nyóltzvan lábnyira a' földet ki-áfta, 's e'képpen majd az egész régi Várost fedezte, úgy hogy ma az Utazók fáklyákkal annak minden útszáit 's épületeit megjárhatják. — Az ezen Városról írt fok-féle munkákból látjuk, hogy Herculánumnak útszáji egyenesek, épületei tsak-nem mind egy-formák, 's kívül külömb külömb-féle színekre meg-vóltak festettelve. Az ablakok éjjel fa táblákkal vóltak bé-zárva, 's a' melly házakban még ablakok találtattak, azok az üvegek felette vastagok vóltak. — A' melly ritkaságok, értz és kő oszlopok találtattak e' Városban, azok Porticiben egy nagy Musæumba hordattattak-bé, melly neveztetik *Musæum Herculanensének*; mellyben különös szobákba rakattattak

azok, mellyek a' Régieknek. Isteni tiszteletjekre 's áldozatokra tartoztak; a' második szobába helyhezttettek azok, mellyek a' Mathefisre, Mu'sikára, 's Chirugiára tartoztak, fok vas és értz edények, értzből készültt tükörök, Nap ellen valók, és egyebek; a' harmadik szobába gyűjtettettek öszve minden kö-mívesi eszközök, 's ugyan itt találatnak orfók, elefánt tetemből készültt kanalak, de villa az egész Városban nem találatott, minthogy még ekkor a' Rómaiak nem ettek villával. — A' negyedik szobában találatnak minden féle fontok és mértékek, mellyekkel éltek a' Város-béliek. Az ötödikben láttattatnak a' fok márvány és értz ofzlopotskák; ugyan itt vagynak a' régi kéz-írások is, mellyek rész-szerént élő fáknak hártájikra, rész-szerént pedig némelly fáknak leveleikre vagynak íratatva, azért is nagyon meg-feketedtek. A' többek között taláttak itt Philodémusnak négy kéz-írásai; az első a' Mu'sikáról, a' második a' Philosophiáról, a' harmadik a' Rhetoricáról, a' negyedik az Erköltsi-Tudományról. Ugyan itt találatnak a' Régieknek téntájok, jegyző táblátskájok, Stylusok, vagy jegyző vassok. Ugyan itt találatnak fából készítettett író-eszközök is. — A' hatodikban találatnak minden konyhai eszközök. A' hetedikben vagynak a' többek kö-

között két nagy értz bálványok, mellyek két bajnokoknak képei; 's ezen kívül több apróbb bálványotskák. A' nyóltzadikban taláztatik a' többek között egy kőből metszetett edény, egy fejer márványból készült Vénus, és eggynéhány alabástrom oszlopok. A' kilentzedikben taláztatnak a' pénzeknek fokféle nemeik, nyakbéli és kézre való ékesfégek; ugyan ebben a' szobában láttattatnak fok külömbb külömbb-féle gyümöldsök, mellyek Herculánumnak eltemettetésekor rész-szerént már meg értek, rész-szerént érő-félben voltak, mint p. o. mondolák, figék, baratzkok, diók, és egyebek. Taláztatott bor is egy tserép edényben, mellynek fenekére e' vólt írva: *Herculáni Nónius*, de a' bor meg-keményedett, 's úgy látzik most is, mint egy darab fekete üveg. Híhető hogy a' bornak azon neme vólt ez, mellyről azt írja Áristoteles, hogy azt nem lehetett külömben inni, hanemha az ember, mint a' tzukrot, vízben olvasztotta-meg. Tudni-illik Árkádiai bor vólt ez, mellyet a' régiek különösen tudtak meg-készíteni, úgy hogy Plínus idejében két száz eztenzös bort is ittak a' Rómaiak, ma pedig talán egész Európában senki két száz eztenzös bort nem tudna mutatni. Meg-lehet, hogy azok az edények, mellyekben a' Régiek a' magok borokat tartották,

igen fokot szolgáltak azoknak mind javítá-  
fokra, mind pedig fok ideig való tartásfok-  
ra. — Ugyan azon szobában talátnak  
még két gömbölyü kenyerék, olajos korsó,  
tsizma talp, ruhára való gombok, pirofító  
festék, 's egyebek. A' tizedik szoba rak-  
va vagyon fok apró értz bálványotskák-  
kal. A' tizenegyedik 's tizenkettődik szobákban  
helyheztettettek minden hadi eszközök,  
mellyek a' Városban talátnak. Ezen ti-  
zenkét szobákon kívül vagynak-még több  
ollyak is, mellyek egyedüi Herculanum' rit-  
kaságainak le-festett képeinek vagynak ren-  
deltetve. A' Spanyol Király egy különös  
Akadémiát állított-fel a' végre, hogy raj-  
zolja - le tökéletesen mind azokat az emlé-  
kezetre méltó dolgokat, mellyek Hercula-  
numban talátnak. Ki is adtak már ezek  
a' Festők fok Volumeneket az ő munkájok-  
ból; de a' mellyeknek meg-szerzésekre Fe-  
jedelmi költség kívántatik-meg.

### A' POLITICÁRÓL.

Ha valaki a' Politikáról ír, annak  
nagy vigyázással, békefégyes-türefégy 's haj-  
lani tudó indulattal kell bírni. Eggy fégy  
könyvetskét botsatott-ki erről Deák nyel-  
ven Wilhelm; mellyben így ír a' Fejedel-  
mekről.

I-ször.

*I-ször.* Minden Keresztyén Fejedelemnek azt kívánja mind maga, mind Országá' bódogsága, hogy az Igaz Vallásnak 's a' jó Erköltstnek óltalmazója légyen. A' Vallás minden Virtusnak kút-feje, 's e' tisztítja meg azokat a' mi virtusainkat, mellyek talán inkább a' mi hajlandóságunkból vagy temperamentumunkból mint -sem az Isten eránt való szeretetünkől folynak, minden falakokból, mellyek az emberi gyarlósággal együtt járnak. Mennél nagyobb valamely Királynak külfő ditsősége és hatalma; annál nagyobb szükségé vagyon néki arra az eleven világosságra, melly el-ozlathatja Királyi-székétől azokat a' sűrű ködöket, mellyekkel a' tsapodárfág 's hízelkedés minteggy bé-keríti azt. Ez a' világosság pedig nem egyéb, hanem a' Vallás, melly az ő Királyi-székében is azt kiáltja néki, hogy szint olyan halandó ő, mint egyéb emberek; és így, hogy az ő kívánóságait ne a' maga hatalmához, hanem mindenkor az igazsághoz mérfékelje, 's hogy légyen valóssággal Atyjok azoknak, a' kiken az Isten őtet Fejedelemmé tette. Illyen gondolatokkal tellyes lévén, nem tsak maga fogja félni a' Fejedelem az Istent, hanem a' maga jobbágyaival is tisztelteti azt. Az ő jámbor és kegyes élete leg-hathatósabb példa, melly minden jobbágyait ösztönözi. Az

ilyen Isten-félő Fejedelem nem könnyen ád okot a' szomszéd Fedelmeknek az ellene való törekedésre; hogyha pedig valaki igazfágtalanúl meg-támadja, mindenkor kéz és igen szívesen ajánlott segedelmet talál ő a' maga jobbágyaiban.

2-ször. Ama bölts Spanyol Király Alfonso azt szokta mondani, hogy akkor virágzana igazán valamely Ország, mikor a' Király' Ministerei magok is meg-megannyi Királyok vólnának, vagy leg-alább Királyokhoz illő indúlatokkal bírnának. Nagy részént az emberek még kitsynységektől fogva az akadályokkal való küzködést meg-szokván, szintúgy szolgafágot mutatnak gondolkozásaikban, valamint állapotjokban; ellenben pedig fok Fejedelmek a' böltsötől fogva meg-szokván a' hízelkedést, 's a' dítserő tsapodárfágot, valamit fel-tesznek magokban, mind azt ellen-mondás nélkül igyekszik meg-tselekedni. Eggy okos Ministernek magán fellyül kell magát emelni, 's a' Királynak mindenkor olly tanátsokat kell adni, mellyek annak ditsőségét fel-tarthasfák: a' Fejedelemnek más-felől előtte kell azt tartani, hogy a' Királyi-széket fok tévelygések 's bal-vélekedések ostromolják, és hogy néki eggy világosan látó, jó lelki-esméretű Ministerre nagy szüksége vagyon, hogy az igazfágot a' hamiságtól meg-külö-

lömböztetse. Hogy mikor egyszer a' had el-kerülhetetlen, azt ne mellőzze; de ha a' béketség lesz' szükségesebb, azt még egy kevés kárral is meg-tartani igyekezze.

Kérdésbe tézik némellyek azt is, ha szükség-é az, hogy a' Király személy szerént vezérelje a' maga Népet? Ezt a' kérdést az időnek 's alkalmatóságnak külömbfégéhez-képest külömbözö módon lehet meghatározni. Igaz az, hogy a' Királynak jelen-léte fokot tesz' a' katonáknak vitézségnek fel-ébreztésére, 's a' győzödelemnek meg-nyerésére. Az ő jelen-léte az a' lélek, melly a' Hadi-fereget, mint valamelly nagytestet mozgatja, lelkesíti 's bátorítja. Mi-For látják a' katonák, hogy az ő jó Király-jok együtt szenved velek; nints semmi ínség, mellyet el ne tűrjenek, nints semmi olyan veszedelem, mellyel szem-köztt ne menjenek. A' Királynak jelen-léte továbbá jó rendet állíthat a' Generálifok között is, a' kik között elejit véski e'képpen annak az egymásra való törésnek 's írigységnek, melly szerént mindenik a' Fő-Vezérfégre vágyakozik.

3-szor. Nagy gondjának kell lenni a' Fejedelemnek arra, hogy magának mennél nagyobb hírt ditsőféget szerezhessen: erre pedig szükségés, hogy minden-féle virtusokkal ékeskedjen. Nem elég néki tsak győz-

ni mikor hadakozás van, hanem szükfég, hogy a' hadakozásnak meg-szünése után a' békefélegnek édeségeit a' maga jobbágyaival meg-tudja kóstoltatni. Tudni kell néki mikor az igazfég úgy hozza magával, példáulan büntetni 's gazdagon jutalmazni. A' pompa meg-vakítja ugyan az eggyügyü közfélegnek szemét; de az a' ditsófég, melly ebből származik, igen múlandó, 's ha azért holtta után is kedves nevet akar hagyni valamelly Fejedelem, szükfég hogy ne kerülje a' munkát, hanem a' maga jobbágyainak bóldogítáfokban mindeneket el-kövefisen, valamellyeket tsak lehet. Sokkal könnyebb a' Fejedelmeknek magoknak hírt szerezni, hogy sem mint egyéb forfü embereknek. Ezek a' magokhoz hasonlók között öfzve-zavarodván, fok munka s' törödés után mutathatják-ki magokat; de a' Fejedelmekre nézve maga a' Természet előre jó útát kéfszített. Magas helyen állanak ök már gyermek korokban, úgy hogy az ö leg-kifsebb virtusaik is fok ezereknek szemekbe tünhetnek, az ö okos szavaik, mint valamelly földre esett arany almák, nagy gonddal szedetnek-fel, és mindenképpen ékesítettnek.

De más felöl, ugyan ezek a' magafsan álló Fejedelmek, nem rejthetik-el a' magok büneiket is, hogyha azóktól engedik magokat el-foglaltatni: akkor tisztelik ugyan az



ő méltóságokat, félnek hatalmuktól, de magokban kárhoztatják a' módot, melly szerént ezen hatalommal vissza-élnek. Mi lehetne ennél nagyobb zabola a' Fejedelmek előtt, hogy magokat a' vétkes indulatoktól meg-óltalmazzák, mint a' Népnek, kivált az ő halálok után, minden kedvezés nélkül ő rólok hozott ítélete? — A' leg-első 's leg-hathatósabb mód arra, hogy valonelly Fejedelem a' Népnek szeretetét meg-nyerje, ez, hogy ő valósággal jó, és feddhetetlen erköltsű legyen. Így az ő országláfa nem egyéb lesz', hanem az igazfágnak 's egyenességnek Országa. Nem kell el-múlatni a' Fejedelemnek azt a' külfő maga kedveltetését, 's nyájafságot is, mellyel meg-nyerhet minden szíveket. A' nyájas de mindenkor Királyhoz illő maga viselés, az édes de mindenkor igaz beszéd, az ő Királyi-széke körül forgóknak lelkeiken már elébb győzödelmet vészen, hogy sem mint a' maga jó-téteményeinek közlések által azokat meg-hódolta volna.

Végezetre, változhatatlannak kell azt tartani a' jó Fejedelemnek, hogy az igazgatásnak lelke az igaz hitűség. Ellenkezik mind a' józan-okofsággal, mind a' Keresztyén Valálással, mikor némellyek azt merik állítani, hogy a' Fejedelem nem köteleztetik a' maga ígérétenek bé-telleyesítésére. Sőt inkább

a'

a' ravaszfág, mesterfég, 's tettetés, olly egyenetlen utak, mellyek gyalázatra vezetnek, 's eggyfzer'smind olyan motskok ezek, mellyek a' leg-fényesebb Királyi-széket is meg-homályosíthatják. Ha eggyfzer a' Népek az ő Királyjaiknak egyenességekről 's hűségekről meg-vagynak győzettelve, úgy ki-írtatik közzülök minden kételkedés, 's minden Jobbágyok készek, nem tsak javaikkal, hanem életekkel is áldozni; tsak-hogy a' köz-jó elébb-vitettésék.

---

### A' MÓMIÁKRÓL, vagy BÉ-BAL'SAMOZOTT HÓLTT-TESTEKRŐL.

Mindenek tudják, hogy a' Mómiák nem egyebek, hanem azok a' bé-bal'samozott hóltt-testek, mellyek a' régi Égyiptombélieknek temető-helyeikben taláztatnak. Herodotus hosszan le-írja nekünk a' módot, mellyel éltek ezek a' Népek-testeknek bé-bal'samozásokban; a' melly is az ő Históriájának eggy igen betses darabja. A' fű-szerfzámok, mellyekkel e' végre éltek az Égyiptombéliek, olly hathatók voltak, hogy még a' tsontokat is által-járták. Ennek a' bé-bal'samozásnak különböző módjai voltak. Taláztatnak ollyan Mómiák, mellyek merő feketék, a' mellyekről úgy gondolkoznak, hogy azok

azok tsupán sóval és enyvvvel vonattattak-bé. Más testeknek bé-bal'samozásokra, éltek mirhával, áloefsel, és egyéb betses fűszerfzámokkal. De mind ezek a' betses fűszerfzámok is meg-nem tarthatták volna a' testeket épségben, hanemha olly száraz Píntzékbe 's bóltozatokba zárattattak volna, a' mellyekhez femmi nedvesség nem járúlhattott. Maga a' szárazság elegendő a' testeknek a' rothadástól való meg-örizefekre. Tudni való dolog, hogy azok az emberek 's állatok, a' mellyek Arábiának homokjaitól boríttatnak-el, tsak hamar nedvességeikből ki-fzárztatnak, 's annakutánna fok száz efsztendőkig olly épen meg-maradnak, mint ha bé-bal'samoztattak volna. Gyakorta meg-egett már, hogy egész *Karaványok*, az az, öt hat száz, főt több emberekből és tevékből álló seregek vesztekel eggyfzer'smind Arábiának pusztáiban, rész-fzerént azon égető szelek által, mellyek ott gyakran fel-emelkednek, és a' levegő-eket hírtelen annyira meg-ritkítják, hogy az emberek 's oktalan állatok lélekzetet nem vehetvén, meg-fúlnak; rész-fzerént pedig a' folyó homokok által, mellyeket a' nagy szél magafsan fel-emel, és nagy messzeségre ismét le-botsát a' földre, úgy hogy fok száz emberek általok el-temettetnek. Az illyen testek a' magok épségeben meg-maradnak, 's öt hat

száz

száz esztendőknék el-folyások után is azon épségben meg-találtatnak.

A' nagy hideg szintén úgy meg-őrzi a' testeket a' rothadástól, valamint a' nagy szárazság: de szükfég hogy a' hideg állandó és száraz légyen; mert az időnek hidegről melegre, melegről hidegre való változása, tsalhatatlan oka lenne a' rothadásnak; és ez az oka, hogy a' mértéklett Clímákban, nem lehet a' testeket fokáig tartani. De itten is lehetne abban mód, hogy fok száz esztendőkig meg-lehetne épségben tartani a' testeket; ha t. i. olly földbe tétetnek, melly a' benneke lévő nedveséget magába veszi, 's e'képpen azokat a' forrástól 's rothadástól meg-menti. E' lehet természeti oka annak, hogy *Tolousában*, a' Franciscánusoknak Kryptájokban épségben maradnak a' testek, a' mellyet fokban tsudának tartottak.

---

## A' PÁRISI TÚDÓS AKADÉMIÁRÓL.

*Némelly Jegyzések annak Históriájáról,  
melly 1699-ben botsattatott-ki.*

Ennek a' Királyi Akadémiának Históriájának két részei vagynak. Az első, mellyet tulajdonképpen annak Históriájának nevezhetünk, magában foglalja mind azoknak a' dolgoknak rövid summájokat, mellyek

az

az Akadémiában mondattattak; a' második rész pedig elő-adja azokat a' darabokat, vagy Tudományos tördelékeket, mellyeket a' magok egész bőségekben kívánt a' Tárfaság a' közönlégnek kezeibe adni. Nem lehet ennél sem tudósabb sem hasznosabb munkát találni. Merő remek munka ennek Előbeszéde, melly az Olvasót ezen Históriának mintegy küszöbén meg-állítja. Úgy lehet nézni annak bölts Íróját, mint a' kinek a' leg-természetibb 's leg-világosabb ki-fejezések minden-féle Tudományokban önként kínálkoztak magokkal, mihelyt az író-tollat kezébe vette. Eggy égő szövétneket gyűjt ez a' Physicának 's Mathésisnek tövifes és tekervényes kérdéseinek meg-világosításokra. Különösen igyekezik ebben a' Bölts Fontelle meg-mutatni a' Mathésisnek 's Physicának nagy hasznait. E' tekintetben így fejezi-ki magát a' többek között: „ Ha az

„ Ég-vi'sgálásnak (Astronomiának) semmi

„ egyéb haszna nem vólna is, azon kívül a'

„ mit a' Jupiter körül forgó négy bújdosó

„ testekből vagy hóldakból vészünk, a' ha-

„ jókázás' mesterfégének tökéletesítésére;

„ tsak maga ez is meg érdemelné azokat a'

„ drága eszközöket, betses készületeket, 's

„ azt a' pompás épületet, mellyeket a' Ki-

„ rály e' végre tsináltatott. A' tengeri ha-

„ jófok, 's az Építő-mesterek, kik az ő mes-

„ terfégekben a' Mathéſis által fogítotték,  
 „ nem vették-észre a' Föld - mérőt vagy  
 „ Geometrát, a' ki őket vezérlette, és tsak-  
 „ nem úgy jártak e' tekintetben, mint az  
 „ emberi testek, mellyek mozgattatnak  
 „ egy halhatatlan lélektől, mellyet nem lát-  
 „ hatnak.

„ Az *Anatómia*, vagy *Bontzolds*, *Fel-*  
 „ *metzés*, nem mehetett nagyobb töké-  
 „ letességre, hanemha a' *Chirurgiának* mun-  
 „ káit egyszer'smind bizonyofabbakká 's tsal-  
 „ hatatlanabbakká tette. Az a' mi néz az  
 „ emberi életnek fel-tartására, különösen  
 „ tartozik a' *Phyſicára*, 's ezen tziel szerént  
 „ osztattatik az három részekre, úgymint az  
 „ *Anatómiára*, vagy *Fel-metzésre*, a' *Chi-*  
 „ *miára*, vagy *Olvasztó-mesterlégre*, és a'  
 „ *Botánicára* vagy *Füvezésre*. Azok a'  
 „ mesterlégek, mellyek rész-szerént a' *Phy-*  
 „ *ſikától*, rész-szerént a' *Mathéſistől* függe-  
 „ nek, igen szorofsan egymashoz vagynak  
 „ kötöztetve, és egymásnak kezére dol-  
 „ goznak. A' hajózás függ az *Ég-vi'sgálás-*  
 „ *tól*, ennek nagy szükſége vagy az *Op-*  
 „ *ticára*; mind a' kettő pedig lundáltatik a'  
 „ *Föld-méréſen*, és *Álgebrán*. Ezek a'  
 „ Tudományokgyümöltsteleneknek tetszhet-  
 „ nek addig, a' míg tsak az értelemben ma-  
 „ radnak: de a' *Mathematicusok* ki-terjesz-  
 „ kedvén a' testekre, annál tovább men-  
 „ nek

„ nek azoknak vi'sgálásokban, mennél tö-  
 „ kelletesebben ki-tapogatják azokat a' füg-  
 „ géseket, mellyek vagynak a' Mathésisnek  
 „ réguláji, és a' földi testek között. Éppen  
 „ úgy kell gondolkozni a' Physicáról, mint  
 „ a' Föld-merésről. Sok részetskék, mel-  
 „ lyek esméretlenek 's észre-vehetetlenek  
 „ az emberi testben, könnyebben észre-ve-  
 „ hetők más állatokban, a' mellyeket mi  
 „ a' mi esmeretfégünkre is alig ítélünk méltó-  
 „ tóknak lenni.

„ Ha a' régiek a' Mágnesset eggy kevés-  
 „ sé jobban meg-vi'sgálták volna, könnyen  
 „ ki-tapogathatták volna azt a' meg-betsül-  
 „ hetetlen tulajdonfágát, melly szerént az  
 „ mindenkor északra fordul; és így fel-ta-  
 „ lálhatták volna a' *busolt*, vagy mágne-  
 „ ses tőt, melly olly nagy hasznokra vagyon  
 „ a' tengeri hajósoknak. Gyűjtsük tehát  
 „ rakásra szorgalmatosan a' Mathésisen fun-  
 „ dáltt igazságokat, az időre bízván azokat  
 „ a' hasznokat, mellyek még valaha ke-  
 „ rülnek belőlök. Vagy ha némelylek ezek  
 „ közzül haszon nélkül maradnának is a' kül-  
 „ fő dolgokra nézve; de mindenkor hasznosok  
 „ ezek magokban, mert mindenkor elő-me-  
 „ netelünkre szolgál az minékünk, ha helye-  
 „ sen okoskodunk és ítélünk. Ezek a' Mathé-  
 „ sisen fundáltt igazságok azok, mellyek ar-  
 „ ra szoktatnak bennünket, hogy a' külömb  
 „ külömb-féle dolgokról való értekezésünk-

„ ben meg-ragadjuk az igazfágnak fonalát,  
 „ hogy annál fogva elébb elébb vezéreltes-  
 „ sünk. Az a' szép rend, tsínofság, fontos-  
 „ ság, és tisztaság, melly uralkodik ma min-  
 „ den jó Könyvekben, nem egyébtől szá-  
 „ mazott, hanem a' Mathésisnek szorgalma-  
 „ tos tanulásától, a' melly mind inkább in-  
 „ kább kezd Európában lábra állani. Ha  
 „ a' Mathésisben, 's Phycában vagynak hel-  
 „ lyel helyel olyak is, mellyek a' mi gondos-  
 „ kodásunkat nem érdemlik-meg; jusson e-  
 „ szünkbe, hogy ez a' hiba köz minden  
 „ Tudományokkal sőt még a' Históriával  
 „ is. Ez sem beszéll nekünk mindenütt a'  
 „ virtusnak követésre méltó példáiról. Né-  
 „ hánykor tsak a' Városoknak 's Országok-  
 „ nak el-pusztulásokkal van teli. A' he-  
 „ lyett a' mozgás helyett, melly a' Biro-  
 „ dalmakat fel-forgatja, előnkbe terjeszti a'  
 „ Phycica azt a' mozgást, a' melly az egész  
 „ Természetet lelkesíti. Ha gyönyörűsé-  
 „ ges szemlélni a' Népeknek különböző er-  
 „ költseiket; nem lehet é gyönyörűségünk-  
 „ re az is, hogy ki-tanúljuk az állatok-  
 „ nak különböző alkottatásokat? Ez  
 „ a' nagy remek mív a' Világ, melly annál  
 „ tsudálatosabb mennél inkább esmértetik,  
 „ olly nagy ideát ad nekünk annak Míve-  
 „ séről az élő Istenről, hogy a' mi elménk  
 „ egészen el-telik tsudálkozással és háláadó  
 „ „ tiszt-



„ tisztelettel. Ez előtt két száz esztendő-  
 „ kel, a' Mathéfisnek minden hafznai, a'  
 „ mellyek lehetek, nem értek-fel azokkal  
 „ a' Néző-üvegekkel, mellyek azolta talál-  
 „ tattak-fel, és a' mellyek a' mi látásunknak  
 „ olly bámúlásra méltó eszközei, hogy fo-  
 „ ha illyeket a' Mesterfégnak kezeitől nem  
 „ várhattunk volna. A' levegő-eget ki-szí-  
 „ vó machina, ollyan formában mutatja-  
 „ meg nekünk a' testeket, mintha egészen  
 „ különböző Világban termettek volna.  
 „ Nints még két száz esztendeje, a' miolta  
 „ igyekezik a' Túdósok a' szükséges Tудо-  
 „ mányokat öregbíteni, és nem állván el-  
 „ lent a' fok akadályok, annyira mentek,  
 „ hogy nem lehet azoknak lépéseiket bá-  
 „ mulás nélkül szemlélni. Minden nap' új-  
 „ jakat látunk a' semmifégből ki-jőni.

---

## A' TUDOS TÁRSASÁGNAK KI-NYOM- TATTATOTT MUNKÁJIRÓL.

Igen sok módok lehetnek abban, hogy  
 a' Túdósokban fel-ébreztettség és öregbí-  
 téség a' tiszteséges vetélkedés. Hajdan Ró-  
 mában a' melly Poétákat meg akartak tisz-  
 telni, borostyánból fontt koronát tettek fe-  
 jekbe, és úgy vezették fel-felé a' Capitóli-  
 umba, 's azt lehet mondani, hogy ez a'

meg-betsültetés vólt a' munkának lelke, és a' bóldog elő-menetelnek kút-feje. Még a' tudatlanlágnek Századjaiban is formáltattak némelly Akadémiai Társaságok, mellyeknek köszönhetjük a' Könyveknek meg-tartattatásokat, és a' Tudományoknak által-botsattatásokat. Miólta a' nagy fetétség után a' Tudományok újra fel-támadtak, eggy nemes tűz buzdította-fel az elméket; mert minden módon ferkentgették azokat a' munkának szeretetére. A' szép ígéretek, jutalmak, dítséreték, titulufok, és a' Tűdófoknak neveiket minden-felé hintegető hírnek száz szá-jai, széllyel-űzték a' tudatlanlágot, restféget, púhafágnak méltatlan szeretét, és mind azokat az akadályokat, mellyek magokat az esméretnek terjedésének ellene szegtek. Hát még melly sok módok nintsenek azoknak kezeikben, a' kik a' Biródmakokat igazgatják, hogy a' szükséges találmányok szaporítsanak, és a' Tudományoknak minden-féle nemeik bóldogúljanak. Azok között a' sok módok között, mellyek által a' Tűdófok ösztönöztethetnek, nem utólfó az, melly szerént a' Párisi Tűdós Társaság a' hozzá küldetett *Memoriálisjokat*, vagy apró munkátskákat ki-nyomtatattja. Igaz az, hogy e' Társaságnak fel-állításától fogva, mindenkor kedvesen vétettettek 's meg is dítsértettek érdemek szerént a' hoz-

zá küldetett munkátskák; de meg-efett, hogy a' dítséret után azok feledékenységre mentek. De miólta a' Túdós Társaság azokat, a' mellyeket dítséretre méltóknak talál, ki is nyomtattatja, azólta néminémüképpen hasonlítanak ezek azokhoz a' munkákhoz, mellyek Rómában az Augustustól fundáltott Apolló' Bibliothécájába helyhezettettek. — *Scripta, Palatinus quaecunque recepit Apollo.*

## A' FELLYÜL-ÍRÁSOKRÓL, vagy INSCRIPTIÓKRÓL.

Az el-múlt Században igen nagy versengés vólt a' Frantzia Túdók közt azon, Frantziául vagy Deákul kellene é az oszlopokra a' fellyül-írásokat tenni? nevezetesen pedig arra a' Gyözödelmi-ívre, mellyet a' XIV-dik Lajos' ditsőségére akartak emelni. A' Frantzia Nyelv, melly már ekkor tsaknem fellő póltzára hágott a' tökéletességre, nem akarta a' Deák Nyelvnek engedni az elsőféget. Nagy hartz lett ezenn a' Régifégnek ízeretőji, és a' Frantzia Nyelvnek betsülőji között. Sokan a' Túdós Társaságnak tagjai közzül azt akarták, hogy ennek a' nagy Királynak emlékezetére emeltetendő oszlopon az ő szüetett Nyelve olvastafson.

De *Lucas* tudós Jesuita, egy hosszú és nagy munkával dolgozott Beszédben mutogatta, hogy a' Deák Nyelvet illeti az a' ditsőség, hogy a' fellyül-írások azonn tétettsenek. *Charpentier*, a' Tudós Társaságnak egyik tagja, két kötetből álló munkát írt, melyben a' Frantzia Nyelvnek szépségét és méltóságát mutogatta. Mind a' kettőnek voltak számos követőjük, a' kik az ő Vezérjeknek zászlójok alatt kifesebb vagy nagyobb elő-menetellel vitézkedtek. Mert az ilyen pennákkal való hartzokban is, nem mindenek Achillesek és Hectorok, hanem vannak Menelausok és Párisok is: de az a' kár, hogy mint Homérusban, itt is igen hosszan szoktak beszélni és ez okozza azt, hogy az ilyen pennabéli tsatáknak nem lehet végeket várni. Meg-lehetne addig tíz Tróját venni, míg a' Tudósok valamely fenn-forgó kérdést el-igazítanak.

Miképpen végződött-el tehát a' Tudósok között ez a' lármás hadakozás? Úgy látszik, hogy a' Régiségnek betsülőji vettek erőt: mert a' kripták, források, templomok, győzdelmi-ívek, és egyéb oszlopok, máig is fok helyeken Deák fellyül-írásokkal ékeskednek. De eléggé vígasztalhatja magát az a' Frantzia Nyelv, hogy e' lett a' Mesterfégeknak, a' Királyi Udvaroknak, 's a' Békesség' kötő Követeknek Nyelvek: egy  
szó-

szóval, e' lett tsak-nem az egész tudós Európanak Nyelve.

## A' GÖRÖG HISTÓRIÁRÓL.

Ditsekedhetik a' Görög História azzal, hogy az abból vett Tudományok és jegyzékek mindenkor kedvesek. A' Görög Néptől fel-találtatott mesterfégek vóltak inkább azok, hogy sem mint az ő tagjainak virtusfaik, mellyek olly meg-jegyzésre méltókká tették mind azokat a' ki-meneteleket, mellyeknek theátrumjok és tzéljok vólt. Sokkal inkább bővölködött Görög Ország nagy emberekkel, mint-sem virtusokkal ékeskedő Férjfiakkal: az elmebéli tehetségek sokkal inkább gyámolítottak ott, mint a' személybéli érdemek: mert maga vólt az eggy *Timoleon* a' nagy emberek közzül, a' ki megelégedvén szerentsés elő-menetelével, tsendességben végzette-el napjait, úgy hogy sem a' maga kevélységének, sem Hazafijainak háládatlanfágoknak tárgyává nem tétetett. Mind azok a' lakosok, valakik a' Hazának nagy szolgálatjára vóltanak, olyan nagy gyanúfágot 's írigységét gerjesztettek a' Népből, hogy nem nyughatott az mind addig, míg alkalmatosságot 's módot nem talált azoknak vagy meg-ölésekre, vagy számkivetésbe lezendő üzésekre.

A' PLÁTÓ' KÖZ-TÁRSASÁGÁRÓL,  
 melly FRANTZIAÚL BOTSÁTTA-  
 TOTT-KI PÁRISBAN, 1762-ben.

A' Plátó' Köz-társasága olyan munka, melly igen fokot költsönöz a' Philosophiától. Láthatjuk ebben, miképpen elegyítetik az igaz a' hamissal, a' böltsefének princípiumai az ész nélkül való okoskodásokkal; miképpen keresgéltek az igazság, sok helyen pedig miképpen mellőztetik-el. Igen szép és gyönyörűségés ebben Plátónak az ő Stylusa, a' melly e' külömben igen-únalmas munkának olvasását könnyebbíti. Némelly jó barátok láttatnak itt a' böltseféget 's igazságot keresni, a' valóságos jóknak szeretteiben nevedekni; 's azonban egész idejek abban telik-el, hogy nagy keréngéseket tsinálnak, szövevényes útakat keresnek, hogy a' melly keveset tudtak, azt is meghomályosítsák. Néhánykor Socrates az ő Óráculumjok, egy kis világos fényt botsát-ki; de azután ő is magát homályjal fedi-bé. A' Plátónicusok fő tzélnak tartották az oktatásban a' Mu'fikát. Magában foglal ez minden Tudományokat, sőt még a' Poésist is: de Plátó nagyon meg-szorítja a' Poétáknak jusfaikat. Meg-engedi azt, hogy Homérus Isteni embernek tartattassék: de veszedelmesnek hiszi őt a' Közönféges-társaságban. Úgy lát-

látzik hogy Socrates nagyon meg-barátkozott az *Epopéának* vagy Beszéllő-versnek minden Írójival; követi ő a' maga beszédében Pindarusnak el-ragadtatását, mindenféle ábrázolásokkal vagy figurákkal él a' beszédben, hogy minden képzelhető formákban jelenhessen-meg. De ez az elmés Törvény-tévő, nem enged hasonló szabadságot a' maga Haza-fijainak. „Ha valaki, úgy „mond, mi hozzánk jőne azok közzül, a' „kik olly szerentsékek egyebeknek követés- „sekben; meg-betsülnénk őt mint valamely tsudálatos és Isteni embert; de egyszersmind azt mondanánk néki, hogy a' mi Városunk nem szükölködik illy ritka táalentumú ember nélkül. Nagy emberféggel más Városba vezetnénk őt, minekutánna drága illatú szereket töltöttünk volna elébb fejére; 's meg-elégednénk az olyan Poétával, a' ki keményebb volna a' beszédben, és nem nézne olly igen a' maga kedveltetésére. „ — A' leg-híresebb Criticusok, mint p. o. Vossius és Scalliger, úgy ítélnék, hogy Plátó keményebben bánt a' Poétákkal, mint sem kellett volna.

Minekutánna a' Mú'sikáról 's a' testnek gyakorlásáról szólott volna, annakutánna azon munkálódik, hogy az ő Köz-társaságában egy hangra vétettefsenek mintegy a'  
la-

lakofok; közöfök légyenek az ő javaik, egygy forma indulattal bírjanak, 's az Isteni-tízteletben egyget értsenek. Azt akarja, hogy e' részben hallgassanak a' lakofok a' Delphisbéli Oráculumnak szavára; a' melly is nem egyéb vólt, hanem ajtót nyitni a' Fanatismusnak, és minden-féle tsalárdfágnak. Ezen szókra azt jegyzi-meg a' Frantzia Fordító, hogy ebben nem lehet vádolni Socratest, a' ki tsak egygy Istent tartott, és a' ki tsak annyit hitt az Oráculum' tsalárd szavának, a' mennyit ma a' Tűdófok hinnének annak.

Plátó azt hízi, hogy az ő Politziára és Erköltsökre tartozó oktatásaiból egygy olyan Köz-társaság kerekedne, mellyben virágzana az okofság, mértékletesség, és erő; a' melly három virtufok az igazságnak gyümölcsei. A' Philosophus, vagy annak ki-ábrázolója Socrates, nagy keringélésekkel 's tekervényekkel él, hogy ezt az utólsó virtust meg-esmértethesse, a' melly ezeknek a' bezzédeknek fő matériája: ezt a' virtust pedig abban helyhezseti, hogy kiki a' lakofok közül mindenkor azt tselekedje, a' mit diktálnéki a' józan-okofság. Ez az egész munkája Plátónak áll tíz Könyvekből, vagy szakaszokból; de sokak közöttök olly tsekélyek 's erőtelen okoskodásokkal tellyesek, hogy azoknak ki-húzásokkal nem szükség az időt tölteni.



Az V-dik Könyvben fokáig hányja-ve-  
 ti azt, miképpen lehetne véghez-vinni, hogy  
 a' tőle gondoltatott Köz-társaságban minden  
 lakosoknak jószágaik egymással közösök  
 légyenek. Azt a' proiectumot teszi e' vég-  
 re, hogy az Affzonyok mindenekkel minden  
 fzemély-válogatás nélkül közösök légyenek;  
 hogy a' gyermekeknek soha sem kell azt  
 tudni, kitsodák az ő Szüléik, 's a' Szülék-  
 nek sem azt, kik az ő gyermekeik. Sz.  
*Chryfostomus*, vagy Arany szájú Sz. János,  
 olvasván ezt a' Plátó munkájában, azt mon-  
 dotta róla, hogy ez őrdögi proiectum. A'  
 Frantzia Fordító azt jegyzi-meg róla, hogy  
 ennek csak el-gondolása is írtózással tölti-bé  
 az elmét. „Ha Plátó, úgymond, a' ki leg-  
 „ értelmesebb volt a' régi Philosophusok kö-  
 „ zött, ennyire el-tudott tévelyedni; mit  
 „ várhatunk mi a' mi józan-okofságunktól,  
 „ ha ez egészen magának hagyattatik? Mi-  
 „ tsoda háláadásal nem tartozunk viseltet-  
 „ ni a' Ki-jelentetett Vallás eránt, a' melly  
 „ mikor a' józan-okofságot természet-felett  
 „ való esméretekre juttatta, tökéletességre  
 „ vitte egyszer'smind azokat is, mellyeket  
 „ magától fel-találhatott: „ — Által-látta  
 maga is Plátó, melly fok nehézségei 's aka-  
 dályjai lésznek a' tőle gondoltatott Köz-tár-  
 saságnak fel-állíttatásának; a' mellyeknek  
 hogy elejeket vehesse, azt óhajtotta, hogy  
 a'

a' Philosophia vagy Böltselkedés virágoz-  
 zon abban, hogy ez a' Böltselkedés üljön  
 a' Királyi székbén, és valakik az embere-  
 ken uralkodnak, mind azok Philosophusok  
 légyenek.

A' VI-dik Könyvben hosszan le-írja az  
 igaz Philosophusnak meg-esmértető béllye-  
 geit. Az ő le-irása szerént olyan ember  
 ez, a' ki már az ő Ifjúságának kezdetében  
 bizonyos fel-emelkedést, egyenefséget 's nyá-  
 jafságot mutat a' maga lelkében; a' ki fzi-  
 vesen és könnyen meg-tanúl mindent, és  
 meg-is tartja azt, a' mire taníttatik; a' ki-  
 nek elméje szeresse a' jót és a' beszédben való  
 kellemetefséget, 's a' mellett természeti haj-  
 landósága légyen arra, hogy a' dolgoknak  
 belső valóságokat ki-tapogathassa, Le-raj-  
 zolván e'képpen a' valóságos Philosophust,  
 hosszan le-írja azután a' hamis Böltseket,  
 vagy Philosophusokat is. Így szól rólok a'  
 többek között; „ Ezek, úgy mond, semmi-  
 „ re-kellő emberek, a' kik önként el-hagy-  
 „ ják a' magok homályos mesterfégeket, vagy  
 „ életeknek módját, mellyben az ő kevés  
 „ tálentomaik kezdetek valamennyire tsil-  
 „ lámlani; 's el-hagyván elébbi mesterfége-  
 „ ket, a' Böltselkedésnek karjai közzé fut-  
 „ nak, hasonlók lévén e' tekintetben azok-  
 „ hoz a' gonosz-tévökhöz, a' kik a' töm-  
 „ lötzből ki-szabadulván, a' Templomok-  
 „ ban

„ ban keresnek magoknak menedék helyet.  
 „ Mitsoda gyümölcstök fognak majd ízár-  
 „ mazni ezekből az alaton és míveletlen  
 „ lelkekből? Nem egyebek, hanem hijá-  
 „ ban való gondolatok, hafzontalan Sophis-  
 „ mák, 's tekervényes okoskodások; eggy  
 „ szóval, olyan vélekedések, mellyekben  
 „ nem lészzen semmi valóság, semmi böltses-  
 „ ség és nyomoság.

A' VII-dik Könyvben hosszan le-írja  
 Plátó azokat a' Tudományokat, mellyek a'  
 Philosophusban meg-kívántatnak: el-múlha-  
 tatlanul meg-kívánja benne a' többek között  
 a' Föld-mérést, és a' Dialecticát, a' *Vetél-  
 kedésnek-tudományát*. Erről az utóllóról  
 azt tartja, hogy ezt tsak harmintz elztendős  
 korokban kell tanulni az Ifjaknak, 's meg-  
 mondja az okait is, mellyekert nem kíván-  
 ja azt a' gyermekekkel tanúztatni. „ Tud-  
 „ ni-való dolog úgy mond, hogy mikor a'  
 „ gyermekek a' Dialecticának első Letzkéit  
 „ meg-tanútták, úgy élnek azzal mint já-  
 „ tékkal, és szüntelen ellent mondanak má-  
 „ sok beszédének, tsak hogy vetélkedhes-  
 „ senek. Hasonlók lésznek azokhoz az ifjú  
 „ Mesterekhez, a' kik szüntelen tzívódnak;  
 „ és az ő tekervényes okoskodásaikkal té-  
 „ pik és szaggatják mind azokat, valakik  
 „ hozzájuk közelítenek. A' sok szóbeli tzi-  
 „ vódások után, mellyekben néha győztek,  
 „ néha

„ néha meg-győzöttetek, végtére arra ve-  
 „ temednek, hogy mindenekről kételked-  
 „ nek, és semmit sem hisznek azokból, mel-  
 „ lyeket az előtt hittek. Ezzel pedig al-  
 „ kalmatosságot szolgáltatnak egyebeknek,  
 „ hogy mind ő rólok, mind a' Philosophu-  
 „ sokról roffzúl ítéljenek. „ — Ez a' darab  
 igen szép ékesen-szóllással íratott a' Görög  
 munkában, 's a' Frantzia Fordító is helye-  
 sen tette-által.

A' VIII-dik Könyvben azt a' követ-  
 kezést vitatja, hogy ha jó az az Igazgatás-  
 nak formája, mellyet ő elő-adott; tehát a'  
 más négy Igazgatásnak módjai hibások. E-  
 zek a' négy Igazgatásnak módjai pedig, az  
 ő értelme szerént, ezek: úgymint a' *Timo-*  
*cratia*, a' melly is az, mikor minden dol-  
 gokat a' kevélység vagy a' fel-fúvalkodás  
 határoz-meg; az *Oligarchia*, a' hol a' hí-  
 vatalok vagy pénzért, vagy pedig a' gaz-  
 daglág szerént osztattatnak; a' *Democratia*,  
 mikor a' Nép bírja a' felső hatalmat; utól-  
 jára pedig a' *Despotismus*, vagy kegyetlen  
 uralkodás, a' mellyről azt jegyzi-meg, hogy  
 ez az Országnek leg-nagyobb betegsége. A'  
 leg-jobb Igazgatásnak módja Plátó szerént  
 a' *Mondrchia*, a' hol egy Király igazgat,  
 de a' Törvények szerént; ezután pedig má-  
 sodiknak tézi az *Aristocrátiát*, a' hol a'  
 Fő-embereknek kezeikben vagy az igaz-  
 ga-

gatás. Ezeknek az öt-féle Igazgatásoknak módjainak, öt különböző természetű 's béllyegű embereket téfzen ellenekbe a' bölts Plátó; tudni-illik, az igazfágot követő embert, a' nagyra-vágyó embert, a' maga hasznát kerelő embert, a' minden-féle vétkes indulatoktól meg-hódoltatott embert, 's végezetre olyan embert, a' ki egy különös de erőszakos indulatától vezéreltetik. Meg-fejtetgeti továbbá, miképpen esik-meg az Igazgatás' módjának meg-vesztegettetése, és miképpen mennek által az emberek eggyik Igazgatásnak módjából a' másikra. A' bölts *Montesquieu*, a' ki a' Törvényeknek velejeket vagy lelkeket írta, hasznosan élt Plátónak ezen ideájival; de abban nem úgy gondolkozott mint ő, hogy a' Népnek felettébb való nagy szabadságából a' *Despotismusra* készítették út. Plátó bámúlásra méltó e' tekintetben. Nagy böltsésséggel igazfággal mutogatja, miképpen megyen által lalsanként a' *Democratia Despotismusra*, vagy *szabad-kényen való uralkodásra*. A' Tyrannust, vagy a' vétkes indulat által vezéreltetett embert, úgy írja-le ugyan ott Plátó, hogy az ő rajzolatja minden részben bámúlásra méltó.

## MITSODA VÍGYÁZÁSSAL KELLJEN ÉLNI AZ ÓRÁTORNAK A' BE- SZÉDBEN.

Felette nagy vígyázással 's okofsággal kell élni az Órátorinak gyakorta, hogy meg ne fértse sem azokat a' kiknek beszéll, sem azokat, a' kiknek értelmeket akarja meg-tzáfolni. Illő tehát arra már előre szokni az Ifjaknak, a' kik jövendőben közönséges Gyűlésekben fognak szólani, miképpen kelljen nekik még a' külömben kedvetlen igazságokat is édes mázzal bé-vonni, 's miképpen lehessen valakinek értelmét, annak személyjének meg-fértése nélkül meg-tzáfolniok. Senki sem lehet ebben a' követésre nagyobb Mesterünk, mint az ékesen-szóllásnak amaz atyja Cicero. Látsuk azért ebben az ő Órátori böltsétségének némelly példáját.

Mikor *Sylla* tellyes hatalommal bíró ember vólt egész Rómában, akkor vólt neki egy *Chryjobolus* nevű szolgája, a' kit maga szabadósá tett, 's olly kedvesésgben vólt nála, hogy senki sem merte a' Prókátorok közzül a' Roscius' ügyét ez ellen a' *Chryjobolus* ellen fel-vállalni. Tsak egyedül Cicero taláztatott, a' ki ezt a' pert fel-vállalta, noha még akkor igen ifjú vólt.

De

De mivel látta ez a bölts Órátor, melly vezzedelmes következései légyenek ezen ő lépésének, hogyha Syllát megtalálja sérteni: azért is hogy az ő haragját elkerülhesse, sok helyeken igyekszik az ő hallgatóinak értelmekre adni, hogy Sylla semmit sem tudott azokban az igazfágtalanságokban, mellyeket az ő szabadosza gyakorlott; hogy minden szorgalmatossággal igyekeztek azokat ő tőle eltitkolni; hogy soha sem engedtek hozzá olyan embert közelíteni, a' ki azokat a' méltatlanságokat e' nagy embernek megfúghatta volna: értelmekre adja a' Hallgatóknak, hogy éppen nem lehet azon tsudáلكozni, hogy Sylla, a' kinek vállain feküdt az egész Közönséges-társaságnak igazgatása, némelly aprotékos dolgokat nem tudhatott; annyival inkább, hogy maga Jupiter sem ér mindenekre e' roppant Világnak igazgatásában. Ki ki által-láthatja, hogy ebben a' kényes matériában az e'féle vígyázások igen szükségesek voltak.

Abban az Órátiójában, melly így neveztetik, *Divinatio in Verrem*, azt kellett Cicerónak megmutatni, hogy Cecíliusnál méltóbb ő arra, hogy Verres ellen pereljen. Hogy ez az ügy a' hallgatókat megne botránkoztassa, felette nagy vígyazással's okossággal kellett azt folytatni; mert ki ki tudja, hogy a' mi magunk ditsérése mindenek előtt

gyűlölféges, kiváltképpen akkor mikor az elméről 's ékefen-szóllásról vagyon a' szó. Minekutánna azért hosszan meg-mutogatja Ciceró, hogy Ceciliusban nintsenek-meg az olyan tulajdonfágok, mellyek szükfégefek egy ilyen nehéz ügynek folytatására; nagyon vígyáz arra is, hogy azon tehetségeket magának ne tulajdonítsa; mert ez a' hi-jábanvalóság 's kevély ditsekedés, minden füleket meg-botránkoztatott vólna. Tsak ezt a' következtést húzza - ki tehát belöle, hogy ő egész életét abban töltötte, hogy azon tehetségeket meg-szerezhesse; és ha illy fok munkája után is azt meg-nem szerezhette, éppen nem tsuda, ha Cecilius, a' kinek még tsak ideája lints a' Prókátorfágról, ennek az ügynek folytatására egy átaljában alkalmatlan. „Fortasse dices. Quid? Er-  
 „ go hæc in te sunt omnia? Utinam quidem  
 „ essent! verum tamen ut esse possent, ma-  
 „ gno studio mihi a pueritia est elaboratum.

Mikor a' *Flaccus*' ügyét óltalmazta, minthogy fokan a' Görögök közzül esküvés-sel bizonyfágot tettek *Flaccus* ellen, szük-fégesképpen ezeknek bizonyfágokat semmi-vé kellett néki tenni. Hogy ezt annál sze-rentséfebb elő-menetellel tselekedhesse, az egész Görög Nemzet ellen kél-ki, hogy az keveset gondol a' hüféggel, szívéséggel, 's a' hit' le-tételével. De chez a' kedvetlen

ma-



matériához, és kedvetlen szemre való hányáshoz nem kezd vaktában. Leg-először is ki-vezzi a' fokafágból azokat az emberféges embereket, a' kiknek az ő Hazájok-fijainak ezen helytelen indulatjaikban semmi részek nintsen; annakutánna tellyes marokkal szórja a' dítseretet az egész Nemzetre, magasztalja annak elméségét, alkalmas voltát, a' tisztességes Mesterfégek eránt való ízlését, nyájafságát, 's az ékefen-szóllásban való tsudálatos tálentomait; de utánna veti, hogy ez a' Nemzet soha sem kereste abban a' dítőséget, hogy hűféges és igaz-mondó legyen a' bizonyfág-tételben. „ Verumtamen hoc „ dico de toto genere Græcorum: tribuo illis „ litteras: do multarum artium discipli- „ nam: non adimo sermonis leporem, in- „ geniorum acumen, dicendi copiam; de- „ nique etiam, si qua sibi alia sumunt, non „ repugno: testimoniorum religionem & fi- „ dem, nunquam ista natio coluit, totius- „ que hujusce rei quæ sit vis, quæ aucto- „ ritas, quod pondus, ignorant. „

Tudni való dolog, hogy Ciceró tsaknem követhetetlen Órátor volt abban, hogy az indulatokat, a' mikor akarta, megtudta az emberekben mozdítani. Azoknak, a' kiknek ügyöket óltalmazta, olly síralmas, és szívre-ható szókat adott szájokba az ő befzédének vége-felé, hogy többnyire minde-

nek, a' kik őt hallgatták, sírásra fakadtak. Mikor a' Míló ügyét óltalmazta; ennek nagy lelke és nemes kevélyége meg-nem engedte néki, hogy ezzel az utólsó próbával élhessen, mellyel bizonyosan győzedelmeskedett volna. Mit tsinál azért ekkor Ciceró? Ebből az ő bátórságából 's nemes lelkűségéből vész' újabb fegyvert az ő ügyének óltalmazására. Mivel Míló nem engedte, hogy az ő szájába ilyen panaszolkodó és esedező szók tétettsenek, azért is maga áll Ciceró az ő helyébe, maga lesz' az esdeklő és esedező személy. A' melly bőltsefégét Cicerónak, ilyen szókkal dítséri Quintiliánus.

„ Ergo & ille captavit ex illa præstantia a-  
 „ nimi favorem, & in locum lachrymarum  
 „ ipse succesit. „

Az a' tisztelet, mellyel a' gyermekek az ő Szüléik eránt tartoznak viseltetni még akkor is, mikor azok kegyetlenül 's igazgaltalanul bánnak velek, felette nagy vigyázásra kötelezi őket az olyan környül-állásokban, mellyekben az ő Szüléik eránt tartoznak szólani; és éppen ilyenkor esik az, hogy a' jó Rhetóricá, vagy a' *Beszédnek mesterfége* olyan fordítáfsokot 's szólláfsoknak formájit ad az ő szájokba, mellyekkel a' magok ügyöket is óltalmazhatják, 's azonban az Atyai méltóságot is meg nem sérlik. Úgy kell tudni-illik akkor a' Fijaknak

be-

beszélni, hogy minden hallgatók által-lát-hatsák, hogy a' múlhatatlan szükfég kényszeríti őket arra, hogy olyan szókat mondjanak szájaikkal, mellyeket örömet titokban tartana az ő szívek; és hogy a' panaszolkodásnak közepette is ki tündököljék a' gyermekekben nem csak a' tisztelet, hanem a' szeretet 's kegyesség is, mellyel Szüléik éránt viseltetnek. Eggy igen szép példáját láthatjuk ennek Cicerónak azon Órátiójában, mellyet mondott *Cluentius* mellett, a' ki éránt az ő Anyja hallatlan kegyetlenséggel viseltetett. Ezt a' régulat pedig ki-lehet terjeszteni nem csak a' Szülékre, hanem mind azokra is, valakik nálunknál fokkal fellyebb valók, és a' kiknek tisztelettel tartozunk. Vagyon olly alkalmatosság, mellyben az illendőség, tisztelet, vagy más ok, meg nem engedi, hogy valamit ki-mondjunk; de azonban még is meg-akarjuk értetni a' Bírakkal azt, a' mit a' mi szívünkben el-rejtetve akarunk meg-örizni. Így p. o. valamely gyermek meg nem nyerheti a' maga igaz ügyét a' Bírák előtt, hanemha az ő Atyjának titkos vétkét fel-fedezi. Ebben az esetben azt tanátsolja a' bölts *Quintilianus*, hogy a' dolgok észre-vehetetlenül vezessék arra a' Bírakat, hogy ki-találják azt, a' mit nekik nem akarnak meg-mondani. Szükfég e' végre hogy a' gyermeknek beszéde

gyakorta fel-függesztések , 's hirtelen ketté  
vágatásák , hogy ki ki által-láthassa azt az  
erőszakot , melly ő benne véghez-megyén,  
hogy az ő Atyja eránt való tiszteletet meg  
ne fértse olyan dolognak fel-fedezésével,  
mellyet más felől az igazság erőszakosan lát-  
tatik ki-tekerni az ő szájából. Ez által a'  
Bírák készítettnek először a' gyanakodásra,  
azután pedig eggy olyan titkos dolognak  
ki-tapogatására , a' mellyet talán el sem hit-  
tek volna , ha azt az ő Atyját vádoló Fiú  
egyszeriben ki-mondotta volna; de most  
meg-győzöttetnek felőle , mivelhogy ma-  
goktól tapogatták-ki. „ Res ipsæ perducant  
„ Judicem ad suspicionem , & amoliamur ce-  
„ tera , ut hoc solum superfit : in quo mul-  
„ tum etiam affectus iuvant , & interrupta  
„ silentio dictio , & cunctationes. Sic enim  
„ fiet , ut Judex quærat illud nescio quid,  
„ quod ipse fortasse non crederet , si audi-  
„ ret; & ei , quod a se inventum existimat,  
„ credat. Quintil. L. IX. c. 2.

Vagynak olly meg-esméretett ártatlan-  
ságú , feddhetetlen életű , 's mindenektől tisz-  
teltetett személyek is , a' kiknek tsak ne-  
vek is elégséges arra , hogy az ő ellenök per-  
lekedőknek ügyököt meg-nyerjék. Illyen  
vólt p. o. ama tiszta erköltsű *Cató* Rómá-  
ban , a' ki ellen pert indított *Muréna*. Ci-  
ceró fel-vállalja a' *Muréna*' ügyét , 's nem  
le-

lehet elégge tsudálni azt a' mesterléges fordítást, a' mellyel Cátón gyözüdelmet nyert. Ha Ciceró a' Cátó' személyjét 's mindenek előtt esmeretes jó erköültseit eggy átaljában ostromlotta volna, talán az egész Róma ellene kiáltott volna. Mit tsinál azért, hogy a' Cátó személyje meg ne fértessék, azonban még is a' Muréna' ügyét meg-nyerhesse? A' Stoica Philosophia ellen kél-ki, a' mellynek parantsolativally tellyes vólt a' feddhetetlen Cátó, 's olly nevetféges színekkel festi azt-le, hogy még a' komor Cátót magát is nevetésre indította. E'képpen a' Nép előtt való hitelének 's betsületének eggy részétől meg-fosztja Cátót, 's a' Muréna' ügyében gyözüdelmes lesz'.

De vólt é valaha kényesebb 's nehezebb ügy mint az, a' mellyet magára vállalt akkor Ciceró, mikor közönséges helyen fel-emelte szavát a' *Lex Agraria*, vagy a' Szántó-földekről hozott Törvény ellen? Így neveztetett Rómában az a' Törvény, melly szerént a' végeztetett, hogy a' szegény lakosoknak szántó-földek adattassanak, a' mellyekből élhessenek. Ez a' Törvény eleitől-fogva eggy édes madzag vólt a' Tribunosoknak kezekben, mellyel a' szegénységet meg-nyerték, 's a' magok részekre húzták. Úgy is látszott, hogy ez a' Törvény nagy hasznára vagon a' Közfégnek, mert tsendes nyú-

godalommal 's menedék hellyel bízatta őt az ő szegénységében. Még is Ciceró ahoz kezd, hogy ezt a' Törvényt magával a' Néppel húzattassa vissza, még pedig akkor, mikor ez a' Nép őt még addig soha nem látatott külömböztetéssel Consulnak kiáltotta. Ha egyszeriben néki ugratott volna ennek a' Törvénynek ostromlásának, úgy minden fülek és szívek bé lettek volna előtte záratatva, 's bizonyosan az egész Nép pártot-ütött volna ő ellene; de fokkal bőltsebb volt ő, jobban is esmerte az emberi szívet, hogy sem mint így tselekedett volna. Bámúlással 's tsudálkozással lehet olvasnunk, melly fok ideig függőben tudta tartani az ő hallgatóinak elméjüket, úgy hogy senki közülök semmi módon ki nem nézhette mit akarjon, hová tzelezzon, és mitsoda indulatot kívánjon szívekben gerjeszteni. Legelőször is az ő ékefen-szóllásának minden kedveltető sűgárait elő-vézi, hogy megbizonyíthassa azt az eleven háládatofságot, mellyel tellyes az ő szíve azért, hogy a' Római Nép őt Consulnak választotta. Nagy gondja vagyon arra, hogy ennek a' választásnak minden környül-állásait magasztalja, mellyek az ő tiszteletére 's betsületére szolgáltak. Meg-mondja azután a' tartozásokat 's kötelelségeket, mellyekre őt a' Népnek ez az egy szívvel való választása kényszeríti. Nyilván ki-kiáltja, hogy ezen betsületet 's

tisz-

tisztfeget egyedül a' népnek köszönvén, mind az ő Consulfágában, mind egész életében *populáris*, az az, a' Népnek szeretője lesz. De értelmekre adja egyszer'smind, hogy ez a' szó *populáris*, szükölködik némelly fejtegetések nélkül. Minekutánna azért ennek különböző értelmeit elő-adja; minekutánna fel-fedezi a' Tribunusoknak titkos tzeljait, mellyeket e' szép névvel szoktak takargatni; minekutánna nagy dítséreteket osztogat a' Grachusoknak, a' kik a' Szántó földekről hozott Törvényeknek buzgó óltalmazójik vóltak, 's a' kiknek emlékezetek ezen okból kedves vólt a' Római Nép előtt; minekutánna e'képpen lassanként bé-tsúfzott az ő hallgatójinaik elméjikkbe, 's azokat egészen meg-hódolta, még ekkor is nem mer világoosan e' Törvény ellen szállani, hanem csak bizonyfágot tesz a' felől, hogyha a' Római Nép az ő elő-hozandó okainak meg-fontolások után, meg nem győzettetik a' felől, hogy ez a' Törvény, bár akár mint hízelkedjen is külsőképpen a' szemnek, de valósággal a' lakosoknak nyúgodalmoknak 's szabadságoknak rontására tzeloz, úgy maga is égyyszeriben annak értelmére fog állani, 's ezt a' Törvényt, melly ellen most szavát fel-emeli, holtig fogja óltalmazni. Eggy tökéletes példája lehet ez, annak a' kezdetnek, vagy *Exordiumnak*, mellyet *per insinuationem*, bé-

tsú-

tsúszó, magát bé-színlő, vagy bé-keblező *Kezdetnek* szoktunk nevezni. Tsak maga ez a' példa elégféges arra, hogy tanítsa a' nemes Ifjakat arra, mitsoda mesterféggel 's tisztelettel kelljen nékik a' magok szavokat azoknak értelmek ellen fel-emelni, a' kik eránt háládatofsággal 's alázatofsággal tartoznak vifeltetni. Ezen hathatós beszédével meg-nyerte Ciceró azt, a' mire törekedett, úgy hogy a' Római Nép, melly az előtt kevés órákkal ezt a' Törvényt talán végfő tsepp véréig óltalmazta vólna, általátván annak veszedelmes vóltát, maga elrontotta azt.

Mikor a' *Ligdrius*' ügyét óltalmazta, fzükfégesképpen meg-kellett néki azt vizsgál-ni, mit kellefsék ítélni azokról, a' kik a' Pompéjus' részén vóltak, 's ez is igen kényes matéria vólt; mert már ekkor Pompejus meg-győzöttetett, a' hatalmas Cæsar pedig Rómának Urává lett. Tuberó mind azokat a' Haza ellen való vétekekkel vádolta, valakik Cæsar ellen fegyvert fogtanak. Ciceró fel-veszi, és kárhoztatja ezen ki-fejezésnek keménységét. Leg-először is előhordja azokat a' különböző neveket, mellyeket, adnak azoknak tselekedeteknek, a' kik Pompéjus' részén állottak; „Némelleyek  
 „ úgymond nevezik ezt tévelygésnek, má-  
 „ fok félelemnek, kívánfágnak, indulatnak,  
 „ vak-



„ vakfágnak, fejefségnek, 's vakmerőség-  
 „ nek: a' mi engemet illet, hogyha én tő-  
 „ lem kérdezik, mellyik légyen az a' tulaj-  
 „ don és igaz név, mellyet a' mi nyomorú-  
 „ fágunknak adhatunk, úgy tetszik nékem,  
 „ hogy egy gyászos bé-folyás *vagy influ-*  
 „ *xus* vakította-meg az embereket, és aka-  
 „ ratjok ellen húzta őket a' veszedelemre;  
 „ úgy hogy éppen nem lehet azon tsudál-  
 „ koznunk, hogy az Isteneknek gyözhe-  
 „ tetlen akaratajok erőt vett az embereknek  
 „ tanatsokon. „ *Ac mihi quidem, si pro-*  
 „ *prium & verum Nomen nostri mali quæ-*  
 „ *ratur, fatalis quædam calamitas incidis-*  
 „ *se videtur, & improvidas hominum men-*  
 „ *tes occupavisse: ut nemo mirari debeat,*  
 „ *humana Consilia divina necessitate esse su-*  
 „ *perata.* — Cicerónak ezen le-írásából, sem-  
 „ mi gyalázat nem hárúlt azokra a' kik a' Pom-  
 „ péjus' részén vóltak: a' mi pedig Cæsárt il-  
 „ leti, nem hogy gyalázatjára tzélozott vólna  
 „ az néki, hanem inkább az ő kevélységét  
 „ nagyon ketsegettette.

A' RÓMAIAKRÓL, vagy AZ Ő FEL-  
EMELKEDÉSEKNEK 'S MEG-ALÁZ-  
TATÁSOKNAK OKAIRÓL.

*Considerationes sur les causes de la gran-  
deur des Romains, & de leur déca-  
dence. 1734.*

Ez a' kis Könyvetske magába szorítja  
fummáfan azt az egész épületet, mellynek  
némelly darabjait találjuk Sz. *Evremond-  
ban*, és más nevezetes Írókban. Nagy ré-  
szént a' Birodalmak némelly vándorló Vité-  
zektől fundáltattak, a' kik minekutánna fok  
Tartományokat el-pusztítottak volna, azok-  
nak közép pontjokba helyheztették az ő u-  
ralkodásoknak helyét. Róma mindjárt Ró-  
ma vólt az ő eredetében. Mikor Romulus  
azt fundálta, eggy Centrumot vagy közép-  
pontot tsinált a' Világnak: nem tsinált ugyan  
rajta útszákát, de úgy akarta, hogy minden  
útak abban határozódjanak. Nem építettett  
ő palotákat, közönséges épületeket, 's la-  
kásra való házakat, hanem jó magazinokat,  
a' millyenek ma Krimeának Városai, mel-  
lyekbe zárattatnak a' prédák, barmok, 's a'  
mezőnek termései. A' közép-pont szintén  
az a' Politicusoknál, a' mi a' Föld-mérők-  
nél; de az a' közép-pontotska igen hatha-  
tós, és olyan tűz-hely, mellyet tsinálnak a'  
fok

fok ezer fűgárok, mellyek a' tsak-nem megmérhetetlen kerületből abban határozódnak-meg. Soha sem Romulusnak, sem a' Rómaiaknak nem vólt az a' gondolatjuk, hogy fok városokat fundáljanak, 's azokba offzák-el magokat, hanem inkább hogy a' fok Városokból, Birodalmakból 's Népekből tsak egyet tsináljanak. Róma vólt az ő képzelődésekben a' tulajdonképpen való értelemben neveztetett Város, mellyet illy rövid de hatható szóval adtak-elő: *Urbem, quam dicunt Romam. A' Vdrost, mellyet Rómának neveznek.*

A' Sabínusok vóltak a' leg-elsőek, mellyek e'közönséges ponttal egygyefültek. Az ő életeknek módját, szokásaikat, kemény természeteket, Spártai vitézségeket, sőt még az ő széles és tömött pai'saikat is Romulus a' maga Népe'nek tulajdonivá tette. Numa, a' következő Király, szorososan követte ebben az ő nyomait a' Vallásra nézve. *Servius Tullius*, ugyan ezen tzélből arra kényszerítette az *Álbánusok*at, és az ő hozzájuk tartozó Városokat, hogy Templomot építsenek magoknak Rómában, hogy légyen az a' két Népeknek egygyesége'nek közép pontja. A' nevededő Rómának ragyogó fénye, arra tanított minden szomszéd Népeket, hogy vegyék gondolóra magokat, és e' mindeneket bé-nyelő örvény ellen öfzve-  
szö-

szövetkezzenek. A' *Latinusok*, *Herniusok*, *Volskusok*, 's kiváltképpen pedig a' *Samnitesek*, majd képzelhetetlen erőszakot tettek, hogy az ő különös *sphaerdjokban* vagy kerekfégekben szabadon foroghassanak. A' Gallusok jobban tselekedtek: mert mindenkor készek lévén a' viadalra való menetekre és a' hadakozásra, szintén Rómának szívéig bé-hatottak: de a' helyett, hogy meg-kellett volna esmérniek annak állandóságát, 's ott kellett volna meg-telepedniék, el-pusztították azt; úgy gondolkozván kétség nélkül, hogy semmivé tehetik azt. Eggy kis állhatatosság vissza-vitte oda a' Rómaiakat, a' kik is el-tökélették akkor magokban, hogy többé Városokból ki nem mennek, bár akármelly ellenfég ostromolja is őket, és hogy többé magokénak nem esmérk azokat, a' kik a' Városból ki-futnak; a' mellynek is igen nagy haszna lett az *Anni-bal'* idejében. Az Olasz Országban véghezvitt fok apróbb hadakozások által, megtanúlták a' Rómaiák az ő mesterfégeket, a' mellyről azt lehet mondani, hogy az nemesféggel és értelemmel telyes volt. Az ő természeti bényegek fel-emeltetett okoságban állt; mindenkor nagyobbra törekedtek, a' dolgoknak természeteket jól ki-tapogatták, és soha el nem vesztették szemek elől azt a' izélt, hogy az egész Világot meg-hódolják.

Meg-

Meg-lehet, hogy eleinten nagyon távolról szemlélték ők ezt; de csak ugyan az ő állhatatos projectumok mindég a' vólt, hogy szüntelen nagyobbítsák a' kerületet a' körül a' közép-pont körül, mellyet le-ütött Romulus.

*Vegétius* azt mondja, hogy talán az Isten lehellette ő beléjek azt a' gondolatot, hogy *Légiót*, vagy Hadi Sereget állítsanak. Ezek a' gondos Rómaiak mindenekre figyelmeztvén, 's valahol valami jót találtak, mind azt örömet bé-vévén, reá mentek arra a' rendelésre, mellynél máig is a' Katonai regulákban jobbat nem találhatunk. A' Légió egy olyan tökéletes Sereg vólt, a' melly magában foglalt minden-féle fegyvereket 's hadakozásra való eszközöket, mellyek megkívántattak az utazásra, táborozásra, magok' óltalmazásokra, ostromokra, és minden-féle hadi munkákra. A' Légió állt Gyalogságból és Lovaságból, de főképpen olztattatott az nehéz és könnyű fegyveresekre. A' mai katonák koránt sem válogattanak úgy meg, mint hajdan a' Légió megválogattatott vólt a' Rómaiaknál, 's az ostromra való készületeket mindenkor hátul hagyták. A' Rómaiak mindenkor a' valóságosra 's az állandóra nézvén, főképpen felvóltak-fegyverkezve a' magok óltalmokra. Jól tudván azt, hogy ditsőféges dolog ugyan

győzni, de el-múlhatatlanúl szükfészes meg nem győzettetni; a' Légiónak vagy Hadi-feregnek valóságos teste nehéz fegyverekből állott, és a' benne lévő Katonáknak fő kötelefségek a' vólt, hogy ők mozdúlhatatlanok légyenek, mint az értzből készültt falak; az ütközetnek idejekor az ellenfégnek utánna se menjenek, de előtte meg-se fulsanak. *Nec fugere, nec sequi.* Valófággal ennek tsak tekintete is olyan vólt, mint egygy vasból készítettett fal; az ő lifakjok, pai'sok, főt még tsizmájik is vasból vóltanak.

Az ilyen fegyvereket lehetetlen vólna ma hordozni a' mi katonáinknak; de azt mondja Vegétius, hogy a' szokás és a' gyakorlás mindeneket meg-könnyít. A' Római Seregnek nem vólt egyéb neve, hanem ez, *Exercitus*, az az, olyan Nép, melly szüntelen gyakoroltatásban van. Ez a' gyakoroltatás pedig olly szakadatlan és nehéz vólt, hogy a' Római katonáknak az ütközetnek napjai néminémü könnyebbfégeknak napjai vóltanak; mert egyéb napokon két annyi nehézfégü fegyvereket kellett nekik hordozni, 's azokkal magokat gyakorolni: a' honnan fellyebb-valókká lettek ők a' rendes embereknel. A' szakadatlan munka meg-erősítette 's frísítette őket. A' leg-kifsebb munka el-erőtleníti a' mi katonáinkat, a' melly

mun-

munka a' Római katonákat az ő egészségekben fel-tartotta. Mennyi mért-földekre elvitettek ezek gyakorta az ő Hazájokon kívül? még is nem olvassuk, hogy a' betegség által fokot szenvedtek volna. Külömben is a' bátorfág, melly az erőnek érzéséből származik, és a' vídámfág, mellyet szül a' testnek ereje, csak-nem természeti virtusok vólt a' Rómaiaknak. Miben állott tehát ez a' Római katonáknak munkájok és gyakoroltatáfok? Igen együgyü vólt, a' millyen ma is meg-lehet. Jöttek, mentek, futottak, ugrottak, árkokat ástak, 's azokon által-szökdöstek. Hatvan fontnyi terheket emelgettek; szüntelen a' földet ásták, mintha magokat el-akarták volna temetni. Hasonlók vóltak ezek a' munka által meg-keményített parasztokhoz, de a' kik egyszer'smind gyorsak, elevenek, és minden-féle munkában gyakoroltattak vóltak. Minden éjjel, mint valamelly kö-fallal bé-kerített Városban, úgy háltak az ő fántzaikban.

Néhánykor ezek a' Római katonák elszunnyadtak ideig a' hosszú békefésben, 's valamelly gyözödelem után; el-aludtak a' bújafágban, 's illyenkor meg-verettettek. Néhánykor mindent el-követtek, valamit csak kellett, de még is más nálok' okosabb és értelmesebb ellenségtől meg-gyözöttettek. Nem esmerték őket az alaton, de

kevély lelket, melly szerént némellyek inkább akarnak veszni, mint-sem hibájokat meg-esmérni, 's másoktól tanulni. Semmit el nem múlattak, hogy szerezzenek magoknak *Numidiai* lovakat, *Crétabéli* Nyilafokokat, és *Rhódusbéli* hajókat. *Pyrhus*, *Annibal*, *Mithridates*, a' Görögök, sőt magok a' *Gallusok* is találtak ő benne tanulni szerető Tanítványokat.

Továbbá, minden Római lakos egyszer'smind katona vólt. Ma egy millió Jobbágyokból állít a' Fejedelem tíz ezer katonát, az az, száz ember közzül egyet, hanemha a' dolgoknak természeteket akarja erőltetni. A' régi Köz-társaságok nyóltz lakosból vettek egy Katonát; a' Rómaiaknál pedig a' lakos és katona tsak egy embert tett. Az oka ennek a' vólt, mert ő nálok a' földek egy formán osztattattak-el, semmi külömbféget nem tsinálván ebben a' szerentse, az állapot, a' szív, az elme, és a' tálentomok. Gyakorta meg-esett, hogy a' katonák a' Városban szedettettek, a' *Diktátor* pedig az eke-szarváról hívattatott-el.

Nem így vólt a' dolog *Cárthágóra* nézve, a' melly egy második centrum, vagy közép-pont vólt; de a' mellynek munkássága engedett végre a' Rómainak. Nagy szerentsétlenségére esett ez *Cárthágónak*, hogy éppen akkor, a' mikor ezek a' két Birodalmak



mak öfzve-tsapódtak, 's az elfőfégről ver-  
fengettek, Cárthágó az ő leg-nagyobb pom-  
pájában, Róma pedig az ő leg-nagyobb ere-  
jében vólt; amaz már el-érte az ő tökéle-  
tességének pontját, e' pedig még akkor tö-  
rekedett arra. Cárthágó fok kintsekkel bő-  
völködött: de az arany és az ezüst könnyen  
el-fogy. Róma szegény vólt; de a' virtus  
nem fogy-el olly könnyen mint a' veszen-  
dő kints. Rómában egy forma tehetőséggel  
bírtak minden lakofok; Cárthágóban pedig  
némellyek Királyokhoz illendő gazdágfággal  
bírtak. Mindenek pénzen adattattak Cár-  
thágóban; de Rómában a' virtus és a' fá-  
radtság adta az elfőféget: Két nevezetes sza-  
kadáfok részre-szaggatták Cárthágót: az egy-  
gyik mindenkor a' hadakozást akarta, a' má-  
sik mindenkor a' békefséget óhajtotta, a'  
mellyből a' lett, hogy soha a' hadat jól nem  
végezték-el, és állandó békefség is nem le-  
hetett. A' Rómaiak mindenkor vitézek lévén,  
csak akkor versengettek a' Városban, a' mi-  
kor nem vólt valóságos ellenfégek, melly  
ellen fielsenek. A' Cárthágóbéli Seregek ha  
meg-verettettek, még inkább fel-fúvalkod-  
tak, 's noha ők vóltak a' hibáfok, még is  
a' Fő-Vezért halálra büntették. A' Róma-  
iaknál pedig a' Consul egy tized részét ma-  
ga le-konizoltatta annak a' Seregnek, a' melly  
meg-szaladt, a' kilentz részét pedig újra né-

ki vitte az ellenfégnek. Cárthágó rosszúl fundálatott a' maga földében, és hit-szegő Frigyeseftől vétettetvén körül, mihelyt egyszer meg-győzöttetett, mindjárt békeségre kényszerítettetett. Róma ellenben háromszor verettetett - meg Hannibáltól, még is az ő Frigyeseftől el nem hagyattatott; 's a' negyedik ütközetben olly nagy bátorfágra vemedett, hogy előre kótya-vetyélte az ellenfégnek tábor-helyét. Úgy gondolkozván, hogy lehetetlen néki meg-maradni, hanemha egyéb Nemzetsegeknek ő parantsol, sem reményfég sem félelem által a' békeségnek el-fogadáfára nem kényszerítettetett. Mennyire el-bámúlhatott a' győzödelmeskedő Pyrrhus, mikor a' tőle nemefen ajánlott békeségre azt felelte Róma, hogy addig semmi békeséget nem reménylhet, míg ki nem megy Olasz Országból, mellyet már ő magáénak tartott. Hannibál meg-fokáfitja a' maga győzödelméit, el-szedi Rómától az ő Frigyeseft; de még is ez a' veszedelmek között el nem tsüggedő Róma, Cárthágó' kö-falai alá küldi Scipiót, hogy ott befzéljen véle a' békeségről, minekutánna ki-üzendi őt Olasz Országból, elébb hogy sem meg-verte vólna. A' meg-verés ugyan egy olyan formálitás, vagy olyan tzeremónia vólt a' Rómaiaknál, a' melly nélkül ez a' kevély Római lakos Scipio, nem is akart

akart a' békefégről hallani. Mind addig húzta 's halogatta tehát azt, valamíg úgy nem adhatta mint győzödelmes.

Ezen szerentsés tsapás által, el-válhatatlanúl eggyefűlt egész Olasz Ország Rómával, 's azon eggy testet és közép-pontot tsinálván vele, Áfrika és Spanyol Ország lett ennek a' közép-pontnak Nap-nyúgotra és Délre eggy fél-kerekfége, 's tsak a' vólt már a' tzélja, hogy Északra és Nap-keletre is meg-légyen ennek a' közép-pontnak ugyan azon gömbölyűfége. Észak fok ideig ellent álltt; de Nap-kelet, úgymint Görög Ország, Macedónia, Syria, Égyptom, az Ásiai búja pompa által meg-erötelenítettén, könnyen fel-vették magokra a' jármot. Görög Ország fok apró Társaságokra osztattván, mellyek hasonlók vóltak némelly apró örvényekhez, 's mellyek közzül eggyik sem akart a' másiktól függeni, minteggy önként siettek ama nagy Örvénynek közép-pontjához, a' melly Cárthágót a' maga kebelébe bé-szívta. Eggy felől az *Aetolusok*, más felől pedig Filep a' Macedóniai Király, meg-tartották eggy darab ideig az æquilibriumot, vagy a' fontnak eggy-arányúfágát; de a' Rómaiaknak Görög Országba lett bé-ütésekkel el-rontatott az. Filep eggy bölts Fejedelem vólt; de két dolgokban hibázott. Első ez, hogy Cárthágót segítette, de tsak

titkon; 's azonban olly kevéssé segítette, hogy a' Cárthágóbélieket a' végfő romlás-tól meg-nem menthette, más részről pedig a' Rómaiaknak kevélységeket maga ellen gerjesztette. Másodszer, minekutánna fok ideig szerettelet a' Görögöktől, akkor kezdte őket háborgatni, mikor a' maga tulajdon-haszna arra kötelezte volna őket, hogy igaz legyen, és hogy az egész Görög Országot a' közönséges ellenfég ellen egyyefí-tse. Az Aetóliaiak meg-bosszonkodván reá maga-vifeléséért, a' Rómaiakat fegyverkez-tették-fel ellene, vagy inkább magok ellen is. Filep meg-győzöttetven *Cynocéphales*nél, frigyet-kötött a' Rómaiakkal; de a' melly nem annyira Frigy vólt, mint az ő egész erejének el-hagyása. Az Aetóliaiak azt gondolták ennekutánna, hogy ők lésznek a' szomszéd Országoknak közép-pontjok, a' mikor észre-vették, hogy ezek a' körülöttök lévő tsimbókok lassanként mind el-öldattat-nak, hogy ama közönséges közép-ponthoz Rómához lántzoltassanak. A' több Görögök örültek Filepnek meg-aláztatásán, és hogy az Aetóliaiak is velek egyy rangba tétettek, magokat szabadoknak gondol-ták; minthogy a' Rómaiak az Olympiai Játékokban őket azoknak kiáltották. Ró-ma, a' ki a' maga lakosait a' Királyokkal egyy rangba tette, olly kevély vélekedés-

fel vólt, hogy nékik a' szolgalág is valófá-  
gos szabadság.

Az Aetóliaiak az ő kétségbe-esésekben Antióchust hívták segítségére, vagy inkább arra, hogy ő is az ő lántzaikat végye vállaira. Antióchus egy Ásiai Királynak pompájával Görög Országba menvén egy kis hadi-sereggel, mintegy maga láttatott hívni a' Rómaiakat, hogy őt is látogassák meg. Meg-verettetvén, vissza-futott Ásiába, ijedtében inkább, hogy sem mint meggyőzöttetése után. De a' Rómaiak utána mentek, 's olly tsúfos frigy-kötésre kényszerítették, a' millyent még talán soha Fejedelem nem kötött. — Ezen alkalmatossággal elő hozza az Író a' XIV-dik Lajosnak nagy lelkűségét, a' ki hasonló szorongatások között lévén azt mondotta, hogy kézsőbb lenne magát a' maga Királyi-széke-  
nek 's házának le-omlott falai alatt eltemetni, mint-sem a' Királyi méltósággal ellenkező fel-tételeket el-fogadni. Kevélyebb vólt az ő lelke, hogy sem mint inkább megalázta volna magát, mint a' nyomorúságok megalázták őtet. Tudta hogy a' bátorfág meg-erősíti az ingadozó koronát, mellyet a' megaláztatás soha sem tselekedhet.

*Syria* kényszerítettvén fel-venni a' Római jarmot, 's Égyiptom önként meg-hódolván, az egy Mithridates adott példát

az Északi Népeknek, miképpen kellefsék az ő vadfágokat 's fenefégeket annak az Ásiai púhafágnak ellenébe ízegezni, mellyet a' Rómaiak Ásiának meg-hódolásával magoké-  
 vá tettek. Mithridates is meg-aláztatott; mert az ő tulajdon frigyeseitől, Seregeitől, felefégeitől, 's gyermekeitől el-árúztatott. Külömben is, mikor ennek az özön-víznek jókor gátot nem vetettek, minden szempil-  
 lantásban nevededett annak sebefsége 's pufztító ereje, úgy hogy a' Pontus' Király-  
 ja késleltethette ugyan egyy kevésbé annak folyását, de azt egészen meg nem gátolhat-  
 ta. A' vitéz Mithridates nem tsak óltal-  
 mazta magát, hanem a' Rómaiakat három-  
 szor meg-győzte, és sok Tartományjaiktól  
 meg-fosztotta. Eggy Sylla, eggy Lucullus,  
 és végezetre eggy Pompéjus kívántatott ar-  
 ra, hogy ennek a' Királynak halála által  
 inkább, hogy sem mint meg-győzettetése  
 által, végezze-el a' Róma' nagyfágának pom-  
 pás munkáját; úgymint a' melly e' botrán-  
 kozásnak kö-szikláját által-hágta ugyan, de  
 ugyan ott a' maga hanyatlásának 's majd  
 végfő esetének magvaira talált. Mert noha  
 Mithridates nem vihette-véghez azt, a' mit  
 szívében fel-tett, hogy t. i. mint Hannibál,  
 Olasz Országba menjen hadakozni azokkal  
 a' Népekkel eggyütt, mellyek a' *Meótis*  
 tava mellett laknak; de tsak ugyan az ő  
 ha-

halála után ezek a' Népek lettek a' Mithridates' plánuma vagy tzélja fzerént, a' Római Birodalomnak le-rontóji.

Azonban, míg ez az idő el-érkezett volna, sok ideig tündöklött még Róma; sőt láttatott némelly győzödelmei által napról napra nevedni, és a' maga Birodalmának határait körös-körül gömbölyíteni. A' Római Néphez ragasztatott tisztelet, néminémű hallgatásban tartotta a' földet, és félelemben a' Királyokat. Hadat indítani Róma ellen nem egyéb vólt, hanem el-fzanni magát valamely Népnek arra, hogy e' hatalmas erőtől meg-tapodtassék. A' bújafágban 's puhafágban élő Ásiai Királyok, inkább kívánták meg-vallani azt, hogy ők meg-győzettek, hogy sem mint valófággal meg-győzettetni. A' Frigyefeknek nevek alatt bátorfágofak vóltak a' felől, hogy senkitől sem fognak méltatlanfágot fzenvedni, hanem tsak a' Rómaiaktól, és ezek őket minden szomszédjaik ellen fogják óltalmazni. A' melly Királyok 's Népek az ő óltalmok alá adták magokat, azok sem nem bántattak, sem másokat nem bánthattak, mert az egész erő ama közép-pontból Rómából jött-ki, 's ennek a' nagy Czirkalomnak kerületei lassanként vitettek-elébb. — Róma nem tette maga tulajdonává az el-foglalt Tartományokat, tsak az azokon való fő uralkodást

tar-

tartotta-meg, 's az igazgatásnak aprólékos  
 zikkelyeibe nem botsátkozott-bé. Úgy néz-  
 vén a' maga lakosait, mint meg-annyi Ki-  
 rályokat, nem akart másoknak parantsolni,  
 hanem tsak a' Királyoknak. Nagy tévely-  
 ges és bolondfág is fok gyözödelmeskedök-  
 ben az, hogy az általok meg-hódoltatott  
 népekre kötik az ő Törvényeiket 's szoká-  
 faikat. Ez balgatag 's veszedelmes tzel; mert  
 minden-féle igazgatásnak nemeiben lehet a'  
 Jobbágyoknak engedelmeskedni. Tsak egye-  
 dül a' Királyokat, 's a' Nemzeteknek Fejei-  
 ket igyekezte Róma ugyan azon Törvények  
 alá húzni: de meg-engedte, hogy ezek a'  
 Fejedelmek az ő régi Törvényeik szerént  
 igazgassak Jobbágyaikat. Róma nem vólt,  
 tulajdonképpen szóllván, sem Monárchia, sem  
 Köz-tárfafág, hanem a' töle meg-hódoltatott  
 Királyoknak 's Népeknek Fejek. Hafonló  
 vólt eggy olyan Madaráfzhoz, a' ki meg-  
 elégedett azzal, hogy a' töle el-fogattatott  
 madarának szárnyaikat el-metélje; de azo-  
 kat kalitkába nem tette. Le-vetkeztette  
 fegyveréből Olasz Országot, Cárthágot, Fi-  
 lepet, a' Görögöket, Rhódiusokat, 's majd  
 az egész földet; némellyik népet meg-fosz-  
 totta szabad hajókázásától, másikat keres-  
 kedésétől; másit fegyveres-házaitól; némel-  
 lyiket mű-helyétől, vagy Fábrikájától; né-  
 mellyiket pedig eggyüt mind ezektől. A'



nagyobb Országokat sok részekre szaggatta, a' Királyokat sokasította, hogy őket semmivé tehesse; el-rontotta az ő régi Szövetségüket, Frigyeiket, 's a' szomszéd népekkel való barátságokat. Az ő vele való frigyet, barátságot, 's szövetséget, olyan nagy tiszteletre emelte, hogy mindenek azt hitték, hogy e' Világon nem lehet nagyobb bátorság 's bölcsőség annál, mint ha valamely Népnél Frigyeise és barátja lészen Róma Városa.

Mindazáltal, mivel az emberi szív mindenkor többre áfítózik; minthogy a' kevélység nem olly messze vagon a' leg-alacsonyabb indulatoktól, a' mint gondoltatik, 's minthogy az arany és ezüst a' hadakozásnak inai: a' lett ebből, hogy Róma a' maga tulajdon ditsősége által el-puhúlván, fösvennyé, kívántsivá, igazságtalanná, 's kegyetlenné lett, és az egész Világnak kintseit magába gyűjteni igyekezte. Ezek a' Rómaiak, ezek a' Világnak Urai, nem csak az ő eredetekben, hanem többnyire mindenkor szolgálai eredetűek vóltak, és a' Római Népnél nagy része olyan szolgákból állt, a' kik szabadsággal ajándékoztattak-meg. A' leg-tsudálatosabb dolog ez, hogy a' párt-ütésnek tüze, mindenkor meg-vólt a' Birodalomnak közép-pontjában. Ezek a' vitézek, a' kik olly vakmerők, kevélyek, 's rettene-

tefek vóltak Rómán kívül, soha benn illendő határookban nem tartathattak. A' Szabadfágnak Systémája, szüntelen való nyughatatlanfágnak és hánykódásnak állapotja: de még is lehet egyyefség valamelly Országban, mellyben nem gondolnánk egyebet lenni zür-zavarnál. Rómában az egyenetlenség vólt a' Népbén, az egyyefség pedig a' Tanátsban; úgy de éppen ez az egyyefség által mérfékeltetett tűz az, melly egyy nagy gömbölyűségben mindeneket elevenít. Nintsen egyy Ország is, melly a' szomszéd Tartományokat inkább fenyegebbe mint az, a' mellyben gyakorta vagon a' Hazafijak közt versengés. A' Hazafijak közt való had egyy valófágos gonosz; de ez az egyy jó származik belőle, hogy ott mind a' Nemefek, mind a' Nemtelenek, mind a' Mester-emberek, mind a' Szántó-vetők kész katonák, és mikor az ilyenek más Orzágnak gyakoroltatlan lakosaira rohannak, azokon igen könnyen győzödelmet vésznek. Azért is a' régi Rómaiakat a' belső vissza-vonásoktól megszabadítani nem egyéb lett vólna, hanem a' földet az elevenítő tüztől megfosztani.

Mindazáltal, mivel az életnek principiuma vagy kezdete, elébb vagy később a' halálnak kezdetévé válik, minthogy a' mozgás, a' melly mindennek szülője vólt, ugyan maga lészzen utóljára mindennek le-rontója;

's mint

's minthogy végezetre, a' vissza-vonások 's Hazafiak közt való hadak tsak az Istennek különös gondvifélése által teremhetnek jó gyümölyt: ezek szerént Róma is el-érvén a' maga gráditsának fellő nagyfágára, ugyan ezen ő nagyfágának le-eséfének okait is el-érte, mellyek szerént a' maga eredetének kitsinyfégére alá-szállott. Míg Rómának Birodalma tsak Olasz-Országban határozódott-meg, ha valamelly ellenség támadt, könnyű vólt egy nap' egy egész Légiót ki-állítani, 's más nap' útnak indítani; minthogy minden lakos egyfzer'smind kész katona vólt. De mikor Cæsar az Álpeseken, Pompéjus pedig a' tengereken által-megyén, el-vefzti azokat Róma szemei elől, úgy hogy idővel azt sem tudja, ha vallyon Generálisaé, vagy pedig ellenfége a' Városnak az, a' ki az ő Hadi-feregét igazgatja. A' gyözödelmeskedő Hé-rók el-kévelyedvén, nem engedelmeskedtek többé; azoktól függöttek pedig a' Hadi Seregek, a' Tartományok, 's a' meg-hódoltatott Királyok; e'képpen az igazgatásnak közép-pontjai meg-fokafittattak, az egyyességnek nagy romlásával. Elföben a' Római Nép ditsekedett a' Köz-társaságnak, a' Hazának, 's a' Római Népnek ditsöféges Nevével: de lassanként mind el-felejtkezett erről akkor, a' mikor Róma az ő ditsöfégenek fellő grádusát el-érvén, az ő gazdagfágok

tö-

töménytelenné lett, pompájok rend-kívülvaló, szolgálai felette számofak; a' szabadfággal meg-ajándékozott szolgálak és az idegen Nemzetek bé-töltötték Rómát; a' régi törökös Rómáiak az idegen Nemzetek közé mentek, úgy hogy ez a' Birodalomnak közép pontja nem egyéb lett, hanem minden-féle erköltsü, gondolkozású és vétkü embereknek öszve-zavarodafok és örvényjek.

A' Közönféges-társfágnak tehát már szükségesképpen veszni kellett, tsak a' volt a' kérdés, ki által? és miképpen kell annak el-veszni? Márius és Sylla kezdetek először mindent fel-forgatni, és vissza-vonással minden szívet bé-tölteni. Sylla kiváltképpen orvosolhatatlanul meg-vesztegette a' katonákat azzal, hogy a' lakofoknak földjeiket nékiek osztatta, és a' számkivetésbe üzetetett Rómáiakkal a' Birodalmat bé-töltötte. Ezek a' kegyetlenségek felettébb valók voltak, de még azokat lehetett volna orvosolni. De két egy formán kevély emberek, úgymint Pompéjus és Cæsar, a' magok vifelt dolgaikkal, hitelekkel, 's virtusaikkal minden egyéb lakofokat meg-homályosítottak. Cælárnak több bünei, 's kevesebb hibái voltak; Pompéjusban több volt a' hiba, de kevesebb a' bün. A' híjába-valóság a' fő rangú emberekben igen nagy hiba.

híba. Meg-volt ez Pompéjusban, a' ki a' népet minden módon ketsegtette, tsak-hogy az őt maga bálványjának tartsa: a' mint-hogy a' Nép minden Tisztfegeket rakással halmozott az ő fejére. Noha Pompéjus azokkal mértékletesen élt, de még is nem szenvedte azt jó neven Cæsar, a' mellyen Pompéjus még inkább meg-bosszonkodott, 's meg is félemlert; azért is a' maga hatalmát Cæsarral, Crafsussal, *Triumvirátusnak*, vagy *Három-férjfiúságnak* neve alatt meg-osztotta. Cæsar nem esett abba a' hibába, mellybe esett Pompéjus, 's a' néki adott hatalomnak segítségével, magáévátette a' Pharsáliai mezőben mind azt a' hatalmat, mellyel bírt Crafsus, Pompéjus, a' Római Nép, és a' Tanács. Cæsar nem fokára meg-ölettetett; de azzal a' Közönfeges-társaság helyre nem állíttatott. Tsak azért rontotta azt le Cæsar, mert már a' maga nagyságának terhe alatt kezdett leroskadni. Antonínus, Lepidus, e' zürzavarnak gyászos idejében úgy mutogatták magokat, mint valamely égi jelek vagy üstökös tsillagok, mellyek újabb veszedelemnek hír-mondóji. Mitsoda romlást nem várhatott magára az a' Birodalom, a' hol ilyen emberek ültek a' kórmányon? Az egy Ciceró kelt-ki a' Hazának ezen közönfeges ellenségei ellen: de iszerentsétlenül, ő

is mint Pompéjus el levén foglaltatva a' maga rend-kívül való szerzetétől, tsak félig tarthatta-meg a' Közönséges-társaságot, és mikor azt tsak félig tartotta-meg, végképpen el-vesztette. Meg-gátolta Catilínát; de Cæfárt szabadon eresztette: el-mozdította a' kormányról Antonínust; de azzal Octáviust fel-emelte: Cæfár és Octávius pedig, sokkal alkalmatosabbak voltak a' Közönséges-társaságnak le-rontásárá, mint-sem Antonínus és Ca ilína lehetnek volna. Cicerónak szép tehetségei voltak arra, hogy a' Köz-társaságban a' második rangot viselje; de alkalmatlan vólt az elsőre; nemes elmével bírt; de az ő lelke közönséges vólt. Meg akarta tartani a' Köz-társaságot; de tsak azért, hogy azzal kérkedhessen: mikor dolgozni kellett volna, tsak perórált: minden dolgokban tsak magát nézte leg-inkább, fok aprólékos győzödelmeken örvendezett, 's arra a' fő tételre, mellyre kellett volna, nem törekedett.

Octávius, mint Cæfárnak fogadott Fija, julsát tartotta a' Birodalomhoz; de a' mellyet az ő elméjének mindenre való hajlása alatt, és az ő szívének púhafága alatt tudott rejtegetni. Ha ő mindjárt valamelly nagy lelkülegyet mutatott volna, úgy azonnal kételkedni 's gyanakodni kezdettek volna mindenek. Tudván Cicerónak termé-  
fze-

szetét, őt szüntelen simogatta, dítsérte, két-  
 féges dolgában meg - kérdezte, barátságát  
 meg-nyerte, 's e'képpen egy új *Triumvi-  
 rátnak* vagy Három Férjfiágnak Fejé-  
 vé lett, a' mellynek leg-első áldozatja lett  
 maga Ciceró, a' ki az Antonínus' tetszése  
 szerént, Octáviától, meg-ölettetett. A' Ci-  
 ceró' segítségével élt Octávius, hogy az el-  
 fő lépést meg-tehesse: de nem akarta hogy  
 a' másodikban ott légyen, mellyben már az  
 egész Közönséges társaságot el akarta foglal-  
 ni. A' leg-első lépés a' titkos tanátskozás-  
 nak szövevénye vólt; de a' másodikban a'  
 Pharfáliai vér-ontást kellett meg-újítani. O-  
 ctávius elég elmés vólt arra, hogy a' titkos  
 lépéseket meg-tegye, bár ha katonái virtu-  
 fokkal nem bírt is. Alkalmatlan vólt a' ha-  
 dakozásra 's győzésre: de magához tudta  
 édesíteni a' katonákat, mind mázos beszé-  
 dével, mind kintsének olztoztatásával: 's  
 e'képpen, maga pártjára húzván a' katoná-  
 kat, meg-győzte Antonínust Actiumnál, el-  
 szélesztette a' párt-ütéseket; a' Köz társaság-  
 nak hantjain Birodalmat emelt, 's magát  
 Cæsar Augustus' név alatt Tsászárrá kiál-  
 tatta.

Egy valóságos példáját láthatjuk O-  
 ctáviusban, melly nagy segedelmére lehet  
 az embernek az éles elme, a' dolgokat meg-  
 fontoló 's az igazgatásra született elme

Sok gonofzágok, erőszakok, 's dühöfségek által Tsászfágra lépven Augustus; úgy tudta magát fok ideig mutogatni, mint jó Fejedelem, egyenes Törvény-tévő, 's a' Hazának Atyja, melly annak békefséget szerez. E' vólt a' Római Birodalom' nagyfágának ideje, melly annakutánna alább alább szállt. Noha Augustus mind a' Tanátsnak mind a' Népnek hatalmát el-vette; de még is olly elmésséggel 's nyájafsággal tudta a' dolgokat igazgatni, ollyan tífzteletet tudott a' Néphez mutatni, hogy ez magát szabadnak gondolta, a' Birodalmat Köz-társfágnak, Augustust pedig közönfeges Atyának hívta. De az ő halála után a' fene indulatú Tibérius nyilván ki-mondotta, hogy ő egyedül parantsol, a' Tanáts és a' Nép pedig semmi sem. A' Római nép el-hallgatta e' kevély szót, mert már el-vólt készítettve annak halálára, és a' szolgaságnak minden tsomóji meg-vóltak köttetve. Ez a' nagyra-vágyó, és senkitől függeni nem akaró Tibérius, bé-töltötte Rómát hízelkedőkkel, 's földön tsúfzkáló tsapodárokkal. Minden-felé hintegette a' kételkedésnek magvait; a' Tanátsot a' rab-szolgaságig meg-alázta, 's a' Népnek az ő fényességéből nem maradott egyebe, hanem hogy a' Tsászároknak ajándékaikkal vesztegettetett. Ez által lett az, hogy a' leg-gonofzabb Tsászárok, mint p. o.



Caligula, Néró, Commodus, 's egyebek, az ajándéknak örülő tudatlan Közfégtől csaknem imádtattak. Némelly Tsászárok személy-szerént is jádzodtak a' Néző-színekben, csak - hogy a' Népnek szerezetét 's dítséretét meg-nyerhessék.

Azonban a' Hadi-seregek, a' kiknek közönhették Cæsar és Augustus a' magok Imperatori vagy Tsászári nevezeteket, feltartották az ő hajdani méltóságokat. Ők tettek Imperátort, vagy Tsászárt, 's mint-hogy sok Seregek vóltak egyfzer'smind; innen lett az, hogy két három személyek is Tsászároknak kiáltattak, 's némellyek meg sem izenhették neveiket Rómába, mikor már vagy a' magok Seregeiktől, vagy az ellenkezőktől, meg-ölettetek. Mind ezek hír-mondói vóltak a' következő szakadásnak; a' melly meg is lett Diocletianus alatt, a' ki azt rendelte, hogy ennekutánna két Imperátorok és két Cæsarok légyenek. Tökéltetefségre vitte ezt a' szakadást Constantinus, a' ki a' Birodalomnak elsőb székét Konstantzinápolyban helyhezette, hogy onnan könnyebben vigyázhasson a' Párthufokra, Persákra, a' Góthufokra, Hunnufokra, Alánufokra, 's Vandalufokra, a' kik a' Méotis Taván által a' Római Birodalomra rohantak. Már ekkor a' Birodalom is az ő végfő romlásának

szélén vólt: de még is szerentsére az erköltsök kezdettek lágyúlni, a' Hadi-seregek nem vóltak olly vakmerők, 's meg-sziúnt a' katonai igazgatásnak neme. De a' törvénykezés helyébe állván a' hadakozásnak, tsaknem hasonló versengésekre 's egyenetlenségekre szolgáltatott alkalmatosságot; a' mellyet okoztak főképpen azok a' Görögök, a' kik a' Tsászári Udvarban el-fokasodtak. A' törvénykezéshez ragasztatott a' *Dialectica*, vagy a' Vetélkedésnek lelke, mellytől még a' Tsászárok is, mint Justiniánus, Valens, Leo Isaurus, és egyebek, egészen magokat el-foglaltatni engedték. Mind ezek által a' katonai vitézség meg-fojztatott a' Népben; a' fegyverben való gyakoroltatásnak és hadi fenyítéknek nyaka szakadt: nem bírták többé a' katonák azokat a' nehéz fegyvereket, mellyek hajdan a' Római Birodalomnak vas bástyái vóltak, 's a' mellyeknek terhek hódoltatta-meg a' Világot; el-hányták a' sífakat, a' paist, és egyéb óltalmazó fegyvereiket akkor, a' mikor minden-felől rohantak reájok a' vad népek, 's a' mikor a' régi Római vitézséget kellett vólna elő-venni, akkor még a' Légiónak neve is el-töröltetett. A' Birodalom a' vad Népeknek prédájokká tétettetvén, önként azoknak engedték a' Nap-nyúgoti Birodalmat, t. i. Olasz Országot és Rómát, olly fel-tétellel, hogy

hogy Konstantzinápolyt nem fogják bántani. Ez a' Görög Birodalom tovább felmaradt tehát mint a' Római; de az is néki gyalázatjára szolgált. Noha azoktól a' vad Népektől, melyek a' Római Birodalmat elpusztították, óltalmaztatott; de csak hamar más Népek ostromlották azt is, úgymint az Avarek, a' Persek, a' Mahumedánusok: végezetre pedig a' Törökök Konstantzinápolyt megvévén, a' Birodalmat csak-nem egészen *semmivé tették.*

---

## AZ INDÚLATOKNAK FEL-GERJESZTÉSEKRŐL.

Az Indulatok, a' Beszédnek lelke: ezek adják annak azt az erőt és hathatóságot, a' melly még akaratja ellen is húzza az embert. Ezek által tellyes hatalmat vesz az Orátor a' maga hallgatóin, 's nem csak elébbi hajlandóságukat meg erősítheti, hanem még az ő megátalkodásokon is győzedelmeskedhetik. Mikor Cæsar a' Törvényház felé ment, akkor is megmondotta, hogy Ligáriusnak nem fog megkegyelmezni; még is minekutánna Cicerónak annak ügyében mondott hathatós Beszédét végig hallgatta, engedett néki. Sok volna itt előszámolni, melly nagy Mester lett légyen

ebben is amaz Ékefen-szóllásnak atyja Ciceró, mellynek minden ő Mentő és Vádoló Beszéde tsalhatatlan bizonyfága. A' fő Ré- gula, mellyet ád e' részben mind Ciceró, mind kivált Quintiliánus, ez, hogy ha e- gyebeket meg-indítani akarunk; először a' ma- gunk szíve induljon-meg. Hogy pedig erre mehefsünk, éreznünk kell annak igazságát, a' mit mondunk; meg kell győzettetnünk annak hafznos vóltáról, a' mire a' mi Hall- gatóinkat rá-venni akarjuk; igen eleven és hathatós rajzolatokban adjuk azt elő: illye- nek léfznek pedig a' mi hasonlatofságaink, ha a' természetre figyelmezünk, és azt vá- lasztjuk vezérül magunknak. Mert hon- nan van, hogy sok tudatlan emberek, az ő nagy fájdalmokban vagy haragjokban, olly nagy ékefen-szóllással tudják magokat ki-fejezni? hanemha onnan, hogy ezek az érzékenységek nem valamelly majmozások 's tettetések, hanem magában a' természet- ben és az igazságban merítettetek. „ Summa „ circa movendos adfectus in hoc posita est, „ ut moveamur ipsi. — Primum est, ut a- „ pud nos valeant ea, quae valere apud „ Judicem volumus, adficiamurque, ante „ quam adficere conemur. — Ubi misera- „ tione opus erit, nobis ea de quibus que- „ rimur, accidisse credamus, atque id ani- „ mo nostro persvadeamus. Nos illi simus, „ quos

„ quos gravia, indigna, tristia passos que-  
 „ ramur. Nec agamus rem quasi alienam,  
 „ sed assumamus parumper illum dolorem.  
 „ Ita dicemus, quæ in simili casu nostro di-  
 „ cturi essemus. — Quid enim aliud est cau-  
 „ sæ, ut lugentes utique in recenti dolore  
 „ disertissime quædam exclamare videantur,  
 „ & ira nonnunquam indoctis quoque elo-  
 „ quentiam faciat, quam quod illis inesi-  
 „ vis mentis, & veritas ipsa morum. Quintil.  
 „ L. IV. c. 3. „

Azt írja Plutárchus a' Demosthenes' é-  
 letében, hogy egy Athénás-béli ember hoz-  
 zá menván, kérte hogy vállalja-fel az ő  
 ügyét egy más lakos ellen, a' ki őt meg-  
 motskolta. De minthogy szelíd ember vólta,  
 's igen hideg vérrel beszéltte, azt mondja né-  
 ki, hogy nem hiszi hogy őt meg-motskolta  
 vólta. Erre az ember fel-tsattan, 's tíz-szerte  
 nagyobb hanggal azt feleli néki: Hogyhogy?  
 nem hiszi az Úr hogy engem' meg-motskolt  
 vólta? Az indulatnak ezen szavára, meg-  
 esmerte Demosthenes hogy igazat beszéll, 's  
 fel-vállalta ügyét. Tsak-nem hasonló dol-  
 got beszéll Ciceró is egy Callídius nevű  
 Prókátorról, a' ki egy embert személy  
 szerént azzal vádolt, hogy az ő életére tö-  
 rekedett. Ciceró a' vádoltatott embernek  
 ügyét fel-vállalván, így szól a' többek kö-  
 zött. „ Ha igaz vólta az, hogy a' te éle-

„ tedre törekedtek volna, a' mint állítod;  
 „ hát illy hidegen, illy álmosan, és min-  
 „ den heveség nélkül beszélnéd-é azt? úgy  
 „ hogy a' te szavaid inkább el-altathatják,  
 „ hogy sem mint meg-indíthatnák a' hall-  
 „ gatókat. Avagy az igaz fájdalomnak 's  
 „ bosszonkodásnak nyelve é az a' mellyen  
 „ szóltál, a' melly még a' gyermekeknek  
 „ szájokba is igen eleven panaszt szokott  
 „ tenni? „ Hoc ipsum posuit pro argumen-  
 „ to, quod ille tam solute egisset, tam le-  
 „ niter, tam oscitanter. Tu isthuc, M. Cal-  
 „ lidi, nisi fingeres, sic ageres? — Ubi do-  
 „ lor? ubi ardor animi? qui etiam ex in-  
 „ fantium ingeniis elicere voces & querelas  
 „ solet? Nulla perturbatio animi, nulla cor-  
 „ poris. — Itaque tantum abfuit ut inflam-  
 „ mares nostros animos: somnum isto loco  
 „ vix tenebamus. „ *Brut. Nro. 277, 278.*  
 — Ezek a' két példák elégségesek annak  
 meg-igazítására, a' mit mond Horátzius Poéta:  
*Si vis me flere, dolendum est primum  
 ipsi tibi.*

Az indúlatoknak ezen fel-gerjesztésekre leg-alkalmasabb hely a' *Prorórtio*, vagy a' *Bé-rekesztés*. Hogy a' hallgatókon tökéletes győzödelmet vehessen az órátor, itt vész-elő főképpen mind azt, valamit a' dolognak természeté, haszna, 's az ékesen-ízóllás, leg-erősebbet 's leg-hathatófabbat

ad-

adhat az ő szájába. De néhánykor nem várakozik az Órátor a' Bé-rekefztésre, hanem az ő beszédének minden részei, főt minden bizonyfágok után ejt valamelly ki-fejezést, az indulatoknak ébrefztgetésekre. Sok példáit találjuk ennek egyébütt is ugyan Cicerónál, de kivált a' Verres ellen mondott Vádoló - beszédekben. Tsudálom, így szól Quintiliánus, azokat a' kik azt tartják, hogy a' dolognak elő-beszéllése között nem kell az indulatokat ébrefztgetni. Ha tsak azt értik ezen, hogy nem kell fok időt azon tölteni, úgy helyben hagyom szavokat; mert itt minden hosszúfágot el kell kerülni. De éppen nem látom által, miért ne vólna szabad a' Bírákat meg-illetni is akkor, a' mikor őket valami felől tudósítjuk; mert ha már akkor rá-mehetünk arra, hogy a' szánakozásnak vagy bosszonkodásnak indulatit fel-gerjesszük benne, sokkal örömelebb hallgatják a' mi erősegeinket 's bizonyfágainkat. Így tselekedett Ciceró akkor, a' mikor eggy Római Lakosnak ki-végeztetését írta-le, és mikor Verresnek Philodámus, ellen gyakorlott kegyetlenkedését adja-elő. Valófággal, tsak a' beszédnek végéte hallasztani azt, hogy az ember az indulatokat fel-gerjessze, igen kéfő reményfég. Mert ha száraz szemekkel beszélljük-el a' dolgot, kevés reményfégünk lehet ahoz, hogy Be-  
fzé-

szédünknek végén is az indulatokat fel-é-  
bresszük. Tökéletes példa lehet ebben az,  
a' mit tselekedett Ciceró a' Verres ellen  
mondott utólsó Beszédében Gáviusnak meg-  
ölettetése felől. Minekutánna elő-beszéli,  
míképpen, és miért vitettetett Gávius Ver-  
res' elébe, annakutánna arra lép, hogy le-  
írja magát annak büntetését. Leg-először  
is ennek két nevezetes környül-állásait sür-  
geti, hogy t. i. ez a' Római lakos a' Mész-  
széna piatzán meg-veszöztetett, és hogy  
kereszt-fára feszítettetett. Ezeket a' környül-  
állásokat pedig nem indulat nélkül és hideg  
vérrel, hanem felette szívre-ható módon ad-  
ja-elő. „ Cædebatur virgis in mediâ foro  
„ Messænæ Civis, Romanus Judices, cum  
„ interea nullus gemitus, nulla vox alia il-  
„ lius miseri inter dolorem crepitumque pla-  
„ garum audiebatur, nisi hæc. *Civis Ro-*  
„ *manus sum!* Hac se commemoratione  
„ Civitatis omnia verbera depulsurum, cru-  
„ ciatumque a corpore dejecturum arbitra-  
„ batur. Is non modo hoc non perfecit,  
„ ut virgarum vim deprecaretur: sed cum  
„ imploraret sæpius usurparetque nomen ci-  
„ vitatis, crux, crux inquam, infelici &  
„ ærumnoso, qui nunquam istam potestatem  
„ viderat, comparabatur.

Ez az elő-beszéllés, a' melly már ma-  
gában is igen szívre-ható, meg-bövítettik  
még



még némelly ki-fejezésekkel, mellyekben Ciceró a' maga ékesen-szóllásának nagy ereje szerént, elő-adja e' tselekedetnek szörnnyűféget, a' mikor így kiált-fel. Óh szabadfágnak édes nevezete! Óh mi Városunknak különös méltósága! *O! nomen dulce libertatis! O! jus eximium nostræ Civitatis!* Elő hozza még az ő ki-végeztetésének egy utólsó környül-állását, 's azt hányja szemére Verresnek, hogy olyan helyet keresett ennek a' Római lakosnak ki-végeztésére, a' mellyből az ő kereszt-fájának tetejéről mikor már haldoklott, akkor is Itáliát meg-láthatta.

„ Ut ille, qui se Civem Romanum diceret,  
 „ ex cruce Italiam cernere, ac domum suam  
 „ prospicere posset. „ Ez a' szép és szívre-  
 „ ható gondolat, melly itt tsak két rendben  
 „ adattatik-elő, annakutánna alább bővebben  
 „ le-írattatik. „ Italiae conspectus ad eam rem  
 „ ab ipso electus est, ut ille in dolore cru-  
 „ ciatuque moriens, perangusto freto divisa  
 „ servitutis ac libertatis jura cognosceret, Ita-  
 „ lia autem, alumnum suum extremo sum-  
 „ moque supplicio affectum videret. Faci-  
 „ nus est vincire Civem Romanum, scelus  
 „ verberare, prope parricidium necare, quid  
 „ dicam in crucem tollere? „

Végezetre egy bátor és szívet által-  
 járó ábrázoláson rekeszti-bé Ciceró ezen e-  
 gész Beszédet, azt mondván, hogy ha va-

la-

lamelly kietlen pufztában beszélt volna, a' leg-keményebb kö-sziclák meg-illetettek volna e' szörnyű méltatlantágnak hallására: hát mennyivel inkább meg kell indulniok erre a' Tanátsbéli személyeknek és a' Bírának, a' kiket az ő állapotjok 's hivataljok kötelez arra, hogy légyenek a' Római szabadságnak 's Törvényeknek óltalmazójik?

„ Si in aliqua desertissima solitudine ad saxa & scopulos hæc conqueri & deplorare vellem; tamen omnia muta atque in anima, tanta & tam indigna rerum atrocitate commoverentur. &c.

Eggy szép példát említek még erre, mellyet mint valamelly betses darabot megtartott nekünk Ciceró, az Órátorról írt ditsőséges munkájában. Tudni-illik, éppen akkor mikor Crassus Brútus ellen perelt a' közönséges helyen, kísérték a' temető-felé a' piatzon kerefsztül eggy Római asszonyt, a' ki Brútusnak rokona vólt. Crassus meglátván a' halotti sereget, félben szakasztja elébbi beszédjét, 's a' koporsóra mutatván, így kiált-fel: „ Halld-meg Brútus mit kívánsz? „ mitsoda újfágot vigyen a' más Világra ez „ a' hóltt Asszony a' te édes Atyádnak? Mit „ akarsz hogy beszélljen ez azoknak a' híres Rómaiaknak, a' kiknek tzímereik lebegnek a' koporsó előtt? mit szólljon a' „ te vitéz Eleidnek, 's annak a' Brútusnak,

„ a' ki a' Királyoknak jármoktól a' Római  
 „ népet meg - szabadította? Meg-mondja é  
 „ nekik, mitsoda dolgokban foglalatostkod-  
 „ jál te? mitsoda szép tselekedettel, mitso-  
 „ da virtussal, a' ditsőségnek mellyik nemé-  
 „ vel kevélykedel te? „ Minekutánna itt  
 „ hosszan elő-befzélli az ő fok hibáit, így fe-  
 „ jezi-be elébbi befzedét. „ Hát ezeknek hal-  
 „ lások után, mered é nézni a' Napnak vi-  
 „ lágát? mered é magadat e' városban mu-  
 „ togatni, és a' te Hazád-fijainak szemek  
 „ elébe kerülni? Ennek a' halottnak, 's e-  
 „ zeknek a' tziereknek látások, mellyek  
 „ a' te hibáidat szemeidre hányják, nem  
 „ tölt é bé tégedet félelemmel és írtózással?  
 „ Quas tragoedias egit idem (Crassus,) cum  
 „ casu in eadem causa cum funere efferretur  
 „ anus Junia! Proh Dii immortales! quæ  
 „ fuit illa, quanta vis? quam inexpectata?  
 „ quam repentina? cum conjectis oculis,  
 „ gestu omni imminente, summa gravitate  
 „ & celeritate verborum: Brute, quid fe-  
 „ des? Quid illam anum patri nunciare vis  
 „ tuo? quid illis omnibus, quorum imagi-  
 „ nes duci vides? quid majoribus tuis? quid  
 „ L. Bruto, qui hunc populum domitu  
 „ regio liberavit? quid te facere? cui rei,  
 „ cui gloriæ, cui virtuti studere? Patrimo-  
 „ nione augendo. &c. Tu lucem aspicere  
 „ audes? tu hos intueri? Tu in foro, tu in  
 „ ur-

„ urbe, tu in Civium esse conspectu? tu il-  
 „ lam mortuam, tu imagines ipsas non per-  
 „ horrescis? &c. 2. de Orat. n. 225, 226.

Néhánykor csak egy vonásban, vagy egynéhány rövid de fontos szóban rejtett-el ez az érzékenyítés, vagy indulat. Mikor Ciceró a' Ligárius' ügyét folytatta, megelégedhetett volna azzal, hogy így szóljon: *Tum Ligarius nullo se implicari negotio passus est*: de helyesnek ítélte ezt némely eleven ábrázolásokkal ékesíteni, azért is így szól: *Tum Ligarius domum spectans, ad suos redire cupiens, nullo se implicari negotio passus est*.

*Virgilius* egynéhány rövid szóban, igen elevenen adja-elő egy ifjúnak halálát, a' ki a' maga kedves hazáját Árgóست el-hagyta vólt:

*Et dulces moriens reminiscitur Argos.*

Ímé három szóban teszi-ki, melly nehezen esett légyen néki az ő kedves Házájától való meg-válása.

Az indulatoknak ezen hathatós felgerjesztéseken kívül, mellyet a' Görögök *Pathosnak* neveztek; vagyon még egy másik, mellyet *Ethosnak* neveznek. Ennek tzielja nem az, hogy erőszakot tégyen minteggy az embereken, hanem hogy lassanként, és minteggy észre-vehetetlenül bé-tsússzon a' szívekbe. Helye vagyon ennek a' szorosan egy-

egymáshoz köttetett személyek között. Mint p. o. a' Királyok és Jobbágyok, a' Szülék és Magzatok, a' Tútorok és Árvák, a' Jól-tévők és Szükölködők között. Áll pedig ez a' felsőbbekre nézve a' nyájajságban, jófágban, emberfégben, minden epe és keferü méreg nélkül való türésben, melly fzerént ök a' írásnak 's kérésnek látáfüra, a' vett bosszúfágról el-felejtkeznek: az alatt-valókra nézve pedig áll ez a' hibának meg-esmérésében, meg-valláában, és a' kívánt elég-tételnek bé-telleyesítésében. Mind ezeket pedig igen természetü 's egygyü mődon, minden tanulás és tettetés nélkül kell tselekedni, olly beszédekkel, mellyek tsak azért folynak-ki a' szívből, hogy egyenesen a' más szívbe folyjanak. Ki ki észre-veheti, melly hasznos légyen ez nem tsak az ékesen-szóllásra, hanem még a' közönséges életre 's társalkodásra nézve is. Bár az ember maga észre nem veszi is, de mikor beszéll, akkor az ő erköltsait rajzolja-le: ki ki által-láthatja azért, melly hasznos légyen az ifjakat az ékesen-szóllásnak ezen nyájas és édes nemére jókor rá-szoktatni, hogy ez légyen az ő tiszta erköltsőknek tüköre. Egy szép példáját találjuk ennek a' többek között *Chryfostomusban*, vagy Arany-szajú Sz. Jánosban. Theodósius Tsáfzár egy Hadi-sereget küldött vőlt Antióchia ellen azért

Q

hogy

hogy pártot-ütött, 's az ő dühös párt-ütésében mind a' Tsászárnak ; mind pedig az ő meg-hóltt Feleségének Flacillának emlékeztető ofzlopait földig le-rontotta. Látván az ebből következő nagy veszedelmet Flávius, Antióchiának akkori Püspökje ; nem gondolván sem a' télnek keménységével, sem meg-élemedett öregségével, sem hűgának halálos betegségével, Konstántzinápolyba ment, a' meg-haragudott Fejedelemnek engesztelésére. Mihelyt a' Tsászári palotába bé-ment, 's még távolról Theodófiust meglátta, meg-állapodott, le-függesztette szemét, keservefen írt, ortzáját bé-fedezte, és fokáig hallgatott, mintha egyedül ő lett volna bűnös. Ímé egygy igen mesterféges kezdete a' beszédnek ! ímé egygy ékesen-szó-ló némafág, a' melly többet ér fok hathatós szóknál. Azért is Chryfostomus azt jegyzi-meg erről a' betses darabról, hogy Flávius ezen maga-viseletével útat készített következő beszédének, hogy az a' Fejedelemnek szívébe szívároghalson, és ott a' bosszú-állás' helyébe szánakozást és irgalmasfágot gerjeszthessen. Theodófius Tsászár ezen gyászos állapotban látván az öreg Püspököt, semmi kemény szókkal nem illette őt, a' mint várhatta volna. Nem szólt néki ilyenképpen : „Hát azért jöttél é, hogy kegyelmet kérj azoknak a' pártosoknak 's há-

háládatlanoknak, a' kik méltatlanok az életre? hanem nyájafsággal kezdvén beszédét, elő-számllálja azokat a' fok jokat, melyeket közlött Antióchiával, 's az ő jó-téteményei után gyakorta e' szókat veti. Hát ez é az a' háládatosság, mellyet én Antióehiától várhattam volna? Mitsoda panaszok lehet Antióchiá' lakosainak én ellenem? Mitsoda rosszat tselekedtem velek? De ha tsak ugyan az én rossz tselekedetemet akarták meg-bosszúlni; miért nem hagytak békét meg-hóltt Felefégemnek? Vólt é nekik valaha károkra 's bosszontásokra? Kitsoda nem tudja, hogy én Antióchiát az én Hazámnál jobban szerettem, 's most nem régiben is azzal az édes örömmel vígasztaltam magamat, hogy azt nem sokára meg-látom. — „ Akkor az öreg Püspök nem állhatván többé ki ezen nyájas és szívre-ható szemrehányásokat, így kezdi zokogva szavait; „ Úgy vagy on Felsőges Tsászár, az a' kegyelmesfé g és jófág, mellyel erántunk vífeltettél, olly nagy vólt, hogy azt nagyobb grádustra emelni nem lehetett; és éppen ez az, a' mi öregbíti a' mi vétkünket és fajdalmunkat. Bár akár mint bánisz is velünk; de soha sem büntethetsz úgy meg, a' mint érdekeljük. Tsak maga ez a' gyalázatos állapot, a' mellyben vagyunk, már is, óh fajdalom! eléggé kínoz minket. Hát még ha

el-gondoljuk, hogy nem fokára az egész föld meg-tudja háládatlanfágunkat. Ha a' vad Pogányok pufztították volna-el a' mi Városunkat, reménységünk lehetne fel-építtetése felől; minthogy Felsőged lett volna a' mi óltalmazónk. De kihez folyamodjon már most, mikor a' te szeretetedre 's védelmedre magát méltatlanná tette? Ama pokolbéli léleknek irigysége vetette-alá azt e' veszélynek mélységébe, mellyből csak egyedül Felsőged tudta volna azt ki-szabadítani. Sőt el-merem mondani Kegyelmes Tsászfár, hogy a' te erántunk való szereteted ejtett minket e' nyomorúságba; minthogy a' Sátánnak irigységét ellenünk gerjesztette. De a' kegyelmes Istennek példáját követvén, vég-hetetlen jót hozhat-ki Felsőged e' rosszból, a' mellyel minket igyekezett meg-rontani.

Ha kegyelmességet mutatsz Uram Tsászfár ez alkalmatofsággal; nagyobb dicsőség-re fog az szolgálni, mint a' te leg-pompásabb győzödelmeid. A' fel-zúdúlt háládatlan Nép a' te oszlopaidat le-rontotta. Ha meg-engeded nekünk e' bünt, újjakat emelünk néked, még pedig nem márványból, és értzből, mellyeket le-ronthat az idő; hanem örökké tartó oszlopot állítunk tenéked mind azoknak szíveikben, valakik valaha e' te kegyelmes tselekedetedet hallani és olvasni fogják. — Elébe-terjeszti azután a'

Tsá-



Tsászárnak, Constantínusnak szép tselekedetét, a' ki mikor az ő Udvari Tisztjeitől arra kényszerített voltna, hogy büntesse meg azokat a' pártosokat, a' kik az ő álló képét kövekkel hajigálván meg-rútították; körül-tapogatván ortzáját, azt felelte azoknak mosolyogva, hogy nem érzi hogy valahol az ő testében meg-motskoltatott volna. Elő-hozza magának Theodosiusnak kegyelmességét, 's meg-emlékezteti őt azon szaváról, mellyet mondott akkor, mikor Húsvét Innepében a' rabokat szabadon bocsátatta: „Vajha a' fír-halmakat is meg-nyithatnám! és a' meg-hóltaknak is élet adhatnék! „ Ez az idő jelen vagyom most Uram Tsászár! mellyben a' hóltaknak életet adhatz.

Elő-hozza ezután, hogy a' Keresztyén, Vallásnak ditsőlége forog e' dologban. „ Minden 'Sidóknak 's Pogányoknak szemeik úgy-mond, rád néznek Uram Tsászár, és várják a' végfő Sententziát, mellyet mondandó vagy. Ha kegyelmes lesz' az mi reánk nézve, majd meg-telvéen tsudálkozással, így kiáltanak-fel: Bizonyára igen hatalmas a' Keresztyénségnek Istene! ímé meg-zabolázza azoknak hatalmokat, a' kik semmi Urat nem esmérnek a' földön, és az emberekből Angyalokat tsinál! — Minekutánna megfelel arra az ellen-vetésre, hogy ha a' Tsá-

szár most meg-kegyelmezne, annak veszedelmes következései lennének; 's minekutánna meg-mutatja, hogy Theodósius ezen ritka kegyelmességnek példája által, mind a' most élő, mind a' következendő Nemzetfégeket építeni fogja; folytatja továbbá beszédét: „Nagy ditsőségedre fog válni Uram Tsászfár, ha kegyelmet adsz ad Isten' Szolgájának kérésére, 's mindenek meg-fogják látni, hogy nem figyelmeztvén a' Követnek méltatlanfágára, egyedül annak az Istennek hatalmafságát, a' kinek nevében szólltt, tisztelted-meg benne. Mert nem tsak Ántióchiának nevében, hanem az embereknek 's Angyaloknak Urának nevében is jöttem te hozzád, hogy meg-jelentsem azt, hogy ha te meg-engeded az embereknek hibájikat, az Isten is meg-botsátja néked a' tiéidet. Emlékezzél-meg Uram Tsászfár ama rettenetes napról, mellyben meg-jelenénde sz ama Nagy Király előtt, hogy számot-adj tselekedetéidről. Te magad fogod ki-kiáltani magadra az ítéletet. — Más egyéb Követek pompás ajándékokat visznek a' Fejedelmeknek, a' kikhez küldettetek. A' mi engem' illet, nem ajánlhatok egyebet Felfégednek, hanem az Évangyéliomnak Sz. Könyveit, 's bátorkodlak arra kérni Uram Tsászfár tégedet, hogy kövessed ama nagy Királyt, a' ki nem szünik-meg minden nap' jól tenni azokkal, a' kik őt bosszontják. „

Utól-

Utóljára azzal rekeszti-bé hathatós beszédét, hogy ha Theodósius az ő kérésére meg nem adja e' szerentsétlen Városnak azt a' mit kér, soha többé abba vissza nem megyen, 's nem nézi úgy mint Hazáját azt a' Várost, mellynek a' földön lakozó Fejedelmek közzül a' leg-kegyelmesebb meg nem kegyelmezett.

Theodósius Tsászfár nem állhatott ellene ennek a' Beszédnek hathatós erejének. Nagy bajjal tartóztathatta-meg könyhullatásait, 's a' mennyire lehetett, titkolván szívének belső meg-indulását, így felelt a' Püspöknek. Ha a' Jéhus, Isten' Fija lévén meg-engedett azoknak, a' kik őt kereszfára feszítették; hát én ne engednék é meg azoknak, kik engemet meg-bántottak? holott én hasonló ember vagyok ő hozzájok, és ugyan azon nagy Úrnak szolgállok? — Akkor Flávius artzra borúlván a' Tsászfár előtt, minden lelki és testi áldásokat kívánt néki, mellyeket e' kegyelmes tselekedetével érdemelhet. E' meg-lévén, Fláviusnak nagy kedve lett volna a' következő Húsvétot Konstantzinápolyban innepelni: de a' Tsászfár meg-ölelvén őt, így szólott néki: Siesz kérlek vissza-térni Antióchiába, és ne halogassad azt a' vígaszталást, mellyet a' félelemben 's rettegésben való Nép fog venni vissza-téréseből. Hadd tudja-meg a' kö-

vétkezendő Húsvét Innepében, hogy az ő vétke meg-botsáttatott. — Mellyet hallván a' Püspök, azon órában el-indult Konstantinápolyból, hogy a' maga Hazafijainak ezt az örvendetes hírt mennél előbb meg-vihesse.

---

### MIT TSELEKEDJENEK AZOK AZ IFJAK, A' KIK PRÓKÁTORSAĞRA KÉSZÜLNEK.

Mindeneknek előtte mélyen bé kell azt nyomni elméjébe, melly szép légyen a' Hívatal, mellyre törekednek, ha azt egyenes lelki esmérettel folytatják. A' Görögöknél és Rómaiaknál, a' Prókátorfágnak dítséretes folytatása által lehetett menni a' leg-első Tifztfégekre. Noha már ma igen ritkán esik ez meg a' mi Hazánkban; de tsak ugyan itt is betsületben tartattatnak azok, a' kik az el-nyomattatott ártatlannak pártját fogják, 's a' kétségeskedő embert tanáttsal vezérlik. Mitsoda gyönyörűségére 's öröme-re szolgálhat az eggy magános embernek, hogy az ő házat a' leg-nagyobb 's leg-első Személyek is meg-kerefik? az ő ritka tudományának tífzeteletet adnak, 's meg-vallják ő benne azokat a' tálentomokat, mellyekkel e' Világnak minden kintsei nem érhet-

hetnek-fel. Mitsoda gyönyörűség szemlélni  
 gyakorta a' Rendeknek öszve-gyűlésekben,  
 egy tudós és ékefen-szólló Prókátor mikép-  
 pen tudja az öszve-tsomózott dolgokat las-  
 fanként ki-fejtegetni, 's okos beszédének kel-  
 lemetességével az elméket meg-hódolni? De  
 ezen a' ditsőfégen kívül, a' melly még ha  
 tsak magában vólna, könnyen híjábanvaló-  
 fágga 's kérkedékenységgé válna; melly  
 nagy öröme szolgálhat egy Istent-félő Pró-  
 kátornak az, hogy ő minden nyomorúlttnak  
 menedék-helye, az igazfágnak óltalmazója,  
 's az ő felebarátjának mind életének mind  
 betsületének védelmezője? „ Quid est præ-  
 „ clarius, quam honoribus & Reip. mune-  
 „ ribus perfunctum senem, posse suo jure  
 „ dicere idem quod apud Ennium dicat ille  
 „ Pythius Apollo, se eum esse, unde sibi fit  
 „ non Populi & Reges, at omnes sui Cives  
 „ consilium expetant. Suarum rerum incer-  
 „ ti, quos ego mea ope ex incertis certos,  
 „ compotesque consilii dimitto, ut ne res  
 „ temere tractent turbidas. Est enim sine  
 „ dubio domus Jurisconsulti totius Oracu-  
 „ lum Civitatis. 1. de Orat. Nro. 199. 200., „

„ Ullane tanta ingentium opum ac ma-  
 „ gnæ potentiæ voluptas, quam spectare  
 „ homines veteres & senes, & totius urbis  
 „ gratia subnixos, in summa omnium rerum  
 „ abundantia confitentes id, quod optimum  
 „ fit se non habere. Dialog. de Orat. n. 6., „

*Másodszor.* Ezen első jegyzésnek természeti következése az, hogy semmit el nem múlatsanak abban, valami őket tökéletessé teheti. Nevezetesen tegyék magoknak például Demosthenest és Cicerót. Igaz az, hogy az elméség a' leg-első és leg-szükségesebb minéműség, melly a' Prókátort tsinálja: de igaz az is, hogy a' szorgalmatos munka sokra viheti az embert. Tsak-nem második természeté válik ez; és ha nem adhat is elméséget annak, a' ki attól tellyességgel meg-fosztatott, leg-alább neveli, pallérozza, és öregbíti azt. Nem ok nélkül mondja a' bölts Ciceró, hogy az ékecszónak mesteriségében leg-több függ a' Prókátornak munkájától, gondjától, maga alkalmaztatásától, és mindenekre való vigyázásától. A' régi és új Törvénykezés' módjának, a' különböző szokásoknak, 's a' Haza', Törvényének jól tudása az, mellyben áll tulajdonképpen a' Prókátornak tudománya. A' ki e' nélkül kezd az Ügy-folytatáshoz, hasonló ahoz a' ki házat épít fundamentom nélkül.

*Harmadszor.* A' régi Görög és Római Prókátorok, 's máig is a' Frantziák és Anglusok, elő-nyelvvvel folytatják az Ügyeket. Noha nálunk tsak írásban szokták be-adni; még is, minthogy a' Közönséges Gyűlésekben, a' hol a' tudós Prókátorok leg-többet

tehetnek, élő-nyelvvel kell beszélni; azért is nagy szükségek vagyon nekik mind a' Deák, mind kivált a' Magyar Nyelven való ékesen-szóllásnak meg-szerzésére. Hanemha magok beszélnék Demosthenes és Ciceró, alig hihetnénk-el, melly véghetetlen munkát vittek légyen véghez, hogy ezt az ékesen-szóllást meg-szerezhesék. Ezeknek kell lenni ebben is, mint szintén más virtu-fokban, a' Prókátorfágra igyekező Ifjaknak példájiknak. A' Rhetoricát, vagy Beszédnek-tudományát az első kút-fejekben meríteni, a' régifégnek híres Prókátoraival tanátskozni, azoknak munkáikat szorgalmasan olvasgatni, a' magok nyelvveket fundamentomosan meg-tanúlni, még a' szónak édes hangjára is, a' mint Demosthenes és Hortensius tselekedtek, nagyon vígyázni: ezek azok, mellyekben kell magokat az ilyen Ifjaknak gyakorolni.

*Negyedszer.* Mennél jártafabbak a' Prókátorok más melleleg való Tudományokban is; annál nagyobb elő-menetellel 's kedvességgel győzödelmeskedhetnek az elméken, az ő Közönséges helyen való ékes beszédekkel. Ama nagy Prókátor Ciceró, minden nedvességjeket magába szívta a' régi Görög Órátoroknak, Poétáknak, Historicusoknak, 's Böltselkedőknek; 's meg is tetszik az ő Mentő-írásaiban, melly nagy segít-

gítségére lettek légyen ezek ő nékie. Az Ifjú Prókátoroknak nem kellene mindjárt az Ügyeknek folytatásokhoz kezdeni, hanem jó darab időt arra kellene szálni, hogy a' régi betses munkáknak olvasásokból egy nagy fundust gyűjtsenek-öszve előre elméjekben.

**Ötödször.** Kérdésbe tészik a' Tűdők, 's kivált a' régiek kérdésbe tették, életeknek hányadik esztendejében kezdhetik-el az Ifjak a' Prókátorfágot. A' bölts Quintiliánus ezt a' kérdést így határozza-meg. Szükség itt közép mértéket és útat tartani, úgy hogy az Ifjú ki ne menjen a' világos fényre addig, míg annak fűgárit el nem szenvedheti, 's ne mutogassa addig nyilván a' maga tudományát, míg az éretlen. Mert ez által szokik a' munkának meg-útálására; a' balgatagság meg-gyökerezik benne, 's a' mi felette nagy gonosz, a' bizodalom és a' vakmerőség meg-haladja ő benne az erőt. Az sem szükség más felől, hogy Prókátorfágának kezdetét egészen vénfégére halassza, mert a' félénkség napról napra nevededik, és mennél tovább nem szöll az ember közönséges helyen, annál nehezebben adjareá magát. És így addig tanátskozik arról, ha lehet é már el-kezdeni, hogy végre az időből egészen ki-kopik: „Modus mihi videtur quidem tenendus, ut neque præpro-  
„ pe



„ pere diftringatur immatura frons, & quid-  
 „ quid est illud adhuc acerbum proferatur.  
 „ Nam inde & contemptus operis innascitur,  
 „ & fundamenta jaciuntur impudentiæ; &  
 „ quod est ubique perniciosissimum, præ-  
 „ venit vires fiducia. Nec rursus differen-  
 „ dum est tyrocinium in senectutem. Nam  
 „ quotidie metus crescit, maiusque fit sem-  
 „ per, quod aufuri furnus; & dum delibe-  
 „ ramus quando incipiendum sit, incipere  
 „ iam serum est. *Quint L. XII. c. 6.*

*Hatodszor.* Kívánni kellene, hogy a'  
 régi Rómaiaknál lévő szokás mi nálunk is  
 fel-állana, melly szerént az idős Prókáto-  
 roknak házok, az ifjabbaknak meg-nyíltt  
 Oskolájok vólt. Mi is szolgálhatna eggy  
 törvényben meg-öszfíltt Prókátornak na-  
 gyobb betsületére, mint ha a' maga pályá-  
 ját e'képpen rekesztené-bé? Így, azt mond-  
 ja Quintiliánus, úgy kérdeznének tőle az  
 Ifjak tanátsot, mint valamelly Oráculumtól;  
 's mint valamelly bölts, és a' tapasztalás-  
 ból fokot tanúltt kórmányos, minekelőtte  
 a' kórmányt által-adná, meg-tanítaná az If-  
 jakat arra, miképpen kellefsék el-kerülniek  
 e' habos tengeren magokat elő-adható ör-  
 vényeket és kő-szicklákat. „ *Frequentabunt*  
 „ *eius domum optimi juvenes, more vete-*  
 „ *rum, & veram dicendi viam velut ex*  
 „ *Oraculo petent. Hos ille informabit, qua-*

„ li

„ si eloquentiæ parens, & ut vetus guber-  
 „ nator, littora, & portus, & quæ tempe-  
 „ flatum signa, quid secundis flatibus, quid  
 „ adversis ratibus poscat, docebit. *Quint.*  
*L. XII. c. II.*

## A' PRÓKÁTORBAN MEG-KÍVÁNTA- TÓ MINÉMŰSÉGEKRŐL.

Mitsoda virtusok kívántasnak-meg egy jó Prókátorban, bőven le-írta azt Quintiliánus a' Tizen-kettődik Könyvben, melly az ő munkájának leg-jobban ki-dolgozott darabja. Quintiliánus tehát, és Cicero is, első minéműségnek téfzi a' jó Prókátorban azt, hogy az jó és Istent-félő ember légyen. Azt mondják ezek a' Bőltsek, hogy a' jól írásnak 's beszéllésnek mestersege, fel-téfzi a' jó életet, és arra hogy valaki igaz értelemben jó Prókátor légyen, el-múlhatatlanul szükséges, hogy jó ember légyen. Ama tiszta erköltsű Cató, így határozta-meg rövideden a' jó Prókátort: *Orator Vir bonus, dicendi peritus*. E' nélkül, azt mondja Quintiliánus, hogy az az ékesen-szóllás, melly a' természetnek leg-nemesebb ajándéka, veszedelmére fordulna néki, egy olyan gyászos fegyvert adván kezébe, mellyel ő az ártatlanfágot el-nyomhassa, a' vilá-

lá-

lágofságot meg-fetétíthesse, 's az igazságot el-tapodhassa. Eggy Istentelen Prókátorban a' találós elme 's az ékefen-szóllásra való tehetség, hasonló lenne a' dühös ember' kezébe adattatott mezítelen kardhoz. Sokkal jobb vólna, azt mondja ez a' bõlts Pogány, ha az ember mind a' beszéditõl mind az okofságtól meg-fosztattatnék, hogy sem mint azt másoknak veszedelmekre fordítsa. „ Si vis illa dicendi malitiam instruerit, nihil fit publicis privatisque rebus perniciosius eloquentia. — Rerum ipsa natura, in eo quod præcipue homini indulsisse videtur, quoque nos a ceteris animalibus separasse, non parens sed nociva fuerit, si facultatem dicendi sociam scelerum, adversam innocentiae, hostem veritatis invenit. Mutos enim nasci, & egerere omni ratione fatius fuisset, quam Providentiæ munera in mutuam perniciem convertere. *Quint. L. XII. c. 1.*

Eggy kis figyelmetesség elégséges arra, hogy meg-esmérjük melly szükféges legyen a' Prókátorban a' kegyesség és Isteni-félelem. Az õ egész tzielja az, hogy a' Bírakat el-hitefse; erre pedig meg-kívántatik az, hogy a' Bírak jó ítélettel legyenek felõle; hogy úgy tartsák õt, mint minden hazugságot gyûlölõ, egyenes szívû és igaz-mondó embert. Mikor õ valamelly ügyet folytat,

tat, szükség hogy egyfésítse a' maga személy-  
 jében egy Prókátornak buzgóágát, és  
 igaz tanúnak hiteleségét. Az a' betsület,  
 mellyet fog magának szerezni egyenefségé-  
 ről, nagyon fogja erőltetni azokat az oko-  
 kat, mellyeket elő fog hordani az által a'  
 fel-vállaltatott ügynek védelmezésére: ellen-  
 ben pedig, a' melly Prókátor meg-esmér-  
 teti magát arról, hogy tekervényes okosko-  
 dásaival tsalni akar, az ellen mindenkor fel-  
 vagynak minteggy készülve a' Bírák, hogy  
 az ő hálóiban meg ne fogattásanak, 's ol-  
 lyan ítéletet ne tegyenek, a' melly nékik  
 idővel kifsebbségekre szolgálhatna. „ Plu-  
 „ rimum ad omnia momenti est in hoc po-  
 „ situm, si vir bonus creditur. Sic enim  
 „ continget, ut non studium Advocati vi-  
 „ deatur adferre, sed pœne testis fidem. *Quint.*  
 „ *L. IV. c. I.* Sic proderit plurimum causis,  
 „ quibus ex sua bonitate faciet fidem. Nam  
 „ qui dum dicit malus videtur, utique ma-  
 „ le dicet. Videtur talis Advocatus malæ  
 „ causæ argumentum. *L. VI. c. 3. XII. c. 1.*

2-szor. A' második virtus a' Prókátor-  
 ban az, hogy a' maga hasznát más', kárával  
 ne keresse. Erről azt mondja Quintiliánus  
 az említett XII-dik Könyvében, hogy e' szép  
 és nemes hivatalhoz fokkal illendőbb lenne,  
 ha a' Prókátorok ingyen folytatnák az ügye-  
 ket. De utánna veti, hogy ha a' Prókátor-  
 nak

nak magának nintsen tisztességes jövedelme; illendő dolog, hogy az a' kinek ügyét folytatta, meg-mutassa eránta való háládatosságát: mert nem lehet úgy mond igazabb bér annál, mellyet illy tisztességes munkával nyernek. Azok a' kiknek vagy életeket vagy jószágjokat meg-mentette, érdemetlenek lennének arra, hanemha a' jót jóval fizetnék vissza. 'S minthogy a' Prókátor, míg más dolgában járt, addig a' magáét félretette, nem tsak illendő hanem szükséges dolog is, hogy az ő hivatála ne legyen minden gyümöls nélkül való. „ Quis ignorat

„ quia id longe sit honestissimum, ac liberalibus disciplinis, & illo quem exigimus „ animo dignissimum, non vendere operam, „ nec elevare tanti beneficii auctoritatem? „ cum pleraque hoc ipso possint videri vilia, „ quod pretium habent. At si res familiaris amplius aliquid ad usus exiget necessarios, secundum omnes sapientium leges „ patietur sibi gratiam referri. — Neque enim video, quæ iustior acquirendi ratio, „ quam ex honestissimo labore, & ab iis, de „ quibus optime meruerit, quique si nihil „ invicem præstent, indigni fuerint defensione. Quod quidem non iustum modo, sed „ necessarium etiam est, cum hæc ipsa opera, tempusque omne alienis negotiis datum, facultatem aliter acquirendi reci-

R

„ dant.

„ dant. „ — Azt kívánja továbbá Quintiliánus, hogy itten is nagy vigyazással 's mértékkal éljenek a' Prókátorok, és hogy vigyazzanak a' személyre, az időre, és az ajándéknak minéműségére. Mellyel azt látatják elő-adni, hogy a' szegényeknek Ügyöket eggy általjában ingyen folytassák; főt a' gazdagoktól se vegyenek fokot. Ha pedig egynehány esztendők alatt tisztesleges tehetséget gyűjtöttek, annakutánna ne kívánjanak semmit, hanem ingyen folytassák az ügyeket.

„ Sed tum quoque tenendus est modus; ac  
 „ plurimum refert, & a quo accipiat, &  
 „ quantum, & quousque. — Nec quisquam,  
 „ qui sufficientia sibi (modica autem hæc  
 „ sunt) possidebit, hunc quæstum sine cri-  
 „ mine fordidum fecerit. „

Sõt soha sem kell a' bölts Quintiliánus' értelme szerént, azt a' mit a' Prókátornak adnak úgy nézni mint fizetést, hanem mint a' háládatofságnak 's barátságának jelét; jól tudván hogy fokkal többet tselekedett ő a' felekkel, hogy sem mint néki adhatnak, 's az ilyen nemű jót sem el nem lehet adni, sem pedig el-vesztetni.

„ Nihil ergo acqui-  
 „ rere volet Orator ultra quam satis erit:  
 „ nec pauper quidem tamquam mercedem  
 „ accipiet, sed mutua benevolentia utetur,  
 „ cum sciat se tanto plus præstitisse: quia  
 „ nec venire hoc beneficium oportet, nec

„ perire. „ — Hogy pedig a' Prókátor előre a' felekkel meg-alkudjon, vagy pedig a' szerént emelje-fel a' maga fáradságának bérét, a' mint a' veszedelemnek nagysága vólt, mellyben az ügyes-bajosoknak vagy életek, vagy betsületek, vagy jószágok forgott; erről azt mondja ez a' bölts Pogány, hogy ez útalatos kereskedésnek neme, melly inkább illik a' Piratákhoz vagy Tengeri-tolvajokhoz, hogy sem mint Prókátorokhoz, és a' melly tselekedettől irtózniok kell még az olyan Prókátoroknak is, a' kikben a' virtus csak közép-szerű mértékben vagyon. Távol-légyenek tehát a' Törvény-székektől 's a' Prókátori nemes hívataltól azok az alacson és béres lelkek, mellyek az ügynek óltalmazásából 's ékefen-szóllásból el-adó portékát tsinálván, azzal otsmány kereskedést üznek. Azok a' Törvények és regulák, mellyeket én e' nemes Mesterfégről kívánok szabni, nem azoknak valók úgy mond, a' kik már előre azt számlálgatják, mennyi kintset fognak ők az ő tanulásokkal 's fáradságokkal gyűjteni. „ *Paciscendi quidem ille*  
 „ *piraticus mos, & imponentium periculis*  
 „ *pretia procul abominanda negotiatio, etiam*  
 „ *mediocriter improbis aberit. Neque enim*  
 „ *nobis operis amor est: nec quia sic honesta*  
 „ *atque pulcherrima rerum eloquentia*  
 „ *petitur ipsa, sed ad vilem usum & forditi-*

„ dum lucrum accingimur. — Nec velim  
 „ quidem lectorem dari mihi, quid studia  
 „ referant computaturum. *Quint. L. I.*

„ C. 20. „

Ha egy Pogány e'képpen gondolkozott és szólott, és ha a' régi tisztességes Prókátorok így folytatták hivataljokat; hát mennyivel inkább a' Keresztyének között mitso-da nemes, tiszta, és magok hasznokat nem kereső indulatokkal kell bírni a' Prókátoroknak? Ez előtt tsak harmintz esztendőkel is, egy Prókátor sem találtatott az egész Genevai Köz-társaságban, a' ki az ügyeket pénzért folytatta volna. Mind elő-kező és Fő embereknek gyermekeik voltak a' Prókátorok, a' kik minekutánna minden jutalom nélkül tíz tizenkét esztendőig a' Prókátorágban gyakorlották volna magokat, azután a' két száz Férfsijakból álló Tanátsba, onnan pedig idővel a' Kis Tanátsba is bevétettettek. Ebből az a' nagy haszon háruült az egész Közönséges-társaságra, hogy semmi illetlen 's fundamentom nélkül való per a' Tanáts' elébe nem került; mert nem lévén a' Prókátorok között egy is pénzért szolgáló, a' hamis ügyet senki közzülök-fel nem vállalta, és így egy két békéltetőnek jelen-létében az ilyen Peresek öszve-békéltek. Sok vissza-vonások 's egyenetlenségek még az ő kezdetekben el-temettenének, ha  
 min-





hetnek, de a' piratak vagy tengeri tolvajok nem. „ Non convenit ei quem Oratorem „ esse volumus, iniusta tueri scientem. — „ Neque defendet omnes Orator: idemque „ portum illum eloquentiæ salutarem, non „ etiam piratis patefaciet, duceturque in ad- „ vocationem maxime causa. *Quint. L. XII. „ c. 7.* „ — Minekelötte azért valaki Prókátori tisztséghez hozzá-kezdene valamely ügyben, szükség hogy a' Bírónak személyjét öltözze-fel: hogy a' maga házát változtassa eggy Törvény-székké; vi'sgálja-meg szorgalmatosan mind azokat az okokat, mellyeket az ő óltalmát kereső fél elő-hozhat, 's mondjon szententziát reá úgy a' mint mondana ha ebben az ügyben ő vólna a' Bíró. „ Sic „ causam perscrutatus, propositis ante ocu- „ los omnibus, quæ profint noceantve, per- „ sonam deinde induat Judicis, fingatque „ apud se agi causam. *Ibid. c. 8.* „

Sőt ha az ügynek folytatásában, mikor az ellenkező félnek bizonyságait is látja, észre-  
vélzi azt, hogy valósággal igazfágtalan dol-  
log az, a' mellyet ő igaznak vél; szükség  
hogy a' jó Prókátor meg-intse a' maga Ügye-  
fét, és kérje hogy a' fel-tett dologról le mond-  
jon, a' mellyet a' maga lelki - esméretének  
sérelme nélkül meg nem nyerhetne. Ha  
meg-fogadja a' Peres a' Prókátornak taná-  
tsát, hasznára válik az: ha pedig a' jó ta-  
nátsot

nátsot meg-útálja, az olyan ember nem méltó a' Prókátornak óltalmazására. „ Neque  
 „ vero pudor obſtet, quo minus ſuſceptam,  
 „ cum melior videretur, litem, cognita in-  
 „ ter diſceptandum iniquitate, dimittat, cum  
 „ prius litigatori dixerit verum. Nam & in  
 „ hoc maximum, ſi æqui iudices ſumus, be-  
 „ neficium eſt, ut non fallamus vana ſpe li-  
 „ tigantem. Nec eſt dignus opera patroni,  
 „ qui non utitur conſilio. *Ibid. c. 7.* „

4-ſzer. Negyedik virtus a' jó Prókátor-  
 ban az, hogy minden böltſefséggel 's maga  
 meg-tartóztatásával forgolódjon az ügynek  
 folytatásában. El kell kerülni a' tsúfolódást  
 's vagdalózást, mellyel némelly Prókátorok  
 az ellenkező részt sértegetik. Nagy ember-  
 telenſég boſszontani azokat, a' kik már a'  
 nélkül is nyomorúttak: *Adverſus miſeros  
 inhumanus eſt iocus.* Ha néha valamelly  
 elmés és tréfás mondásra ki-botsátkozik a'  
 Prókátor, olyan légyen az, hogy ſenkit meg-  
 ne sértsen. „ *Lædere nunquam velimus,*  
 „ *longeque abſit propoſitum illud, potius a-*  
 „ *micum quam dictum perdidit. Quint. L.*  
 „ *VI. c. 4.* „ — Az elmés és éles ſzókkal  
 való mértékletes élés különbözteti-meg a'  
 jó Prókátort a' tsátsogótól, vagy bolondos-  
 kodótól. Az illyennek tsak-nem minden-  
 napi kenyerévé válik az; ellenben pedig a'  
 jó Prókátor ſoha ſem él azokkal ſzükkſégte-

lenül és valamely haszon nélkül. Sokszor meg-esik, hogy valamely Prókátor az ellenkező féltől meg-fértetik, és ha akkor elemésen vissza tudja vágni, az nagy ditsőfégre válik az ő tsendes és magát könnyen fel-találó elméjének. Mikor Catullus fel-szóval folytatta az ügyet, egyszer Filippus az ő nevére tzélozván, így szólott néki. *Miért ugatsz illy Jokádig?* Mellyre Catullus így felelt hirtelen: *Azért, mert tolvajt látok.*

„ Omnia probabiliora sunt, quæ lacesiti di-  
 „ cimus, quam quæ priores. Nam & in-  
 „ genii celeritas major est, quæ apparet in  
 „ respondendo, & humanitatis est respon-  
 „ sio. Videremur enim quieturi fuisse, nisi  
 „ essemus lacesiti. 2. de Orat. n. 230. Quæ-  
 „ sita, nec ex tempore ficta, sed domo al-  
 „ lata, plerumque sunt frigida. Orat. n. 89.  
 „ Catullus, dicenti Philippo: *Quid latras?*  
 „ *Furem inquit video* 2. de Orat. n. 220. „

Ötödször. Meg-kívántatik a' jó Próká-  
 torban az okos vetélkedés, a' melly minden  
 irigységtől távol vagyon. Nagy gyönyörű-  
 ség szemlélni Frantzia Országban, Angliá-  
 ban, 's másutt is, a' hol élő nyelvvel foly-  
 tatják az ügyeket, mitsoda böltsefséggel,  
 ékesen-szóllással, 's buzgósággal forognak e-  
 zek az ő pályájokban. Ollyanok ezek, mint  
 meg-annyi bajnokok, a' kik ki-állnak küsz-  
 ködni közönséges helyen, a' Törvénynek

tanulásában meg-öszültt Bírák előtt. A' népnek fokafága bé-botsáttatik a' Törvény-házba az ő hallásokra; a' melly is bámúlással hallgatja azt az elmétséget, elevenféget, 's szívet győző erőt, mellyet tsepegtet az ő ékes beszédjek. Ide gyűlnek az Ifjú Prókátorok, 's a' Törvényt-tanuló Ifjak, 's ott tanulják előre azt a' módot, a' mellyel óltalmazzák ők is idővel az igaz ügyeket. Kívánnunk kellene, hogy nálunk is, mint ezeknél a' bölts Nemzetfégeknél, mint a' Görögöknél és Rómaiaknál, élő nyelvvel folytatnák a' Prókátorok az ügyeket. Így lenének a' Törvény-házak mind az Ékesen-szóllásnak, mind a' Törvény-tanulásnak valósfágos Oskolájik. Nagy ditsőfége szolgál a' Törvény-széknek az is, ha a' Prókátorok között meg-vagyon ugyan a' vetélkedés, de minden írigység 's egymás ellen való törekedés nélkül. Szép példáját látjuk ennek Ciceróban, a' ki ama híres és öreg Prókátorról Hortensiusról, így ír halála után: „Do-

„ lebam quod non, ut plerique putabant,  
 „ adversarium aut obtrectatorem laudum  
 „ mearum, sed socium potius, & confortem  
 „ gloriosi laboris amiseram. — Quo enim  
 „ animo eius mortem ferre debui, cum quo  
 „ certare erat gloriosius, quam adversarium  
 „ omnino non habere? cum praesertim non  
 „ modo nunquam sit, aut illius cursus a me

„ impeditus, aut ab illo meus, sed contra  
 „ semper alter ab altero adiuuus, & com-  
 „ municando, & monendo, & favendo. —  
 „ Sic duodecim post meum consulatum an-  
 „ nos in maximis causis, cum ego mihi il-  
 „ lum, sibi me ille anteferret, conjunctissi-  
 „ me versati sumus. *Brut. n. 2. 3, 223.* „

### A' RÓMAI LITERÁTÚRÁRÓL.

*Essai historique de la Litt. des Romains.*  
*Dublin 1724.*

Mikor meg-gondoljuk a' Római Biro-  
 dalomnak kezdetét, azt a' formát, mellyet  
 vett az első Törvényt-tévőtől, 's azokat a'  
 minéműségek, mellyek annak leg-első tag-  
 jaiban voltak; éppen nem lehet azon tsu-  
 dálkozunk, hogy ennek a' születtetett Köz-  
 társaságnak böltsője körül olly vadfágot 's  
 durvaságot szemlélünk, melly a' ki-palléro-  
 zott népeknek politziájokkal ellenkezik. Az  
 a' vastag tudatlanfág, melly az első Róma-  
 iakat bé-borította, lassanként egy komor  
 kevélyféggé vált, melly azt tselekedte, hogy  
 Rómának első Vitézei meg-elégedvén a'  
 természetnek ségedelmével, meg-útálták a'  
 mesterféget, és semmit sem akartak attól  
 költsönözni, melly az ő okofságokat meg-  
 világosíthatta, 's bátorfágokat fel-emelhet-  
 ték.

vólna. Nem esmérték ezek sem az elme' miveinek betseket, sem a' tanulásnak hasznát, hanem inkább úgy nézték azt, mint hijában való fáradságot, melly egy Római lakosnak méltóságával meg nem állhat. Az a' mi őket e' bal-vélekedésben meg-erősítette, e' vólt, hogy a' katonai fenyíték és az állhatatoság által fok népeket meg-hódoltattak, 's következképpen úgy vélekedtek, hogy ők azoknál fellyebb-valók. Ez a' mit mondunk, fundáltatik a' Rómaiaknak vallás-tételeken. Virgilius, a' ki abban az időben élt, mellyben a' politzia és a' Világnak minden mesteriségei mintegy közép-pontban úgy eggyesültek Rómában, még akkor is nem tulajdonít egyéb felsőféget vagy méltóságot ennek az anya városnak, hanem tsak azt, a' mi származik a' hadakozásnak és győzésnek tudományából. A' mit Horátius mond a' Poésisről, hogy tudni-illik azért bóldogúlt az olly lassa a' Rómaiaknál, mert a' Görögöknek példajokat későn kezdték követni; ugyan azt lehet mondani a' Tudománynak minden egyéb nemeiről is. Igen keveset tárfalkodtak ők a' Görögökkel, a' kiknél vólt minden-féle mesterlégeknek műhelyek, és ez a' Görögökkel való nem tárfalkodás fok ideig meg fosztotta őket mind azoktól a' módoktól, mellyek által pallérozhatták vólna elméjüket, a' mellyek külömben minden-fé-

le tudományra 's mesterfégre alkalmatosak voltak.

A' Rómaiak nem kezdtek elébb társalkodni a' Görögökkel hanem öt-száz ötven-öt esztendőkkel Rómának építtetése után, a' mikor a' Macedóniai Király Filep ellen felvállalták Görög Országnek óltalmazását. A' Szabadítóknak nevek alatt, magok hatalmok alá hajtották azt, 's akkor lett az a' mit Horátius mond, hogy a' meg-hódolta az ő meg-győzőjit, és a' szép mesterfégek által uralkodott Olasz Országban. A' Római nevezetesebb Poéták éltek az első és harmadik Cárthágóbéli hadakozás között. Említést érdemelnek ezek között, *Livius, Andronicus, Nevius, Ennius, Pacuvius, Accius, Cecilius, Plautus, Afranius, Terentius*, és *Lucius*. Horátius, a' ki tsak az első Cárthágóbéli hadat említi, azt mondja, hogy a' Rómaiak haszonra fordították az azt követő békefséget; kezdtek olvasni *Sophoclest, Thespist, Eschilust*, 's próbálgatták azokat a' magok nyelvekre lefordítani.

De kivált Cárthágó' Városának lerontatása után kezdett nevedezni a' Rómaiaknál a' tisztefséges tudományokra való igyekezet, és ez a' nemes ízlés napról napra öregbedett azután. Ez időtől fogva a' Sylla' haláláig mintegy hetven esztendők folytak le.



le. Ez idő alatt éltek ama két híres Prókátorok, Crassus és Antonínus, a' kik minnekutánna az ékesen-szóllásnak Királyi-páltzáját magok között meg-osztották; az ő halálok után következtek Sulpícus Cotta, Hortensius és egyebek, a' kiknek neveiket Cicerónak Brútusában meg lehet olvasni. Ezen idő tájban esett az is, hogy a' két Scævolák, kik közzül az egyik Augur, vagy Jövendőelő, a' másik pedig Pontifex, vagy Fő-Pap volt, a' Polgári Törvénynek tanúlását nagy tökéletességre emelték. Lucretius, a' ki a' Jugurthával való hadnak ideje táján élt, és a' ki a' maga Mesterének Epicurusnak értelmét olly nagy mesterféggel kifejtette, mintegy Epochát, vagy számlálás-kezdetet tsinált az Ékesen-szóllásnak tiztafágában, és a' Poésisben való helyes írásban. A' híres Philosophusok vagy Böltselkedők minden-felől kerestettek, Rómába hívatattak, hogy bölts oktatásaik által formálják az Ifjúságot, 's a' magok tanátsaikkal vezéreljék azokat, a' kik a' közönséges dolgokat folytatták.

Lucullus, a' ki Sylla' helyébe következett a' Katonai mesterfégben, sokkal fellyebb-való volt ő nála a' tudományban. Olly tökéletesen meg-tanulta ifjúságában a' maga született nyelvén kívül a' Görög nyelvet is, hogy mikor meg-határozta volna magában,  
 hogy

hogy egy Históriát adjon-ki, forfot húzott arra, ha Görögül írja é vagy Deákúl, azután más forfot arra, ha Verfekkel é, vagy folyó beszéddel? Minekutánna fok tisztégekben a' Mithridatesel való hadakozás alatt magát meg-külömböztette, magános életet kezdett élni, és ott tudományának tizirkalmát öregbíteni. Egy szép palotát építtetett, mellyet több házi-eszközökön kívül, fok szépen le-írt Könyvekkel ékesített-meg. E' gazdag Könyv-tár meg-nyílt mind azoknak, valakik szerették a' Tudományokat. Ciceró a' beszédnek pompáságát, és az ékesen-szóllásnak magaságát magában egyesítette. Velleius Paterculus azt jegyzi-meg, hogy igen kevés Órátorok voltak ő előtte, a' kiket lehetne ízleni, 's még fokkal kevesebbek, a' kiket lehetne tsudálni, hanemha egy időfök voltak Ciceróval, 's az ő ékesen-szóllása által segítették. Az ő Philosophiai munkái szint olyan nagy dízséretére váltak néki. Leg-alább az előtte élt Böltselkedőknek kifesebbítések nélkül el lehet mondani, hogy szint olly nagy betsületre méltó Ciceró a' Böltselkedésben való szüleményjei, mint egyéb remekjei által. Néki tartattatott az a' ditsőség, hogy a' Böltselkedésnek fok-féle matériáit Római nyelven adja-elő, mellyet egy Bölts is nem próbált ő előtte. Maga mondja ezt fok helye-

lyeken az ő munkáiban, nevezetesen pedig a' Tusculánumi Kérdéseknek kezdetekben, a' hol egyszer'smind le-rajzolja rövideden a' mesterfégeknél a' Rómaiaknál való nevedéseket. Crassus, Pompéius, Antónius, Cæsar, Cátó, és Brútus, csak-nem azon időben magok tündököltek e' Világnak fő piatján. Az egész Római Birodalom kevés embereket számlálhatott, a' kik ezeknél jobban ki-lettek volna pallérozva. A' három első egészen az Ékesen-szóllásra feküdtek addig, míg fegyvert nem fogtak. A' három utólsók, az ékesen-szólláson kívül egyéb Tudományokban is jártosak voltak. A' Poésis és a' Böltselkedés édesítették Cæsárnak magános óráit. Mind örökké példájok lesz' ő a' Historicusoknak, valamint példájok a' nagy Vitézeknek. Brútus igyekezte ki-tanúlni a' külömb külömb-féle értelmeket, és nagy elő-menetelt tett mindenikben.

Az Augustus' Országglása volt, a' mint mindenek tudják, a' Római Literáturának és hatalomnak leg-tündöklőbb ideje. Azok a' gyenge plánták, mellyek Görög Országból Rómába vitettek, Augustus Tsászárnak kezeitől öntöztetvén, a' békeségnek fénylő tsillaga alatt csak hamar virágokat hoztak. Gyakran tsudálkoztam azon, hogy sok Tudósok egyedül Mecenásnak adják azt a' dicsőséget, hogy a' tisztességes mesterfége-

geket virágoztatta. Hibetű hogy az ő Urát a' Tsászárt követte ő ebben; mert a' Fejedelmeknek hajlandóságok szokott rendszere az a' mozgató lenni, melly a' Ministereknek hajlandóságokat igazgatja. A' Mecénásé lett tehát az a' tündöklő titulus, hogy ő a' tálatomoknak megjutalmaztatójok vólt, a' melly nélkül az Epicureismusba és a' felédékenységbe eltemettetett vólta. De ha Augustusnak nem egyedül való tulajdona az, hogy ő a' maga Századjában a' tisztesség mesterfégeket böldegította; legalább nem lehet róla lehúzni azt a' dítséretet, hogy ő egy tudós Tsászár ne lett vólta. Lehetetlen ezt tagadni annak, a' ki Svetóniust olvasta, ki is ennek a' Tsászárnak tudományának tsalhatatlan bizonyságait adja. Az ékesen-szóllás eránt való ízlése; az a' nagy szorgalmatosság, mellyel készült mind azokra, mellyeket közönséges helyen akart mondani, noha külömben is a' szóllásra különös tehetsége vólt; az ő világos és ki-paléroztatott Stylusa; a' Görög nyelvnek 's Literatúrának tökéletes tudása; az ő maga életének Históriája, mellyet XIII. Könyvekben le-írt; az az ő ékes beszéde, mellyel ferkentgetett mindeneget a' böltselkedésnek tanulására; végezetre az ő tudományának más több monumentumai, méltán a' legtanultabb Fejedelmek közzé helyeztetik őtet.

Erről

Erről a' magasságról, mellyre a' mi gondolatinkkal fel-emelkedtünk, merő gyönyörűség nézni a' Római Literatúrának széles ki-terjedő lát-határait. Igaz az, hogy az ékesen-szóllás láttatik ki-költözni akarni e' Birodalomból: inkább az Augustus' Századjának, hogy sem az ő Birodalmának tulajdona ez, 's el-végeztetik Ciceróban, egygyütt a' Köz-társasággal. De a' História és a' Poésis Augustusnak jól-tévő szárnyaitól melegítettvén, nagy tökéletességre mentek, Títus Líviusnak, Virgiliusnak, és Horátiusnak kezeik között. A' mi a' Böltselkedést illeti, ebben is az említett két Poéták szint-olyan mustrák lehetnek, valamint az ő tulajdon mesterlégekben. Horátiusról azt mondja a' tudós Temple, hogy ő egy igen nevezetes Vezér az életnek mesterlégében, és az okoságnak hűféges tolmácsa a' magunk-vifelésében. Némelly Tűdófok azt mondják, hogy ha a' Mesterlégeknek minden principiumaik el-veznének is, ezt a' kintset meg-lehetne találni Virgiliusban. Igaz az, hogy nagyon bé-látott ő a' Természetnek titkaiba, és a' Poésisnek minden kellemetességével ékesgette azokat fok helyeken az ő munkáiban. A' föld-mívelésről írt betses munkájának második Könyvében, a' hol némémű el-ragadtatással adja-elő a' Poésis eránt való hajlandóságát, egészen a' Philo-

S

fo-

fophiai szemlélődésekbe merül, és a' Természetnek hangjára akarja venni a' Mú'sáknak nyelveket.

Augustus Tsászárok uralkodása után, mind a' Mú'sáknak, mind a' Római Sasoknak magas repülések meg-aláztatott. Eggyiknek alá-eséfe a' másoknak alá-eséfét is okozta. Talán hibáznánk, ha e' kettős esetet csak egyedül az igazgatás' formájának, és a' Monarchiának fel-állítatásának tulajdonítanánk. Ha Augustus után a' több Tsászárok is az ő példáját 's réguláit követték volna, valóféggal azoknak Királyi-páltzák alatt ditsősegebb napokat ért volna Róma, mint a' Consuloknak vesszejik alatt. De mikor Tiberius egy új Politicát vitt-bé Rómába, 's a' következő Tsászárok olly feslett életet kezdtek élni, a' mellyre még a' Tarquiniusok is el-pirúltak volna; mind a' Tudományok, mind az erköltsök, mind a' fenyték meg-vesztegettetett. A' Domitiánus után következett hat Tsászárok alatt, ki-jöttek ismét a' Tudományok a' feledékenységek mélyfégéből, bé-mentek a' Tsászári Udvarba, a' hol némelly jó Fejedelmektől tapfolással fogadtattak. Tacitusnak, Svetóniusnak, 's az Ifjú Plíniusnak munkáji, sokkal nagyobb betsületére szolgáltak a' Trájánus' uralkodásának, hogy sem-mint minden ő katonai vitézségei. Ha ezek az Írók

a'

a' régieknek szép ékesen-szóllásokat el nem érhatték; leg-alább meg-haladták azokat sok más dolgokban. Tacitus mély Politicus' módjára írta a' Históriát, és tiszteletet adott az igazfágnak. Plinius úgy beszélt mint elmés Prókátor, és nagy kellemetességgel adta-elő gondolatit. Ha ide akarjuk számlálni Plutárchust, a' kit Trájánus Consulfágra emelt, és a' ki a' maga munkájának nagy részeket Rómában írta; ha ide tésszük Quintiliánust is, a' ki kevés idővel élt az előtt: úgy egy tökéletes Laistromunk lesz azokról a' Tűdófokról, a' kik abban az idő tájban tündököltek. Az az idő mellyben megmutatták magokat, úgy nézettethetik, mint a' tudománynak meg-nyílt hajnala, az Augustus' szép Századjának le-efése után. Sőt helyesebben lehetne azokat az Írókat ahoz a' fényességhez hasonlítani, mellyet vet utóljára az el-aluváshoz közelgető métses.

---

## A' RÓMAIAKNAK ÉKESEN-SZÓLLÁSOKRÓL.

*Extr. du Discours sur la Barreau de Rome. Paris, 1755.*

A' Scipiók előtt a' Rómaiak közt az ékesen-szóllás csak-nem az ő böltsőjében volt. A' tanátskozáásokban 's törvényes végeze-

fekbén, mindeneket az egyenességre 's köz-  
 haszonra húztak: *Æqui bonique consulite.*  
 A' Hazának szívetete olly szíves és közön-  
 séges vólt még ekkor, hogy semmi világi  
 haszontól nem szenvedte azokat az akadályo-  
 kat, mellyek tsak az ékesen-szóllásnak ere-  
 jének engedhetnek. Az első Rómaiak, va-  
 lamint erköltsökben, úgy beszédjében is  
 együgyűk, józanok, és fanyarúk vóltak.  
 A' Scipióknak Századjok vólt a' Tudomány-  
 nak hajnala, és a' valólagos Római virtus-  
 nak uralkodása; az az, hogy akkor ez a'  
 virtus édesebb 's kellemetesebb lett, vala-  
 mint a' Tudomány is jobban ki-pallérozta-  
 tott, és szélesebben ki-terjesztetett. A' ha-  
 lálók' órájáig Dictátorfágot viselő személyek  
 alatt, valamint egyéb mesterfégék és tudomá-  
 nyok, úgy az ékesen-szóllás is jobban ne-  
 vekedett. A' híresebb Órátoroknak nagy  
 elő-menetelek, ki-köszörülte az elmének te-  
 hetfégeit, 's meg-fokasította e' nemes pályá-  
 ban a' vetélkedőket: ezen hatalmas rúgók  
 és eszközök által ment a' Római ékesen-szóllás  
 a' maga tökéletességére. A' szolgafág  
 le-rontván ezeket az eszközöket, a' föld-  
 hőz-ütötte az ékesen-szóllást is, a' melly is  
 a' szabadsággal együtt a' Ciceró' sír-halmá-  
 ba temettetett-el. Tsak hamar ezután, nem  
 zengett egyébtől a' Tanáts-ház, hanem a'  
 Sophistáknak tekervényes kiáltozáfaiktól,  
 színt



szint olyan nagy változás esvén az ideákban, valamint az igazgatásnak módjában. Magok a' Tsászárok vetélkedők lettek az Órátoroknak, 's az ő irígyfégek és hijábanvalóságok nem szenvedhettele a' ki-tettség érdemet. A' nemesebb érzésnek kút-feje ki-száradván, az elméségnek nem lehetett semmi fel-emelkedése.

### A' RÓMAI TSÁSZÁROKRÓL.

A' Római Tsászárokat három nemzetfégre vagy idő szakaszokra lehet osztani, Augustustól fogva, Constantínus Tsászárig. Az első nem foglal magában egyebeket, hanem olyan embereket, a' kik a' Tsászárfágra érdemetlenek; mint p. o. Tibériust, Caligulát, Claudius, Nérót, Domitiánust, és egyebeket. Melly utálatos nevek ezek! Ha Augustus és Titus köztök nem vólna, úgy ennek az egész idő-szakasznak Históriája csak olyan lenne, mint a' dühös medvéké és tigriseké, a' gyilkosságoknak, ragadozófoknak, pusztítófoknak szakadatlan lántzok, 's egy olyan vérengző had, mellyel az emberi nemzetfég ok nélkül ölettetett. A' második nemzetfég vagy idő-szakasz, melly Nerván kezdődik, bővölködik nemes lelkű és jól-tévő Fejedelmekkel. Gyönyörűséggel

emlegetjük ma is Trájánust, Adriánust, An-  
tóniust, Marcus Auréliust, és Pertináxot.  
De ezen időnek szerentsétlenségére, meg-  
fertéztették ez amaz útalatos tsudának Com-  
modusnak feslettsége által, a' ki mintegy  
előre el-botsátott hír-mondója vólt a' har-  
madik idő-szakafznak, mellyet méltán a' Szá-  
zadoknak seprejének nevezhetünk. Ez egész  
időnek le-folyása alatt, nem vólt Rómában  
több Tsászárság hanem csak Alexander Seve-  
rus, a' ki meg-érdemlette volna hogy az em-  
berek uralkodjon. Úgy látszik hogy a'  
többek azon vetélkedtek, kitsoda teheti köz-  
zülök magát híresebbé több dühöségök 's  
útalatosságok által. Mit kell ítélnünk az ol-  
lyanokról, mint Dídius Juliánus, Caracal-  
la, Macrinus, Heliogabalus, Maximínus,  
Philippus, Valérianus, Galliénus? 's a' t.  
Nem kevés munkájokba kerülhetett a' His-  
tórícusoknak ezen idő-szakafznak le-rajzoló-  
sa; mert meg-kell-vallani, hogy az ilyen  
istentelen Tsászárságoknak útalatos életek ép-  
pen nem olyan, hogy azoknak szemlélések-  
ben az olvasó gyönyörködhetne. Meg-le-  
het, hogy sokszor ki-efett az író-toll az ő  
kezeikből, a' mikor a' maga természeti rút-  
ságában akarták elő-adni Caracallát, Helio-  
gabalust, és több illyeket, a' kik a' Királyi-  
széknek molskaik, és az emberi nemzetiség-  
nek dögleletes pestifeik vóltanak.

## PLUTÁRCHUSRÓL.

*Vie de Plutarque, par Dryden.*

Tsak-nem rend-szerént való forfok az a' Historicusoknak, hogy mennél inkább fáradoznak ők más embereknek ditsőfégeknek terjesztésekben, annál kevesebbé gondolnak egyebek ő velek; úgy hogy sokaknak hírefek az ő munkájik, és tsak-nem egészen esmeretlenek az ő személyjeik. Illyen háládatlan vólt a' többek között Plutárchus eránt a' maga Századja; annyira el-felejtkeztek erről az ő idejebéli emberek, hogy nem lehet találni tsak egy író-tollat is, melly az ő életének nevezetesebb történeteit le-rajzolta vólna. A' honnan, ha ki-vésszük azokat a' darabotskákat, mellyeket Svidásban találunk, az ő tulajdon munkáiban szükség tarlóznunk, ha az ő életét le-akarjuk írni. Pindarus, Epaminondas, és Plutárchus azok a' három nagy emberek, a' kik megmutatták az Áthénásbélieknek, hogy még az elmének tehetségeire nézve is vetélkedőtársakat találhatnak ők *Boeotziában*, az az, abban a' tartományban, melly közönségesen gyaláztatott az ő lakosainak durvaságokért 's tudatlanfágokért. Plutárchus születtetett *Cheroneában*, Boeotziának Városában, Clau-

dius' Tsászfárga alatt. A' mit a' maga bölts neveltetéséről írásban hagyott, bizonyosan nem olyan tartományt ad előnkbe, a' melly meg nem érdemlette volna a' dítséretet egyébről, hanem tsak arról, hogy ott teremnek a' leg-kövérébb örök. *Verecum in patria, crassoque sub aëre nasci.* Minthogy a' holt nyelvvel nem gyötrettetett; azért is mint más nemes elméjü Ifjak, úgy ő is jó idején a' Természetnek tanulásához kezdett, a' melly tanulásnak fő vége volt a' jó erkölts, és a' Társaságnak közönséges haszna. Ammónius az ő Mestere, sok testi gyakorlások 's gyönyörködtető mulatfágok által tudta néki és a' több Tanítványainak a' tanulásnak nehézfégét könnyíteni.

A' böltseségnek telhetetlen kívánása, melly volt Plutárchusban, újabb esméretek gyűjtetett ő vele Egyiptomnak Papjai és Böltselkedői között. Egyiptomból meg-jövé, öszve-járta Görög Országot, eggy Túdóshoz illendő gondofsággal 's fzorgalmatofsággal. Nem volt az egész Országban eggy oskola, eggy valamire való Könyv-tár; és eggy Leveles ház is, a' mellyet meg ne vi'sgált volna. Mint eggy fáradhatatlan méh, ezekből fzedegette ő ki azokat a' különös jegyzéseket, mellyeket annakutánna a' maga munkáiban olly szép renddel, és az olvasót soha sem fárasztó kellemetes bőféggel adott elő,

elő. Dryden úgy bészeli őt, mint egy minden tudományokban jártas Böltsét, és a' ki minden Tűdők között leg-jobb rendbe tudta fzedni gondolatit. Akármelley dologról írt, meg-tetszik hogy fundamentomosan tudta azt, és nagy böltsésséggel elegyíti a' gyönyörködtető dolgokat a' hasznos oktatásokkal. A' régi Philosophusoknak minden Secretájikat mélyen meg-vi'sgalta, 's bár egészen Scepticus nem vólt is, de még is sok dolgokban ki-mutatta kételkedését. Noha a' maga indulatival bíró ember vólt; de még is sokszor osromlotta az Epicureusokat 's Stoicusokat, nem annyira az ő vélekedéseikért, mint az ő egyebeken uralkodni kívánó kevélyfégekért. Azok közzé az Académikusok közzé számlálhatjuk őtet, a' kik Plátónak buzgó követői vóltak, 's minden esztendőben meg-innepelte Plátónak és Socratesnek születése' napját. A' mi Vallását illeti, noha Apollónak Papja vólt, de alig hithetjük-el magunkkal, hogy sok Isteneket esmért vólna. Mindenkor úgy gondolkoztam, azt mondja ez a' tudós Ánglus, hogy Socrates, Plátó, és Plutarchus, azon egy Valláson vóltak, 's ugyan azon egy Istent tisztelték, a' kit mi Istennek nevezünk.

Továbbá Dryden le-rajzolja nekünk Plutarchust, millyen lett légyen az ő Familiájában, t. i. barátságos, mértékletes, gyer-

mekeit és feleségét szerető. Annakutánna meg-dítséri feleségét is, a' ki a' maga ritka virtusaival azt érdemlette, hogy az ő tulajdon Férje lett az ő dítsérője, és a' ki valóban egy ilyen nagy Philosophushoz illő bölts Alfzony vólt. Születtettek tőle négy fiai, és egy leánya. De hármát közzülök életében el-temetett, és tsak két fiai maradtak életben utánna. Nem lehet tudni tökéletesen sem idejét sem okát Rómába lett utazásának, 's mulatásának. De hihető, hogy az a' szükség kényszerítette őt arra, hogy az ott való tudakozódás és társalkodás által, amaz ő meg-betsülhetetlen munkáját, melyet a' híres emberekről írt, annál nagyobb tökéletességre vihesse. Cheronéa igen keskeny határú hely vólt egy ilyen nagy tzélnak el-érésére: azért is azt mondja maga a' Demosthenes életében, hogy ha valaki valamelly hosszús Históriát akar írni, kivált ha a' belé tejendő dolgokat meg-akarja vizsgálni, szükség hogy leg-először is egy nagy Városba menjen lakni, a' hol mind a' Könyvtárokból, mind a' Tűdésfokkal való társalkodásból fok kétféges dolgoknak végkre mehet: a' melly is olly tapasztalható igazság, hogy az a' természetől láttatik bé-öltöttnak lenni minden Íróknak lelkekbe. Az ilyen nagy és szép Város vólt Plutárchusra nézve Róma, a' hová ment e' végre lakni;

de

de ha ott könnyebbséget talált munkájának bővítésére, nem vólt meg más-felől az a' tsendesége, a' melly meg-kívántatott annak tökéletesítésére. Nappali idejét töltötte ott az Ifjúságnak oktatásában; és így az álomnak óráit kellett el-lopni, hogy munkájában bódogúlhaszon. Róma' Városá meg akarván eránta mutatni háládatofságát, meg-terhelte őtet fok tisztségekkel; de a' mellyekkel az emberi nemzetiségre nézve használatosabb munkáiban gátolta-meg. Azt írja Svidás, hogy Trájánus, még minekelötte Tsászárú lett vólna, őtet Confullágra emelte. Sőt azt is írja, hogy közönséges Edictummal vagy Parantsolattal azt végezte a' Római Tanáts, hogy az Illyriában lévő Hadi Tisztek és Magistrátusok, soha semmit sem merjenek tselekedni Plutárchusnak helybenhagyása nélkül; a' melly is éppen nem hihetetlen, ha meg-gondoljuk a' nagy tiszteletet, mellyel Trájánus ő eránta viseltetett. Ez a' Világi Nagyság és pompás méltóság bár akármint hízelkedhetett vólna is más embernek; de nem tetfzett Plutárchusnak. Észre vette nem sokára, hogy akármelly nagy hasznára légyen is valamelly Túdósnak a' Népes Városban való lakozás; de még is lehetnek olyan okok, mellyek azt vele meg-unatják. Rá unván a' Rómában való múlatásra, és a' Tisztségeknek viselésékre, örömmel vissza-tért abba a' kis Városba, melly

melly őt a' Világra hozta, hogy az ő távollétele által azt kifsebbé ne tsinálja. Az ő Hazafijai tsak hamar Árchonttá, vagy Fő-Bíróvá választották őtet; a' melly is tsekély rang vólt egy olyan embernek, a' ki már Rómában Consul is vólt: de éppen nem meg-vetni való hívtal vólt ez egy jó szívű Hazafinak, mert leg-alább ebben a' hívtalban leg-többet hafználhatott a' maga Hazájának. Már ekkor Plutárchus hatvan esztendő vólt, 's még azután is élt annyi esztendőig, mellyekben a' híres emberekről kezdett munkáját tökéletessegre vitte, a' mellyet tsak a' nagyjából írt vólt Rómában. A' mi az ő halálának idejét 's környül-álláfait illeti, ezekről semmi bizonyost nem tudhatunk.

Ezek után a' tudós Dryden némelly közönséges jegyzéseket téfzen a' Históriának szépségéről és hafznáról: annakutánna pedig Plutárchusnak írásának módjára fordúlván azt mondja, hogy abban nem kell keresnünk a' Stylusnak virágjait, a' szóknak hangjait, 's a' környül-írásoknak vagy periodusoknak gömbölyűégeket; hanem mindennek felette kell abban keresnünk az okofságnak józanfágát, a' helyes ítélet-tételt, és azt a' mesterféget, mellyel e' szélesfen ki-terjedő munkában minden részek olly szépen öszvealkottattak, hogy azok egy egész és ép tettet



tet tsinálnak. Bodinus két dologgal vádolja Plutárchust; t. i. hogy hihetetlen dolgokat beszéll, és hogy a' maga Héróit rosszul festi. A' tudós *Montagne* az első vádra azt feleli, hogy mi ebben rossz Bírák vagyunk, és hogy a' Plutárchus' Históráját nem ítélni a' szerént, a' mi ma a' mi képzelődésünk szerént lehetséges vagy lehetetlen. A' második vádra azt feleli, hogy a' különben száraz és ösztövéres Plutárchus annyival tudálatosabb abban az öszve-hasonlításban, a' mellyet tsinál a' Görög és Római Nagy emberek között. Szent Evremont azt írja, hogy ez a' tudós Görög mélyebben belátott volna a' természetbe, 's hibának tartja azt benne, hogy az emberekről csak a' nagyjából ítélt: azért is azt hiszi róla ez a' tudós Frantzia, hogy ki nem telhetett volna Plutárchustól, hogy az embernek belső természetét olly szépen fesse-le mint Sallustius. Elő-hozza például azt a' két három szót, mellyel ez a' bölts *Históricus* Catilinát festi-le: *Alieni appetens, sui profusus. Máfok jávára ásitózó, a' magáéból tékozló.* Dryden, hogy a' tudós Szent Evremontnak ezen vádjától is óltalmazbassa Plutárchust, a' melly különben eggy nemes ízlésnek gyümöltse, Sallustiusnak fellyebb-való le-írásának ellenébe-téfti azt, mellyel Plutárchus Syllát írta-le, és a' melly noha bővebb, de

a'

a' Sallustius' le-írásánál nem alább-való.  
 „ Mástól sokat vett; de még többet adott:  
 „ némellyeknek nagy betsületet, másoknak  
 „ nagy gyalázatot ok nélkül szerzett; hason  
 „ tsúfzkált azok körül, a' kikre szükfége  
 „ vólt; útálattal 's kegyetlenséggel viselte-  
 „ tett azok eránt, a' kik az ő segítségére  
 „ szorútkak. Ímé ebben álltt a' Sylla termé-  
 „ szete, úgy hogy nem lehet meg-mondani,  
 „ ha inkább uralkodott légyen é benne a'  
 „ nagyra-vágyás és kevélység, mint a' tsa-  
 „ podárfág és alattson elme.

## C I C E R Ó R Ó L.

*Entretiens de Ciceron sur la nature des Dieux, traduits par M. l' Abbé d' Olivét. Paris. 1749.*

Sok nagyra-vágyó 's büfzke ifjak vagynak már ma, a' kik mikor Ciceróról van szó, hideg vérrel azt mondják róla, a' mit Séjánusról mondtak az ő halála után.

*Nunquam, si quid mihi credis, amavi Hunc hominem. - - - Juven. Sat. X.*

Ez az indúlat, melly a' mi restségünknek és rossz ízlésünknek bizonyfága, azokból a' bé-nyomásokból szarmazik, mellyeket vettünk még a' mi tsetsemőségünkben. Álíg lépünk-ki a' böltsöböl, hogy mindjárt  
 Cice-

Cicerót adják mellénk, hogy ő legyen a' mi Mesterünk, a' mi példánk és társunk. Ez magában nem rossz, nem helytelen tselekedet, mert ennek a' nagy embernek munkái igen alkalmasok az Ifjaknak mind elméjének mind erköltseiknek, 's mind Stylusoknak formálásokra: de az a' mi felettébb való a' nevelésnek ezen módjában ez az, hogy többnyire a' félelem és a' kényszerítés együtt jár azzal. Azt lehetne mondani, hogy a' mi oktattatásunkra szükségesképpen meg-kívántatik az, hogy Ciceró öltözze-fel a' maga Consulfágának rettenetes ábrázatját, hogy a' poroszlók előtte vigyék a' tsemő vélszőket, és hogy a' tudományos Világban való uralkodása fenyítékek és büntetések által tétettefsék nyilván-valóvá. Mellyik az a' gyermek, a' ki Cicerónak barátságos Leveleit, mentő-beszédeit, Tusculánait meg ne síratta volna? Ímé ez az, a' mi életünknek egész idejében idegenféggel tölt bé bennünket; ez az a' mi már kitsinyfégünkben az ékesen-szóllásnak ezen atyja eránt olyan únalmat tsepegtet belénk, a' mellyet a' megértt idő ritkán orvosolhat-meg. Ezen hibának meg-orvoslására szükséges volna, hogy úgy mutattatnék-meg nekünk jókor Ciceró, a' milyen vólt ő ez előtt tizen-nyóltz esztendőekkel. Eggy szeretetre méltó ember vólt ő a' Köz-társaságban, tetszeni kívánó be-

beszéllgetéseiben, kellemetes még a' Böltsekedésről való vetélkedéseiben is. Minde-  
 nekkel közlötöte magát, 's nevezetesen örö-  
 mest szolgált az olyan Ifjaknak, a' kik a'  
 tanulásra adták magokat. Ha vólt valaha  
 valaki, a' ki illy szerelmetes ábrázatban raj-  
 zolta-le Cicerót, és a' ki meg-békéltethet  
 bennünket a' régifégnek ezen ékefen író Bölt-  
 tsével, a' kiért gyermekfégünkben fokát szen-  
 vedtünk, kétség nélkül *Abbás Olivet* az,  
 a' ki ennek a' Böltnek munkáit olly hatha-  
 tós ékefen-szólláfsal fordította Frantziára.  
 Rég' az ideje, a' miólta Abbás Olivet éjjeli  
 's nappali óráit 's elméjének tehetségait a'  
 Ciceró' ditsőfégének öregbítésére fordította.  
 Az a' szép nyomtatvány, mellyet a' Delfin-  
 nek vagy Korona-örökösének ajánlott, bá-  
 múlásra indította egész Párist, és a' Királyi-  
 Udvar. A' Tusculáni Kérdéseknek, 's a'  
 Catilina ellen mondott Vádoló-beszédeknek  
 fordításaik tsak-nem minden éftendőben új-  
 ra nyomtattatnak. Fel is taláztatnak az ő  
 fordításaiban mind azok az ékefségek, mel-  
 lyek Cicerót velünk meg-kedveltethetik, 's  
 mind azok a' Segedelmek, mellyek az ő  
 leg-homályosabb gondolatit is velünk meg-  
 értethetik.

## TACITUSRÓL, ÉS AZ Ő MUNKÁJÁ- NAK FORDÍTÁSÁRÓL,

*mellyet Frantzia nyelven de la Bletterie  
adott-ki.*

Minden Római Írók között Tacitus az, a' kit leg-nehezebb más nyelvre által-tenni. Az ő öszve-szorított ábrázolásai, több dolgokat adnak a' gondolkozásra, mint-sem a' mellyeket ki-fejeznek. Az ő festésének színe követhetetlen, 's olly dolgokat vizf-vég-hez, mellyeket ki nem fejezhetünk. Eggy vonás ő nála gyakorta eggy egész kép, ez a' kép pedig eggy egész népnek táblája. Úgy látszik mintha csak melleleg tenne némelly jegyzéseket, 's azonban azok az ő egész idejének Históriáját, 's az egész emberi Nemzetfének Criticáját adják-elő. Ki mérheti-meg e' Politicusnak mélyfégeit? kitsoda ragadhatja-meg e' bőltselkedőnek ki-nézéseit vagy tzéljait? kitsoda láthatja által e' magafságos elmének titkos rúgóit, 's bátor repüléseit? A' nyelvvel úgy bánik, mint senkitől nem függő ember; a' maga szándékának 's gondolkozása' módjának jobbagyjává téfzi azt; azt tsinálja vele a' mit akar, még pedig úgy, hogy senki sem meri szemére vetni, hogy az rabfágot szenvedne az ő író-tolla alatt. Nem a' szóknak pompájok által

T

téfzi

téfi foglyává az olvasót; hanem a' dolgoknak hasznos vóltok, és a' gondolatoknak hathatóságok által; a' dítsérő vokfokat nem várja, hanem ki-ragadja; a' tsudálkozást nem fel-gerjeszti, hanem parantsolja; ha hibát találunk benne, nem engedi-meg, hogy arról meg-emlékezzünk; azok a' szépfégek, mellyeket mérték nélkül hinteget tsak magok jmaradnak-meg elméinkben, 's el-széllesztik mind azt a' crist, valamit ellene akarnánk tsinálni. Eggy olyan hatalmas és erős elme ez, melly mindeneket eggy tekintettel lát és meg-ölel; tsudálkozásra méltó benne az a' ritka ajándék, melly fzerént mindeneket olly hathatósan 's kellemetesen le-rajzol; az az ékefen-szólló rövidfége, melly eggy szóval nagy ideákat ad előnkbe, az a' Politicában való helyes ízlés, melly a' régieknek természeti minéműségeiket úgy mérsékli, hogy az idejebélieknek erköltseiket szeme elől el nem veti; a' virtusnak az a' közönséges tónusá vagy hangja, melly a' jelen-való Századnak bűneit a' régiségnek ártatlanfágával öfzve-veti, 's az által meggyüölteti.

Hát melly nehéz eggy illyen Írót a' mi tsendes, vígyázó és mértékre vett nyelvünkre által-fordítani! Halljuk-meg mit szól erről maga *de la Bletterie*. Nem lehet elhallgatnunk, hogy meg ne jegyezzük itt,

ez ékesen-író Auctornak az ő pemetsének hathatós erejét, és azt a' módot, mellyel minden dolgokat meg-tud szépíteni. Az ő jegyzései nem-tsak a' dolgoknak felületeket nézik, és szélesen ki nem terjednek: mindenkor a' dolog hozza azokat magával, és bár ollykor fok leveleket bé-töltsenek is, de soha a' dolognak fejtől el nem tévelyednek. Rakva az ő munkája elmés ítélet-tételekkel, hasznos Históriai jegyzésekkel, mellyek szereznt a' Régieknek erköltseik a' mi-einkkel öszve-hasonlíttatnak. Végezetre a' Tudomány, a' Vallás, és az erköltsi-tudományok igen nemesen beszéllnek abban az ő tulajdon nyelveken. Mikor a' régi Németeknek azon bölts rendelkezést hozza-elő Tacitus, melly szereznt meg nem engedtetett a' Szüléknek, hogy az ő gyermekeiket, mellyeket fel nem akartak nevelni, mindjárt születések után meg-ölhessék; azt veti utánna ez a' jó ítélésű Historicus, hogy a' jó erköltsöknek nagyobb hatalmok vólt a' vad népeken, mint a' jó Törvényeknek a' bölts nemzeteken. A' Frantzia Fordító de la Bletterie Úr erre ezt a' jegyzést téfzi: „Melly „ fok jegyzéseket lehetne tennünk azoknak „ a' ki-pallérozott Nemzeteknek vadfágok- „ ról, a' kik olly adakozó kézzel ösztogatók a' Barbarus nevet a' földnek minden „ egyéb népeinek! A' régi Németeknek ter-

„ mézfeti hajlandóságok, (instinctufok) melly  
 „ fok tekintetekben elébb-való vólt annál  
 „ a' ki-élesített józan-okoságnál, mellyet a'  
 „ Görögök és Rómaiak, másokat ki-rekesz-  
 „ tő privilegiumjoknak 's tulajdon jószággok-  
 „ nak tartottak! Szükség vólt hogy a' Ki-  
 „ jelentetett Vallás' és a' Keresztyénségnek  
 „ lelke által diktáltatott Birodalombéli  
 „ Törvények vigyék-vissza őket az emberi-  
 „ ségnek leg-első kötelelségeinek tselekedé-  
 „ fekre. Nagy részént a' Görögök és Ró-  
 „ maiak, nem tartották a' tsetsemőt ember-  
 „ nek addig, míg nem evett. Képtelen és  
 „ bolond meg-külömböztetés! Mire való  
 „ vólt tehát a' Philosophia, ha nem akarta  
 „ orvosolni, vagy meg nem orvosolhatta az  
 „ ilyen vissza-éléseket? A' Chinabéliek, a'  
 „ kik magokat ki-pallérozott és Philosophus  
 „ népnek tartják, szint úgy el-pártoltak e'  
 „ részben a' természettől, valamint a' Gö-  
 „ rögök és Rómaiak. Azt hiszik hogy sza-  
 „ bad nékik a' magok gyermekeikkel úgy  
 „ banniok, mint mi bánunk a' leg-alább  
 „ való állatoknak kölykeikkel. Ezeknek  
 „ hallások után az úgy nevezett Erős Lel-  
 „ kek dühösködjenek bár a' Keresztyén-Val-  
 „ lás ellen, az alatt a' fel-tétel alatt, hogy  
 „ ez kárhoztatván az el-válást, 's tisztelet-  
 „ ben tartván a' nőtelenséget, az emberi  
 „ Nem' szaporodását meg-gátolja. Ezek az  
 „ igaz-



„ igazfágtalan ítélok, miért nem mutatnak  
 „ leg-alább annyi egyenefséget, hogy ennek  
 „ ki pótolásfára fontba-vetnék azokat a' fok  
 „ ezer ártatlan kisdedeket, kiknek életeket  
 „ a' Keresztyén-Vallástartotta és tartja-meg?  
 „ Talán némelyek azok között a' hihetet-  
 „ lenek között, a' kik ma e' Szent Vallást  
 „ motskolják, soha sem látták volna meg  
 „ a' Napnak világát, talán mindjárt az ő  
 „ születésekkor meg-ölettettek, vagy a' fe-  
 „ ne-vadaknak ételül vettettek volna, ha  
 „ olyan tartományban születettek volna,  
 „ a' mellynek Apostolai ő hozzájuk hasonlő  
 „ Philosophusokból állanak. „ Ez egy va-  
 „ lóságos szép darab, 's mellyre a' magok ke-  
 „ vés tudományjoktól fel-puffadt büzke Ifja-  
 „ ink nem mondhatják, hogy ez valamelly  
 „ Paptól, vagy valamelly erőtelen és babonás  
 „ Írótól származott volna. Nagy dítséretére  
 „ szolgál e' Frantzia Fordítónak, hogy vala-  
 „ hol tsak alkalmatosság adódik reá, minde-  
 „ nütt pártját fogja a' Vallásnak és a' virtus-  
 „ nak, nem kedvez annak ellenségeinek 's a-  
 „ zoknak a' méreggel tellyes Könyveknek,  
 „ mellyek szép szín alatt a' bújáságot 's erkölts-  
 „ telenséget hintegetik.

Minekelötte meg-esmértetne velünk de  
 la Bletterie Úr némelly híres Római lako-  
 sokat, a' kik a' régi tiszta erköltsöknek buz-  
 gó követőjik vóltanak, ezt a' következő

táblát rájzolja-le előttünk. „ Sok ideig meg-  
 „ maradtak Rómában a' régi Nemzeti ke-  
 „ gyefségnek, és az Ország' böldegítáására  
 „ zélező indulatnak némelly tördelékjei.  
 „ Hitték még ekkor hogy van nékik Hazá-  
 „ jok, és azt közönséges anyjoknak is tar-  
 „ tották. Ha a' nagy tálentomok 's érde-  
 „ mek néhánykor veszedelmet okoztak; de  
 „ gyakran az első Tisztségekre, 's minden-  
 „ kor pedig a' betsületre vezérlettek. Még  
 „ a' kik feslettek kezdtek lenni, azok sem  
 „ merték az ő Elejiknek eggyügyüfégeket  
 „ nevetfégre fordítani. Senki sem mondot-  
 „ ta vadfágnak 's parasztfágnak a' régi Ró-  
 „ maiaknak virtusaikat. A' bújafág, melly-  
 „ nek dítsérése némelly mi időnkbeli he-  
 „ lyes ítélet és principium nélkül való Írók-  
 „ nak tartattatott, úgy nézettetett, a' mint  
 „ mind örökké fog az okosoktól nézettetni,  
 „ tudni-illik mint a' Tárfafágnak dögleletes  
 „ nyavalyája; minthogy meg-vesztegeti az  
 „ erköltsöket, mellyekben áll az Országnek  
 „ élete és egészfége. „ A' régiek úgy vé-  
 „ lekedtek, hogy némelly népek, a' kiket In-  
 „ digenáknak 's Aborigeneseknek neveztek, a'  
 „ földnek gyomrából, a' köszikláknak 's élő-  
 „ fáknak hasadékaikból jöttek-ki. „ Erre a'  
 „ tudós Fordító azt jegyzi-meg, hogy az  
 „ e' féle álmok meg-engedhetők voltak a-  
 „ zokban, a' kik a' Pogányfágnak fetétfé-  
 „ gé-

„ gében el-vóltak-temettetve: de hogy a'  
 „ mi időnkben némelly vakmerő Böltsek a'  
 „ Sz. Írásnak meg-útálásával ugyan ezt a'  
 „ bolondfágot, vagy ehez hasonlókat hoz-  
 „ nak-elő, már ez olyan nagy oktalanság,  
 „ melly az emberi elmének, főképpen pe-  
 „ dig annak szívének gyalázatjára vagyon.  
 „ Fellyebb betsülni a' Teliamed' álmodozása-  
 „ it a' Mó'ses' írásnál, az embert a' tenger'  
 „ mélyfégéből hozni-ki, és hogy a' Szent  
 „ Írás szerént Ádám ne lehessen a' mi kö-  
 „ zönféges Atyánk, némelly tengeri mon-  
 „ strumokat tenni a' mi Eleinknek, a' kik-  
 „ től származtunk, már ez ugyan derék Phi-  
 „ losophia! Úgy vagyon, a' XVIII-dik Szá-  
 „ zadban az el-hatalmazott Böltseiségnek  
 „ privi'legiumával újonnan ki-nyomtatott  
 „ ez a' nevetféges Teliamed, még pedig  
 „ meg-bővítve és meg-jobbítva. Hihető  
 „ hogy fokban kívánták ennek újabb nyom-  
 „ tatását; nagy buzgóféggal vették, olvas-  
 „ ták, 's terjesztették. Az ilyen könyvek-  
 „ nek terjesztésekre éppen ilyen mai időbé-  
 „ li Böltselkedők alkalmasok, a' kik fo-  
 „ kat tudnak beszélni, 's mindent vakme-  
 „ röképpen meg-határozni. A' böltselke-  
 „ dés, vagy inkább az azzal való vissza-élés  
 „ ma a' Vallásnak kö-szirtje; ez a' böltsel-  
 „ kedés pedig koránt-sem áll a' gondolko-  
 „ zásnak 's vi'sgálódásnak tálentomában.

„ hanem az el-tévelyedésnek 's embernek  
 „ maga el-vesztésének siralmas mesterfégé-  
 „ ben. „

Mikor Tacitus' Históriájában olyan szemé-  
 mélyek kerülnek-elő, a' kik nem eléggé  
 esméretesek, noha meg-érdemelnék hogy  
 jobban meg-esmértetsenek; de la Bletterie  
 Úr bővebben elő-adja azoknak életeket. Így  
 p. o. sok Írók nagy tisztelettel emlékeznek  
 Aemilius Scaurusról; de a' mi elmés For-  
 dítónk azt jegyzi-meg, hogy sok híjjával  
 volt ő a' régi Római virtusnak. A' Század  
 úgy mond, mellyben Scaurus élt, a' jó er-  
 költsek hanyatlásának, nem pedig végfő  
 le-esésének Századja volt. Úgyde mikor  
 még valamely nép egészen meg nem veszt-  
 tegettetett, sokan azok közzül, a' kik a'  
 közönségnek szemei előtt forognak, bár a-  
 kármely meg-vesztegettetek légyenek is,  
 de még is kívánják a' virtusnak palástját vi-  
 felni. „ Nem-hogy kérkednének olyan bü-  
 „ nőssel a' mellyek ő benne nintsenek,  
 „ (a' melly csak az orvoshalhatatlanul meg-  
 „ romlott néphez eshetik-meg) hanem in-  
 „ kább az illendőségnek ruháját öltözik-fel,  
 „ és ha többé magokat meg nem betsülik,  
 „ leg-alább meg-betsülnek egyéb embere-  
 „ ket. A' Közönség nem olyan élesen vi's-  
 „ gálván már a' virtust, könnyen meg-ta-  
 „ lattatik az illyenekben; az álnok kép-mu-

„ tatók könnyen olly betsületre kapnak,  
 „ melly által-mégyen a' maradékra. „ Ez  
 p. o. az igaz és jó Philosophia, noha ez az  
 Író nem kívánja magát Philosophusnak ne-  
 veztetni. Az az ítélet, mellyet hoz Ágri-  
 coláról, a' kinek életét le-írja Tacitus, méltó  
 a' mi figyelmetességünkre. „ A' mi a'  
 „ munkának tudományos érdemét illeti úgy  
 „ mond, az Agricola' élete eggy remek  
 „ munka, melly meg-elégíti az ítélet-tételt,  
 „ a' képzelődést, és a' szívet. Méltán úgy  
 „ terjesztetik az mindeneknek elejekbe, mint  
 „ a' Históriai dítsérésnek remek munkája.  
 „ A' dítséretnek magokból a' tselekedetek-  
 „ ből folynak-ki. Minden szó oktat és ma-  
 „ gához húz. Az Olvasó szereti Ágricolát,  
 „ tsudálja őtet, buzog mellette; kíséri va-  
 „ lahová megyen; részefül kedvetlenségé-  
 „ ben, és hasznát véfzi az ő példájának. Az  
 „ ő eránta való indúlat mindenkor neveke-  
 „ dik; és mikor tovább nem nevedkedhetik,  
 „ némelly szívre-ható és felséges gondola-  
 „ tok magán kívül ragadják a' lelket, 's  
 „ nem marad egyéb érzésre semmi tehetsé-  
 „ ge, hanem hogy átkozza Domitiánus Ty-  
 „ rannust, és hogy ennek a' nagy Hérónak  
 „ szomorú esetén keseregjen. „ Így gon-  
 „ dolkozik de la Bletterie Úr Ágricoláról, és  
 ez az a' gondolat, mellyet az ő Fordítása le-  
 hellene minden olvasókba, ha az eredeti  
 Deák munka el-vefzne is.

## TIBÉRIUSRÓL NÉMELLY JEGYZÉSEK.

Soha Augustus rosszabbat nem tselekedhetett volna a' Római Birodalom eránt, mint mikor Tibériusnak ajánlotta azt, a' kit fijává fogadott. Nem voltak néki olyan szép virtufai, mint az atyjának, mellyeket mutogathatott volna, és fokkal nagyobb bünei voltak, mellyeket néki titkolni kellett, nagyobb tettetésre vólt szüksége, de a' melly töle fokkal kevesebbé telhetett-ki. Míg Augustus élt, nem mutathatta-ki jobban magát, hanem tsak annyira, hogy még is a' fokafág között el nem zavarodott. Bár akár-melly erőszakot tett is természetén; de még is ejtett néhánykor olyakat, mellyek által rossz vélekedéseket szerzett maga felől. Azonban betsülettel el-végezte a' tiztségeket, mellyek rá bízattak: úgy vállalta-fel azokat, hogy nem láttatott rájuk nagyon áfítózni, 's úgy is tette-le, hogy nem mutatta utánnok semmi bánkódását. Nem-hogy magának fokot tulajdonított volna a' hadi és más közönséges dolgoknak folytatásokban, hanem többnyire mindenkor a' földön tsúfzkáló vólt Augustus alatt, tsak hogy azt hiddjék felőle, hogy néki nemes és fel-emelkedett érzése vagon. A' nagy szívek tudnak  
mél-

méltóféggal engedni: az ő magok meg-alázása mennél kevesebbé keresi abban a' hasznót, annál tökéletesebb.

Augustus' halála után a' Tanács alig hiszi hogy Tibériusnak ajánlja a' Birodalmat, a' mellyet nem is mert volna tőle megtagadni. Tibérius nem vállalta-fel azt a' hatalmat, a' melly felől tudta, hogy bizonyosan az övének kell annak lenni. Az ajánlás nem vólt szabados, a' fel nem vállalás pedig nem vólt szíves; Tibérius a' maga tsalárd alázatossága alatt titkolta egy darabig belfő érzéseit, tsak-hogy ki-tanúlhasa, kik légyenek azok a' Tanácsban, a' kik őt nem igen kedvellik. Ez a' kérésből 's ellentállásból való hartz egy nevetéséges scénává vált. Asinius Gallus és Aruncius felettébb is hittek Tibériusnak. Hatérius és Scaurus igen keveset tartottak az ő színesége felől: azért is ez az ő vigyázatlanfágok nem kevés veszedelembé ejtette őket. Megbotránkozott Tibérius abban, ha valaki kételkedett az ő jussa felől: mikor magát vonogatta, nem annyira fel-nem akarta vállalni ezt a' hatalmat, mint azt mindenekkel kívánta meg-esmértetni. Igazgatta már a' Birodalmat, mikor a' Tanátsból nem akarta elfogadni a' néki ajánlott felső hatalmat: míg ezt a' nevetéséges komédiát jádzotta, az alatt az Ágrippa' vére már patakzott az ő paran-

tsolatjára. Minekutánna fel-vállalta a' Birodalmat, azt jelentette-ki, hogy ő az Augustus' plánuma és systémája szerént kíván uralkodni; a' ki eránt nagy tífzeteletet láttott mutatni. Azok a' betsületek, mellyeket ennek a' Fejedelemnek emlékezetére szentelt, a' kinek mindenét közfönhette, szint olyan kevésbé vóltak szívből származottak, mint azok a' könyhullatások, mellyeket tsorgatott az ő hamvaira. Ő alatta a' Közönfeges-társafágnak fundamentoma még jobban le-rontattatott, de külfő ábrázatja inkább meg-maradott; a' szabadság tetfzhetősebb vólt, de a' szolgáfág valófágosabb.

Inkább szerette Tibérius a' Birodalomnak ellenfégeit mesterfeges tsalárdfággal győzni-meg, mint-sem nyilván-való erővel. A' Fő Hadi-Vezéreknek vitézfégek nem mutathatta úgy ki magát győződelmek által, hogy az ő betsületének az árnyékot ne tartott vólna. Hogy valaki az ő kedvében járhasson, annak jól kellett ugyan folytatni a' maga tífzfégeit, de nem kellett magát nagyon ki-mutatni: a' millyen hasznos vólt neki jól szolgálni, szint olyan veszedelmes vólt mások felett ragyogni. Ha valaki a' fő hívatalt víselő személyek közzül szerette a' lakosokat, az Tibériusnak haragját magára húzta; a' közönfeges betsültetes ki-ejtette azt a' Fejedelem' kegyelméből, és a' hírefebb



febb érdem olyan bűn volt, melly soha büntetlen nem maradt. Noha nem kell Tibériusnak és az ő Tisztjeinek egyéb bűnöket nyakokra raknunk, hanem csak azokat, melyeket nyilván ők tselekedtek: de még is ez a' Tsászár és az ő Tisztjei, ritkán voltak ártatlanok attól a' vértől is, mellyet nem magok ontottak-ki; leg-alább az a' gyönyörűség, mellyet annak ki-ontásából vettek, bűnökké tette őket. Germanicus, a' Hadiferegnek és Birodalomnak gyönyörűsége, sokkal inkább méltó volt az életre, hogy sem mint ne gyönyörködtek volna ők annak halálában, ha szinte nem magok ölték is meg őtet. Mennél nagyobb volt a' bánat, mellyet e' halálnak híre okozott az egész Birodalomban; annál nagyobb volt titokban az ő örömök: a' Germanicusnak adattatott tiszteleteket csak azért nézhették könnyen, hogy az ő halálának szenteltettek: tettették hogy a' közönséges gyászban részt-vevőnek, de csak azért, hogy azt kisebb határokba szoríthassák: de valósággal nem volt egyéb bánatjok hanem az, hogy a' közönséges gyászt meg nem rövidíthették.

A' hijában-valóság nem olyan gyalázatos bűn, hogy azon Tibérius kapott volna. A' földön tsúfzó hízelkedésben megbotránkozott; de a' nemes bátorságot is másokban el nem nézhette. Jobbágyinak gazdagágokat

kat nem írgylette; de az ő véreket szomjúhozta. A' meg-aláztatott Tanáts annyíra szolgált az ő kegyetlenségének, hogy noha ő abban semmit is alább nem hagyott, de még is egy hazug kegyelmességnek betsületével kérkedhetett. Kegyelmet láttatott adni; 's azonban a' büntetés soha sem maradt-el. Szint olyan veszedelembe ejtette magát valaki, ha az ő fekete gonoszfágát segítette, mintha azoknak ellenek állt: az ő kegyetlensége szint úgy nem kedvezett az ő bűnének forsofinak, mint az ő haragjának tzeljainak. A' felettébb-való biztosság szint olyan gyűlölféges vólt előtte, mint a' nemes ellent-állás: az alattomban való bé-fűgáfok által, mellyeket mindenkor bóldogított, öfzve-zavartatott az ártatlanfág a' bűnel, és mind a' kettő az ő dühöségének áldozatjává lett. Ez az átkozott vissza-élés olly szörnyűfögre emelkedett, hogy fok istentelen gyermekek a' magok ártatlan atyjaiikat bé-vádolták 's el-vesztették. Ez a' gyalázatos mesterfég, melly a' vele élőknek is gyakorta veszedelmes lett, a' leg-jobb Hazafijaknak élet-ereiket meg-nyitotta Tibériusnak: a' melly halálnak neme még a' jó-tétemények közzé számláltatott. Tibérius nagyobb gyönyörűföget talált abban, hogy az embereket fokáig szenvedtesse, hogy sem mint egyszeriben meg-ölettesse. *Ki szaba-  
dult*

dúlt kezeimből, így szólott eggykor eggy Római lakosról, a' ki a' maga ki-végeztetéfe által a' már készen lévő kínoztatásokat el-kerülte. Nem lehet azon tsudálkozni, hogy e' fene Tsászár alatt gyakorta meg-festetett a' Tibéris a' leg-tisztább 's leg-nemesebb vértől. A' Germánicus' gyermekei, közül tsak Caius tartattatott-meg életben. Az ő anyjok Agrippina tsak azért maradt életben Sejánus után, hogy nagyíthassa annak a' Fejedelem asszonynak nyomorúságait, a' ki szint olyan virtusokkal ekeskedő vólt, mint az ő atyjok. Nem végezhette-el nyomorúságait másképpen, hanem hogy semmit sem evett mind azokból az eledelekből, mellyekkel únszólták őtet, a' melly is nem tett vólna egyebet, hanem hogy az ő keferőségeit tovább terjesztette vólna. Maga Sejánus is ennek a' fene Tsászárnak méltó barátja végre törbe esett; alacsonyfággal de igazfággal el-árúttatott az ő Urától, a' kinek fok ideig hűségesen szolgált; maga is annak a' dühös-fégnak áldozatjává lett, mellynek fok ideig eszköze és szolgája vala. Az olyan fekete és komor vér, mint a' Tibériusé vólt, nem szenvedhette mindenkor a' Római népnek szeme világát: a' leg-nagyobb gyönyörűség mellyet néki szerezhetett, e' vólt, ha ollykor az ő útálatos ábrázatját el-rejtette. Cáprea szigete-vólt ennek a' borzadást okozó

mon-

monstrumnak gonofzfágának menedék-helye. A' bõlts Historicusok egygy vastag szõnyeggel bé-fedezték az õ itt való mulatásának undokfágait, hogy azokat a' tisztességes szemek ne is láthassák. — Végezetre még az õ haldoklásában is nem lehellett egyebet Tibérius haragnál és vezett dühõségénél; meg-fúlt azok alatt a' vánkofok és párnák alatt, mellyekkel ki-nyomta belõle a' lelket Macron, a' ki Sejánusnak helyébe állott vólt. Szükség még meg-jegyeznünk Tacitus után, hogy ennek a' Tsászárnak bünei tsak grádufonkent mutatták-meg magokat, és az õ erköltsei az idõhöz vóltak szabattatva. Míg Augustus élt, mindenektõl betsületet nyert. A' Germánicus' és Drusus' halála után tettele a' virtusnak áll-ortzáját, mellyet addig viselt: míg Livia az õ anyja élt, addig az õ maga-viselése a' jó és rossz tselekedetnek öszve-elegyedése vólt. Az õ dühös kegyetlensége Sejánus alatt lett zabolátlanná. Az õ undok bújálkodásait titokban tartotta, míg ezen Ministerét szerette, vagy félt tõle: de minekutánna ettõl is meg-szabadúlt, le-vetkezett minden szemérmet, el-annyira, hogy minden tartózkodás és szégyen nélkül a' leg-átálatosabb fajtalanfágokra vetemedett.

## A' SELYEM-BOGARAKRÓL,

*és az Eperj-fáknak e' végre való tenyész-  
tetéséről.*

Ez előtt tsak két-száz esztendővel is, olly drága vólt a' Selyem Európában, hogy a' hány lat Selymet akart valaki venni, ugyan annyi lat aranyat tartozott érte adni. Mikor II-dik Henrik vólt Király Frantzia Országban, még akkor tsak maga egyedül viselt Selyem harisnyát, és senki sem ő kivüle. De mióta a' Selyem-bogarak Chínából bé-hozattattak, azólta eggy nevezetes ága a' Kereskedésnek Európában a' Selyemmel való kereskedés. A' gyapjú vólt ugyan az az első hasznos eszköz, mellyből sok drága ruhák készítettettek; de a' Selyem azt sokképpen fellyül-haladja. Ha meg-gondoljuk, melly kevés munkába kerül a' Selyem-bogaraknak tartások, és melly nagy a' haszon, mellyet belőlök lehet venni; méltán tsudálkozunk lehet rajta, hogy e' hasznos kereskedésnek nemén éppen nem úgy kapnak Hazánkfiyai, a' mint kellene. Némelly Európai Országok, mint p. o. Prusszia, két millió forintot bé-vezs rend-szerént minden esztendőben a' Selyem-bogaraknak tartásokból; mi pedig a' külső Országokból bé-hozatott Selyem-matériákat drága pénzen vesszük,

U

ha-

holott ha az eperj-fák a' mi Hazánkban lévő nagy pusztafágokban 's Városok' környékén el-szaporíttatnának, mellyek a' Selyembogaraknak tápláltatáfokra elégségesek, nem tsak az hogy a' magunk öltözetünkre elegendő Selymünk lenne, hanem másoknak is adhatnánk. — De minthogy már erről Magyar nyelvünkön is sok háfznos jegyzések jöttek-ki; én tsak az eperj-fáknak tenyésztetésekről fogok eggy keveset szóllani. — Az Eperj-fák két félek, úgymint fejerek vagy feketék, külömben ez a' meg-külböztetés nem fundáltatik sem leveleiknek, sem héjjoknak, sem gyümölsöknek színében. Közönségesen fekete eperj-fáknak hívattnak azok, mellyek nagy szép epreket teremnek, mellyeket az emberek is jó izüen meg-ehetnek. Az illyen fáknak is vagynak még két vagy három külömbfégeik. A' több eperj-fák közönségesen fejer epreknek nevezetnek, akár nagy akár kitsiny, akár fejer, akár fekete, akár veres, akár szürke gyümölsöket teremjenek. Ezek között némellyeknek leveleik fejérefek, másoké komor zöldek; némellyeknek leveleik igen nagyok, másoké kitsinyek, és köröskörül mélyen meg-típkéztettek. — Eleinten azt hiték, hogy ez az élő-fa tsak a' meleg tartományokat szereti; de Német Országának némelly tartományai, 's nevezetesen Prusszia,

ele-

elegendő bizonyfági annak, hogy ezeket a' hideg Országokban is nagy haszonnal lehet tenyésztetni. — Sőt a' mi tsudálatosabb, úgy alkotta a' bölts Teremtő ezt a' fát, hogy ez minden-féle földekben, mind nedves, mind száraz, mind fekete, mind homokos földben meg-teremjen: noha meg kell val-lani, hogy mennél jobb helyre plántáltatik az eperj-fa, annál finumabb a' Selyem, melyet annak leveleiből készítenek a' Selyem-bogarak. Lehet ezeket a' fákat tenyésztetni magvakról, tsemetékről, és óltásról; 's a' mi a' Selyem-bogárt tartóknak nagy hasznokra vagon, ezek a' fák könnyen el-élnek száz, sőt két száz esztendeig is. Hogy annál finumabb leveleket 's gyümöltsöket hozhassanak; mint más gyümölts fákat, úgy ezeket is bé-lehet óltani; de leg-jobb óltásnak neme az, mikor a' fejer eperj fekete eperj-fába óltattatik. Igaz az, hogy ha bé-óltatnak, nem élnek olly soká, mint ha az ő természetekben hagyattatnak meg; de legalább így leveleiknek 's gyümöltséiknek jó-fágokkal ki-pótolják azt, a' mit tartófágokból el-vesztenek.

Olly bővféges nedveség vagon az eperj-fákban, hogy kivált a' melegebb tartományokban, minekutánna leveleiktől megfosztattak, kétszer sőt háromszor is egy nyáron leveleket hoznak. Toscánában fél

annyi eperj-fával mint Pedemontban, két annyi Selyem-bogarakat ki-tartanak a' lakofok. Ebben pedig tsak az a' mesterfégek vagyon, hogy a' Selyem erefztő bogaraknak tojásait nem költetik-ki mind tavasz-fzal, hanem tsak felét eggyfzer, 's minekutánna azok az eperj-fáknak elsőbb leveleikkel fel-híznak, és már kezdik magokat békötni, akkor költetik-ki a' több tojásokat, és az eperj-fáknak újra ki-hajtott leveleikkel azokat is fel nevelik.

A' fejer eperj-fáknak hasznok nem tsak abban határozódik-meg, hogy a' Selyem erefztő-bogarak azoknak leveleikkel tartatnak; hanem valamint a' füz-fákat 's nyárfákat, szint úgy meg-lehet ezeket is minden harmadik 's negyedik esztendőben tsonkázni. Ezen le-tsonkázott ágak 's azoknak levelek, igen kedves eledeleik a' ketskéknak 's juhoknak; annakutánna pedig ha megszáradnak, alkalmasok a' tüzelésre. A' juhok nem tsak az hogy örömet eszik télen ezeket az eperj-ágakat, hanem ezen-kívül felette szép gyapjok is lészentöle. Jó volna e' végre itt is fel-állítani azt a' szokást, a' melly Spanyol Országban régtől fogva gyakoroltatik; hogy t. i. mikor az első derek meg-tsípi ősszel az eperj-fáknak leveleiket, azokat le-rázzák, 's valamelly szellős fedél alatt meg-szárazítják, 's hogy meg ne penészed.



ízedjenek, gyakorta meg-forgatják, 's annakutánna télen a' magok juháikat, mikor a' fagy miatt a' mezőre nem mehetnek, ezekkel a' levelekkel táplálják. A' Természet-vi'sgálók azt tartják, hogy ez a' tápláltatásnak módja tselekszi a' többek között, hogy a' Spanyol Országi juhoknak olly szép gyapjok vagyon. — Ebből azt a' tudományt lehet ki-hozni, hogy még azoknak is, a' kik a' Selyem-bogarakkal nem akarnak bajoskodni, kellene ezeket a' hasznos fákat tenyésztetni.

A' mi a' fekete epreket illeti; ezek meg-érdemlik a' tenyésztetést az ő gyümöltseikért is, mellyek egészségesek, 's lehet belőlök jó-féle syrúpot is készíteni. A' vörös bornak nem tsak gyönyörű színt ad a' fekete eperj-fának gyümöltse, hanem annak ízét is meg-jobbítja. A' mi a' gyökerének héjját illeti; igen hasznos orvofság ez a' gyermekeknek a' geleszták ellen, akár porrá törettésék, akár meg-főzettesék, és annak leve adattásék-bé a' gyermeknek; porban bé-lehet adni belőle harmintz árpa-szem nyomót, ha pedig főzettetik, egy drachmát. Az Orvofság annyival jobb, hogy a' gyermekek is nem írtóznak tőle, hanem könnyen bé-vézik.

Tsak az el-múltt esztendőben, mikor a' szénának olly nagy szüke vólt egész Ma-

gyar Országban, hogy hanemha az Isten igen lágy telet adott volna, talán minden marháink éhel vesztek volna-el; melly nagy hasznokra lehettek volna a' juh tartó embereknek az eperj-fák, hogyha azoknak leveleiket ősszel meg-száraztották volna? — Többször is meg-eshetik az, hogy a' takarmánynak illy nagy szűke lészén; azért is az előre való nézés arra kötelezné a' Hazafjakat, hogy ezt a' hasznos fát mindenütt igyekezzenek el-szaporítani. — Ha némellyek a' Selyem bogaraknak kedvéért nem akarnák az eperj-fákat nevelni; leg-alább nevelhetnék azért, hogy ezeket, mint szintén a' fűzfákat, minden negyedik ötödik esztendőben meg tsonkázhatnák, 's elegendő tűzi-fát adnának nekik. — De a' leg-nagyobb hasznok ezeknek a' lenne, ha a' Selyem-bogaraknak tartások, 's annakutánna a' Selyem-fabrikák is köztünk el-szaporodnának. A' kereskedésnek ez az ága eggy-néhány esztendők múlva eggy két millió forintot bé-hozna a' Hazába. — Melly szép volna p. o. az, ha minden Városok, 's még a' leg-apróbb faluk is, két három sorjával eperj-fákkal körül ü tettetnének. Nem adhatná-é parantsolatban az Ország-gyűlés, hogy minden temetők, Vallás' külömbfége nélkül, eperj-fákkal ne csak körül-vétettsenek, hanem szép egyenes líneákban, a' temetőknek nagy-  
fá-

fágokhoz képest, tíz tizenkét forosan bé-  
 ültettsenek. Ez az élőknek szolgálna fé-  
 táló helyül, a' holtaknak pedig néminémű  
 tisztességekre vólna, hogy az ő tetemeik il-  
 lyen szép zöldellő-fák alatt nyúgoznak. E-  
 zen-kívül, mindenik falutskának meg meg  
 annyi erdeje lenne, mellynek árnyékában a'  
 szegény el-lankadott utazók meg-pihenhet-  
 nének. Most pedig, kívált az al-földön,  
 tíz tizenkét mért-földig is alig találnak a' sze-  
 gény útasok egy zöldellő-fát, a' mellynek  
 híves árnyéka őket meg - frísíthetné. Nem  
 lehetne-é minden Vármegyékben olyan ren-  
 deléseket tenni, hogy a' szélesebb útszákknak  
 két foraikra, főképpen pedig az olyan da-  
 rab földekre, mellyek bizonyos okokért há-  
 zaknak ki nem osztatathatnak, eperj - fák  
 ültettsenek? Így p. o. Komáromban is,  
 a' többek között vagyon egy nagy haszna  
 vehetetlen hely, mellyet pestifes temetőnek  
 hívnak. Minthogy ezt ház - helyeknek ki-  
 osztani nem bátorfágos, a' belöle származ-  
 ható veszedelmes gőzölgésekre nézve, 's el-  
 lenkezik a' Keresztyénféggel is, hogy Ele-  
 inknek koponyájik és tsontjaik 'sír-halmaik-  
 ból ki - hányattassanak; igen jó vólna, ha  
 ezt a' Magistrátus eperj-fákkal egyenes líne-  
 ákban bé-plántáltatná. A' helynek tágásá-  
 ga tehet mint egy húsz ezer négy-szeg ölet,  
 's ha fákkal lenne bé-ültetve, akármellyik

Német Országi Városnak is ennél szebb sétáló helye nem lenne; azonban idővel, akár az ágaknak le-tsonkázások által, akár a Selyem-bogaraknak tápláltatások által a Városnak nagy hasznára lenne.

## A' TÜZET OKÁDÓ HEGYEKRŐL.

Így neveztetnek azok az égő örvények, mellyek bizonyos időben enyves és kénköves matériákat, néhánkor pedig mésszé vált, vagy félig már üveggé lett köveket hánynak-ki. A' tüzet okádó Hegyek között nevezetesek, a' Vesúvius, Étna, és Helcla; mellyeket úgy nézhetünk, mint a' földnek fzelelő lyukait. Semmi sem hasonlíthatatik a' természetben a' tüzet okádó hegyeknek dühösségekhez; mert ezek eggyfzer'smind ostromolják a' levegő-eket, a' földet és a' tengert, 's minden-felé szórják a' pufztítást, a' rettegést, és a' halált. Gerjesztetnek ezek a' földnek gyomrában égő rettenetes tüzek által, mellyeket táplál ott a' levegő-ég és a' víz, úgy hogy ott a' mi rendes tüzeink által meg-olvaszthatatlan matériák is üveggé vagy mésszé válnak. Ennek a' belső tűznek ereje olly nagy, hogy mésszére meg-rázza a' földet, fel-zavarja a' tengert, meg-hasogatja a' hegyeket, 's le-

ron-

rontja a' Városokat. Noha ezek a' Természetnek rendes munkáji; de még is sok ideig úgy nézték azokat az egygyüű emberek, mint tsudákat. Az Islándufok ma is úgy nézik a' Heclát, mint a' Pokolnak torkát, és annak bögéseit, mint az el-kárhoztaknak ordítárait.

Ezeket a' tüzet-okádó-hegyeket úgy kell néznünk, mint a' Természetnek jó-téiteit; ment ha ezeken, mint valamelly lélekzö lyukakon, a' tűz magát ki nem adhatná, gyakorta egész Országokat az ő hamvaikban temetne-el; azért is a' jól-tévö Természet a' Világnak majd minden részeiben nyitott e' féle szelelő-lyukakat.

Valahol tűz-okádó-hegyek találtatnak, bővölködik az a' föld vafsal, bűdös-kövel, meleg, és savanyú vizekkel. A' leg-rettegetesebb tűz-okádók az olyan magas hegyek szoktak lenni, mellyek a' tengerhez közel-esnek. Bizonyfági ennek, a' *Hecla*, *Etna*, és a' *Vesúvius*, mellynek magassága ezer hat száz hetven-hét lábnyi. Mikor 1631-ben a' Vesúvius a' maga tüzeit okáda, a' Neápolisi tenger szárazon maradt: úgy látszott, hogy a' hegy azt egészen magába szívta, a' mint-hogy azután kevés idővel az egész térséget bé töltötte fös vízzel. — A-líg ha hasznára nem vólna az a' földnek, ha az ilyen tűz-okádó-hegyek többek vólnának,

nak, mert azok által a' föld indulás egészen meg-szűnne. De szükség vólna az is, hogy a' tűz-okádó-hegyeknek szájaik bé fedettténének, hogy az első-víz beléjek ne mehetne; mert van példa arra, hogy a' melly tűz-okádó hegyek sok ideig tsendességben vóltak, a' hosszas eszözések után újra tüzet kezdtek okádni. Ama híres *Téhra* nevű sziget az Archipelágusban, mellynek tizenkét mértföld a' kerülete, egy tűzet-okádó hegy által nyomattatott-fel a' tengernek kebeléből. Ez a' tűzet-okádó hegy, melly Plinius szerint a' *Therásia* Szigetét fel-nyomta vólt, két száz harmincz-három esztendőkkel Kristus Urunk' születése előtt, még azolta sem aludt-el, hanem 1707-ben majd az egész tengert lánggal égette, 's újra egy hat mértföldnyi kerületű Szigetet nyomott-fel a' tengerből.

A' Vésúvius hegye, mellynek magassága a' tenger' színe felett vólt hajdan ötszáz kilentzven öt öl, a' belfő mélysége pedig, a' hol a' tűz ég, lehet ma öt száz negyven-három lábnyi, okádja a' tüzet két ezer esztendőktől fogva; a' mint ezt tsalhatatlanná téfzi a' föld alatt találtatott Herculánum városa, mellynek sok épületeinek fundamentomi a' Vésúvius által ki-hányattatott kövekből vagy *lavákból* építettek. Azonban tsudálatos, hogy ez a' Vésúvius a' maga környé-

nyékét a' föld indulástól meg nem menti. Némellyek azt tartják, hogy a' Vésúviusnak leg-első meg-gyúladása esett volna Kristus Urunk' születése után a' hetven-kilencedik esztendőben, Augustusnak huszon-negyedik napján, reggeli két órákor, minekutánna egész éjjel nagy föld indulás lett volna, és ekkor esett volna az, hogy Heraclea vagy Herculánium, eggy más Várossal eggyütt a' Vésúviusból ki-folyó tüzes matéria által elborított, még pedig úgy, hogy a' Város felett még hatvan lábnyival emelkedett felebb ez a' Vésúviusból ki-folytt tüzes matéria. A' Természet-vis'sgáló Plinius közelebbről akarván szemlélni ezt a' tüzet, a' büdös füst által meg-fojtatott. — A' huszon-kettődik nagy ki-gyúladása a' Vésúviusnak volt az, melly esett 1737-ben, a' mikor a' meg-ólvasztatott kövek, vasak, és egyéb matériák, mint valamely égő folyó-víz, úgy folytak hat Olasz mért-földnyire, minteggy hatvan lépésnyi szélességben, és tíz lábnyi mélységben.

Miólta égjen az *Etna* hegye, nem lehet meg-határozni: de gyakorta ennek égései olly szörnyűk, hogy meg-láttatnak Málta Szigetébe, melly oda hatvan mért földnyire esik. Azt írják némellyek, hogy hatvan ezer lépésnyire is el-veti néhánykór a' köveket, 's tüzes matériákat. — 1683-ban  
en-

ennek ki-ütése olly szörnyű föld-indulást okozott egyfzer'smind Siciliában, hogy *Catana* Városát egészen le-rontotta, és többeket meg-ölt hatvan ezer embereknél, ide nem számlálván azokat, a' kik a' körül belől lévő helyfégekben vesztek-el. — Nem lehet meg-határozni azt is, mikor kezdette a' Hecla a' maga tüzeit okádni, melly még ma is gyakorta a' havak és jegek felett látatja a' maga lángjait. Gyakorta okádik ez forró vizet is, mellynek színe olyan mint a' faggyú, és bűdös, 's már most hat mért-földnyire körös körül mellette nem lakhatnak. Leg-rettenetesebb ki-tsapása e' tűznek vólt 1726 *ban*, melly meg nem szűnt 1730-*zig*. Az a' tüzes matéria, melly belőle folyt, három mért-földnyire a' földet el-borította. Miólta Islánciában emberek laknak, a' Heclának nevezetesebb ki-gyúladásai ezekben az esztendőekben estek: 1104. 1157. 1222. 1300. 1341. 1362. 1389. 1558. 1636. 1693.

*Kamtschatka* Szigetében három tűz-okádó hegyek találtnak, mellyeket az ott lakó Pogányok úgy néznek, mint az ott lakó gonosz lelkeknek lakó helyeket. A' leg-nevezetesebb ki-ütések vólt 1737-*ben*, a' mikor egy egész hétig szüntelen égtek. — Á'liának leg-nevezetesebb tüzet-okádó hegye *Albours*, nem messze a' Taurushoz, a' melly szüntelen füstöl, gyakorta lángoz is.



is, — Ámérikában igen fok tűz-okádó hegyek tálálatnak. Leg-nevezetesebb Perouban az *Arequipa*, melly 1600-ban 30. mért-földnyire körös körül a' földet tüzes hamuval bé-töltötte.

## A' VESTFÁLIAI FRIGY-KÖTÉSÉRŐL.

*Analyse de ce celebre Traité qui donna lieu a' la fameuse paix de Munster.*

Az a' híres Békeiség, melly a' fellyebb való Századnak közepén Münsterben kötött, Európának tsak-nem minden Országait illette; de különösen Frantzia Országot és az Austriai Házat, a' melly két Hatalomság fok ideig mozgásba tette a' több Országokat is. A' Frantziai Király XIV-dik Lajos még ekkor az ő anyjának tútorfága alatt vólt, és Mazarin Cárinalisnak tanátsa által vezéreltett. A' Tsászár ekkor vólt III-dik Ferdinánd, a' kinek sokkal kevesebbé engedett a' Római Birodalom, mint az ő atyjának II-dik Ferdinándnak. A' Spanyol Király vólt IV-dik Filep, a' ki Gróf Oliváres tanátsa által mindenre rá-vétette-tett. Frantzia Ország fok Városokat el-foglalt Német Országban, Belgiumban és Olasz Országban: nevezetesebb Frigyesci vóltak a' Svécufok 's Hollandufok. Azonban Mazarin

rin kívánta a' békefséget, minthogy a' had már sok vérbe és pénzbe került; 's tartott attól, hogy a' Frigyefek el ne álljanak: de azonban azt akarta, hogy a' Békefség az ő Urának ditsőféges legyen, és úgy kössön Frigyet az Austriai Házzal, hogy az el-foglalt Tartományokat vissza-adni ne tartozzon. A' Tsászár és a' Spanyol Király is kívánták a' Békefséget, 's nagy szükségek is vólt reá: de minthogy az akkori állapotjokhoz-képest hasznos Békefséget nem reménylhettek, titkolták ezen kívánágokat, várván az időtől és a' környül-állásoktól, mellyek még nekik használhatnak.

Valamint Frantzia Ország, úgy az ő Frigyefei is nagy hasznót kívántak magoknak a' Békefség-kötésből. A' Svécus egy részt kívánt Német Országból, a' Hollandufok pedig nevededni akartak a' Spanyol' kárával. A' Tsászárnak nevezetesebb Frigyefei vóltak a' Lotharingiai Dux, és a' Baváriai Választó Fejedelem. Az első már keveset veszthetett, minthogy a' Frantziák minden erős Városait el-foglalták: azon munkálódott tehát, hogy valamit nyerheszen, de az ő ártatlanágával azt nyerte, hogy a' Münsteri Békefség-kötésben nem foglaltott-bé. A' Baváriai Választó Fejedelem sokkal hatalmasabban beszélt, és másképpen is mutathatta magát. Az ő haszna azt

kí-

kívánta hogy a' Palatinátust és a' Választó. Fejedelemséget meg-tarthassa; erre pedig meg-kívántatott, hogy Ferdinánd Tsászárt meg ne sértse: de más részről bizonyos vólt a' felől is, hogy Frantzia Ország két kézzel magához fogadja, mihelyt arra leg-kisebb indulatját mutatándja.

Münster és Osnabrüg lettek 1647-ben, és a' következő évtizedekben azok a' helyek, a' hol azok a' nagy kérdések megfontoltattak, és a' hol a' leg-híresebb Követek tanátskoztak. Leg-először is meg-jelentek ott két Közben-járók, úgymint *Fabio Chigi*, a' VIII-dik Orbán Pápanak Nuntiusa, és *Contarini Lajos*, Venétziai Nemes. Az első azért küldetett, hogy a' Romano-Catholicus Fejedelmeket öszve-békélltse, és a' Vallásnak hasznára vigyázzon; a' másik pedig azért ment, hogy Békeiséget igyekezzen szerezni minden Fejedelmek között, akár Romano-Catholicusok, akár Prótestánfok légyenek azok. Chigi noha nem vólt az első rendű elmék közzül való; de még is bírt a' magát bé-színleni tudó elmésséggel, a' melly leg-szükségesebb az ilyen alkalmatossággal. Nagyon kedvelte őt Frantzia Ország, míg VIII-dik Orbán Pápa élt; de X-dik Innocentius alatt, valamint maga a' Pápa, úgy ő is inkább szított Austriához. Contarini híres vólt szép tehetségeiről. Néha  
igen

igen-lású és magát meg-tartóztató vólt a' beszédben, néha pedig igen-eleven is, a' fzerént a' mint az alkalmatofság kívánta: fo-ha pedig félre nem tette azt a' színlést és alattomban való vígyázást, a' melly köz minden Olaszokkal.

A' Birodalombéli tellyes hatalmú Mi-nisterek, a' kik leg-először jelentek-meg Münsterben, vóltak *Gróf Nassau*, és *Vol-már Pfák*. Nassau eggy emberféges és nyá-jas Printz vólt: de nem vólt olly jártas a' Statisticában, és az Országok' titkaiknak ki-tanulásokban, hogy ennek a' Követségnek terhét el-hordozhatta vólna. Frantzia Or-szág' Követjei vóltak, *Avaux*, és *Servien*. Spanyol Országé *Saavedra* és *Pegnaranda* Grófok. A' Svéciai Királyné Kristina kül-dötte ide Báró Oxenstiert, és Salviust. A' Hollandusok küldöttek nyóltz Követeket; kik között leg-nevezetesebb vólt Pávius.

Ez a' Frigy-kötés, melly fok Hatalmas-fágokat nézett, már magában is igen-nehéz vólt: de azonban igen-fok akadályok is ad-ták-elő magokat, mellyek azt nehezítették. Mikor arról vólt kérdés, hogy már kezdje-nek a' munkához, azt modhatta vólna az ember, hogy ezek a' bölts Ministerek tsak azért gyültek öszve Európának minden ré-fzeiről, hogy egymást tsúfolják, 's tekervé-nyes okoskodásokkal terheljék és vagdalják:

tsak

tsak a' tellyes hatalommal való Követtségnek meg-vi'sgálásában hat egész hónapokat töltöttek-el. Ezen által-esvén, azt kívánták, hogy a' Hadakozó Hatalmanságoknak kívánfágaik vétettefsenek-elő; a' minthogy ennek is kellett lenni a' Frigy-kötésre az elő lépésnek: de a' Frantzia Királynak kívánfága még nem egyéb vólt, hanem tsak be-köszöntés, és a' nagyobbakra való ált-készítés. Mert mindeneknek előtte azt kívánta, hogy a' Választó-Fejedelmek, Printzek, és Szabad-Városok, küldjék Münsterbe az ő Követjeiket, és a' Trevíri Választó-Fejedelm tellyes szabadságba helyezettetsék. E' nem tetszett az Austriai 's Spanyol Követeknek, és a' Közben-járóknak: nagy zúdulás lett azért rajta, a' minthogy változást is szenvedett. Még ezután is sok hónapok teltek-el némelly mellesleg való dolgokban, főképpen pedig abban, mitsoda rangot és titulust adjanak azoknak a' sok Követeknek, a' kik már meg-jelentek, rész-szerént pedig még ezután fognak meg-jelenni?

Meg-lehetett tapasztalni ez alkalmatossággal, még a' leg-nagyobb Királyoknak is mennyire kellefsék simogatni a' kisebb hatalmanságokat, és mennyire terjedjen-ki a' titulufokban való hasonlatosságnak megítélése, mikor egyszer azokat némellyeknek meg adjuk, 's azután azok a' kik magokat

alább-valóknak nem tartják, szintügy megkívánják. A' Frantzia Követek azt a' parantsolatot vették az özvegy Királynétól és Mazarin Cardinálistól, hogy Contarínit úgy nézzék, mint akármelly Koronás Főnek Követjét, az az, hogy az első látogatást néki adják, Excellentziázzák, és kezet adjanak néki. Minthogy ezt a' Venétzia' Követje meg-nyerte, egyszeribe azt kívánta a' Hollandiai Köz-társaság is, és hasonló tiszteletet kellett adni az ő Követjének is. Ezután meg nem vonhatták a' látogatást a' Valásztó-Fejedelmek' Követjeiktől is, 's azoktól sem, a' kiket a' Sabaudiai és Mántuai Dux küldöttek oda. A' mi az Excellens titulust illeti, nem adták azt eggy-formán minden Ministereknek. Vigyáztak a' Követek arra is, hogy kezet nem adtak egyébnek, hanem csak a' leg-elsőnek a' Valásztó Fejedelmek' Követjei között.

Sok versengések 's szívódások után előadta leg-elsőször is Frantzia Ország a' maga fel-tételeit. Ezeknek rövid summájok a' volt, hogy III-dik Ferdinánd Császár közönséges el-felejtkezést hirdettet-ki, hogy Német Országban mindenek arra a' lábra állíttatnak - vissza, mellyen voltak 1618-dik esztendőben; hogy Német Orzágnak minden Álló-részei vagy Státufai vissza-nyerjék régi jussaikat; hogy Római Király többé ne

vá-

választásuk a' Tsászár' életében; hogy igyekezik a' több részek ki-elégíteni Frantzia Országot, annak Szövetségét, és az idegen Katonafágot, melly az ő Seregekben vitézkedett; végezetre, hogy a' Frantzia tellyes hatalmú Ministerek még többet is tehetnek-é tzikkelyekhez, vagy meg-fejthetik azokat, a' mint a' Birodalomnak állandó haszna kívánandja. A' Svécusok is ugyan azon nap' bé-adták kívánságaikat, 's némelly tzikkelyeken kívül, mellyek a' Frantziákéban is benne voltak, kívántak még fokakat, mellyek a' Protestáns Vallásnak szabadságát nézték. E' mellett kívánták azt is, hogy nekik illendő elég-tétel adattassék; de az miben álljon, azt meg nem határozták. A' Frantziák sem határozták-meg, miben álljon az az elég-tétel, a' mellyet kívántak. Azért is ebben a' Közben-járók meg botránkoztak. Contaríni Úr azt kívánta, hogy a' Frantzia Követek szabadabban szóljanak; azt mondotta, hogy talán nem fogják annyira meg-bántani azzal, ha világosan kérnek valamit, mint-sem azzal, ha ilyen kétségeskedésben hagyják őket. De semmi sem ellenkezett inkább Cardinális Mazaríninek természetével és régulájával, mint ez a' nyilván való szóllás. Vagynak olyan titkoló és tettető emberek, a' kiknek ha két egyformán hasznos eszköz adja-elő magát, mel-

lyek között az első eggyűgyű és természeti, a' másik tekervényes és mesterféges, mindenkor az utólsóbbat választják. Tudni való dolog, hogy Cardinális Mazaríni ezek között való volt. Az ő egész Ministerfégebén e' volt az ő maximája, hogy a' kikkel baja volt, azokkal igyekezte ki-találtatni a' maga titkos gondolatját, és mind addig szorongatta azokat tekervényes okoskodásokkal, míg magok meg nem ígérték azt, a' mit kívánt tőlök.

De míg a' Békeféség felől tanátskoztak, az alatt is folyt a' hadakozás, 's a' mint valamely rész erőt vett, a' szerént hatalmasabb is lett annak Követje. Így mikor az Orleani Dux meg-vette ostromnal Belgiumban Márdickot, Bourburgot, és egyebet, akkor a' Frantzia Követek fő hangon beszélltek: mikor pedig a' Spanyolok ismét vissza-vették Márdickot, akkor az ő Követjeik is bátrak kezdtek lenni. Ezután megjelentek ezen a' Scénán a' Hollandusok, és olly személyt jádzottak ott, melly az ő Frigyesiket is nem kevésbé nyughatatlankodtatta. Ez a' Hollándiai hatalmas Társaság mintegy a' semmiből jött-ki az előtt mintegy nyóltzvan esztendőkkal. Frantzia Ország volt az ő gyámola a' Spanyolok ellen; annak szomszédtsága volt az ő bátorsága, és az ő vele való Szövetség tette őt betsületes-  
fé



sé Európában. Richelieu Cardinálisnak a' vólt a' tzélja, hogy ezt a' Tárfafágot még hatalmasabbá tegye, néki adván Belgiumnak egy részét, tsak-hogy a' más része a' Frantziáké légyen, a' Spanyoloknak onnan lejendő végfő ki-verettetések után. Cardinális Mazaríninek is tetstett ez a' fel-tétel, 's minden módon akarta is azt bóldogítani, hozzá tévén azt, hogy a' Spanyoloknak abból következendő károkat ki-pótolja azzal, hogy a' mit Catalóniában el-vesztettek, vissz-adjja nékik.

A' Spanyol Ministerek alattomban azt a' hírt terjesztették-el Münsterben, hogy az ő Királyjok a' maga Leányát XIV-dik Lajosnak fogja adni feleségül, az egész Német-al-földdel együtt, melly az ő értelmek szerént Hollándiát is bé-foglalta; úgy hogy ezután Hollándiát úgy nézheti a' Frantzia Király mint maga örökségét. Ennek az el-hintetett hírnek éppen az a' következése lett, a' mellyet várt a' Spanyol Ministérium. A' Hollándusok meg-ijedtek ezen, 's még tsak hallani sem akartak többé Cardinális Mazaríninek azon tzéljáról, hogy a' Német al-föld részre osztattassék. A' félelmes és gyanakodó Köz-tárfafágok és azoknak Követjeik még nagyobbra viszik fokszor a' vígyázást, mint-sem a' mint illene. A' Hollandusok e' hírt hallván, úgy vélekedtek, hogy a' Fran-

tziák minden órán ő reájok rohannak; azért is az ő halálos ellenségeikhez a' Spanyolokhoz pártoltak, és velek eggyezésre léptek. Ez el-pártolás a' Frantzia Követeknek szemek-láttokra lett, a' kik nem tehettek egyebet ellene a' panaszolkodásnál; a' melly példa meg-mutatja, hogy még a' leg-hatalmasabb Királyoknak is függeniek kell gyakorta az ő leg-erőtelenebb Frigyeseiktől.

A' Münsteri tanátskozás fokkal egyenesebben folyt a' Frantziák és az Austriaiak között. Ezek által-engedték a' Frantziának a' Felső és Alsó Álsátziát, mellyre a' Frantzia Udvar régtől fogva úgy áfított, mint a' 'Sidók a' meg-ígért földre. De egy Politica kérdés támadott a' felől, mitsoda jussal fogja bírni a' Frantzia Király ezt a' Tartományt? Úgy-é mint Frantzia Országának egyéb Tartományait? vagy pedig csak úgy mint Feudumot, melly szerént jussa légyen annak Diætáiban jelen-lenni. Mind a' két részről fok okok hordattattak-elő, mellyek nem voltak meg-vetésre valók. Az Udvar és az ő Követei abban állttak-meg, hogy a' Király azt szint olyan felső hatalommal bírja, mint a' több Tartományokat; noha az nem kevés nehézségeket szenvedett azon Szabad-Városok miatt, mellyek Álsátziában vóltanak, 's mellyeknek e' szerént le kellett mondani az ő régi szabadságaikról: tudni-való

ló dolog pedig, hogy az emberek az ő jussaiktól nem könnyen állnak-el. A' Frantzia Udvar nem disputált akkor soká ezen, reménylven hogy egynéhány esztendeig való bírása Álfátziának e' fenn-forgó Kérdéseket el-igazíthatja; a' mint azt a' ki-menetel meg is bizonyította.

Noha már Álfátzia által-engedtetett; de még is azért semmit nem enyhült a' hadnak dühösége. A' Frantzia Sereget a' híres *Turenne*, a' Svécufokat *Wrangel* Generális vezérlette. Ezek a' két nagy Vitézek eggyefüлтт erővel látván a' dologhoz, egész Német Országot félelemmel töltötték-bé. Sok erős Várat meg-vettek, és már szintén Monáchiumnak kapujában voltak. A' következő 1647-*dik* esztendőben a' Baváriai Dux Békekséget kívánván kötni Frantzia Országgal és Svéciával, el-pártolt a' Római Tsászártól; a' ki is ezen tsak nem kétségbe esett. Eggy felől *Turenne* Törvényeket szabott Svéviának, Francóniának, 's Vestfáliának, más felől pedig *Wrangel* Generális be-ütött Tseh Országba, meg-szállotta Eger Városát, 's nem állván ellent *Paradis Ferentz* híres Generálisnak a' Várnak meg-tartatására elő-vett minden mesterfége, meg-vette azt ostrommal, szintén a' Tsászárnak szemelátára, a' ki eggy Sereggel a' Városnak segítségére sietett.

1648-ban még dühösebb 's vérengzőbb lett a' hadakozás. A' Baváriai Dux ismét a' Tsászár' részére pártolván, az ő egész Hadi-serege semmivé tétetett *Susmarhausen*-nél; az ő egész tartománya a' Frantzia Katonáknak prédájokká lett, maga pedig kifutni kényszerítettetett. A' Svécusok más felől tsak-nem egész Tseh Országot el-foglalták. Generális Königsmarck, egy igen jeles és titkos masírozása által véletlen megszállta 's meg is vette Prágát. Frantzia Országnak és Svéciónak ezen szerentsés lépéseik, a' Vestfáliai Frigy-kötést tökéletességre vitték. A' fok ellen-vetések 's feleletek után, Német Ország' Printzei 's egyéb Státufai, a' kiken feküdt egészen a' hadakozásnak súlyos terhe, tsak-nem erővel kényszerítették arra a' Tsászárt, hogy Békeséget kössön. A' nevezetesebb Tzikkelyek, mellyek Frantzia Országot illették, ezek voltak; hogy egész Álfátziát és Brisakot tökéletes jussal bírhasza; hogy Philisbourgban örök-katonákat tarthasson; hogy a' három Püspökségeken, és a' Pignerollin felső uralkodása légyen. Frantzia Ország is visszaadott némelly tartományokat, a' mellyeket el-foglalt, 's fizetett némelly költséget is, melly a' Frigy-kötésben ki-neveztetett. A' Svécusok a' magok ki-elégíttetésekre, a' mint nevezték, el-nyerték tsak-nem az egész

Po-

Pomerániát, a' Brémai Érsekséget, a' Werdeni Püspökséget, Vismár' Városát ki-kötő helyével, és némelly más Városokat is, ilyen nevezettel: *Status immediatus Imperii*; a' Birodalomnak egyy átaljában való Álló-része: és innen lett a' Svéciai Királynénak és az utánna következetteknek az a' jussok, hogy Német Ország' Diétáiban meg-jelenhettek.

Ezek vóltak a' Frigy-kötésnek két nevezetesebb ágai. A' mi a' Német Orzági Fejedelmeket, Printzeket, és a' Birodalomnak Álló-részét illeti; ezek is mindnyájan vissza-nyerték az ő régi jussaikat 's szabadságaikat, mellyeknek nagy részeket az Ausztriai-házból származott Tsászárok magoknak foglalták. Frantzia Orzágnak és Svécianak tzélja szerént, a' Vestfáliai Békeség lett az a' menedék-hely, melly egész Német Országot a' Tsászároknak felettébb-való hatalmoktól óltalmazni fogja: de meg kell vallani, hogy ez a' menedék-hely sok verben és költésben került. Szintén harmintz esztendő-kig tűzben vólt egész Német Ország, és minekutánna ezen hasznos Frigy által szabadságot nyert is, sok ideig el nem felejtkezhetett arról a' szörnyü nyomorúságról 's inségről, mellybe a' hosszas hadakozás merítette őtet.

Ennek a' Frigy - kötésnek Históriáját meg-írta négy kötetekben Pater Bougeant, és egy azon Könyvek között, mellyekkel a' Frantzia Literátúra meg-gazdagított. A' munkának talp-köve, mellyen építettett, egy éles és mélyen bé-látó Politica; de a' mellyet érthetővé és tapasztalhatóvá tett a' bölts Író az Olvasóknak, a' mikor őket az öszve-tsoportozott kérdéseknek közép-pontjokba helyhezteti; a' Frigy-kötést munkalódó bölts Követeknek titkos kamarájokba bé - vízi, hogy ott azoknak titkos tzieljokat láthassák, 's velek együtt dolgozzanak. Az ő írásának módja is meg-felel a' dolognak természetének. Az érthetőség és együgyűség soha sem válik-el a' szép és nemes ki-fejezéstől. Ollykor találtak benne katonai mozgások, tündöklő győzelmek, a' mellyek éppen azokat a' bé-nyomásokat tsinálják az Olvasóban, mellyeket tettek a' Münsterben öszve-gyűltt Ministerekben: fel-ébrésztik t. i. benne a' figyelmeteliséget, 's fel-emelik a' tsüggedni kezdő bátorságot. Az elő-kerülő személyeknek béllyegeik vagy caractereik nagy vígyázással és okos tartózkodással vagynak el-hintetve: mindnyájan az ő tulajdon helyeken jelennek-meg azok; előre meg-esmerkedik az Olvasó azokkal a' Személyekkel, a' kik fognak szólni, még pedig úgy, hogy észre nem vészti azt a' pe-me-

metset, melly azoknak valóságos képeket olly szépen le-rajzolta néki. De hogy valaki e' betses munkát érdeme szerént be-tsühesse, szükfég hogy egészen által-olvas-fa azt.

## A' POLITICA HISTÓRIÁRÓL.

*Histoire politique depuis la paix de West-phalie, jusqu' á la paix d' Aixla-Chapelle en 1748. Leipzig 1758.*

A' Politica História le-írja nekünk az Ország' fő dolgainak rúgóikat; meg-láttatja velünk azoknak erejeket, egyebektől való titkos függéseket, 's öszve-köttetéseket. Néhánykor pedig többet is talál-ki, mint-fem a' mennyi valósággal vólt. Ollyan tzelokat tesz-fel némellyekben, a' mellyekről azok nem gondolkoztak; tekervényeket 's kerengéseket keres olyan dologban, melly igen eggyügyü és egyenes; ollyan magános hasznot tesz-fel fokakban, mellyről nem is gondolkoztak. Máskor pedig tsak meg-te-kínti az Ország' fenn-állásának vagy Systémájának meg-mérhetetlen mélységét: nem megy túl az első okokon, és a' dolgoknak külfő ábrázotjokon; tsak vékonyan illeti a' Ministereknek és egyéb Fő Tiszteknek bel-fő természeteket. Meg kell vallani, hogy  
leg-

leg-többször a' Fő Ministereknek, és az ő parantsolatikat tellyesítőknek nem tsak elméjek, szívek, szándékjaik, kívánfágaik, menéseik, hanem még belzédjeik és nézéseik is meg-meg-annyi titkok. Alíg vagyon több egy néző-pontnál, a' mellyből a' Politica Históriának Írója az igazat megláthassa, 's meg-írhasa: ez a' néző-pont pedig az, hogy mindenütt alattomban-való mesterféget tégyen-fel, hogy a' Fő-Hívatásban lévő személyeket úgy fesse, mint tettetésel, hajlófággal, 's ravaszfággal tellyes személyeket; hogy az emberi nemzetiségnek azt mondja-meg, hogy felette igen rossznak kell néki lenni, minthogy a' Fejedelmek nagy részént azt hűtették-el magokkal, hogy annak igazgatására nem elégéges a' virtus, hanem szükségesképpen segítségül kell itt hívni, a' tsalárdfágot, a' hazugfágot, a' bünt, és annak minden kisérteteit. Minekutánna által-olvastunk valamelly Politica Históriát, olyat p. o. mint ez, a' mellynek tzímjét fellyebb említettük; tsaknem tapsolnunk kell örömnkben, hogy minékünk az a' szerentsénk lehetett, hogy az Ország' igazgatásának szüntelen forgó örvényén kívül születettünk. A' Politica Historia nem egyéb, hanem az a' ki-menetel, a' melly számos esztendőktől fogva készítettett, munkába vétetett, 's el-vegeztetett.



Ez a' ki-menetel származik a' meg-lett dolgokból; de a' mellyek semmi bizonyos regulát fel nem tesznek, hanem csak lafsanként fejtöznek-ki a' szerént, a' mint a' különböző Országoknak igazgatásbéli dolgaik egymástól függenek, és a' szerént, a' mint Európának nevezetesebb Királyjai és Főemberei e' Világ' nagy piatzán el-jádzódják a' magok Rolljokat, vagy ki-szabott részeket.

Bátran lehetne fogadni abban, hogy ez a' hasonlatosság, melly a' theátrumtól és az ott jádzó személyektől vétettetik, minden Századokra, 's azokban történt minden nevezetesebb ki-menetelekre ki-terjesztethetik. Mikor Julius Cæsar maga hatalma alá hajtotta Róma' Városát, nem egyéb vólt ez, hanem azoknak a' fok öszve-szövezeteknek 's egymás alá való áskálódásoknak ki-fejtődések, mellyekkel már az előtt régen tellyes vólt a' Birodalom. Mikor *Pipinus* Frantzia Országának Királyjává lett, nem egyéb vólt ez, hanem azoknak a' fok munkáknak következések, mellyek által már az előtt a' Palotának Fő Urai magokat függetlenekké tenni igyekeztek. *V-dik* Károly Tsászár és *I-ső* Ferentz Frantzia Király alatt való állapotja Európának, készítettett azok által a' nagy dolgok által, mellyek estek a' Burgundiai Háznak el-óltatása után. Szint' így kell ítélni a' jelen-való és következő Világnak állá-

állapotjáról. Noha nem tudjuk, de készí-  
jük már most azt az állapotot, mellyben  
lesz' a' földnek kerekisége a' XIX-dik Század-  
ban; abban pedig újra a' következendőknek  
magvai el-hintetnek, és úgy lesz' ez mind  
Vilag' végezetéig.

---

## A' SZOMSZÉD NÉPEKNEK HISTÓ- RIÁJOKRÓL.

Semmi sem szolgálhat nekünk nagyobb  
gyalázatunkra, mint az, hogy a' régi és tá-  
vól-lévő Népeknek Históriajokon kapunk;  
azonban a' szomszéd Népeknek erköltseiket,  
szokásaikat, 's természeti béllyegeiket nem  
esmérjük. Rend-szerént igen tökéletlenek  
ezek felől a' mi képzelődéseink, mintha  
másoknak segítségék nélkül magunknak elég-  
fégesek vólnánk; vagy mintha magunkon  
kívül semmi betsületre méltó dolgot egye-  
bekben nem találhatnánk. De miképpen  
esmérhetnénk-meg azokat, a' mellyek a' mi  
határainkon túl vagynak, holott leg-több-  
ször még a' mi saját Hazánk is merő idegen  
Tartomány mi reánk nézve? A' tsupa gon-  
doskodás is arra kötelezhetne bennünket,  
hogy a' szomszéd Tartományokat bé-járjuk:  
de e' mellett ennek a' vi'sgálozásnak igen  
sok hasznai lennének; mert kivált azok, a'  
kik

kik magokat Hivatalokra szánták, semmivel sem tehetik alkalmasabbakká azokra magokat, mint ha Hazájokat is ugyan, de a' több Országokat is tökéletesen esméri. Így az ember akkor lesz' igazán a' maga Hazájáé, a' mikor egyszer'smind lesz' minden Nemzetiségeké, és minden időké.

Maga az elme és annak kérődző tehetése, nem szerezheti-meg nekünk ezeket az esméreket, hanem a' tapasztalásra is szükségünk vagyon. Ha az embereknek vagynak köz-vonásaik, mellyek őket eggyesítik; vagynak személybéli béllyegek is, mellyek őket meg-külömböztetik. Ezek a' személybéli béllyegek nem mind eggy-formák tsak azon eggy Famíliákban is; fokkal különbözök ugyan azon eggy Városban: hát mennyit nevedkedhetik a' különbözés egyéb Tartományoknak távol-lételek szerént? A' szorgalmatos vi'sgálódás az eggyedül, melly ezeket a' szövezeteket ki-fejтеti, velünk meg-esmérteti; ez az a' melly vezérel bennünket a' mi ítélet-tételeinkben 's tselekedeteinkben. Soha sem esmérték-meg jobban az emberek mint ma, melly nevetéséges legyen az a' bal-vélekedés, melly szerént némellyek tsak a' magok Nemzeteket be-tsülik. A' mi Hazánknek szeretete nem ellenkezik többé bennünk az egyenességnek azon indulatjával, melly azt akarja, hogy

a'

a' jót mindenütt szeressük, valahol tsak találhatik. Már ma a' mi szokásainkhoz tsak a' jó rendnek 's kötelességnek lántzai által szoríttatván, 's a' bal-vélekedésektől mentek lévén; önként meg-esmérjük azt, hogy az emberi munka soha sem tökéletes, és hogy minden-féle Systémának lehet ragyogó és homályos oldala. Az igaz böltsefség abban áll, hogy betsüljük azokat az ideákat, mellyeket a' születés és nevelés által adott nekünk; hogy a' mi lehetőségünk szerént munkálódjunk azoknak tökéletesítésekben, és azokat a' vissza-éléseket, mellyeket az Ország' Törvénye kárhoztat, bár ha mindenkor meg nem gátolhat is, öszve ne zavadjuk a' Virtussal, a' mellyet őltalmaz. Fellette nagy bolondfág ellenben az, melly szerént némelly különös természetű emberek, nem-hogy Hazájoknak szeretetével ékeskednének, hanem inkább azzal külömböztetik-meg magokat, hogy ők azt meg-útálják, és az Idegeneknek hízelkednek.

Ezen jegyzéseket említjük azon Könyvnek Írója után, a' ki némelly Leveleket botsátott-ki Hollándiáról Frantzia nyelven, 1738-ban. A' melly jegyzésekhez illendő léfzen még ezt is hozzá-tennünk. Az időnek vizontagsága, az alattomban való bosszongódás, 's az a' reménység, mellyel ke-segettette magát Hollándia, hogy az ő hatalmas

Fri-

Frigyefei által nevelkedni fog, ezek ejteték ezt a' Köz-társaságot abba a' veszedelmes hadba, mellyet folytatott ellenek XIV-dik Lajos. Ezek-után fokkal okosabban kezdettek gondolkozni a' Hollandusok. Mintegy bé-záratván az ő kereskedéseknek tzi-kalmába, tsak arra vagyon gondjok, hogy meg-előzzék azokat, mellyek az ő tsendes békekségeket meg-háboríthatnák. Az ő nagyfágához-képest elegendendő ereje vagyon néki a' szárazon is, melly szerént a' maga szolgálatját betsületessé teheti, mikor a' környüllállások által kényszerítettik más Országoknak segítségére azt elő venni. A' Kereskedés Hollándiának lelke és élete: azért is minden figyelmetességét arra fordítja, hogy azt ne tsak fel-tarthassa, hanem szélesebben is ki-terjeszthesse. Az Amsterdami Bankó, eggy minden számlálásnak módját meg-tsaló ígés által régtől fogva fenn tartja a' maga betsületét. Az Indiai kereskedő Társaság, melly az ő kezdetében tsak heted-fél millión fundaltatott, azolta is mindenkor fenn tartja a' maga hitelességét 's hatalmát. Vagynak mintegy 180. hadakozó hajóji, harmintz ágyúfoktól fogva hatvan ágyúfokig: ha pedig a' szükség kívánja, fel-fegyverkeztethet még azon kívül mintegy negyven közepszerű és kisebb rendű hajókat. Mennyire terjedjen és melly nagy hasznú legyen a'

Hollandusoknak a' földnek majd minden részeiben való kereskedések, meg-lehet-ítélni tsak a' Hering fogásból, és azzal való kereskedésből. Ez előtt egynehány esztendővel ez a' Köz-társaság el-adott egy esztendőben három száz ezer tonna heringet; a' melly is, ha tonnáját két száz forintokra számláljuk, téfzen hatvan millió forintokat. A' költségre el-ment mintegy huszon három millió, és így a' tsupa haszon lett belőle harmintz hét millió.

## Á M É R I K Á R Ó L.

Ámerikának fel-találása sokkal termékenyebb és szélesebb mező a' Historicusoknak, mint Áfrikának Déli részei, mellyeket a' tenger vészén környül. Európának Fejedelmei Ámerikában találták-meg a' hadakozásnak majd ki-meríthetetlen kút-fejét, mind egymás-között, mind pedig az Új-Világnak lakosai között. Ott találtak ők termékenyebb és gazdagabb földre, kintsel bővölködő és hadakozó népekre, tudatlan vad és fene Nemzetekre. Ámerika tehát egy új Világ vólt, mellyet maga alá hajtson Európa, és egy olyan talált préda, mellyen a' Tengeri Hatalmaságok megsztózzanak. Éppen nem olyan könnyű vólt,

a' mint elsőben gondolni lehetne, minden helyein Ámériának meg-telepedni, és ott a' kereskedésre nézve alkalmas ki-kötő helyeket építeni. Gyakorta olly fokak voltak az ellent-állások, hogy erőszakkal 's vérontás által lehetett valamelly földet elfoglalni. Akkor az Európaiaknak kevélységek vérengzővé lett: annakutánna pedig az az írgység, gyűlölség, és egymásra való törés, melly már Európát régtől fogva vesztegette, a' hadakozó hajókkal 's katonákkal együtt el-ment Ámériába is, hogy ott az Európai Hatalmaságok veszekedjenek a' kintsért, a' mellyet egymásnak írgylettek. Még a' mi időnkben is alig támadhat valamelly per a' Tengeri Hatalmaságok között, hogy az ő dühölségeknak véres mezéjévé ne váljon Ámerika.

---

### NÉMELLY JEGYZÉSEK ARRÓL, MINT KELLENE A' HISTÓRIÁT ÍRNI.

Nagy részént a' régi és mostani Históriák ollyanok, mint a' Homérus' Íliása, a' hol majd minden levélen verekedés vagy on. Tudni-való dolog, hogy azok az emberek, a' kike' kis golyóbison e' mi földünkön mászkálnak, a' melly a' Világhoz-képest tsak egyy pontotska, szüntelen veszekedtek egy-

gyütt e' földnek valamely mor'salékján: de azért a' hadakozásnak ezen állapota más egyéb dolgoknak folyamatját meg nem akadályoztatta. A' Katonai virtusok nem fojtják-meg a' szívnek egyéb hajlandóságait. A' Birodalmak eleitől fogva szemléltették magokban a' Törvényeket, erköltsöket, tudományokat, különösképeket, nevetéses szokásokat, és mind a' gondolkozásnak módjában, mind az Igazgatásnak formájában történt változásokat. Innen a' következik egy szóval, hogy a' Históriának nem csak a' táborozásokat, ostromokat, hartzokat 's Frigy-kötéseket kellene magokban foglalni. Észre is vették ezt már némely bölts Írók a' mi időnkben; kívált mióta Henault Præfidentis Úr Frantzia Országának rövid Históriáját, mellyet ki-adott, sok szép jegyzésekkel, anekdotákkal, és Philosophushoz illő gondolatokkal meg-ékesítette. Sokan követték azolta ezt a' nagy embert, és az ilyen ízlésű és formájú Könyvek nagyon megszáporodtak. Némelyek igyekeztek az egymás után következő történeteket jobban öszve-kötözni; úgy mindazáltal, hogy el nem állttak áttól a' szabadságtól, hogy a' nevezetesebb anekdotákat is közükbe hintsék. Végtere a' tudós Abbás Velli, egy szélesen ki-terjedő 's tökéletes Históriájához kezdett Frantzia Országának, mellynek kellett



lett lenni ennek a' Népnek erköltsének és különöfségének Históriájának. Ki is adott volt már nyóltz köteteket, mellyek a' Közönfég előtt kedveséget találtak.

De mikor a' História nagy, és hosszú időkre terjed-ki, többnyire halálos az annak Írójának. Mikor a' meg-hóltt és porrá váltt Régieknek életet akar adni, akkor a' magáét napról napra koptatja. A' kik ilyen hosszú Históriához kezdenek, úgy tselekefznek mint azok, a' kik az ő vénfégekben kezdenek nagy palotákat építeni, a' kikiről azt mondja a' tudós Brúlyere, hogy akkor halnak-meg, mikor az üvegefekkel 's festőkkel alkufznak; az az, hogy akkor szólíttatnak-ki e' Világból, mikor munkájoknak szépítésében kezdtek fáradozni. Abbás Velli ki-halt e' munkából éppen akkor, mikor a' Valésiai Királyi ágra, 's ennek idejére szállott-le. Már itt fokkal kellemetesebb és nagyobb dolgok adhatták volna elő magokat: de másnak kellett hagyni a' tudományos műhelyt, a' ki hasonlóképpen kihalt belőle, minekelőtte azt bé-zárhatta volna. E' történt tudni-illik Villareten, úgy hogy harmadik Túdósnak kellett a' munkát el-végezni.

## A' MESÉRŐL, vagy POÉTICA HISTÓRIÁRÓL.

A' Mese, vagy a' Poética História nem egyéb, hanem a' Sz. Histórianak meg-változtatása, vagy más formába való öltöztetése. Hogy ezt meg-bizonyíthassuk, szükség a' dolgot eggy kevéssel fellyebb kezdeni. Nincs eggy Nép is, a' melly az ő formáltatásának első Századjaiban fel nem jegyezhetné volna a' maga eredetét, hogy az ő Históriajának, Vallásának, Erköltsének, bizonyos monumentumai a' maradékra általmenjenek: sőt tsudálkozni lehet azon, hogy mindenik Nép ezt meg nem tselekedte. De meg kell vallani, hogy ezekben a' tudatlanságnak Századjaiban a' Népeknek ostobaságok, és az ő élelmek' keresésének nehéz volta okozta azt, hogy e' részben ilyen sűrű sötétségben hagyták a' maradékot. A' mi a' bajt nevelte, e' vólt az, hogy minekutánna a' kereskedés és a' mestersegek által már könnyebben kereshették az emberek az ő élelmeket, már akkor lehetetlen vólt az igazságot ki-tapogatni. Az egymást követő ki-meneteleknek lántzok, melly bennünket az első eredetre fel-vihetett volna, elszakasztatott: a' nyomok is rész-szerént eltöröltettek, rész-szerént a' sok mesék által

úgy ki-vetkeztették valóságos formájokból, hogy lehetetlen volt az igazat a' hamistól meg-külömböztetni. Ebben az öszve-zavarodásban egyy Nép sem tudván többé a' maga valóságos eredetét, olyat tsinált magának, a' melly leg-inkább meg-eggyezett képzelődésével 's erköltseivel. Úgy néztek mint igazságokat, a' Poétáknak elmés költeményeiket: az a' mi eleinten tsak elme játék 's magát kedveltető Mese vólt, a' Valásnak titkává változtattatott. Mindenik Nép el-fogadta a' szomszéd Nemzetiségeknek hamis tráditióikat, vagy által-adásaikat, maga tulajdonivá tette azokat, minekutánna rajtok némelly bővítéseket 's változtatásokat tett vólna. Ugyan egyy Históriainak külömbözö és meg-veztegettetett fundusok-féle költeményes Meséket tsinált-a' Nemzetiségeknek természetekhez-képest. Nemtsak az Istenek fokasítottak-meg, hanem ugyan azon egyy Istenből is fokakat tsináltak-ki. Mennyik vóltak a' Jupiterek, és Herkulesek? Innen származtak azok a' vég-hetetlen számú, nevetséges, búja és díztelen költemények, mellyek az emberi Nemzetiségnek gyalázatjára az Isteni-tiszteletnek egyy részét tsinálták?

Meg lehet ítélni ebből, melly nehéz vólt ezen a' sűrű homályon által-evezni, és világosságot találni: de leg-többször az aka-

dályok éppen arra szolgálnak, hogy a' Tűdófoknak fáradhatatlan szorgalmatosságokat élelsszék. E' fetét homályoságon által-ve-rekedni próbáltak először a' Görögök, azután pedig a' Rómaiak; de igen kevés előmenetellel. Nem tanítanak-meg ezek az Írók bennünket arra, mitsoda formákra tsinálták az első emberek az ő hamis Isteneiket, és mitsoda valóságos fundamentomra építették az ő Históriájoknak 's Vallásoknak alkotványát. A' Keresztyén Vallásnak felállíttatása után sok Tűdófok úgy gondolkoztak, hogy ezt a' titkot ki-fejtegették azoknak esméreteknek segedelmek által, melyeket a' Sz. Írásból merítettek. Illyenek, Sz. *Justinus*, *Origenes*, *Tertullidnus*, *Minútius Felix*, *Alexándriai Clemens*, Sz. *Athanásius*, Sz. *Cyryllus*, Sz. *Augustinus*, *Theodorétus*, *Arnóbius*, *Lactantius*, *Eusebius*, *Filó 'Sidó*. Ezen régi Írók után az utólsó Századokban éltek még némelly Tűdófok, a' kik hasonló értelemben vóltak. Illyenek a' többek között, a' nagy hírü *Grótius*, *Casaubonus*, *Vires*, *Bochártus*, *Vossius*, *Pater Thomassin*, és *Huétius*. Mind ezek tökéletesen meg-vóltak a' felől győzöttetve, hogy a' Pogányoknak minden Meseik, a' Cháldeusoktól 's Égyiptombéliektől-fogva, a' Pogányfágnak leg-utólsó Századjáig, valóságos és igaz Histó-

tórián, t. i. az Ó Testamentomi Szent Íráson fundáltattak.

Valósággal látjuk is, hogy a' földnek minden Népei közzül, egyedül Istennek ama választott Népe a' 'Sidóság az, a' melly az Istennek különös gond-viselése által, minden változás nélkül az ő első eredetétől-fogva meg-örzötte az igazságot. Hanemha ezen betses Könyv az Ó Testamentomi Sz. Írás volna kezeink között, mit tudhatnánk mi ma e' Világnak eredetéről, az emberi nemzetiségnek szaporodásáról, az özön-vízről, 's a' földnek a' Nóé' három Fijai közt lett elosztattatásáról? Nem nyilván-való és kezel-tapogatható tsuda é az, hogy ez a' betses Könyv az egész földet bé-borító letetéség 's babonáságnak sürüfégei között, ennyi ezer esztendőök után is a' maga tisztaságában kezeinkhez jutott? Sok okok el-hitetnek bennünket a' felől, hogy ez az igazságnak kútfeje szolgált a' földnek majd minden nemzetiségeinek arra, hogy ezenn építsék az ő Meséjiket, és az ő Vallásoknak minden titkait. Mert tagadhatatlan igazság az, hogy a' Nóétól származott gyermekeknek és unokáknak lehetetlen vólt nem esmérniék az igaz Istent, és a' Világnak Historiáját az özön-vízig. Sőt hihető az is, hogy mikor a' későn következett maradéka Nóénak kezdett már el-felejtkezni ezekről, még akkor

is nem felejtette-el azokat egészen; 's legalább azoknak nevezetesebb vonásaikat vagy részeit meg-tartotta. Azok tehát ő köz-zülök, a' kik leg-először kezdték e' Histó-riát meg-változtatni, mitsoda fundamento-mon építhették volna fel az ő meséjüket, ha-nemha azokon az igazságokon, mellyek már az előtt bé-vétettettek, 's az egész Világ e-lőtt esméretesek voltak? Miképpen mertek volna valamely Népnek egy olyan Val-lást varni nyakába, melly egészen új vólt? miképpen mertek volna annak egy olyan eredetet vagy kezdetet tulajdonítani, a' melly egészen különbözött attól, mellynek még akkor is némelly nyomai meg-vóltak között? Éppen nem ez az emberi elmének járásának 's tselekedetének módja: kivált-képpen pedig nem lehet ezt fel-tennünk az eggyügyűségének azon Századjaiban, mel-lyekben a' Poéták az ő költeményjeknek vakmerősége, 's egyszer'smind gyönyörköd-tető kedvesége által még az embereknek elméjüket meg nem vesztegették. Hihető-képpen e' vólt az az állapot, a' mellyben maradtak a' földnek Népei Mó'sesig. A' Me-se, melly még igen eggyügyű vólt, nem állt egyébből, hanem némelly nevezete-sebb történetekből, és egynéhány rend-kí-vül való vitézekből. Még eddig többnyire a' Pogányok öt vagy hat Istent imádtak tsak;  
főt

főt meg-lehet, hogy azon egyy Istent tisztelték különböző nevek alatt.

De minekutánna ezt az első lépést megtették, a' többi semmibe sem került. Minekutánna az igaz Tráditionak határait egyfzer által-lépték, 's minekutánna az egyy igaz Isten felől való gondolatokat meg-változtatták, könnyű vólt nékik azután a' legnevetsegebb vissza-élésekre vetemedni. Hihető azonban, hogy még ezután is, az igazság vólt az a' fundamentom, mellyen az ő fok-féle tévelygéseiket fel-építették. Mó'ses olly nagy tsudákat tett Égyiptomban, hogy azoknak hírek bé-töltötte a' földet. Az Izraeliták ki-jövéen Égyiptomból, olly fok rettenetes győzödelmet 's tsudával egyyütt járó szerentsés lépéseket tettek, hogy azoknak hírekre el-rémült Nap kelet. Sok Nemzet-ségek ki-futván elébbeni lakó helyekből e' rettenetes Nép előtt, mellynek minden lépéseit győzödelem követte, minden-felé hintették annak vitészégnek hírét: de idővel, rész-fzerént a' tudatlanfág, rész-fzerént az írigység annyíra meg-változtatta azt, hogy az a' mi különben valóságos História vólt, nem lett egyéb egyy Mesénél, mellyet más embereknek 's környül-állásoknak tulajdonítottak. Így folytak a' dolgok addig az ideig, míg elő-kerültek a' Poéták, Homérus, 's a' többek, 's míg tsak-nem minden nemzet-ségek-

gekben erőt nem vettek a' hamis Papok. Hihető, hogy avagy tsak hírében esmérték ezek az Ó Testamentomi Sz. Írást: de akár-mint legyen a' dolog, némellyek az ő elmés költeményeik által, mások pedig egyedül a' magok hasznát kereső babonafágok által, el-törölték az igazfágnak még meg-maradott kevés nyomait is, 's a' régi formákra ütött fok új költemények által az egész Pogány Világnak Históriáját zür-zavarba hozták.

Sok Böltsek a' mi időnkben nagy előmenetellel dolgoztak abban, hogy ezt a' valófágnak 's költeménynek öszve-elegyedését egymástól el-válasszák, a' költött történeteket az igazaktól meg-külömböztessék, és hogy meg-mutathassák még azokat a' valófágos személyeket is, a' kiken történtek azok a' dolgok, mellyek a' Költeményben másoknak tulajdonítatnak. Meg-láthatjuk ebből, melly nagy szorgalmatossággal kell nekünk abban munkálódnunk, hogy az igazfágnak bizonyságait meg-örizzük, 's megbetsüljük azt a' fáklyát, melly a' Pogányfágnak sűrű sötétsége között lehet a' mi lépésünknek vezére. Mikor meg-mutatjuk azt, hogy a' Pogányoknak Vallásbéli Méséjik a' Sz. Íráson fundáltattak, az igazfágnak adjuk az első-születtségnek méltóságát a' hazugfágon, a' Sz. Írásnak az emberi tá-lálmányokon, az igaz Vallásnak azokon



a' költött Vallásokon, mellyek nem egyebek vóltak, hanem ennek el-változtattott követéseik. Így esik az, hogy Saturnus és Jánus, a' kiket gyakorta öszve-zavarnak, nem egyebek, hanem Nóénak ki-ábrázolásaik. Nóé a' maga három gyermekei között el-osztotta e' földet; 's a' Poétáknak képzelődések szerént, a' Világnak kerekfége Saturnusnak három fiai között osztatott-el. Hasonlóképpen kell ítélnünk a' több Pogány Mesékről is. A' ki ezekről bővebben kíván olvasni, meg-találhatja azokat a' több Írók között *Abbas Baniernek* a' régi Mesékről Frantziáúl ki-botsátott munkájában.

---

## OVÍDIUS' METAMORPHOSISÁRÓL.

vagy *Altal-ábrázolásairól.*

A' Mesének eredete el-vesz a' leg-távolabb való régiségben, azt mondja Abbás Bánier. Az az eggyesülés, mellyet kívánt az élő Isten a' kegyes Pátriárkákkal fel-tartani, 's a' mellynek esmérete szájról szájra által adattatott a' Pogányoknak is, vólt a' leg-első kút-feje az Isteneknek az emberekkel való öszve-elegyedéseknek, mellyben áll a' régi mesés költeményeknek minden szépségek és tsudájok. Először az emberek

tsak

tsak egyy Istent imádtak. Nóé a' maga Famíliájában meg-tartotta még azt a' tiszteletet, mellyel az ő atyjai tisztelték az igaz Istent: de az ő maradékai tsak hamar meg-változtatták annak tisztaságát. Azok a' bűnök 's feslettségek, mellyekre a' következő emberek vetemedtek, meg-erőtelenítették az Istenfégről való gondolatokat, 's nem sokára az Isteneket testi ábrázatba öltöztették. Az a' mi a' Természetben leg-tündöklőbb 's leg-tökéletesebb vólt, magára húzta az ő szemeiket: a' honnan leg-először is a' Nap lett tzélja az ő babonaságoknak. A' Napnak tisztelése után léptek a' Tsillagokra, bújdosó testekre, 's az égnek minden seregére. Azután mentek az éltető állatokra, folyóvizekre, helyekre; sőt az egész Természetet úgy nézték, mint Istenféget, a' melly is különböző nevek alatt sok tudatlan Népektől tiszteltetett. Végezetre, némelly nagy emberek, rész-szerént vitézségek, rész-szerént a' tisztesféges Mesterfégeknek fel-találások által, olyan tiszteletre méltóztattattak, melly a' Világ' Teremtőjén kívül senkit sem illetett.

Ovidiusnak Metamorphósisai, v. Által-ábrázolásai nem egyebek, hanem tsak az Isteneknek búja indúlatjaik, vagy inkább az Istenekké változtattatott embereknek 's azoknak szerelmeknek le-írásaik. Mind ezek a'  
Me-

Mesék egy része a' régi Mythológiának, vagy az Istenek felől való Tudománynak. A' mint különböző néző-pontokból szemléltetnek, úgy különböző értelmeket zárhatnak magokban. Innen származik az azoknak magyarázásokban való nagy különbség; mert minden ember ahoz az allegóriához 's hasonlatossághoz ragaszkodik, melly az ő gondolkodásának módjával leg-inkább meg-eggyez. Az alatt a' titkos homályosság alatt, mellyel a' régi Mese mintegy szőnyeggel bévonattatott, némellyek mindent fel-találtak, valamit csak akartak: fel-találták a' Physicát, az Orvosi és Erköltsi-Tudományt. De ha igaz néző-pontból akarjuk meg-vi'sgálni a' régi meséket, úgy kell azokat néznünk, mint a' születeteni kezdett Világnak történeteinek tár-házát. Félre kell tehát tennünk minden allegóriákat 's azoknak kereseéseket; hanem azon kell igyekeznünk, hogy ki-tapogathassuk azokat a' Historiai igazságokat, mellyeket magokban foglalnak. Hajdan az emberek, sőt még a' Királyok is, nem esmerték azt a' tiszteiséget, illendőséget, mellyet tsinált ma a' mi erköltsünknek ki-pallérozása: még inkább nem tudták az Erköltsi-tudománynak eredeti igazságait; azért is egyy-formán vadok és kegyetlenek voltak: innen lett, hogy mikor valamely Fejedelmi leányt házasági életre kértek, és azt szép móddal el nem nyerték,

tehát fegyveresen mentek érte, hogy azt el-ragadhassák. Az ő zászlóikon's hajóikon olyan ábrázolások voltak, mellyek az ő gazdáikat meg-esmértették: az ő tzmereik pedig voltak vagy vad állatok, vagy madarak, vagy pedig valamely esméretlen formájú tsudák; a' minthogy az e'féle tzmereket's ki-ábrázolásokat még ma is találhatjuk a' régi numismákon, pénzeken és egyéb monumentumokon. De azok a' kik az e'féle katonai expedíciókat vagy vitézkedéseket le-írták, a' helyett, hogy így kellett volna szólniok, hogy ez vagy amaz Fejedelem olyan hajón ragadott-el egy Fejedelmi-leányt, mellynek tzmere oroszlán, bika, vagy egyéb állatt volt, azt híresztették-el, hogy maga változott az a' Fejedelem Oroszlánná, bikává, faszá, vagy egyéb állatta. Ezek által a' Természeten fundált és tsupa Históriai fejtegetések által el-lehet oszlatni mind azokat a' sűrű homályosságokat, mellyeket a' Poétáknak költeményeik terjesztettek az el-múltt időknek valóságos Históriájokra.

---

### A' MESÉKRŐL, vagy KÖLTÖTT-BESZÉDEKRŐL.

Az olyan Meséknek fel-találások, mellyekben az oktalan állatok az embereknek

tanítójik, eggy a' Régifégnek leg-hasznosabb 's leg-elméfebb szüleményei közzül. Ollyan letzkék ezek, mellyeket mindenek örömeft hallgatnak, 's bár akármelly tréfálódók 's nevetfégefek légyenek is; de azért a' feslett indúlatoknak gyalázatos vóltokat eléggé előnkbe-terjesztik. Vagynak ollyan Mefék, mellyek tsak valamelly történetnek elő-be-széllésében állanak: de leg-tökélletesebbek azok, mellyek némelly rövid víg játékokhoz hasonlítanak, mellyekben külömböző állatok a' jádzó személyek. Az e'féle Meféknek tsinálójoknak böltsefsége abban áll, hogy minden-féle állatot a' maga tulajdon természetébe öltöztetsen; az az, hogy a' róka ravasz, a' juh szelíd és tsendes, a' kutyá hüféges, a' majom találós elméjü légyen. Arra is vígyázni kell, hogy a' theátrum v. néző-szín, mellyben az ilyen állatok jádznak, ő hozzájok alkalmaztatott légyen. Nem lehet p. o. a' farkast és a' bárányt eggyütt eggy toronyba helyheztetni; mert mit keresnének ők ott? hanem inkább az akólban, a' mezőn, vagy víz körül szoktak öfzve-tálalkozni.

Meg kell továbbá azt is jegyezni, hogy nem köttettek az ilyen Mefék olly szorosán az állatokhoz, hogy ne lehessen néhánykor azokban embereket, élő-fákat, Isteneket, 's allegóriai személyeket is szólló sze-

mélyekké tenni. De nagy vígyázással 's okofsággal kell élni, kivált az érzéketlen testekre nézve: mert nagy erőszakot kell magunkon tennünk, hogy azt képzelhefsük, miképpen befzéllenek együtt a' füvek egymással. Közönséges vélekedés a' Túdós Világban, hogy Éfópus vólt a' Meseinek feltalálója. Meg is kell vallani, hogyha mást illetve ez a' ditsőség, felettébb nagy háládatlanfág vólna az emberi nemzetségtől, hogy annak az embernek nevét és emlékezetét el hagyta veszni, a' ki illy hasznos szolgálatot tett ő reá nézve. Socrates mikor a' tömlötzben vólt, Görög Versekre foglalta Éfópusnak minden meséjét. Gabrias és Phædrus a' Poéfisnek köntöfébe öltöztették azokat, a' mellyel azoknak oktatófaikat mind gyönyörködtetőbbekké, mind hasznosabbakká tették. Frantzia Országának is vóltak nevezetes Mese Írói; a' kik között de la Fontaine annyira tündöklik, hogy sem a' régiek sem az újak vele nem érhetnek. Ha a' Tudománynak minden egyéb részeiben is illyeket tehetnénk a' Régieknek ellenekbe, ha a' Vitézi-költeményeknek Íróikat Virgiliusnak és Homérusnak, az új Historicusokat Líviusnak és Tacitusnak, az Ékefen-szóllókat Cicerónak és Demosthenesnek így szegezhetnénk ellenekbe: úgy mindjárt meglehetne határozni azt a' régen fenn-forgó

kér-

kérdést, ha vallyon a' maiak meg-haladták  
é már a' régieket?

## A' FRANTZIA LITERÁTÚRÁRÓL NÉ- MELLY JEGYZÉSEK.

A' Literátúra olyan lett mi közöttünk,  
mint valamelly Birodalom, vagy Közönfé-  
ges-társaság. Valamint minden egyéb dol-  
gok, úgy ez is igen erőtelen vólt az ő kez-  
detében; azután nevedett, tartományo-  
kat hódolt, a' nagyságnak 's ditsőségnek laj-  
torjáján gráditsonként lépegetett. Sokszor  
ki vólt tétetve a' szélveszeknek, hada-  
kozásoknak, változásoknak; szült Hérókat,  
's közép-szerű embereket, fáradhatatlan és  
nemes tehetségekkel bíró elméket. Hozott  
ollyakat is, a' kik nem érdemlették vólna  
meg hogy magokat ki-mutassák, 's nem ke-  
veseket ollyakat is, a' kiknek el-aluvásokat  
soha a' Világ eléggé meg nem írathatja. E-  
moltettek ebben a' Birodalomban ollyan osz-  
lopok, mellyeknek már ma kevés betsek  
vagyon; de ollyak is, a' mellyek soha el  
nem vesznek. A' ki ennek a' Birodalomnak  
Históriáját minden részeiben az esztendő-  
nek számok szerént akarja kísérni, leg-el-  
főben tsak az erőlködéseket, igyekezeteket,  
próbákat, 's az elméségnek néminémű szik-

ráit látja; de azután észre-vehetetlenül mindenkor boldogabb időkre jut, és gazdagabb kintsekre találkozik. A' fellyebb való Századnak közepe táján kezdettek szaporodni a' tudományoknak nagy Mesterei, a' fok Akadémiák fundáltatni, a' Mú'sák díszesebb hangon szólni, és pompásabb öltözettel ékeskedni: akkor foglalta-el az igaz szépségnek ízlése a' nyelvet, az ékesen-szólást, a' Poéist, és minden egyéb tudományokat. De a' szerént a' mint a' nevekedeések érezhetőbbekké lettek, a' mint a' vetélkedés öregbedett, és az újabb találmányok a' Tudományos Világnak határait kilyebb terjesztették, valamint más Országokban, úgy ebben is támadtak hasonlások, versengések, 's részre való hajlások; úgy hogy nintsen a' Tudománynak egy része is, melly fok-féle viszontagságok alá nem vettetett volna. Néhánykor ezek tsak aprólékos tsatázások voltak, vagy személyes baj-vívások, mellyek tsak kevés személyekre terjedtek-ki: de néhánykor voltak közönséges hadak is, hosszas, eleven, és vakmerő ellenfégeskedések. Illyen vólt a' többek között az a' nagy kérdés; *Többre mentek-é a' mi időnkbeli emberek mint a' Régiek, a' böltsétségben?* Itt az egész Tüdős Világ fegyverbe állott; némellyik a' régiségnek, más az újaknak zászlójok alatt



vitézkedett; voltak fértő és védelmező ütközetek, magokat ki-mutató vitézek, győzdelmek, 's vesztetések. Azonban meg kell jegyezni, hogy ezek a' belső egyenetlenségek nem-hogy a' Tudományoknak hatalmokat meg-erőtelenítették volna, hanem még új erőt adtak azoknak; rész-szerént azért, mert az értelmeknek különbözőségek mind inkább meg-világosítja az igazságot; rész-szerént pedig azért, mert az elmék a' kétféles dolgokon való disputálás által élesféget, nagyobb hathatóságot, jobb ízlést, és több gazdagságot szereznek magoknak.

### A' XVIII-dik SZÁZADNAK BÖLTSESÉGÉRŐL.

A' Tudományok és a' Mesterlégek majd színt annyi betsülöket 's tútorokat számlálnak ma, mint a' mi nagy Városaink a' mennyi jól nevelt lakofokat foglalnak magokban. Azt lehet mondani, hogy ha ez a' mi Századunk nem bővölködik olly nagy elméjű 's tudományú emberekkel mint a' fellyebbvalók; leg-alább ki-pótolja azt azzal, hogy többek ma a' tanúlt emberek, mint-sem a' fellyebb-való Századokban vóltanak. Elég bizonyfágai ennek a' többek között a' Tudományos Újságok, mellyekben minden hó-

napban, sőt majd minden nap' a' fok új Könyveknek neveiket látjuk, a' mellyek megmutatják, melly nagy gráditsára lépett legyen a' Világ a' meg-világosodásnak. De hát azokon a' Könyveken kívül, mellyek a' nyomtatás által a' Közönségnek kezeibe jutnak, mennyin vagynak olyan munkák, mellyek soha a' Tűdófoknak Könyv-tárjaikból ki nem jönnek, és az ő Írójik által önként örök hallgatásra büntettetnek? Rakva vagyon már ma a' Világ a' Tudományoknak izeretőjikkel, a' kik titokban áldoznak a' Mű'fáknak, 's a' kiket az ő szemérmetség el-fedez előlünk. Melly fok régi és új Kéz-írások vagynak, mellyek nélkül talán mind örökre el kell lennünk! melly fok író-tollak dolgoznak minden napon a' História-n, Ékefen-szólláson, Poésifen, Philosophián, és egyéb tudományokon, mellyeknek rajzolatjaik meg-érdemlenék a' Napnak világát!

Néhánykor igen hamis és igazfágtalan képzelődést tsinálunk magunknak e' Világ feől. Némelley kevés hitelű bizonyfágokra azt tesszük-fel róla, hogy már ez a' púhafágban 's restfégben egészen el-merült, úgy-hogy minden-féle munkáságnak ellensége. A' kik így beszélnek, nem esméri azok sem a' magok Századjokat, sem közönségesen az embereket. Az emberi elmének ter-  
mé-

mészetére tartozik az, hogy valamely dolgra függesztessék, vagy alkalmaztassák. A' Századok meg-változtathatják ennek az alkalmaztatásnak tzeljét, de soha sem ronthatják-meg annak ízlését és szükségét. Bár nyissa-meg valaki Frantzia Országának Historiáját; meg-láthatja benne annak igazságát a' mit mondunk. Eleitől fogva mindenkor szükségek vólt az embereknek a' foglalatofságra. Azon Századoknak helyekbe, mellyekben az emberek csak a' vitézkedésen kapdostak, tsendesebbek állttak, mellyek a' mesterfégeknek inkább kedveznek. A' tudomány melly akkor csak Klastromokba zárattatott, ki-törte magát e' szoros tömlötzökből, és annak lát-határa minden-felé ki-terjedett. Az egész Világ a' pallérozásnak egy oskolájává változtattatott; ez az oskola pedig fundáltatott azokon az esméreteken, mellyek az emberi elmét meg-ékefíthetik. El-osztattattak az emberek kisebb Társaságokra, mellyek közzül némelylek meg meg-annyi házi Akadémiák, mellyekben leg-inkább az el-múlt Századoknak Tűdófaik uralkodnak. Minden rangok, állapotok, minden nemek és idők együtt dolgoznak ebben a' nagy Oskolában a' világofodásnak böldegítáására. Valamit a' nyomtatás a' Közönségnek kezébe ad, mind az meg-rostáltatik, valamit a' Mesterfég fel-

talál, mind az meg-ítéltetik. Mar ma a' napnak óráinak fel-osztásokban különös órákat nyert magának az olvasás, mellyeket a' Tudományoknak szerete más olyan gyönyörűségek-től vett-el, mellyek a' fellőbb Századoknak mulatságaik voltak. Igaz az, hogy nem mindenek bírnak az elmésséggel, 's nem is kell azt egy átálijában mindeneknek tulajdonítani a' kiknek nints; de a' sokaságban találtattak sok ritka tálentomok, mellyekkel a' Tudományok fel-osztottak. Némelly emberek a' Philósophiát ízelítették-meg; mások el-vonattattak az ékesen-szólásnak 's Poésisnek gyönyörűségeitől, mások ellenben a' Históriától, inkább akarván azt tudni, mit tselekedtek az emberek ő előttök, mint-sem azt, miképpen gondolkoztak légyen. A' tanúlt emberek ez által tsak-nem olyan közönségesek lettek, a' melly ritkák voltak azokban az időkben, mellyekben más egyéb foglalatosságok vették-el a' tanulásnak óráit. Sőt egyik Nemzet sem elégedett már meg azzal, hogy tsak azokat a' Könyveket olvassa mellyek az ő született nyelvén íratattak, hanem kívánta tudni azt is, mit tsinálnak az idegenek; és bár nem kevés fáradsággal eszen is meg, még is sokan az idegen nyelveket is megtanúlják, tsak-hogy az azokon íratattott Könyveknek szépségeiket jobban ki-tanúlhassák.

## KÖVETNI KELL A' NAGY PÉL- DÁKAT.

Soha sem olvashatjuk 's tanulhatjuk eléggé azokat, a' kik a' Tudományokban példák lehetnek. Ez olyan tsalhatatlan igazság mellyről nem lehet kételkedni: de abból ezt a' következtést kell ki-húzni, hogy egyszer'smind azokat tellyes erőnk szerént követni kell. Az Ifjak, a' kik az írásra adják magokat, és a' kik meg-akarják szerezni azokat a' tálentomokat 's azt a' nemes ízlést, mellyek a' jó Íróban meg-kívántatnak, soha sem követhetik eléggé a' Régifégnek azokat a' nagy embereit, a' kik a' Tudománynak azon részében tündöklöttek, a' mellyre magok is el-szánták magokat. Bár akármelly Mesterfégre 's kézi-hívatalra adja magát valaki, soha sem tanulhatja-ki azt jobban, mint a' leg-híresebb Mester-embe-  
reknél: az ő oktatásaikból, 's példájokból tanulhatja-ki a' Mesterfégnak principiumait, és annak leg-helyesebb gyakorlásának módját. Mikor a' pályába bé-állunk, mindnyájan újak vagyunk; ha Vezérünk nints, úgy a' jó útnak keresésében sok időt el-veztegetünk; ha rossz Vezérekre akadunk, el-tévelyedünk; de ha jó Vezérre találunk, úgy nagyon meg-rövidítjük útunkat, és eggy ha-

szontalan lépést is nem teszünk. De ha egyszer a' Tudománynak Országát annyira esmérjük, hogy többé abban el nem tévelyedünk; ha úgy esmérjük benne az útakat, hogy egyiket a' másikkal öszve nem zavarjuk; ha úgy ki-tanúltuk a' tartománynak minden szokásait 's erköltseit, hogy többé abban idegeneknek nem tartattatunk, úgy ösztán többé sem Vezérre sem tolmácsra nints semmi szükségünk. Ekkor az ember a' maga elmétségének 's munkáságának néki bortsáthatja magát; a' mellyben is annál több fejedelmeket találhat, hogy azok természetiek, nem pedig költsönözött tehetségek. Ha így az ember a' maga tulajdon fundurára épít, úgy olyan jószággal bír, mellyet senkivel nem tartozik meg-ösztani: ha egyszer a' maga elméjét ki-fejtette, 's ízlését kitisztította, nem kell többé magát másoknak követésekkel gyötreni, hanem tsak a' természetet kell lépésről lépésre követni.

---

### A Z Í Z L É S R Ö L.

*L' Art de sentir & de juger en matérie de Gout. Paris. 1762.*

Miben áll az az Ízlés, a' melly teremti, ítéli, és tsudálja az igaznak 's szépnek remek munkáit mind a' Tudományokban, mind

a'

a' Mesterfégekben, mind a' Természetnek egyéb míveiben? Olyan dolog ez, a' melly méltó arra, hogy meg-vi'sgáljuk, olyan dolog, a' melly magában is hasznos, de kívált az ő munkáira néze igen elő-meneteles. Nem tsak a' Régiségnek nagy emberei, hanem sok mai Böltsék is foglalatoskodtak ennek természetének le-írásában; a' kik is ha tökéletes ideát nem adhattak is nekünk az Ízlésről, leg-alább az ő munkáikat úgy nézhetjük, mint arra vezethető mustrákat. Fellette igen kellene kívánnunk azt meg-vallom, hogy az Ízlésnek Birodalma már valahára egyszer erős és meg-mozdúlhatatlan talp-köveken építtethetne-fel.

Tsak-nem közönségesen bé-vett értelem 's bal-vélekedés az, mellyhezképest nagy részént az emberek azt hiszik, hogy a' Gustus vagy Ízlés olyan szó, mellyet nem lehet meg-határozni, vagy érthető-képpen beszéddel körül-írni. Sőt a' mi nagyobb, az időnek régisége tsak-nem az igazságnak erejét nyomta erre a' vélekedésre; annyival inkább, hogy sok elmés Böltsék a' Régiek közzül azon értelemben vóltak. De azért hogy ők az Ízlésnek szemlélődő, vagy *speculativa* esméretére nem juthattak, kétségbe kelle' a' felől esnünk, hogy tehát soha mi is arra el nem juthatunk? Minekutánna által-olvastam, így szoll ez a' Frantzia Író, szá-  
mos

mos munkákat, mellyek az Ízlésről botsát-  
tattak-ki, felette sok kételkedések maradtak-  
meg az én elmémben azoknak által-olvasá-  
fok után is. Kerestem benne a' világossá-  
got; de nem találtam-meg: mert a' kik az  
Ízlésről írtak, többnyire mindenkor a' ho-  
mályoságnak pontjából indultak-el, és szük-  
ségesképpen el kellett tévelyedniük. A' leg-  
bizonyosabb eszköz arra, hogy el-ozlathas-  
suk azokat a' homályos fellegeket, mellyek-  
kel az Ízlés bé-fedezettett az, hogy men-  
jünk-fel annak principiumaira, és mutassuk-  
meg azokból folyó munkáit. Minekutánna  
azokat sok ideig kerestem volna, hízelke-  
dem magamnak azzal, hogy fel is találtam  
őket. Valamint *Aristóteles* és *Cartésius*,  
lépésenként mentek az igazságnak keresésé-  
ben, úgy kell itt nekünk is tselekednünk;  
's majd meg-látjuk, hogy a' szépnek külöm-  
böző nemei, 's következésképpen az Ízlés-  
nek tzéljai természet-szerént fogják magokat  
nekünk ajánlni.

Vagyon olly szép, a' melly természeti,  
és független az emberi, sőt még az Iste-  
ni rendeléstől is: ez minden vokfokat eggye-  
fit; illyen a' természetnek ízlése. Vagyon  
olly szép, melly független az embereknek  
vélekedésektől: az Ízlés észre-veszi azt, 's  
ragaszkodik is hozzá, úgymint a' mellyben  
a' Szépnek örökké-való régulái, és a' Böl-  
tsék-



tseknek ugyan arról szabott reguláik meg-eggyeznek. Végezetre vagy on olly szép, a' melly bizonyos grádusig szabad akarat szerént való: az Ízlés, melly annak betses vóltát meg-méri, maga is munka és gyakorlás által lett. A' példa szüli azt bennünk, a' gyakorlás meg-erősíti, és a' meg-szokott ítélet a' mi lelkünknek táblájára fel-metszi. De akármelly különbözö ítélettel légyenek a' földnek Népei az Ízlésről; még is van annak ollyan természete és valósága, melly azt a' Teremtőnek örökké-való törvényeinek, és a' Böltsnek reguláinak alájok-veti.

Ez a' Szép, melly a' matériának választásában szabad, nyithat-meg maga előtt eggy új pályát, hasonlítván minteggy e' részben azokhoz a' Tyrannusokhoz, a' kik minden Törvényeket lábaikkal meg-tapodnak, 's nem esmérnek más Törvényt, hanem csak a' bóldog elő-menetelt. Az a' ki a' regulákat jól esméri, könnyen meg-külömböztetheti azokat az eseteket, mellyekben a' Szépnek nevezete valóságos titulus, azoktól az esetektől, mellyekben csak vissza-élés-képpen adattatik ez a' titulus. A' szép Erköltsi Tudomány, a' szép Politica, a' szép Tudományok, ugyan azon lántznak szemei; és ezek tsinálják a' második fel-osztást.

A' Szépnek kút-fejei e'képpen fel-fe-deztetvén, és annak különbözö nemei ki-fej-

fejtettetvén, már most a' jó kérdésbe; hol veszi az Ízlés a' maga eredetét? és ez az, a' minn munkálkodik az Író, egy igazságról a' másokra latsanként lépdesvén. Kétség nélkül kell azt tulajdonítani a' Léleknek fáradhatatlan munkáságának, az elmének telhetetlen gondoskodásának, a' képzelődésnek termékenységeinek, és annak a' kívánságnak, mellyel szívetünk mindenkor ítélni, a' különböző dolgokat öszve-vetni, meg-esmérni, és rólok sententziát mondani. Mind ezek a' tehetségek egy részét teszik az ember' valóságának: természet-szerént benne van tehát az Ízlés, mint a' fényeskedés benne van az égő fáklyában; mert a' Lélek szint olyan szükségesképpen gondolkodik, a' milyen szükségesképpen világosít a' meg-gyújtott gyertya. Ha fel-akarunk menni az Ízlésnek okára, alig állhatjuk-meg, hogy abban a' hasonlatosságban vagy egy-forma-ságban ne helyheztefsük azt, mellyet a' Teremtő fel-állított a' maga kezeiből ki-jött Szépségek között, és azokat meg-esmérő és betsülni tudó elmebéli tehetségek között. A' követésnek szépségeiben ugyan azon principiumnak bé-folyása dolgozik: a' mesterfégeknek minden-féle szüleményeik, az eredeti Szépségeknek meg meg-annyi ki-szívárgozásaik; valaminek másának tökéletesfégéről pedig a' szerént szoktunk ítélni, a'  
mil-

millyen ideánk vagyon az eredeti munka fe-  
 lől. — Ezek-után meg-vi'sgálja az Író azo-  
 kat a' meg-határozásokat, mellyeket tsinál-  
 tak az Ízlésről, *Montesquieu*, *Voltaire*,  
*D' Alembert*, *Batteux*, és egyebek; de  
 mind azokat hibáfoknak tartja, minthogy a'  
 Logica szerént a' jó meg-határozásnak régu-  
 lái benne fel nem találatnak. Az ő véle-  
 kedése szerént az Ízlés a' Szépnek minden-  
 féle nemeiben szenvedő érzés akkor, mikor  
 valamelly dolognak ideáját meg-szerzi. Tse-  
 lekedésbéli érzés pedig akkor, mikor azt a'  
 meg-szerzett ideát olyan hathatósággal 's  
 kellemetességgel adja-elő, valamillyennel  
 kell. A' szenvedésbéli Ízlés hasonló a' Font-  
 hoz, a' melly nem maga ad nehézséget a'  
 testeknek, hanem tsak meg-esmérteti azt,  
 semmit sem tesz hozzá, semmit el-se vész  
 belőle, hanem ollyannak mutatja a' millyen:  
 a' tselekedésbéli Ízlés is éppen ebben hatá-  
 rozódik-meg, tsak-hogy már ez egyebek  
 előtt is nyilván-valóvá teszi, mit ítéljen a'  
 dolog felől. Ha szintén ez a' meg-határo-  
 zás híjános is, de alkalmatóságot szolgál-  
 tathat más Böltsenek egy szerentséfebb  
 és tökéletesfebb meg-határozásnak készíté-  
 fére.

## MÁS JEGYZÉSEK AZ ÍZLÉSRŐL.

Az Ízlés nem szabad-akarat szerént való dolog: az időkhöz, környül-állásokhoz, 's természeti bélyegegekhez van ez alkalmaztatva. A' mint az emberek különböző helyben 's állapotban vagynak tétettetve, a' szerént különböző módon szemlélik a' dolgokat. Az a' mi a' Természethez leg-közlebb jár, leg-közönfégebben tetszik; de ez az értelem is változást szenvedhet némelly különös okok által. Eggy olyan ember, a' ki a' dolgoknak betses vóltokat által-látja, csak-nem magán kívül ragadtatik olly dolognak látására, a' melly a' tudatlan emberben leg-kifsebb indulatot sem szerezhethet. Az Ízlésnek kényes vóltá bámúlásra méltó. A' Stylus a' Léleknek tüköre, mellyben az indulatokat meg-láthatjuk. Plátó fel-fútt hangon beszélt; Socrates mérséklette magát, és hajlandó vólt a' tsúfolásra; *Malebranch* csak-nem magán kívül vólt mikor valamit írt; Clericus és Leibnitzius hideg-vérrel adták-elő gondolatjaikat. Arnóld, Claude, Nicoli, Jurieu, ugyan azon dologról írtak, de melly különböző módon! és azzal kiki a' maga természetét rajzolta-le.

## A' SZÉPRŐL,

Eleitől fogva sokat vetélkedtek az emberek azon, *mi legyen a' Szép.* Miképpen kelljen le-rajzolni azt a' Szépet, mellyet tsudálunk a' Természetnek munkáiban, a' melly gyönyörködtet a' Mesterfégnek remekjeiben a' melly magunkon kívül ragad a' nagy elmének szüleményeiben; azt a' Szépet a' melly mint belénk hotsáttatott mennyei tűz, elméinket meg-világosítja, szíveinket fel-melegíti, gondolatinkat fel-emeli, érzéseinket meg-nemesíti, minden mozgásinkat 's magunk-vifelését méltóságossá tsinálja: azt a' Szépet, mellyet a' képzelődés keres az ő tévelygéseiben, 's mellyet a' módizás az ő balgatag kívánfágának alája-vetni igyekezik? E' részben a' vélekedések fok-felé oszlanak, a' Systemák meg-fokafodnak, a' szerént, a' mint kiki különböző néző-pontból vi'ssgálja a' dolgot.

1741-ben. André Jészuita hotsátott-ki egy munkátskát a' Szépről Párisban, melly a' Túdók előtt nagy kedveséget nyert. A' Közönség betsülte e' Könyvben a' mélyen néző Philosophust, és a' szép-talento-mokkal bíró Túdóst; 's azt ítélte felőle, hogy még e' matériában ennél bővebb és jobb rendbe szedett munka nem hotsátta-

tott-ki. Illendő lesz azért egy rövid Kihúzását a' Magyar Közönségnek kezeibe adni. — Valami Szép, mind annak közelíteni kell az egységhez, vagy az ő lételének tisztasága, vagy részeinek rendjek, vagy függéseinek öszve-fzerkéztetések által. Az egység az a' valóságos forma, melly a' Szépnek természeti bélége. Ez az egység véli a' maga eredetét az essentiának vagy természeti-valósnak változhatatlanságában, a' Teremtőnek szabad rendelésében, a' mi meg-eggyezéseinkben, 's Systemáinkban. Innen három nemei vagynak a' Szépnek, úgymint az essentiális v. valóságos szép, természeti Szép, és a' Systematicusi Szép. Találtatik ez a' Szép mind a' Lelkekben, mind a' Testekben: innen származik a' különbség az érezhető és érthető Szép között. Az elsőbb osztatik ismét két részre, úgymint látható Szépre, mellynek természeti bírása a' szem, és Mu'fikai Szépre, mellynek bírása a' fül. A' mi az érthető Szépet illeti, keresni kell azt az erköltsökben, mellyekre nézve tsinálja az emberi Nemzetiségnek boldogságát és valóságos érdemét; másodszor pedig az elmének míveiben, mellyekre nézve tsinálja a' józan-okoságnak ékességét és gyönyörűégeit.

**Látható Szép.** Az egybe-mérféklés, rend, egymástól való függés, természet  
 lize-

fzerént elejébe-téttetik a' rendeletlenségnek, visszázásnak, 's fel-fordúlttságnak. A' kép és ábrázat annál szebb, mennél igazabb mértékre vagyon véve annak egész állása. Ha valaki külömb külömb-féle darabokból, mellyek egyenesek és egyenetlenek, egy bizonyos tzelra valamelly munkát akar készíteni, szükség hogy úgy intézze-el azokat, hogy azokból egy tökéletes egész test származzon, mellyben minden részetskék az ő tzeljának el-éréfere együtt dolgozzanak. Ez az eredeti igazság tagadhatatlan, mellyet az érzés diktál, a' józan-okofság támogat, 's a' mellytől soha a' Mesterfég el nem távozik. Ímé ez az az essentiális szépség, melly a' látható Szépnek fundamentoma. Ezt az igen gazdag és magában is már eléggé gyönyörűleges *Egész*t, méltóztatott a' Természetnek Ura a' külömböző színek által még inkább szembe-tünővé tenni. Ezek által a' színek által egy újabb Szépségnek nemét hozott-bé e' Világra, a' melly olly tündöklő 's külömb külömb-féle ábrázatjával gyönyörködtet bennünket. Bé-vonta az Eget olly kékséggel, mellynek nézése soha sem fáraszt-el bennünket: a' földet pedig fel-ékesítette olly zöld köntöfselel, melly a' mi el-lankadott szemeinket meg-frisíti. Hogy tehát vagyon Természeti-Szép, tsalhatatlanul meg-tetfzik az a' Természetnek egy tekintetéből.

A' Szépségnek ez a' neme nem függ a' mi vélekedéseinktől 's ízlésünktől. Nints olly Nép 's olly személy, melly valamelly színben egyebek-felett ne gyönyörködne. Hogy ezen különböző ízlésekről ítéletet-hozhassunk, kérdezzük-meg a' *Ldtható-Szépnek* természeti bíróját. Mit mondanak e' részben a' mi szemeink? azt mondják, hogy a' világosság a' Színeknek anyjok és Királynéjok: annak jelen-léte szüli azokat, az ő közelgetése lelkesíti, homályofodása meg-gyengíti, el-távozása pedig semmikké téfzi. Semmi fints következésképpen természetibb 's a' józan-okossággal meg-eggyezőbb dolog, mint a' fejer színnek adni az elsőféget a' fekete felett, és a' színeknek szépségekről közönségesen az ő tündöklésekből tenni ítéletet. Akármint legyen a' dolog, minden szín annál szebb, mennél tisztább, és hozzá illendő színekkel mérfékeltetik. Továbbá, akármelly tündöklő legyen valamelly szín, tsak hamar meg-unnánk azt, ha az egész Világban tsak azt az egyet látnánk. Valamint azért egyéb dolgokban, úgy ebben is meg-tudta a' Természetnek Ura előzni a' mi únalmonkat. Igen kevés színek vagynak olyanok, mellyek tsak magánosak vólnának, hanem egyik a' másikkal öfzve-elegyítettett, és ezen öfzve-elegyítés által, melly fok félékké változtak a' színek! Igaz az, hogy fok ha-

mis



mis és egymással ellenkező ideák is tsúfnak-bé azokba a' mi ideáinkba, mellyeket a' Szépről formálunk mi magunknak: a' mellyből azt kell ki-hoznunk, hogy vagyon változó és szabad akarat szerént való Szép, a' melly nem tetszhetik egygy formán mindeknek.

A' rendnek ideája szükséges-képpen befoglaltatik az *Erköltsi-Szépnek* ideájában. Az Erköltstnek leg-első régulája egygy olyan valóságos rend, a' melly változhatatlan, és senkinek is akaratjától nem függ. Ebben a' rendben, mellyet tsak a' testi indulatoknak fellegeik fedezhetnek-el előttünk, kitapogattja a' józan-okofság leg-fellyül az Istent, ama véghetetlen és Felsőges Valóságot. Ő alatta látja a' Lelket, mint ennek az Istennek leg-első jobbágyát, a' kinek az a' méltósága vagyon, hogy nem tsak magát meg-esmérteti, hanem az ő Alkotójához az élő Istenhez is fel-emelkedhetik. A' leg-utólsó rangban látja a' Matériát, mint vak és szenvedés alá vettetett testet, melly alkalmas ugyan a' lételnek bé-vételére, de alkalmatlan annak érzésére. A' mi ideáinknak tzeljaiknak ezen változhatatlan rendjek diktálja azt is, mitsoda rendbe szedjük iteleinket. Az Istennek kell lenni a' mi tiszteletünknek leg-első tzeljának: továbbá, mindenkor fellyebb kell betsülnünk a' Lelket a'

testnél, 's minthogy ezek a' két külömböző Valóságok tészik az embert; szükség hogy úgy gondolja magát a' Lélek, melly e' testbe helyezettetett, mint valamelly tartománynak Igazgatója, a' kinek minden órában készen kell arra lenni, hogy számat adjon a' Királynak a' maga Igazgatásának minden részeiről.

Minden ember nekünk felebarátunk, vérünk, és atyánkfiya. Erre tanít a' mi eredetünknek Históriája. Ha nem figyelme-zünk is itt a' Sz. Írásra, melly azt tanítja hogy eggy közönséges atyától származtunk, eleven tanúbizonyfágát hordozzuk annak mi magunkban. Bizonyfágúl hívom itt az emberiségnek ama betses törvényét, azt a' természeti indúlatot, a' melly mikor mi a' mi szívünket az ő kívánsága szerént szabadon botsátjuk, az egész emberi természetet meg-öleli és öfzve-szorítja. Nem olyan letzke ez, mellyet a' Philosophusoknak oskolájokban tanúltunk volna, nem olyan törvény, mellyet a' Törvény-tévöktől vettünk volna; hanem olyan örökség, mellyet születésünk-kor a' mi Szüléinknek szívekből vészünk, és a' mellyet a' mi vérünk minekutánna Eleinktől költsönözött, által-botsát ismét a' maradékra.

Mit mondjunk a' Polgári és Politicus rendről? Ez a' rend, melly ellen tsak hálá-dat-

datlanfágból zúgolódunk, a' Törvényeknek egyenefségek által ki-pótolja azt a' híjánosfágot vagy külömbféget, melly vagyon az állapotok között. A' lévén reá bízva, hogy a' Természetnek rendét a' maga jussába vissza-állítsa, a' tisztességes egymástól való függést a' függetlenségnek, a' rendet az öszve zavarodásnak, az igazfágot az erőszaknak, a' bátorságot a' közönséges nyughatatlanfágnak, 's kinek kinek nyugodalmát a' szüntelen való félelemnek helyébe állítja. Az a' titkos rúgó, mellyel él, a' Hazának szerezete; a' melly szeretet olly természeti benünk, mint az, mellyel magunkat és Szüléinket szeretjük. Származik e' szeretet benünk néminémü instinctus által, meg-erősödik az okosság által, gyámolítottatik a' virtus és a' betsület által; fel-gerjesztetik a' magunk házunk eránt való buzgótság által, 's leg-erősebb lángokkal ég akkor, mikor az Isten' óltárai mellett fel-kelünk, a' melly is minden Isteni és emberi indító okokat magába foglal. Ezek a' principiumok meg-éreztetik velünk mind azokat, valamellyek tsinálják a' Szépet az Erköltsökben: ennek pedig állhatatos valósága abban áll, hogy a' szív itten is a' jó renddel meg-eggyezzen.

A' mi azt a' Szépet illeti, melly minden elmés munkában meg-kívántatik, azt akarja ez a' tudós Író, hogy a' ki Könyvet

dolgozik, tudja ékesíteni a' Tudományt, ki-  
pallérozni azt, a' mit olvasott; tudjon fel-  
emelkedni, 's le-szállani, a' földön lépni,  
vagy tsúfzni, a' szerént, a' mint azt a'  
matériának természetete kívánja. Eggy szó-  
val, a' Közönség Szépet vár tőle az ő el-  
méjének míveiben. Mi az a' Szép a' mit  
vár? Leg-előszőr is a' valóság, a' rend, a'  
tisztetség, és díszesség. A' valóság azért,  
mert éppen arra a' végre adattatott a' be-  
széd, hogy annak tolmácsa légyen. A' rend;  
mert ez is fel-találtatik az igazságok között.  
A' tisztetség; mert az ékesen-szóllásnak eggy  
fő törvénye az, hogy az Istenségről tizte-  
lettel szólljon, az emberekkel pedig szemé-  
remmel és nyájassággal beszélljen. A' díszes-  
ség; mert lehetetlen akkor tetszeni, mikor  
valaki meg-útálja a' díszességnek régulájit,  
mikor nem vészi gondolóra, mivel tartoz-  
zon az időnek, helynek, maga állapotjá-  
nak; az Olvasóknak mind okosságoknak,  
mind szíveiknek, a' kik az ő munkájának  
Bíráji léznek. Ímé ez az a' Természeti Szép-  
ség, melly minden jó munkában meg-kíván-  
tatik. Ha az emberek tsupán tsak okosok  
vólnának, így ezekkel meg-elégednének;  
de ezek az emberek eggyszer'smind érzéke-  
nyek is, 's nem engedik magokat el-hitet-  
ni másként, hanem tsak az ollyan mozdú-  
lások által, mellyek őket minteggy mago-  
kon

kon kívül ragadják. Engedjünk itt is az ő gyengeségeknek, ha az ő ízléseket gyönyörködtetni akarjuk: öltöztessük-fel az igazfágot néminémű ábrázolásokba, hogy azt a képzelődéssel meg-kedvelltessük; kísértessük azt az érzések által, hogy meg-ízeltessük a' szívvel, 's vigyük-bé azt egészen a' Lélekre olyan mozdulások által, mellyek a' Lelket fel-ébresztik. Ez igazán Természeti Szép; mert a' mi természetünknek alkottatásán fundáltatik.

Vagyon még ezen kívül minden elmés munkában egy *mesterséggel készültt Szép* is. Származik ez a' szóknak édes hangjoktól, a' melly noha mikor magában vagyon, felette nagy tsekélyseg; de még is szomorúan tapasztaljuk, hogy sok Írók mindennel egyébbel fel-hagynak, és csak ez után vetemednek, a' józan-okofságnak gyalázatjára, és a' virtusnak kifsebbségére. Három dolgokban áll a' beszédnek elementuma: t. i. a' ki-fejezésben, a' melly ki-adja gondolatinkat, a' fordításban, melly annak bizonyos formát ad, és a' Stylusban, melly azt a' mi tzelünk szerént ki-terjeszti. Ha a' ki-fejezés gazdag, a' fordítás szerentsés, a' Stylus egy forma, és a' matériához illő; ez is egy új érdem valamelly munkában, a' melly leg-hamarább várhat jutalmat az Olvasóktól.

## FONTAINÉ' MESÉJIRŐL.

*Fables de la Fontaine, quatre Volumes  
in 4to Paris, 1756.*

La Fontaine soha semmi-féle erőszakot nem szenvedett a' maga munkáiban: az ő elméje független vólt, valamint az ő élete; a' szabadságnak szere etc vezérlette az ő író-tollát, valamint az ő ízlését, és hajlandóságait. Ez az írásban való könnyűség és maga kedve-töltés tselekedte, hogy amaz elmes *Bouillion* Grófné igen okosan nevezte őtet *Mese-fának*, akarván ezzel elő-adni, hogy olly természetel származnak az ő fejből a' kész Mesék, mint a' gyümölcsök az éiő-fákból. Hogy azokat az ő fejből kihozza, tsak egyedül abban álltt az ő munkája, vagy inkább munkája vólt ez annak az édes és tsendes melánchóliának, mellybe vólt az ő egész élete minteggy bé-merítettve. Az ő természeti, friss, kellemetes, és víg ki-sejezései nem egyebek vóltak, hanem a' szép Természetnek hűséges másaik, melly szerént az ő ízele egyet értvén elmésséggel, mindenütt a' leg-szükségesebb vonásokat s egybe ereztéléket ragadta-meg. Mikor a' régifégnek munkáit olvasta, ugyan azokat maga tulajdonivá tette, és ollyan kellemetességet adott nékik, mellyekkel azok

nem

nem bírtanak. Szint olyan okos 's bölts lévén mint Éfópus, meg-haladta őt nem csak a' dolgoknak helyesebb alkalmaztatásokkal, hanem a' beszédnek ékezségével 's rövidségével is. Elevenebb 's hevesebb lévén Phædrusnál, maga után hagyta azt; azt lehet róla mondani, hogy a' Mese írásban eggy új pályát nyitott ő meg, a' melly minden-felől bé vagyon hintve virágokkal, és az Olvasót ösztönöző gyönyörűségekkel. A' honnan nem helytelenül ítélünk felőle ha azt mondjuk, hogy az Írásnak ezen nemében el-érte a' tökéletességnek azt a' pontját, a' mellyre lehetett 's kellett fel-menni: mert a' kik ugyan ezen pályában kezdettek futni utánna, olly kistsinyeknek látszottak ő hozzá-képest, hogy csak-nem vakmerőséggel vádolta őket a' Közönség azért, hogy őt követni méréfzlették.

---

## SÉVIGNÉ ASSZONYSÁGNAK LEVELEIRŐL,

*mellyek nyóltz Kötetekben bősáttattak-ki.*

Ha minden Író le-festi magát az ő munkáiban, bár akármelly mély gondolkozásnak gyümöltsei is azok: sokkal inkább le-raizolja magát az emberekkel való társalkodásban,

ban, és a' maga írott Leveleiben, mellyek a' tárfalkodásnak ki-ábrázolásai. Ha így van a' dolog, alig találhatunk eggy eggy szebb és nemesebb természetet, mint *Sévigné* Afz-fzonyfágé vólt. A' maga tulajdon érzései után írt ő, és mindenütt észre-veheti az Ol-vasó, hogy az ő szíve az a' melly beszéll; nem mintha az ő elméjének abban semmi része nem vólna, és mintha azt nem mive-  
te vólna, mert lehetetlen lett vólna olly szép ékefen-szóllással írni, hanemha az ő elme-béli tehetségei ki-palléroztattak lettek vólna. Nem tsak a' különböző nyelveken írt sok jó munkáknak olvasások által pallérozta ő ki a' maga elméjét, hanem fő-képpen a' Királyi Udvarnak és az emberi nemzet-ségnek helyes esmérések által, és azon ké-rődzések 's elmélkedések által, mellyek az ő természeti ízléséből származtak. Ezt az ízlést meg lehet esmérni minden soron az ő Leveleiben, 's mint eggy fzemmel lehet látni azt is, hogy az ő belső érzése vezérli az ő esméreteit, és elmélkedéseit.

Hogy helyes képzelődésünk lehessen e' betses munkáról, mellyről azt lehet monda-ni, hogy az a' Természetnek íro-tollából folyt-ki; szükség meg-gondolnunk annak tzélját, íráfának módját, és matériáját. Az ő Leveleinek matériáji vóltak mind azok a' dolgok, mellyeket a' Világnak szemlélése a-  
dott



dott ő eleibe. Az ő nézésének pontja volt az ő Leánya, kit különösen szeretett, a' maga famíliája, az ő foglalatosságai 's gyönyörűségei, egészsége vagy egészségtelenisége. Néhánykor vetette szeméit a' Királyi Udvarra, máskor egész Páris' Városára, az új hírekre, az Ország' igazgatására, a' ki-menetelekre, a' kegyességre, 's Keresztyén Vallásra. Ímé ezek azok, a' mellyek ma-tériáji voltak az ő Leányához írt Levelei-nek, annak fok ideig való távól-lételében. Minthogy pedig a' barátságos beszéllgetésbe 's együtt való társalkodásba minden belé kerül; úgy kell gondolkodni, hogy mind az bőven fel-találtatik az ő Leveleiben; vala-mint a' fok virágok meg-ékesítik a' kertet, hogy a' munkás méhek azokból mézet szív-janak-ki. Soha sem lehet Sévigné asszony-ságról helyesebben ítélnünk, mint ha őt a' fellyebb említett tökéletes Mese Íróval ugyan azon egy fontba helyheztetjük, 's egyyi-ket a' másikkal öszve-hasonlítjuk. Sévigné asszony-ság a' volt az Asszonyok között, a' mi La Fontaine a' Férjűjak között: amaz a' volt a' folyó-beszédben, a' mi ez a' Vers-írásban. Amannak Levelei, és ennek Meséji, az el-méségnek ugyan azon szövő-zúgolyán men-tek által: ugyan az a' természetiség, kere-setlen szépség, kényesség kedvelteti minde-niket. Eggyik sem vadálza felettébb az é-  
kes-

kefséget, 's e' téfzi mind a' két munkát még-inkább kedvesebbé, azzal a' külömbbséggel, a' mi vagyon egy Férjfi 's egy Asszony között, kik mind ketten együgyüen és természeteli módon adják-elő gondolatjaikat.

A' mi Sévigné Asszonyfágnak tzeljét illeti, úgy látszik hogy nem vólt az egyéb, hanem hogy beszéllgesen az ő távol-lévő Leányával, a' ki is annyira hasonlitott hozzá, hogy tsak-nem imádtá azt. Nem azért írt ő, mint sok emberek, hogy írjon, hanem azért, hogy beszélljen; a' minthogy valósággal beszéll is ő, 's nem is láttatott gondolkozni arról, mit ír az ő kezeiben ingadozó tollatska. Úgy tselekedett éppen, mint az olyan néma, a' ki kezeinek járása által meg-tanúlta a' maga gondolatit tökéletesen ki-fejezni; vagy mint valamely Órátor, a' ki az ő szívének bellő melegségét által-önti hallgatóiba, nem vigyázzván semmit ábrázatjára, szavára, és hangjára. Némelyek kárhoztatták benne, hogy a' maga édes anyai szeretét olly sokszor emlegeti: de azért hogy az ilyen erős szeretet ritka az anyákban, nem magából a' természetből merítettett é az is? Szükség-é magunkon erőszakot tennünk, hogy egy Anyának és Leányának szíve között ilyen egymáshoz vonzó indúlatokat hiddjünk? vagy inkább nem az emberi szívnek romlottóságának

je.

jéle é az ilyen érzékenység 's hathatós indulat, melly már ma tsak a' vétkes szerelemnek tulajdona? Mitsoda elevenfég, mitsoda leírások! mitsoda képek és hasonlatosságok! 's a' mi leg-inkább a' Leveleknek magokat kedveltető szépségeket tsinálta, mitsoda szabadság, és minden erőltetés nélkül való leírások találatnak az ő Leveleiben! Kiki mikor az ő Leveleit olvasza, azzal hízelkedik magának, hogy ő is tud hasonlókat írni; de mikor hozzá-kezd, akkor látja annak nehézségét. Nem lehet é e' részben is Sévigné asszonyfágnak író tollát ama követhetetlen La Fontainéhoz hasonlítani? A' mi e' vólt a' Mese írásban; éppen a' vólt amaz a' Levél-írásnak módjában. Azt mondjuk közönségesen, hogy úgy kell a' Leveleket írni, a' mint beszéllünk; de e' fel-teszi hogy jól beszéllünk, és ha igaz az hogy a' szép Levél nem egyéb, hanem a' másokkal való társalkodásunknak 's barátságos beszéllgetésünknek elő-adása: meg kell vallani, hogy soha sem tudott senki nemesebben 's halmozottabban társalkodni egyebekkel, mint Sévigné asszonyfág.

F O N T E N E L L É R Ö L.

*Memoires pour servir á l' Histoire de  
la vie de M. de Fontenelle, par M.  
l' Abbé Trublet. Amsterdam.*

1761.

Fontenelle bírt Philosophushoz illő könnyű, figyelmező, természeti, által-ható, gondolkozó, és mélyen-járó elmével. De mindeneknek felette ékeskedett ő az úgy neveztetett szép elmével; e' vólt ő benne az uralkodó rész, melly életében leg-több hasznára vólt, és leg-későbbben hagyta vólt el őtet. De hát a' nagy elméjü Férjsijak közé lehet é őt számlálni? Abbás Trublet Úr ezen munkájában tsudálkozik azon, hogy ezt még kérdésbe is teszik némellyek. Mindazáltal, minthogy jól meg kell érteni miről legyen a' szó, és mivel ez az elméség, melyet a' Frantziák *Geniének* neveznek, sokkal ritkább és sokkal el-rejtettebb, mint az arany a' bányákban; Trublet Úr azt mondja, hogy ha Fontenellének azt tulajdonítja, ez az oka, mert ő azon nem ért egyebet, hanem a' Léleknek minden nagy és hasznos minéműségének felső grádusban való bírását. Azt jegyzi meg továbbá, hogy a' nagy Corneillében más módon vólt meg ez az elméség mint sem Fontenellében; meg vólt

ben-

benne tudni-illik a' fel-emelkedett magasfágnak 's erőségnek elmélsége, de nem vólt-meg az, a' mellyet maga-kedvelletőnek és vígnak nevezhetünk. De azért hogy valakiben meg-vagy-on az elmének valamelly nagy tehetsége, mellyel alkalmatosan tud élni, lehet-é azt nagy elméjü embernek nevezni? nem szükséges-é ezen nevezetnek elnyerésére, hogy valaki találjon, teremtsen, új útat törjön a' tudománynak valamelly nemében? Tudjuk hogy e' meg-vólt Corneilleben: de vallyon fel-találtatott e' Fontenellében is? Illyen tekintetben nem, hanem másképpen. Az Akadémiának munkáit rövid summában ki-húzni, e' Társasfágnak tagjait illendő színekkel festeni, a' Tudományoknak minden nemeikről olly folyvást 's akadózás nélkül beszélni, mint a' leg-közönségesebb dologról; ebben állott Fontenellének különös tulajdonfágá, 's meg-betsülhetetlen tehetsége. Ha Corneille Rómában élt vólna, úgy ő ott az állhatatosságban, vitézségben 's jámborságban hasznos törvényeket adott vólna; Fontenelle pedig ezekből a' Rómaiakból gondolkozó embereket 's merő Philosophusokat tsinált vólna. Az első azt mondotta vólna Cincinnátusnak, hogy térjen-vissza az ő ekéjéhez; a' másik pedig arra tanította vólna meg, hogy soha a' munkálódásban meg ne unatkozzon. Az

első alkalmas lett volna egy Köz-társaságnak fel-állítására; a' másik pedig annak ki-pallérozására. — Fontenelle nyóltzvanhat egész esztendőig dolgozott a' tiszteletes tudományok körül. Melly számofak és sok félek az ő munkái! és melly széle'en terjedett-ki az ő esmérete! Az ő hosszú életében meg-látta ő Frantzia Országban a' Philosophiának majd minden változásait. Akkor született, mikor még Aristóteles gyakoroltatott 's taníttatott, a' mikor még Frantzia Ország setétségben járt, 's a' kik valamit láttattak tudni, azok is a' sűrű homályban szünt'e'en csak keresgéltek, és egymásban meg-ütköztek: Még Ifjú korában Cartesiánusá lett, 's szemeivel látta azokat a' sok hartzokat, mellyeken ez az új Philosophia keresztül-ment. Sok idővel azután bevitetett Frantzia Országba a' Newton' Böltselkedése, melly a' régiben nagy változásokot 's jobbításokat tett. De már akkor Fontenelle sokkal öregebb vólt, hogy semmint ennek az új Böltsnek oskolájába járhatott volna; a' minthogy nem is lett soha igazán az ő Tanítványa. Mindazáltal mivel a' Párisi Akadémiának Titoknokja vólt, az ő kötelelsége azt hozta magával, hogy leg-alább a' nagyjából a' Newton gondolatit magájévé tegye. A' minthogy nagy díszerelet érdemel ezért is, hogy az ő elmé-

je igen könnyen hajlott, 's másoknak gondolatjaikhoz úgy tudta magát alkalmaztatni, hogy azért a' maga gondolatait le nem vetkezte. A' Tudománynak egyéb részei, melyekben dítséretesen forgolódott, vóltak a' Poésis, a' theátrum, az Erköltsi-tudomány, a' Metaphysica, a' Földmérés, 's a' t. — A' millyenek a' vonások és sűgárok az emberi ábrázatban, szint-ollyan a' Stylus vagy beszédnek módja a' Tűdófokban. Fontenellének írásának módja a' tisztaságon 's szépségen kívül, tellyes kellemetefséggel: ez a' kellemetenség áll a' jó kedvben, édes vídámfágban, eggy Bóltshöz illő tréfában, a' mellyek azt hitetik-el az Olvasóval, hogy az Írónak elméje fokkal fellyül-emelkedett azokon a' dolgokon, a' mellyeket írásban hagyott. Fontenellének írásának módja ékeskedik fő-képpen a' hasonlítások által; a' mellyek illendők, mértéklettek, könnyenfolyók, és soha sem erőszakosok. A' Közönfeges társaságban elő-forduló ki-fejezéseket nagy bóltsefséggel tudja ő alkalmaztatni a' Tudományoknak minden nemeikre, mellyek által azok fokkal érthetőbbekké, 's magokat kedveltetőbbekké lésznek.

A' mi Fontenellének természeti characterét illeti, ez néki nagy bóldogságára tartozott; mert ő mindenkor magához hasonló, vagy eggyforma vólt, soha a' heves in-

dúlatoktól el nem foglaltatott, magát kedveltetni tudta, de senkinek nem tsapodárkodott. A' böltsefséghez ragasztotta a' jókedvűséget; a' vídámtság meg-kettőztette az ő gyönyörűséget, 's könnyebbekké tette a' bajokat, mellyeket az ő böltsefsége el nem háríthatott. Mikor itt a' böltsefségről szólok, értem rajta azt a' széles értelemben vétettetett mértékletességet, melly illik egy Böltshöz; azt az áldott természetet, melly szerént az ember semmit sem kíván, semmit sem tsudál, és semmitől se fél felettébb, 's melly szerént e' Világnak fok-féle viszonytagfágaiban meg-áll mint egy kő-szikla, a' melly veszedelmekkel pedig maga fenyegetetik, azokat vagy meg-előzi, vagy ha nem lehet, békével szenvedi. Vagynak olyan emberek, azt mondotta régenten Seneca, a' kik némellykor Vatiniusok, némellykor pedig Cátók; a' kik néha még Curiust és Fábriciust is meg-haladják a' mértékletességben, azután pedig Apiciussal 's Mecænással vetelkednek a' testiségben 's vígan való lakásban. Ez az állhatatlanfág rossz elmének a' jele; és valósággal meg-kell vallani, hogy nagy virtus az, hogy az ember mindenkor ugyan azon ember légyen. Egyedül a' Bölt az, a' ki ezzel a' méltófággal kérkedhetik, hogy ő mindenkor tsak egy ember, a' mikor mások majd minden nap' újabb formába öltöz-



töznek. *Magnam rem puta unum hominem. Præter sapientem autem nemo unum hominem agit, cæteri multiformes sumus.* Soha Senecának ezen bölts jegyzése senki-  
ben inkább bé nem tellyesedett, mint Fontenellében.

Hosszan le-írja ezután Trublet Fontenellének barátságait, társalkodásait, és az ő életének egyéb magánosságait. Vóltak néki számos baráti; de még is közönségesen azt hitték felöle, hogy senkit sem szeret. Mindennel jól bánt, valahol járt és költ, mindenütt tisztefélesen fogadtatott; de a' maga lelkének belső érzéseit tsak maga esmérte. Azok az emberek, a' kik hevesféget 's buzgófégot kívánnak a' barátságban, panaszolkodtak azon, hogy ő olly hideg vólt; azok pedig a' kik a' barátságot tsak úgy nézték mint magok múlatfégakat, azt ítelték, hogy Fontenelle éppen a' vólt, a' minek kellett néki lenni, tudni-illik a' társalkodásnak 's együtt való víg múlatásnak lelke. Ha valaki nem bírt vólna azzal a' vidámsággal, maga-kedvelltetéssel 's elmés tréfával, mellyel bírt Fontenelle, és tsak egyedül az az indifferentia vagy hidegség lett vólna tulajdona, mellyel ő a' világi dolgokat szemlélni szokta, az az ember igen komor és a' társalágban el-szenvedhetetlen lett vólna. Fontenelle semmihez sem ragaszkodott

dott erősen; de tudott elmésen tréfálni: azért is igen kedves és betses ember volt az egyebekkel való társalkodásokban, úgy hogy még kilentzven esztendőskorában is inkább hallgatták az ő elmés tréfáit, mint-sem fok Ifjakét, a' kik azt tézik magoknak tzélúl, hogy másoknak jó kedvet tsináljanak. Nem azt lehet é ebből ki-hozni, hogy a' társalkodásban sokkal inkább figyelmeznek az embernek külső maga viselésére, szavának hangjára 's kellemetességére, hogy sem mint az ő lelkének belső minéműségre.

A' maga hosszú életét köszönhette Fontenelle annak a' szüntelen való békeességnek, melly uralkodott az ő teste és lelke között. Ifjúságának kezdetétől fogva szorgalmatosan el-kerülte azokat, mellyek az ő íz-érzésein nagy változást szerezhettek volna. Az ő lelke el-került minden Zűrzavaros indulatokat, a' harag és gyűlölség által nem emészette magát, a' rágalmazók előtt bé-dugta füleit; a' dítséretet örömet hallgatta, de annak borától magát meg-részegíttetni nem engedte: szüntelen jó kedvű volt, ha néha szomorúságra hívatattatott, abban is mérséklette magát, úgy hogy soha mód nélkül sem nem nevetett, sem nem szomorkodott. Hasonló volt ez a' Bölts egy betses földből mesterfégesen öszve-alkottatott tserép edényhez, mellyet a' természet

Fran-

Frantzia Országának közepébe helyheztetett, hogy légyen az ő Századjának ékessége, és a' melly fok ideig minden észre-vehető sérelem nélkül épen meg-maradott, minthogy a' maga helyét meg-tartotta, 's a' kik vele bántak, azok is nagy vígyázással nyúltak hozzá. Születtetett vólt ő Rouenben 1657-ben, 's tsendes halállal meg-hált 1757-ben Jan. 19-dik napján, minekutánna kevés napok híjján száz egész esztendőig lett volna az egészségnek, elmétségnek, fok-felé elágazott tudománynak, és a' léleknek egyformaságának mérő tsudája. Némelly Böltsék azt a' hibát találják munkáiban, hogy felettébb kedvelte légyen az elmétségnek játékjait: de mindenkor menthető hiba lesz' ez az ő követőiben, ha egyszer'smind el-érik azokat a' szerentsés ki-nyomásokat 's valófagos szépségeket, mellyekkel tsak-nem minden ő munkái tellyesek.

Lásuk az ő nevezetesebb munkájit. Alíg vólt húsz esztendős ez a' bölts Fontenelle, a' mikor nagy részént ő dolgozta-ki *Psyche*, és *Bellerophon* Operákat, mellyek a' Corneille Tamás neve alatt jöttek-ki 1679-ben. De leg-inkább a' meg-hólt személyeknek beszéllgetéseik, (*Dialogues des Morts*) mellyek 1683 ban jöttek-ki, kezdették Fontenellét a' tudós Világgal meg-esmértetni. Tellyesek ezek elmésséggel, ékesen-szóllás-

sal, és tiszta Erköltsi-tudománnyal. II-dik nevezetes munkája volt Fontenellének a' *Világnak sokjágáról való Beszélgetése*, melly ki-jött 1686-ban. Ebben mint valamely világos tükörben, tetétől fogva talpig lehet Fontenellét szemlélni. Ebből lehet látni, hogy ő mély Philosophus, de azonban víg, tréfás, és jó kedvű ember volt. Ez a' munka volt a' leg-első, Voltaire' ítélete szerént, a' melly meg-mutatta, hogy az ékesen-szollásnak édefsége, a' Philosophiának darabofságait is meg-enyhítheti. III-dik munkája volt az *Oraculumokról*, melly ki-jött 1687-ben, mellyet Vandalé' munkájából szedegett-össze. Ez a' munka sok ellenségeket támasztott ő ellene: de azért tagadhatatlan, hogy ezt ma is haszonnal és gyönyörűséggel lehet olvasni. IV-dik munkája volt, a' *Páfztori Verse*k, egy Discursussal egygyütt, mellyben a' régi és új Írókat összeveti. Ebben a' munkában némelleyek azt a' hibát keresik, hogy a' Fontenelle' Páfztorjai nem mezei, hanem Udvari emberek, és hogy igen messze-távozott e' részben Theocritustól, és Virgiliustól: de ez le nem rontja az ő gondolatnak szépségjeket. 1699-ben a' Párisi Akadémiának Titoknokjává tétetvén Fontenelle, annakutánna minden esztendőben, valamíg ezt a' hivatalt viselte, egy egy Volument bortsátott-ki, mellyben az

Aka-

Akadémia' viseltt dolgait rajzolta-le; 's ez a munkája megyen XLII. Volumenre. Tsak maga ezen munkájának Elő-beszédje elég-séges lett volna arra, hogy Fontenellét halhatatlanná tegye. Ezen XLII. Volumenek között vagynak azok a' dítséreték is, melyeket mondott az Akadémiának némelly tagjainak dítsérésekre, 's a' mellyek különösen is ki-nyomtattattak két Volumenekben. Ezekben nagy mesterféggel, 's minden szíveket meg-hódoló ékesen-szóilással, betsületefekké tette a' tudományokat, és azoknak Írójikat. VI-dik munkája, a' *Frantzia Theatrumnak Históriája*, a' nagy Corneilléig, az ő életének le-írálával együtt. Ez a' munkája is olly szép, hogy azt olvasni az ember meg nem únja. VII-dik munkája a' *Theatrumnak Poésijéről* való *Jegyzései*, *Reflexions sur le Poëtique du Theatre*. A' Tűdófok ezt majd minden ő munkáinál fellyebb betsülik. VIII dik nevezetes munkája vólt az ő Erköltsi és Philosophiai Beszélgetései, *Discours moraux & Philosophiques*. Ezek között vagynak szépek is, de ollyak is, mellyek a' közép-szerűséget fellyül nem haladták. Írt még ezek felett Cartésiusnak *Forgóiról*, v. *Vortexeiról*, a' Véghetetlenről is, 's a' Geométriában lévő Véghetelenről is. De ezen munkáival kevés betsületet nyert.

---

 DE LA MOTTÉRÓL.

*Memoires pour servir á l' Histoire de la Vie & des Ouvrages de M. de la Motte. Amsterdam. 1759.*

De la Motte egy vólt azon Frantzia Túdófolk közzül, a' kik a' magok lelkeknek tsendeségét, szépségét, 's egy-formalágát leg-inkább meg-örizték a' magok Századjoknak sok-féle vizfontagfágaik, és a' Tudományoknak háborúik között. Soha senkit sem rostáltak többet mint őtet, gyakorta senki sem érdemlette kevesebbé, és senki sem bírta-meg jobban az ő munkáit rostáló vi'sgalódásnak alkalmatlan terhét. Még az ő leg-jobb Baráti is néhánykor nem kedveztek néki. Mellyre nézve mikor némelly jegyzéseket tett a' Crisistról, v. Rostálásról, így fejezi-ki a' maga értelmét. „Az emberek úgymond semmit sem kívánnak inkább, „ mint az igazságot ki-mondani akkor, a' „ mikor azzal semmit sem vesztenek: sőt „ nagy gyönyörűségre esik az, ha meg- „ alázó szókat mondhatnak azoknak, a' kik „ békecséges türéssel hallgatják; ollyba tart- „ ják az ilyen alkalmatosságokat, mint az „ ő felsőfőgeknek szempillantásait, mellye- „ ket nagy örömmel meg-ragadni el nem „ múlatnak. Az én barátim is, talán ne- „ me-

„ mefebb indító okból, meg-tisztelnék en-  
 „ gem' ezzel a' szabadsággal; nem igen ked-  
 „ veznek a' ki-fejezéseknek, mellyekkel en-  
 „ gemet illetnek; tsak-nem az egész Világ'  
 „ rész-szerént a' barátságnaK színe alatt, igen  
 „ kemény dolgokat mond nékem. Eggy  
 „ szóval, mindenek olytak lettek én reám  
 „ nézve, mint Daciér Affzonyfág. De ol-  
 „ lyan segedelem ez, mellyet én azért szer-  
 „ zettem magamnak, hogy az által alkal-  
 „ matofsá tétettefsem arra, hogy ezután  
 „ mindent jobban tselekedjek: nagy mester-  
 „ sége ez a' magunk szeretetének, hogy  
 „ némelly kis gyalázatokat 's bosszúfágokat  
 „ olykor olykor el-nyeljen, hogy állandóbb  
 „ betsületet szerezzon magának. „

Bizonyos az, hogy nagy érdemű em-  
 bernek kell valakinek lenni, és szép betsü-  
 lettel kell már a' Világban bírni arra, hogy  
 valaki így gondolkozzon és így írjon. Hol-  
 mi hányt-vetett közönséges ÍrónaK éppen  
 nem vólna arra jusza, hogy ilyen alázatos,  
 vagy ilyen igaz-mondó légyen: azt felelnék  
 néki, hogy ő semmi hasznát nem vészi a'  
 Közönségnek sem szabados rostálásának, sem  
 kedvezésének, és hogy tsak akkor betsül-  
 nék az ő Philosophiáját, ha ki-gyógyíthatná  
 az ötet az Íróva vagy Könyv-szerzővé való  
 lételnek szüntelen szomjúhozott kívánásából.  
 Meg kell vallani, hogy a' melly ember úgy  
 gon-

gondolkozik 's úgy tselekeszik mint de la Motte, nagy elő-menetelének kellett már annak lenni az igazfágnak tudományában, és a' maga meg-győzésének gyakorlásában. Vólt még ezen kívül la Motténak egy más nemes mivélműlége is, a' melly abban állott, hogy a' maga írásának nemének és módjának felettébb-való nagy betset nem tulajdonított. A' theátrumnak vagy Néző-színnek szentelte a' maga idejének leg-nagyobb részét; írt Operákat, Víg és Szomorú-játékokat, a' melly foglalatolságra leg-nagyobb bajlandóságot tapasztalt magában. Nem választotta volna ő e' munkának nemét, ha az néki nem tetfzett volna; de azonban nem vakíttatott-meg annyira annak szeretetétől, hogy híjánosságait és hibáit által ne látta volna. Még a' Szomorú-játékot is, a' melly leg-kevesebbé láttatik ártani az erkölcsöknek, annyira kárhoztatta ő, hogy akármelly Casuista vagy Erköltsi-tudományokról író is csak úgy tselekedett volna. Mikor Rómulus nevű Szomorú-játékját 1722-ben Világ' elébe botsátotta, így szól a' többek között az elébe-tétegetett Discursusában vagy Beszélgetésében: „ Ha azokból a' mellyeket eddig „ mondtam, azt a' következést húzná-ki „ valaki, hogy a' Szomorú-játékok nem „ igen nagy tegedelmekre lehetnek a' jó er- „ költsőknek, az igazfágnak szeretete 's an- „ nak



„ nak szabados ki-mondása arra kötelezne  
 „ engemet, hogy azt a' következést hely-  
 „ ben-hagyjam. Mikor mi Szomorú-játé-  
 „ kokat adunk-ki, nem igen szoktuk rend-  
 „ szerént az elmét meg-világosítani a' felől,  
 „ mi légyen a' virtus és mi légyen a' bűn,  
 „ 's el-múlatjuk leg-gyakrabban az ő igaz  
 „ színével festeni-le mind a' kettőt: a' mi  
 „ tzelünk leg-inkább tsak az, hogy e' ket-  
 „ tőnek öfzve-elegyítése által az emberi in-  
 „ dúlatokat mozdulásba hozzuk. Gyakor-  
 „ ta mi a' bal-vélekedéseket a' virtusoknak  
 „ helyekbe tésszük. A' nevezetesebb sze-  
 „ mélyekben meg-szerettetjük még az ő e-  
 „ rőtlenfégeiket is, azoknak egyéb virtusa-  
 „ iknak pompás elő-adások által. A' gyű-  
 „ lölféges személyekben meg-erőtelenítjük  
 „ a' büntől való iszonyodást némelly indító  
 „ okok által, mellyek azokat mentik, vagy  
 „ pedig némelly rájuk következett nagy  
 „ nyomorúságok által, mellyek azokat kitsi-  
 „ nyítik. Mind ezek pedig tsak igen mel-  
 „ lesleg tartoznak az oktatásra; és ez az oka,  
 „ a' mellyért Lambert Asszonyfág az ő Leá-  
 „ nyához intézett bölts oktatásaiban azt  
 „ mondja, hogy a' Néző-színben hallja az  
 „ ember a' virtusnak szép letzkéit, de egy-  
 „ szer'smind magával ki-hozza a' bűnnek  
 „ bé-nyomáfait. „

Sok ideig tsak-nem közönségesen bévett vélekedés volt az, hogy La Mottét nem lehet Poétának nevezni, míglen Fontenelle és Abbás Trublet meg-mutatta, hogy ő méltán helyet érdemel a' Poéták között. Igen-fok elmétség tündöklik az ő munkáiban, 's a' mellyeket folyó-beszéddel írt, azok vagynak néminémű kitsinyítésére az ő Poéifisének. Minthogy az ő folyó-beszéde felette szép és kellemetes, azt kívánná az Olvasó, hogy az ő Poéifise is színt olyan magafságos és tökéletes volna. Néhánykor fel is hág az ő Verselése a' tökéletesfégnék ezen gráditsára; akkor az Olvasó azt kívánja, hogy bár mindenütt olyan volna, a' melly is talán merő lehetetlenség. Akármint légyen a' dolog, valamint Fontenelle, úgy De la Motte is fok halhatatlan munkákat hagyott maga után. Az ő Beszéllgetései, 's a' Tudománynak különböző részeire tett kérődzései mind örökké betsületben lésznek a' Bőltsek előtt. Mikor ama nagy Kérdés két részre hasította Frantzia Országot; Ha vallyon az Új Írók fel-érnek é a' Régi-ekkel? La Motte az Újjaknak pártiokat óltalmazta, de olly maga meg-tartóztatásával 's bőltsefséggel, hogy engedte magát meggyőzettetni, 's a' Régifégnék nagy Mestereivel könnyen meg-engesztelődött. Ama külömben bőlt Aszonyfág Dacier halálból

ól.

óltalmazta a' Régieket; de igen mérges és indúlatos hangon, a' melly inkább a' XVI-dik mint-sem a' XVIII-dik Századhoz illet volna. Ezen mérges óltalmazásnak neme éppen azt tselekedte, hogy az Újjak láttattak győzödelmeskedni a' Régieken, és La Motte, a' ki Görögül nem tudott, jobban forgódott é pályában, mint a' tudós Daciér, a' ki az egész Áthénást fejében hordozta. Meg-lehet hogy többé illy szomorú történet nem adja-elő magát, mellyben a' Tudomány csak azért fog állzonyi ábrázatba öltözni, és annak szájával perelni, hogy annál szabadabban motskolhassa azt, a' ki egyedül a' józan-okofságnak 's elmétségnek fegyverével óltalmazza magát.

La Motte inkább elmés hogy-sem Tüdős ember vólt; kevesebbé vólt szerentsés költeményes munkáiban 's Poésifében, mint folyó-beszéddel írtt Könyveiben; kevesebbé tudta valamelly dolognak igaz principiumait meg-fogni, mint-sem ki-fejezni azokat, mellyektől engedte magát el-foglaltatni. Sok dolgokra nézve úgy gondolkozott ő mint mások; de fokkal nemesebben tudta a' maga gondolatait elő-adni. Az a' könnyűség, melly szerént a' Tudománynak minden nemeit meg-ölelte, meg-akadályoztatta hihető ötöt, hogy egyikben is kiváltképpen való módon ne tündököljön: de ez a' könnyű-

nyűség is igen tsudálatos és tsak-nem egyetlen-eggy vólt, úgy hogy keveseket lehetne említeni a' Túdókok közzül, a' kik e' részben hozzá hasonlítottathatnának. Sok ellenségekkel küzködött míg élt, kik közzül némelyek okosabbak, mások pedig zabolátlanabbak vóltak; de mindnyájan, a' mikor gyalázatjára törekedtek, az ő ditsőségét munkálodták, mert mindenkor nagy elmésséggel 's emberféggel meg tudott magáért felelni. A' Poésisnek minden nemeiben próbát tett, ki-vévén a' Satyrát vagy Gúnyolást; a' melly is inkább az ő szelídségének hogy sem-mint az ő Századjának virtusának próbája. Boileau, a' ki a' maga fútását e' pályában el-végezte, fok eredeti tárgyakat hagyott még néki, mellyeken a' Gúnyolásnak fegyverét közörülhette vólna; 's különben is, mellyik vólt valaha az a' Század, a' mellyben a' Gúnyolók ne kalácsolhattak vólna? De la Mottéban nagy nyájtság, emberfégg, és a' Vallásnak szeretete találtatott. Minthogy a' Néző-fzín' kedvéért igen fok munkákat dolgozott, néminémű tsapodárságot szívtt-bé lafsanként az ő Stylusa, a' melly is különben fok szép munkáinak darabjait ékteleníti.

AZ AKADÉMIÁBAN SZOKÁSBAN LÉ-  
VŐ DÍTSÉRETEKRŐL.

*Eloges des Académiciens, de l' Académie  
des Sciences, par M. de Fouchy.  
Paris 1761.*

Az Akadémiai dítséreték egy különös nemét tsinálják az Ékesen - szóllásnak: külömböznek azoktól mellyek a' Prédikálló székekben mondattatnak, azoktól a' tsupa esméretek-től, vagy meg-esmértető vonások-tól, mellyek a' Históriában, vagy Históriai Szó-tárokban taláttatnak, azoktól a' rövid munkáktól is, mellyek számos esztendőktől-fogva a' jutalom alatt fel-tett Erköltsi és egyéb kérdésekről gyakorta nagy ékesen-szóllással írattnak. Ezek a' dítséreték, mellyekről mi szóllunk, hasznosabbak 's igazabbak, mint a' Papi-székekben szokásban lévő dítséreték; bővebbek 's ékesebbek, mint azok, mellyek a' Szó-tárokban taláttatnak; nyomosabbak 's oktatóbbak, mint azok mellyek a' jutalomnak meg-nyeréséért írattnak. — Hogy az Akadémia ki-hírdetteti milyenek vóltak, 's mit tsináltak annak meghóltt tagjai, fő tzelja ebben az, hogy az élőket a' hasznos vetélkedésre fel-indítsa. Ezek a' nyomtatásban ki-botsátott Dítséreték, mint meg-annyi le-festett tábláik a' mi Ele-

inknek, mellyek az Akadémiának fő szobájában azért függesztetnek-fel, hogy ha azoknak helyeken ülünk, minden módon e' ditsőséges Férfijakat követnünk kell; ez az a' mit diktál a' józan-okosfág, 's a' mire ösztönöz bennünket a' lelki-esméret. — Igen híres vólt Fontenelle az ékesen-szóllásnak ezen nemében; főt meg-lehet, hogy többre is vitte mint-sem kellett vólna a' maga elméségét, és a' tetzteni kívánó indúlatot. Az Akadémia hasonló amaz Áthénásbéli kemény Tanátshoz az Aréopágushoz: 's örülni lehet gyakorta azon, hogy a' képzelődésnek kellemetefsége, a' Philosophusnak mord fanyarúfágával öfzve elegyítetik. De az Akadémiának Titoknokjának nem kell e' végre eggy olly különös nemű ékesen-szóllást gondolni, a' melly az ő természetéhez olly különösen légyen szabattatva, hogy másnak lehetetlen légyen őtet abban követni. Azok a' kik Cicerót tészik-fel magoknak mustráúl, bízathatják magokat azzal a' reményféggel, hogy őt, avagy tsak a' nagyjából, szerentséfen követhetik. Azok a' kik Plíniust tészik magoknak finór mér-ékül, felette nehezen ígérhetik azt magoknak, hogy bődögülhassanak; noha Plínius jeles Órátor vólt a' maga nemében.

Fouchy Úr, ezen munkának Írója, nem majmozott senkit, 's a' Közönség az ő Akadé-

démiai Dítséreteit kedvesen vette. A' hűség és a' haszon fel-találtatik azokban: a' mesterfég is elő-vezzi a' maga munkáját, de úgy, hogy azt nagyon ki nem mutatja, a' mint ezt Ciceró minden Órátoroknak böltsen javasolta. Igen szépen öszve van itt elegyítve a' méltóság és a' gyönyörködte-tés, az oktatás, és a' jól ki-választatott történetek. A' melleleg-való szépségek soha a' valóságot el nem tüntetik szemeink elől. A' maga elmélkedéseit ritkán veti az Órátor a' történeteknek utánok: nem találtatnak az ő Dítséreteiben azok a' kellemetes tzelozások, mint az elméségnek ragyogó villámásai, mellyeket olly kíméletlenül veszteget külömben ez a' mi Századunk, 's a' mellyek azt tselékeszik, hogy a' hallgatók egyedül az Órátorra, nem pedig a' meg-hóltt személynek virtufaira fordítják figyel-metefségeket.

Nagy külömbfég vagyon egyy Világ-szerént nagy embernek, és egyy érdemes jó embernek halotti dítsérete között. Az első ollyan dézma vagy adó, mellyre vagy a' szokás kötelez, vagy pedig a' hólttaknak tetfzeni kívánó tsapodárság ösztönöz: a' má-sik pedig egyy ollyan tiztelet, mellyet önként fizetünk a' ritka táalentomoknak, 's az emberi társaságnak bóldogításában fáradozó buzgóságnak. Mikor az Órátornak nints e-

gyéb fundusa a' Beszédre, hanem tsak e' Világi méltóságok 's tisztfégek, akkor az Órátori mesterfégeben kell néki fok idegen szépfégeket keresni, mellyek avagy - tsak egy két fertályig a' hallgatókat meg-ígézhetsék vagy fogva tarthassák. De mikor valaki tsak azért akar valamelly személyt meg-dítsérni, hogy másokkal is meg-esmértesse annak személybéli virtusait, mellyek az ő tulajdon tudományának 's munkájának szüleményei, akkor a' kendőzéstől üres eggyügyü igazság igazgatja a' Dítsérőnek minden szavait: akkor nints szükfsége egyébre, hanem hogy a' valósággal meg-esett dolgokat elő-beszéllje; tsak egyedül a' választás nehez gyakorta, és hogy nem mondhatja mind azt el, a' mi figyelmetefséget érdemelne.

A' tanuló embereknek nem kevés vígasztalásokra szolgálhat, hogy már némelly helyeken, nevezetesen Frantzia Országban, mihelyt valamelly tanúlt ember a' Világból ki-múlik, mindjárt közönségessé tétettetik annak dítsérete. Ezen tisztesség-tételből pedig ki nem zárattatnak a' híres Mester-emberek 's mechanicusok is: sőt ha valamelly nagy méltóságú személyek az Akadémiának tagjai közzé bé-vétettetnek, el-felejtettetnek minteggy ilyenkor az ő Világi pompás tisztfégek, és tsak azok az ő tselekedeteik emle-



legettetnek, mellyeket a' Tudományoknak boldogításokra vittek-véghez.

Miólta a' Philosophiai elméség bé-kapott a' Tudományokba, azolta az Akadémiai Dítséreték fokkal igazabbak, tündöklőbbek, és hasznosabbak. Eleitől-fogva a' valóságos Böltsék ki-mutatták ezen ő Philosophiájokat az ő magok-viselésekben 's tanulásokban: de nem mindenkor tudták ezt ő benne mások illendőképpen betsülni. De már ma lehetetlen valakinek igaz Philosophusnak 's Túdós embernek lenni, hogy reményfége ne lehetne a' felől, hogy idővel az ékesen-szóllásnak virágjaival meg fog hintettetni. Meg-tetszik tsak ebből is, melly szoros barátságban éljen már ma az ékesen-szóllás és a' Philosophia, mert az első kéz minden gazdagágait 's minden elméségét elő-venni, tsak-hogy a' kik ennek gyámolai vóltak, azoknak állandó és örökké megmaradandó oszlopokat emelhesen.

1761-ben a' Burgundiai Dux a' Király' Fija kilentz esztendő's korában meg-halván, egy halotti Órártzió mondattatott dítséretére a' Párisi Akadémiában, mellynek hallgatására el-ment a' Királyi Udvar. Ez a' munka ki is nyomtattatott ugyan azon esztendőben. Az elmés Dítsérő így szól benne a' többek között. „ A' Régiségnek ama „ leg-nagyobb Poétájának felette nagy mes-

„ terféggel 's vígyázással kellett annak ne-  
 „ ki kerülni, hogy a' meg-hóltt Márcellus-  
 „ nak dítséretéről leg-alább eggy két szót  
 „ említhessen az azt szüntelen kesergő édes  
 „ anyja előtt. Octávia az Augustus' test-  
 „ vérije, nem botsátott magához semmi ta-  
 „ nuló embereket, a' kik őt vigasztalni a-  
 „ karták az ő nagy bánatjában, 's meg-sem  
 „ engedte azt is, hogy valaki az ő kedves  
 „ Fijának jeles tehetségeiről emlékezzen e-  
 „ lötte. Virgilius még is a' közönséges ti-  
 „ lalom ellen meg-próbálta ezt, a' mikor a'  
 „ VI-dik Könyvben eggy-néhány sorokban  
 „ említi Marcellust, a' mellyel a' maga Poé-  
 „ tai képzelődésének eggy remekjét adta.  
 „ Octávia még tsak nem is hallhatta ezt a'  
 „ kedves nevezetet, hogy mindjárt el ne  
 „ ájúlt volna; de még is a' Poétának elmés  
 „ dítséretét nagyon meg-köszönte 's meg is  
 „ hálálta. — A' Frantziai Királyi Udvar-  
 „ ban sokkal nagyobb ereje vagon mind a'  
 „ józan-okofságnak, mind a' Keresztyéni  
 „ vigasztalásnak; úgymint a' melly ez igen  
 „ kedves Printznek Halotti-Dítséretét végig  
 „ hallgatta. — A' Burgundiai Dux éppen  
 „ a' vólt már kilentz esztendő's korában, a'  
 „ mint Velleius Paterculus le festette né-  
 „ künk Marcellust: *Fortunæ in quam ale-*  
 „ *batur capax*, a' melly nagyfágos 's fel-  
 „ léges ki-fejezés ezer dolgokat juttatott a-

„ zok.

„ zoknak elméjébe, a' kik Frantzia Országot és a' Burbonokat jól esmerték „ Pompignán Úr, a' ki ennek az elmés és szívre-ható Históriának Szerzője vólt, megfelelt illendőképpen ennek a' matériának egész szélelségének. Ha az ő Beszéde nem foglalhatott magába sok ritka történeteket; leg-alább tellyes vólt az sok szép vonásokkal és néző-pontokkal, mellyekből ezt a' Fejedelmet nézettette. Megvóltak már ő benne minden virtusoknak magvai, 's a' mellyek leg-ritkábbak és leg-nehezebbek, már is azokat kezdette mutogatni.

Ez valósággal inkább az, a' mit Elógiumnak, Dítséretnek, mint-sem Panegyrisnek nevezhetünk. Elő-beszéli az Író a' Printznek virtusait, de úgy hogy nem beszéli olyan hanggal, a' millyennel beszélték a' régi Órátorok. Meg-van mindazáltal az ő ékesen-szóllásában mindenütt az a' melegség, az az édeség, melly az Olvasót egészen el-foglalja. Néhánykor az ő ideái fel-emelkednek, a' melly leg-inkább akkor esik-meg, mikor az érzékenységeket kellett fel-indítani. Az ilyen Dítséretnek neme, bár ha több történetekkel vólna is meg-rakattatva, de még is soha a' tökéletességre 's közönséges kedveségre el-nem juthatna, hanemha némelly Philosophiai maximumak

mák által gyámolítottatnék, a' mellyek olyanok légyenek a' nagy embereknek életüknek le-rajzolásokban, a' millyenek a' színeket által-botsátó homályos fellegetskék a' festett-táblában. A' Régiek között híres vólt e' tekintetben Sallustius, Tacitus, Velleius Paterculus, és egyebek. Keveset hibázott, hogy azoknak tökéletességeket el nem érte Pompignán Úr ezen kezünk alatt lévő Dítséretében.

